2. BASKI

Karamanlı Ortodoks Türkler

Yonca Anzerlioğlu

Tarih

phoenix

KARAMANLI ORTODOKS TÜRKLER

Karamanlı Ortodoks Türkler
Doç. Dr. Yonca Anzerlioğlu

Kapak ve Sayfa Düzeni: Leyla Çelik

1. Baskı: Ekim 2003
2. Baskı: Aralık 2009
Phoenix Yayınevi - 57
ISBN No: 978-975-6565-55-1
Phoenix Yayınevi
Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1
Kızılay-Ankara
Tel: 0 (312) 419 97 81 pbx
Faks: 0 (312) 419 16 11
e-posta: info@phoenixkitap.com
http: //www.phoenixkitap.com
Baskı:
Desen Ofset A. Ş.
Birlik Mah. 448. Cad. 476. Sok. No: 2
Çankaya / ANKARA Tel: 0 (312) 496 43 43
Dağıtım:
Siyasal Dağıtım
Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1
Kızılay-Ankara
Tel: 0 (312) 419 97 81 pbx
Faks: 0 (312) 419 16 11
Yerebatan Cad. Salkım Söğüt Sok.
Keskinler İş Merkezi No: 8/505
Sultanahmet-Eminönü/İstanbul
Tel-Faks: 0 (212) 528 86 00
e-posta: info@siyasalkitap.com
http: //www. siyasalkitap.com

Kapak fotoğrafı: *Refugee Greece* (ed. by Georgios A. Yiannakopoulos) adlı eserden alınmıştır.
Kitap içerisindeki fotoğraflar, Ahmet Anzerlioğlu'na aittir.

KARAMANLI ORTODOKS TÜRKLER

Doç. Dr. Yonca Anzerlioğlu

2. Baskı

Yonca Anzerlioğlu, 1971 yılında Ankara'da doğdu. Orta ve Lise öğrenimini Ankara'da tamamlayan Anzerlioğlu, 1994 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. 1995 yılında Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde Araştırma Görevlisi olarak göreve başladıktan sonra aynı enstitüde, *Nasturîler ve 1924 Yılı Ayaklanması* başlıklı Yüksek Lisans Tezi ile 1996 yılında Bilim Uzmanlığı unvanını, 2002 yılında da *Türkiye'de Ortodoks Türkler (XVI.yy-XX.yy)* başlıklı Doktora tezi ile Doktor unvanını aldı. Aynı yıl anılan enstitüde Öğretim Görevlisi kadrosuna atanan Anzerlioğlu, 2005 yılında Yardımcı Doçent, 2007 yılında Doçent unvanını aldı. Halen Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde Öğretim üyesi kadrosunda görev yapmaktadır.

Oğlum Alptürk'e...

İçindekiler

İkinci Baskıya Önsöz 11
Kısaltmalar 15
Giriş 17

I. Bölüm
Bizans İmparatorluğu ve Ortodoks Türkler

Karadeniz'in Kuzeyinden Balkanlara İnen Türk Boyları 43
Hunlar 43
Avarlar 45
Bulgarlar 47
Hazarlar 49
Peçenekler 51
Uzlar 55
Kumanlar 56
Bizans İmparatorluğu ve Türk Boyları Arasındaki İlişkiler 57
Bizans Ortodoks Kilisesi ve Misyon Faaliyetleri 60
Bizans Ortodoks Kilisesinin Oluşumu 60
Bizans Ortodoks Kilisesi Misyon Faaliyetleri 66
Bulgarlar 70
Hazarlar 73

Peçenekler 74
Kuman-Kıpçaklar 76
Bizans Askeri Sisteminde Ortodoks Türkler 82
Thema Sistemi 82
Thema Sistemi Dahilinde Görev Yapan Türkler 85
Malazgirt ve Miryakefalon Savaşları'nda Uz, Peçenek ve Kuman Birlikleri 96
Haçlı Seferleri ve Bizans Hizmetindeki Türk Birlikleri 100
Türkopoller 104
Tatikios 109
Ionnes Aksukhos 110
Ionnes Aksukhos'un Siyaset Sahnesindeki Rolü 111
Ionnes Aksukhos'un Oğlu Aleksios Aksukhos 114
Ionnes Aksukhos'un Torunu Şişman 115
George Maniakes 116
İzzeddin Keykavus ve Ailesi 122
Katalanlar ve Türkopoller 127

II. BÖLÜM
Osmanlı İmparatorluğu ve Karamanlı Ortodoks Türkler

İstanbul'un Fethi ve Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi 135
Rum Ortodokslar İçinde Farklı Bir Topluluk: Karamanlılar 137
Karamanlı İsmi Nereden Gelmektedir? 137
Karamanlı Ortodoks Hıristiyan Nüfus Arasında Türkçe İsimler 149
Konuşma ve İbadet Dili Olarak Türkçe 169
Karamanlı Adet, Gelenek ve Görenekleri 183
19.yy.'daki Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Gelişmeler Karşısında Karamanlılar 199
Karamanlıca Eserler 212
Kırım'da Türkçe Konuşan Ortodokslar: Urumlar 225
Karamanlılarda Kimlik Meselesi 243

III. BÖLÜM
Milli Mücadele ve Sonrasında Karamanlı Ortodoks Türkler

Milli Mücadele Döneminde Rum Ortodokslar.......................................249
Milli Mücadele'de Papa Eftim ve Karamanlı Ortodoks Türkler...........262
Papa Eftim Kimdir?..262
Türk Ortodoks Patrikhanesi'ne Doğru...271
Türk Ortodoks Kilisesi Kongresi'nin Faaliyetleri....................284
Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi...................................294
Lozan Barış Konferansı ve Türk-Yunan Ahali Mübadelesi Meselesi...309
Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi Meselesi 325
Lozan Barış Konferansı'nda Karamanlı Ortodoks Türkler............329
Établi Meselesi 331
Karamanlı Ortodoks Türklerin Mübadeleye Tabi Tutulmaları ve Mübadele Süreci 334
Papa Eftim ve Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin İstanbul'a Nakli 345
Karamanlı Ortodoks Türklerin Yunan Toplumu İçerisindeki Yeri...364

Sonuç 383
Kaynakça 387
Ekler 409
Dizin 427

İkinci Baskıya Önsöz

Karamanlı Ortodoks Türkler adlı çalışma, 2002 yılında Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde *Türkiye'de Ortodoks Türkler (16.yy-20.yy.)* başlığı ile doktora çalışması olarak hazırlandıktan sonra ilk baskısı Eylül 2003 yılında Phoenix Yayınevi tarafından gerçekleştirilmişti. Tez çalışması sonrası Anadolu'da Türkçe konuşan ve Türkçe ibadet eden öz Türkçe isimli Karamanlı Ortodoks Türkler dışında bir zamanlar Kırım'da yaşamış olup 1778 yılında Rus İmparatoriçesi II. Katerina tarafından Kırım'dan sürgün edilerek bugünkü Ukrayna'nın özellikle Donetsk bölgesine yerleştirilen yazılı literatürde Greko-Tatar ismiyle anılan Urumlar'la ilgili araştırma yapmak üzere 2002 yılında Kırım ve Ukrayna'ya gittiğimde geniş Türk coğrafyasının bugüne kadar fark edilemeyen bir parçasını bulmuştum. Biz Türk'üz diyen Ortodoks Urumlar, yüzyıllarca Rus idaresi altında yaşamalarına rağmen Urumca dedikleri öz Türkçe dillerini ve adetlerini korumayı başarmışlardı. Tez çalışmasından sonra gerçekleştirilen Urumlarla ilgili saha çalışmasının da verilerinin eklendiği kitabın ilgi görmesi ile ikinci baskının yapılmasına karar verildi.

Yunanistan daha ilk günlerinden itibaren mübadeleyi zihinlerde canlı tutmayı başarmıştır. Akademik alanda eserlerin verilmesi, mübadillere ait eşyaların müzelerde sergilenmesi, roman, hikâye ve anıların yayınlanması Yunanistan'da meselenin gündemde kalmasını sağlamıştır denilebilir. Yine mübadillerin kurdukları derneklerin çalışmalarının da katkısının göz ardı edilemeyeceğini belirtmek gerekmektedir. Özellikle mübadillerin anlatımlarına dayalı sözlü tarih çalışmasını gerçekleştiren Atina'daki Küçük Asya Araştırmaları Merkezi mübadillerin tanıklıklarını *Exodus* adı altında yayınlayarak konunun çok önemli bir boyutunun kayıt altına alınmasını sağlamıştır.

Son yıllarda, geçmişle kıyaslandığında, Türkiye'de de mübadeleye olan ilginin artması, konu ile ilgili bilimsel çalışmaların, romanların, belgesel filmlerin peş peşe ortaya çıkması daha önceki konu ile ilgili bilgi yetersizliğinin ortadan kaldırılmasında önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilirse de, yine de daha fazla ilgi ve çalışmayı hak eden bir konu olarak gündemdeki yerini korumaktadır denilebilir. Genel olarak mübadeleye olan ilgi yanında mübadeleye dahil edilmeyi hiç beklemeden bu sürecin bir parçası haline gelen Karamanlı Ortodoks Türklere yönelik ilginin de artmış olması ve konu ile ilgili çalışmaların yapılması da sevindirici bir gelişmedir. Bu bağlamda, Karamanlı Ortodoks Türklerin ikinci baskısı yapılmadan önce mübadele ve Karamanlı Ortodoks Türkler ile ilgili yapılan yeni çalışmalardan da faydalanarak kitabın gözden geçirilmiş ve genişletilmiş ikinci baskısı yapılmıştır.

Çalışmalarım süresince desteklerini esirgememiş olan hocam, 57. Türkiye Cumhuriyet'i Devlet Bakanı Prof. Dr. Abdulhaluk Çay'a ve hocam Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız'a, Devlet Arşivleri Genel Müdürü Doç. Dr. Yusuf Sarınay hocama, Prof. Dr. Sema Barutçu Özönder'e teşekkür ederken kısa bir süre

önce kaybettiğimiz Prof. Dr. Cihat Özönder'i de burada saygıyla anmak isterim.

Çalışmaya önemli bir katkısı bulunan Şer'iye Sicilleri ile ilgili yapılan çalışmalara ulaşmamı sağlayan Kayseri Erciyes Üniversitesi Tarih Bölümü mensuplarına, Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi (KAYTAM) mensuplarına içten teşekkürlerimi sunarım. Çalışmanın önemli bir cephesini oluşturan Yunanistan'da yaşayan Karamanlılara, Ukrayna'da yaşayan Urumlara ve ilgili literatüre ulaşmamda Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı'nın (TİKA) büyük desteği olmuştur. Bu nedenle Türk İş Birliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı yetkililerine teşekkürü bir borç bilirim. Yine Yunanistan'da gerçekleştirilen mülakatlarda büyük katkısı bulunan Dimitri Katsikas'a ve tüm Karamanlılara, Ukrayna'da görüşme imkânı bulunan başta Valeri Kior'a ve tüm Urumlara teşekkür etmek isterim. Ayrıca, çalışmamıza konu olan Karamanlı Ortodoks Türklerin bugün Türkiye'deki Patrikhaneleri konumundaki Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi III. Patriği Selçuk Erenerol'u da saygıyla anıyor, Patrikhanenin Halkla İlişkiler Sorumlusu Sevgi Erenerol'a çalışmanın her aşamasındaki destek ve yardımlarından dolayı teşekkür etmeyi bir borç addediyorum.

Çalışmamın ikinci baskısı için teşvikte bulunan benim için tez danışmanlığımın ötesinde bir yeri olan sevgili ağabeyim Prof. Dr. Mustafa Yılmaz'a, Phoenix Yayınevi sahibi ve çalışanlarına teşekkür etmek isterim. Yine çalışmamın her aşamasında desteğini esirgemeyen eşim Ahmet Anzerlioğlu'na ve biricik oğlum Alptürk'e sabrından dolayı içten teşekkür ederim. Bundan sonra Karamanlı Ortodoks Türklere yönelik ilginin daha da artması ve bu alanda yapılacak çalışmalara katkıda bulunabilmek ümidiyle.

Yonca Anzerlioğlu, Ankara, 2009.

Kısaltmalar

A.D.V.N.	:	Bab-ı Ali Evrak Odası Sadaret Evrakı Divan-ı Hümayun Kalemi.
A.M.K.T.D.V.	:	Bab-ı Ali Evrak Odası Sadaret Evrakı Mektub-i Kalemi.
A.Ü.D.T.C.F.	:	Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi.
B.O.A.	:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi.
B.S.O.A.S.	:	Bulletin of the School of Oriental and African Studies.
bkz.	:	bakınız.
c.	:	cilt.
çev.	:	çeviren.
D.H.İ.D.	:	Dahiliye Nezaret-i İdare.
D.H.M.U.İ.	:	Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi.
dn.	:	dipnot.
ed.	:	editör.
yay. haz.	:	yayına hazırlayan.
H.Ü.	:	Hacettepe Üniversitesi
s.	:	sayfa
ss.	:	sayfalar
sa.	:	sayı.
T.T.K.	:	Türk Tarih Kurumu
vd.	:	ve devamı.
Y.M.T.V.	:	Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı.

Giriş

Geçmişten bugüne bütün toplumlarda olduğu gibi din, Türk milletinin yaşamında da önemli bir yere sahip olmuştur. *Gök Tengri* inancı ile tek bir yaratıcının varlığına inanmanın ötesinde zaman içinde Maniheizm, Budizm, Musevilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık gibi inançlara yönelen Türk boyları da olmuştur.

Bugün dahi çoğunluğu Müslüman olmakla birlikte Türk dünyasının aynı çeşitliliği sergilediği söylenebilir. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile daha yakından tanıma imkânı bulunulan Türk topluluklarının hepsinin İslam dinine mensup olmadığı bilinmektedir. Temelde, Şamanist gelenekleri devam ettirmekle birlikte Gagavuz, Çuvaş, Kreşen Tatarlar, Hakas, Saha, Dolgan, Karagas (Tofa) gibi Türk toplulukları Rus misyonerlerin etkisiyle Hıristiyanlık dinini benimserken, Karaylar, Kırımçaklar Museviliği, Tuvalar ve Sarı Uygurlar da Budistliği benimsemiş durumdadırlar.

Yüzyıllarca hâkimiyeti altına aldığı farklı toplulukların dinlerini değiştirmeye yönelik misyon faaliyetleri Rus İmparatorluk siyasetinin en önemli araçlarından ve hükümet politikalarının ayrılmaz parçalarından birisi olmuştur. İşte bu politikaları dahilinde birçok Türk topluluğu da Rus misyonerliğinin etkisi ile, kendi inaçlarını tam olarak terk etmeseler de, Hıristiyanlığı kabul etmek durumunda kalmışlardır.*

Hıristiyanlığı 11.yy'dan itibaren özellikle Bizans misyonerlerinin faaliyetleri sonucu kabul etmiş olan Gagauz Türkleri, Peçenek, Uz ve Kıpçak gibi Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlar'a inen Türk boyları ile Anadolu Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus'u takiben Bizans'a sığınan Selçuklu Türklerinin ahvadıdırlar ve bugün Gagauzların çoğunluğu Moldova Cumhuriyeti Gagavuz Yeri'nde yaşamaktadırlar. Bugünkü nüfusları 169.300'dür. Ancak, diğer bazı ülkelerde de örneğin, Moldova'da, Ukrayna'da, Rusya'da, Kazakistan'da, Beyaz Rusya'da, Özbekistan'da, Azerbaycan'da, Türkmenistan'da, Litvanya'da, Estonya'da da yaşayan Gagauz Türkleri bulunmaktadır. Her ne kadar başlangıçta Bizans misyonerlerinin etkisinde kalmışlarsa da, 1770'lerde Besarabya'ya yerleştikten sonra Rus papazlarının etkisiyle Pravoslav dini denilen Rus Hıristiyanlığı Gagauz Türkleri üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Bugün aralarında Babdist ve Adventist Protestanlık da belli bir seviyeye ulaşmışsa da, Gagauzların çoğu Ortodoks olup Moskova Patrikliğine bağlıdırlar.[1]

---

* Rusya'nın ele geçirdiği yerlerdeki topluluklara karşı yürüttüğü misyonerlik faaliyetleri için bakınız: **Of Religion and Empire, Missions, Conversion and Tolerance in Tsarist Russia**, ed. By Robert P. Garci and Michael Khodarkovsky, New York, 2001.

1 Harun Güngör, **Türk Bodun Bilimi Araştırmaları**, Kayseri, 1998: s.27; Atanas I. Manof, **Gagauzlar, (Romanya ve Bulgaristan'da Oturan Türkler Hakkında Tarihi ve Etnolojik Bir Etüd)**, Çev. Türker Acaroğlu, Varlık Neşriyatı, Ankara, 1940; ss.7-16; Maria Stamova, "*Gagauz Türklerinin 19-20. Yüz-*

Rusya Federasyonu içinde Çuvaşistan Özerk Cumhuriyeti'nde yaşayan Çuvaşlar ise Cumhuriyet nüfusunun % 68,3'ünü oluşturmaktadırlar. Bulgar Türklerinin soyundan olan Çuvaşlar da tıpkı Gagauzlar gibi Hıristiyandırlar. Ancak onların resmi olarak Hıristiyanlığı benimsemeleri eski inançlarını tamamen terk ettikleri anlamına gelmemektedir. Orta İdil bölgesinin Hıristiyanlaştırma tarihi 1552'de Kazan'ın Ruslar tarafından işgali ile başlamış ve dörtyüzyıllık bir süreç içinde ekonomik ve siyasî baskılarla Çuvaşlar Hıristiyanlaştırılmıştır. Yine 16.yy.'dan başlayarak Rus misyonerliğine maruz kalarak Hıristiyanlığı kabul eden Kreşen Tatarlar arasında her ne kadar İslama dönüş yaşanmışsa da, bugün hâlâ Tataristan'da Hıristiyan olan Tatarlar bulunmaktadır.[2]

Rusya Federasyonu bünyesinde yer alan ve resmen Hıristiyanlık dinini benimseyen diğer bir Türk topluluğu da Hakaslar'dır. 1989 istatistiklerine göre tüm ülke nüfusunun yaklaşık %80'inin Ruslardan oluştuğu Hakas Cumhuriyeti'nde yaşayan Hakas sayısı 80.000'dir. Hakaslar her ne kadar Hıristiyanlığı kabul etmişlerse de, Hakas Hıristiyanlığında şamanizmin etkilerinin devam ettiğini söylemek mümkündür.[3] Diğer taraftan, 1630'da Rus işgaliyle siyasî, ekonomik ve kültürel baskılara

---

yıl Tarihine Dair Malzemeler", **Kök Araştırmalar,** c.I, s.I, (Bahar 1999); Mihail Ciachir, *"Basarabyalı Gagauzların Tarihi"*, Haz. Harun Güngör, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Ekim 1982; Harun Güngör *"Gagavuzların Hristiyanlığı kabulü ve İnanışlarındaki İslami Unsurlar Meselesi"*, **Faruk Timurtaş'a Armağan,** Aralık, 1983, ss.248-258; **Moldova Ülke Raporu** ,TİKA, Ankara,1999, s.14.

2 Tatarlara yönelik misyon faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz.: S. Saime Gökgöz, **İdil-Ural'da İslam Karşıtı Misyon Hareketi,(1842-1910),** H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003.

3 Güngör, **op.cit.,** s.74; Mehmet Halil Leylak, **Orta Asya ve Kafkaslarda Türklerin Demografik Yapısı (XX.yüzyıl),** Ankara, 2000; www. eki. ee / redbook / khakass.shtml.

maruz kalmış olan Saha Türkleri de Hıristiyanlığı benimsemek zorunda kalmışlardır. Bugün Saha Özerk Cumhuriyeti'nde yaşayan Sahaların nüfusu 360.000 olup bu nüfusun Cumhuriyet nüfusuna oranı % 36.97'dir. Ülkenin resmî dini Hıristiyanlık ise de, diğer Türk toplumlarında olduğu gibi Şamanistik gelenekler hâlâ devam etmektedir.

Taymir yarımadasının Dolgan Neneth Muhtar bölgesinde yaşamakta olan 5200 Dolgan haricinde, Yenisey civarında ve Saha Cumhuriyeti'nde Anabar bölgesinde 900 kadar Dolgan Türk'ü bulunmaktadır. Resmî olarak Hıristiyan olan Dolganlar arasında da Şamanistik inanışlar etkin bir şekilde varlığını korumaktadır.[4]

Hıristiyanlık dinini benimseyen bir diğer Türk topluluğu da Tuva-Buryat sınır bölgesinde yaşayan 620 kişilik bir nüfusa sahip olan Karagaslar (Tofalar)'dır.[*] Yine Rusya Federasyonu bünyesinde yaşamakta olan Tuva Türkleri ise Tuva Cumhuriyeti nüfusunun %60.6'sını oluşturmaktadır. İnanç sistemi olarak ise Budizmi benimsemişlerdir. Yine Budizme inanan bir Türk topluluğu olan Sarı Uygurlar, Doğu Türkistan'ın Kansu eyaletinde yaşamaktadır.[5]

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından gün geçtikçe varlıklarının farkına varılan Türk topluluklarının inanç olarak İslamiyet hari-

---

[4] Güngör, **op.cit.**, s. 33-36; Dolganlar ve Sahalarla ilgili olarak ayrıca bkz.: Abdulkadir İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, c. I, Ankara, 1968; Yusuf Dönmez, "*Yakutistan*", **Türk Kültürü**, s.21, yıl:II, s.102-107; Y. I., Vasiliyev, "*Dolgan ve Tofa Türkleri*", **Türk Kültürü**, s. 371, yıl: XXXII, s. 51; www.eki.ee./books/redbook/dolgans.shtml

[*] Tofa Türkleri için bkz.: Vasiliyev, *a.g.m.*.

[5] Sarı Uygurlar hakkında detaylı bilgi için bkz.: Abdulreşit Celil, **Sarı Uygurların Sosyo-Kültürel Yapısı**, HÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2002; Erkin Arız, "*Sarı Uygur Araştırmalarının Toplu Bir Kaynakçası*", **KÖK Araştırmalar**, c. IV, sa.1, Bahar 2002; ss.117-148.

cinde bir din olan Hıristiyanlığı veya Budizmi benimsemiş olanları bulunmaktadır. Ancak, ana kitle olarak İslamiyeti benimseyenlerin haricinde Türklerin de varolduğu ne kadar gerçekse, günümüzde bu Türk topluluklarından tanımaya yönelik yeterli inceleme ve araştırmaların yapılmamış olması da dikkate değer bir gerçektir.

Günümüzde geniş Türk coğrafyası üzerinde yaşayan ve farklı inanç sistemlerine sahip Türk topluluklarına kısaca değindikten sonra geçmişe dönerek, bugünkü Türk topluluklarının ilk temsilcileri olan Türk boylarının İslamiyet haricinde farklı bir inançla, Hıristiyanlıkla ilk temaslarının nasıl gerçekleştiği üzerinde durulacaktır.

Türklerin Hıristiyanlıkla İlk Temasları

Türk boylarının Hıristiyanlıkla ilk temasları her ne kadar 2.yy.'a kadar götürülebilmekteyse de, yoğun bir temasın yaşanması ancak 5.yy.'da Hıristiyan dünyasında yaşanan teolojik tartışmalar sonrasına rastlamaktadır.

5. yüzyıl içerisinde toplanan, 433, 449 Efes ve 451 Kadıköy (Chalkedon)Konsilleri Hz. İsa'nın kişiliği ile ilgili farklı yorumlara bir çözüm getiremeyince ortaya iki temel görüş çıkmıştır. Bu iki temel görüşten Monofizit görüşe göre Hz. İsa tanrının oğludur ve tanrısal özelliklere sahiptir. Diğer görüş olan Diofizitliğe göre ise Hz. İsa'da iki kişilik bulunup bunlardan biri tanrısal, diğeri ise insani kişiliktir ve özde her hangi bir karışma söz konusu değildir, her ikisi de birbirinden ayrıdır. Bu ikinci görüş 428 yılında İstanbul Patriği olan Nestorious tarafından savunulmuş, ancak bu görüşünden dolayı bir süre sonra aforoz edilmiştir. Diğer taraftan, Nestorious aforoz edildiyse de, onun görüşleri zaman içerisinde Anadolu'dan Çin'e kadar çok geniş bir coğrafî alanda yayılma imkânı bulmuştur. Onun aforoz

edilmesi teolojik tartışmaları dindirememiş ve ondan sonra da bu tartışmalar sürüp gitmiştir.

Hıristiyanlıkta Monofizit görüşü benimseyen dört kilise vardır: Antakya Süryani Ortodoks Kilisesi (Batı Süryani veya Yakubî Kilisesi), Ermeni Kilisesi, Mısır'daki Kıpti Kilisesi ve Etiyopya Kilisesi.[6] Sonuçta, 5. yy.'da ortaya çıkan teolojik tartışmalar doğu kiliseleri ve Bizans devlet kilisesi arasında ayrılıkla noktalanmakla kalmamış, ayrıca doğu kiliseleri de kendi aralarında ayrılarak Yakubî ve Nasturî kiliseleri adı altında iki zıt görüşü temsil etmeye başlamışlardır.

Nestorious'un görüşleri öncelikli olarak Mezopotamya ve Suriye'de taraftar bulurken, Bizans hükümetinin baskıları sonucu bu bölgelerdeki tüm Mecusi, Yahudi ve Nasturî Hıristiyanlar o dönemde Sasani egemenliğindeki İran'a yönelmişlerdir. Nasturî Hıristiyanlğı belli dönemlerde Sasani idaresi altında baskı gördüyse de, zamanla daha doğuya yayılma imkânı bulabilmiştir. 486 yılı Nasturîliğin resmi olarak tanındığı tarihtir. Selefkiye (Seleucia)'de toplanan konsil sonrası artık Nasturîlik resmen varlığını ortaya koymuş ve bu tarihten sonra yoğun bir misyonerlik faaliyetine girişilmiştir. Bu misyonerlik faaliyetinin başlaması ile Mezopotamya, Suriye ve İran'dan sonra bu inanç Hindistan, Çin ve İç Asya'da yaşayan birçok topluluk tarafından benimsenmiştir. İşte bu topluluklar arasında özellikle Tük-Moğol boyları ayrı bir öneme sahip olup Hıristiyanlık tarihinin bugüne kadar fazla gün ışığına çıkmayan bir boyutunu oluşturmaktadırlar.

Hıristiyanlığın İran ve İç Asya'ya yayılış tarihi incelendiğinde, Nasturîlerden önce de bölgede farklı inançların etkin olmaya çalıştığı görülmektedir. M.S. 170 yılından itibaren Ya-

---

6 *"Christianity"*, **The Encyclopedia of World Faiths,ed. By Peter Bishop**, New York, 1987, s. 85.

hudi isimleri taşıyan birçok rahip İran bölgesinde Bakteria'ya kadar olan sahada faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.[7] İleriki yıllarda (M.S.256-260) Sasani idaresi döneminde Antakya'dan esir olarak getirilen Antakya Rahibi Dimitrius ve diğer kilise görevlileri İran'da kilise organizasyonunun gelişmesinde önemli rolleri olmuştur.[8] Ayrıca, Turfan'da bulunan bazı el yazması eserler 5.yy.'ın ikinci yarısında İpek yolu üzerindeki şehirlerde Hıristiyan cemaatlerin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu belgelerden en önemlisi 5.yy.'ın ikinci yarısında ortaya çıkmış olan orta Farsça ve Rumca bir Zebur el yazmasıdır. Zerdüştlerin dini inancına karşı orta Farsça konuşan bir topluluk tarafından yürütülen bir misyon çalışmasının eseri olan Zebur haricinde ayin törenlerinin tarif edildiği bazı el yazması ayin metinleri de bulunmaktadır.[9] Ancak, bu faaliyetler hiçbir zaman Nasturî Hıristiyanlarının İç Asya'da elde etmiş olduğu başarıya ulaşamamıştır.

M.S. 652 tarihine kadar Merv, Belh ve Herat Arap hâkimiyetine girmiştir. Ancak Arap hâkimiyeti altında yaşayan gayri müslimler, Yahudiler ve Hıristiyanlar kendi ibadetlerini yapmakta serbest bırakılmışlardır. Hatta Hıristiyan Patriği vergiden muaf tutulmakta ve tüm din adamlarına saygı gösterilmekteydi. Hıristiyanlık bu dönemde Amu Derya'yı aşarak Türk boylarına ve Çin'e kadar ulaşmayı başarmıştır. Yine Arap hâkimiyeti altında Hıristiyanlar, özellikle de Nasturî ve Monofizit din adamları Bizans topraklarında kendilerine asla tanınmayan yasal bir

---

7 John England, **The Hidden History of Christianity in Asia,** 1998: 15; Alphons Mingana , *"The Early Spread of Christianity in Central asia and The Far East. A New Document,"*, **reprinted with additions from The Bulletin of John Rylands Library,**vol. 9, no.2, July 1925, s. 3.

8 Ian Gillman and Joachim Klimkeit, **Christians in Asia before 1500**, Curzon, 1999.

9 Hans Wilhelm Haussig, **İpek yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi,** çev. Müjdat Kayayerli, Kayseri, 1997, s. 259-60.

statüye sahip olmuşlardır. Ayrıca, batı literatüründeki birçok eserin de Nasturî Hıristiyanları tarafından Arap diline çevrildiği de bilinmektedir.[10] Ancak, Harun Reşid döneminde (775-785) Hıristiyanlar açısından sıkıntılı bir dönem başlamıştır. Bu dönemde Bizans'a karşı Hıristiyan nüfusa olan güvenin azalması ve buna bağlı olarak baskı yapılmaya başlanması bölgedeki Hıristiyanların göç etmesini gündeme getirmiştir.

Bütün bu gelişmeler yaşanırken Nasturî Hıristiyanlığı iç Asya'ya nüfuz etmeyi başarmıştır denilebilir. MS.644 yılında Merv şehrinde açılmış olan metropolitlik sayesinde Amuderya sahillerinde yaşayan Türklerin Nasturîlikle tanıştıkları ve bu inancı benimsediği[11] ve yine 781 yılında Nasturî patriği olan Timothee'nin diğer bir Türk hakanının bütün halkıyla birlikte Hıristiyanlığı kabul ettiğini Marunîlere yazmış olduğu da bilinmektedir.[12] Ayrıca Hicretin 4. asrında Orhun nehri ve Baykal gölü civarında yaşayan 200.000 kadar Kerayitin de hükümdarları ile birlikte Hıristiyanlığı kabul ettiğini dönemin Merv Metropolidi Abdisho Bağdat Patriği Yohannes'e bildirmiştir.[13]

Yukarıdaki bilgilere paralel verileri Rene Grousset'nin *The Empire of the Steppes* adlı eserinde bulmak mümkündür. Grousset, Kerayitlerin 1000 yılında Hıristiyanlığı kabul ettiğini ve Kerayit hanının Merv Metropolidine tüm halkıyla vaftiz edilmek istediğini ve Metropolitin de Patriğe han ile birlikte 200.000 kişinin vaftiz edildiğini bildirmiş olduğunu belirtmektedir. Kerayitlerin 12.yy.'a kadar bu inanca bağlı kaldıkları

10 Gillman,**op.cit.**,s. 134.

11 Mingana, **op.cit.**,ss. 11-12).

12 **Les Lettres du Patriarche Nestorien Timothee I,** etude critique par Raphael Bidavid citta del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, 1956, ss. 80-85.

13 Mingana, **op.cit.**, 15; Fr. Psalthy, *"Türkeli'de Hıristiyan*lık", **II. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri, 20-25 Eylül 1937,** İstanbul, 1937, ss. 888.

Kerayit han ailesinin isimlerinin Hıristiyan isimleri olmasından anlaşılmaktadır.[14]

Konuyla ilgili diğer bir kaynakta da Türklerin Hıristiyanlıkla ilk temas tarihi miladın ikinci asrının sonu olarak belirtilmektedir. *St.Jerom, miladın 4.asrında yazılmış Latin Patalojisinin 12.c.,870.* sayfasına dayanarak, bugünkü Azerbaycan, o günkü Schythiae'de yaşamakta olan Türklerin Hıristiyanlığa bağlı olanlarının bulunduğunun vurgulandığı eserde, ayrıca Türkler arasında Hıristiyanlığı benimseyenlerin varlığının Bağdat'ta bulunan Nasturî patrikhanesindeki resmi evrak arasındaki belgelerle ortaya konulabileceği ve Türkeli'nin de bu patrikhaneye bağlı olduğu belirtilmektedir.[15]

Yukarıdaki bilgilere dayanarak, Türk boylarından bazılarının en azından 2.yy.'dan itibaren Hıristiyanlıkla temas kurmuş oldukları belirtilebilir. Ancak, daha sonraki dönemlerde yaşanan teolojik tartışmalar sonucu ortaya çıkan değişik Hıristiyan mezheplerinin bu bölgeye nüfuzu ancak 5.yy. sonrasına rastlamaktadır. Bu yüzyıl sonrasında Semerkant, Kaşgar ve Tangut şehirleri Nasturî Hıristiyanlığı için önemli merkezler haline gelmiş ve metropolitlik statüsü ile Nasturî Hıristiyanlığına hizmet ederek çevredeki Türk-Moğol topluluklarını Hıristiyanlaştıran misyonerlerin hareket noktaları haline gelmişlerdir. Örneğin, Semenkant 5.yy.'da bünyesinde bütün Buhara kazalarını toplayarak metropolitlik olurken, Tangut 790 yılında metropolitlik seviyesine yükseltilmiştir. Kaşgar ise ancak 13.yy'da bu statüyü elde etmiştir. L. Ligeti, Tangut bölgesinde yaşayan Çinlilerin her zaman yabancı akidelere karşı uzak durduklarını ve ülkede bulunan çok sayıdaki Nasturînin de yerli Çinli halktan olmayıp özellikle Türklerden biraz da Moğollardan oluştuğunu

---

14 Rene Grousset, **The Empire of Steppes**, New Jersey, 1970, s. 191.

15 Psalthy, **op.cit.**,s. 888.

ileri sürmektedir. Bu insanların neredeyse tamamı ticaretle uğraşan kişilerden oluşmaktaydı. Çin'de bulunan ve dünyaca ünlü Nasturî *Si-ngnan-fu* anıtı 781 yılında Yazdbozer adlı yüksek rütbeli bir Nasturî tarafından yaptırılmıştır. Yazıttaki bilgilere göre Çin'de Nasturîliğin tarihi 635 yılına dayanmaktadır.[16] Ancak, burada şu da belirtilmedir ki, Çin topraklarında Nasturîlik Budizm karşısında fazla etkili olamamıştır.

Türk-Moğol toplulukları arasında Kerayitler haricinde bu inancı benimseyen diğer topluluklara Naymanlar ve özellikle de Uygurlar örnek olarak verilebilir.* Cengiz han döneminde Beşbalık-Kuça civarında yaşamakta olan Uygurlar arasında dini hoşgörünün olduğu aralarında farklı inançlara mensubiyetlerin varlığından açıkça anlaşılmaktadır. Gök Tengri dini, Maniheizm, Budizm ve Nasturî Hıristiyanlığının bir arada bulunduğu Uygur toplumunun ilginç bir medeniyet oluşturduğuna dikkat çeken Grousset, 12.yy.'da Talas'ın kuzeybatısında Turfan'dan Kuça'ya kadar olan bölgede yaşayan Uygurlar arasında Budizm ve Nasturîliğin etkin durumda olduğunu vurgulamaktadır.[17] Eski Uygur başkenti Kuça'da bir Nasturî kilisesi bulunmuştur. Kilisenin önde gelen kişileri Soğdlar ve muhtemelen aşağı tabakadan olan Türklerdir.[18] Ayrıca bugün Diyarbakır'da bulunan Keldani Piskopos kütüphanesinde Garatu-Uriyang (Hıristiyan Uygurlar) padişahı George'un kızkardeşi Orangul Sultan için yazılmış Süryanice elyazması İncil sayfaları bulunmaktadır. Bu İncil haricinde, 1374 yılında Semerkant'ta

---

16 L. Ligeti, **Bilinmeyen İç Asya,** Ankara, 1986, s. 308; England, **op.cit.**, ss. 131-132.

* Hıristiyan Uygurlarla ilgili olarak ayrıca bakınız: Von Peter Zieme, "*Ein Hochzesegen Uiguurischer Christen*", **Scholia,** Beitrage zur Turkologie und Zentralasienkunde, 1918, Wiesbaden, ss.221-232.

17 Grousset, **op.cit.**, s. 180.

18 Gillman, **op.cit.**,s.225.

Türkçe yazılmış bir Nasturî dua kitabının da var olduğu bilinmektedir.[19] Karluklar'ın da I. Timothee döneminde Nasturîliği benimsediklerine dair bilgiler mevcuttur. Sirderya'nın kuzeydoğusunda, Taraz ve Karluk şehirleri 893'de Müslümanların idaresine geçmiş ve kiliseleri camiye çevrilmiştir, ancak bu Hıristiyan varlığını sona erdirememiştir. Taşkent ve Otrar'da 10. yy.'da kabile adları bilinmese de, Nasturî inancını devam ettiren Türkler olduğu bilinmektedir.[20]

Güney İpek Yolu üzerinde yer alan Hotan'da 8.yy.'da Hıristiyanların yaşadığı bilinmektedir. Yine Tunhuang bir Budist şehri olmasına rağmen burada ele geçirilen Süryanice, Türkçe ve Soğdca belgeler ve mektuplar burada Nasturî keşişlerin varolduğunu ortaya koymaktadır. 1908 yılında, Tangut krallığının merkezi olan Kara Hota'da yapılan Rus kazıları sonucu ölü bir şehir ortaya çıkarılmış ve burada Budist kitapları, İran dilindeki el yazmaları ve Süryani harfleriyle üç Hıristiyan metni bulunmuştur; bunlardan ikisi Süryanice, biri Türkçe yazılmıştır. Süryanice metinlerden birisi yağmur duası, diğeri bir ilahi olup, Türkçe yazılmış olanı da Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi ile ilgili başka bir ilahidir.[21] Kuzey İpek Yolu üzerindeki en önemli merkez olan Turfan'ın kuzeyindeki Bulayık köyünde I. Dünya Savaşı öncesinde bir Alman ekip tarafından yapılan kazılar sonucu önemli miktarda el yazması ele geçirilmiştir. Bu el yazmalarının 400-500 tanesi Süryanice olarak yazılmıştır. Bunun yanında Soğdca tercümeler, Süryanice-Soğdca metinler ve binlerce Türkçe metin parçaları bulunmuştur. Aşağı Selenga'da yaşayan Merkitlerin yarıya yakınının Hıristiyanlığı benimsediği konusunda Rubrucklu Fransisken William'ın da gözlemleri vardır.[22]

---

19 Psalthy **op.cit.,** s. 893.

20 Gillman, **op.cit.**, s.221.

21 **Ibid.,** s. 221-225.

22 **Ibid.,** ss. 225-229.

Ayrıca kuzey Çin'de Lia-o sülalesini (907-1208) kurmuş olan Kitayların ve onları takip eden Kara Kitayların da Hıristiyan olup, eski ve yeni Hıristiyan geleneklerinden etkilendiklerine dair bilgiler bulunmaktadır. İç Moğolistan'da Ordos'da yaşayan Türk-Moğol grupları arasında Ongutlarda, Hıristiyan olmalarına rağmen, güçlü Şamanist etkiler görülmekteydi. Cengiz Han döneminde faal bir rol oynamış olan Ongutların önemli şehirlerinden biri olan Olon Süme'de, Moğol döneminde Budist eğitimin merkezi olmakla birlikte, bir Nasturî kilisesinin var olduğu da bilinmektedir. Ayrıca yine Moğol döneminde burada bir de Latin kilisesi kurulmuştur. 13-14. yy.'a ait olduğu tespit edilen Ongut bölgesindeki Mezar taşları da Nasturîlere aittir. Haçlar ve yapraklarla süslenmiş olan mezar taşlarındaki tek satırlık yazılar Süryani alfabesiyle Türkçedir. Budist ve Şamanistik amblemler ve gamalı haçlarla bezeli çok sayıdaki muskalar da Ordos bölgesinde ele geçen buluntular arasındadır.[23]

Nasturî Hıristiyan Türk kitlesinin varlığına en ilginç delili bugünkü Kırgızistan topraklarında yer alan Yedi-Su Semireçye, Çu kıyılarında ortaya çıkarılan mezar taşları oluşturmaktadır. Belirtilen bu bölgede yer alan Kara-Yigaç köyünde bulunan mezar taşları 12. ve 14.yy.'larda burada bir Tarsakent, yani Hıristiyan kentinin varlığını işaret etmektedir. Ak-Beşim şehrinde ortaya çıkarılan mezar taşlarına bakıldığında ise, bu bölgedeki Hıristiyan nüfusun varlığının 8.yy.'a rastladığı görülmektedir. Konuyla ilgili olarak incelenen eserlerde bu bölgede en uzun süre yaşayan Hıristiyan toplulukların ortaya çıktığı belirtilirken, bunun delili olarak Tokmak ve Bişkek yakınlarındaki iki Nasturî mezarlığı örnek olarak verilmektedir. 9.–14. yy.'lara ait olduğu tespit edilen yazıtlar bu bölgedeki yerleşimin küçümsenemeye-

---

23 **Ibid.,** s. 230.

cek bir boyutta olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Çevrede yer alan Buran ve daha birkaç şehirde de benzer kilise ve mezar taşları bulunmaktadır. Hıristiyanlığın, özellikle de Nasturîliğin, Türkler tarafından benimsendiğinin kesin delilleri olan bu taşlar ilk defa 19.yy.'da N.N. Pantusov tarafından ortaya çıkarılmıştır. Pantusov, 3000 Nasturî mezar taşının yer aldığı mezarlığın Alamed nehrinin sağ kıyısından başlayarak Celayır boyunca devam ederek Bişkek'e yakın bir yerde Kırgız Dağ silsilesi civarında olduğunu tespit etmiştir .[24]

Semireçye bölgesinde yaşayan Nasturî nüfusunun yok olması ile ilgili farklı görüşler hâkimdir. Bunlardan biri 14.yy.'da Timur'un bölgeye düzenlemiş olduğu sefer sonucu yok oldukları, diğeri ise var olan bu nüfusun zamanla diğer gruplar arasında eriyip gittiği üzerinde yoğunlaşırken, bir diğer görüş de özellikle 14.yy.'da bölgede karahumma salgının ortaya çıkması sonucu Hıristiyan nüfusun azaldığı üzerinde yoğunlaşmaktadır.[25]

Adı geçen bölgede 825, 911, 1201 ve en son 1367 yıllarına ait olan bu mezar taşlarının üzerindeki tarihler on iki hayvanlı Türk takvimi ve Sasani takvimi ile belirtilmiştir. Semireçye Hıristiyanları hakkındaki ilginç olan noktalardan birisi, buraya Asya'nın değişik yerlerinden, yakın çevre dışında batı Türkistan, Moğolistan, Mançurya, Sibirya, İran, Hindistan ve Çin'den birçok Hıristiyanın gömülmüş olmasıdır.

Cumagulov'un eserinde mezar taşlarından örnek olarak verilen isimleri de burada dile getirmek Nasturî inancını benimseyen Türk boylarının varlığına bir delil teşkil edecektir:

---

[24] Ç. Cumagulov, *"Nestorianskie pamyatniki Kirgizii XII-XIV"*, **Epigrafika Kirgizii,** Frunze, 1987,ss. 48-49;Gillman, **op.cit.**, s. 231; England ,**op.cit.**,s. 47-48.

[25] Cumagulov, **op.cit.,**s. 39; Annemarie von Gabain, **Einführung in Die Zentralasienkunde,** Darmstadt, 1979, s. 40; Gillman, **op.cit.,** s. 231.

Bir kadının mezarında *Çin'li Tarım*, bir pederin mezarında *Uygur Banus* isimleri yazılıyken, diğer bazılarında *Hintli Sazık, Ayn Angku, Aytağ, Anış-khata, Girkan, İlbilge-Kutıç, Kutlug, Paçak, Paçak-Tigin, Taş-Terim, Uruğ, Tura-Buka, Paşe-Sagun* gibi isimlere rastlanmaktadır. Ayrıca:

Kitabe 4: "Bu mezar *Georgis'indir(Bargis)...., manastır başçısı Antun'un oğlu, yıl Tavşan idi (1290)"*,

Kitabe 9: *"Bıçak'ın kızının mezarı, Boğa yılı idi (1301)"*,

Kitabe 11: *"Bu mezar Kutlug-Tarım'ındır. Sıçan yılı (1336)"*,

Kitabe 14: *"Dindar Kıtık'ın mezarı. Tavşan yılı. (1339)"*

Kitabe 18: *"Bu mezar kız Şirin'indir"*.

Kitabe 20: *"İl Bilge ku...*[26]

İç Asya'da Hıristiyan Nasturî inancının varlığını belgeleyen bir diğer delil de yukarı İli vadisinde, bugünkü Çin sınırının doğusunda yer alan ve 13-14. yy'larda Türk-Moğol liderlerinin ikametgâhı konumunda olan Almalık'taki mezar yazıtlarıdır. Nasturîlik için bir Metropolitlik merkezi konumunda olan Almalık'ta bulunan mezar taşlarının çoğu Süryanice'dir, ancak Türkçe olanları da bulunmaktadır. Son dönemlerde Çinli Arkeologlar da birçok mezartaşını ortaya çıkarmışlardır.[27]

Yine Issık Göl civarındaki Nevakat'da da benzer mezar taşları bulunmuştur. 13-14 yy.'da Metropolitlik olan Nevakat mezar taşlarının en eskileri Süryanice'dir, daha sonrakiler Süryanice ve Türkçe, en son tarihli taşlar da Türkçedir. Bütün mevcut mezar taşlarında tamamen Türkçe olanları % 15 olup, diğerleri ise Süryanice'dir. Ancak, taşlarda yazılı olan isimler arasında Süryanice isimler varsa da, ki Türkler de Süryanice isim alabilmekteydi, isimler ağırlıklı olarak Türkçedir. Kısa yazılı mezar taşlarında yalnızca kişinin adı varken, daha uzun yazıtlarda

---

26 Gillman , **op.cit.**, s. 231

27 Gillman , **op.cit.**, s. 231.

yaşı, ölüm tarihi, isim, ailesi ya da kabilesinin sahip olduğu statüsüne göre kişinin toplumdaki yeri belirtilmekteydi. Ayrıca şu da belirtilmelidir ki, bu mezarlıklara sıradan insanlar dışında hanlar ve eşleri de gömülebilmekteydi. Yukarıda verilen örnekler haricinde yine bu mezar taşlarından 14.yy.'a ait olanlarından bazıları şunlardır:

> *"Büyük İskender takvimine göre, 1647 yılı (AD 1336), Aralık 14. Gün ağarırken, Fare yılında, Han Changshi tahta oturdu... ve Kraliçe Alma'nın hatırasına bir tören düzenledi. O yeni gelindi. Domuz yılında (bu dünyadan) ayrıldı. Tam olarak 26 Mayıs'ta... Onun hatırasına bu taş dikildi, arkadaşları onu unutmayacak..."*
>
> *"1650 yılı (AD 1339) Tavşan yılı. Bu Kutluk'un mezarı Karısı Mengü Kalga ile birlikte humma'dan öldü."*[28]

İç Asya'da belirli bir başarı elde eden tek kilise Nasturî kilisesi değildir. 14. yy. öncesinde batı Süryani kilisesi de doğu İran, Horasan ve Amu Derya'nın kuzey ve güney bölgelerinde belli bir nüfuza sahip olmuştur. 7 yy.'da Horasan'da Urfa'dan gelen Yakubîler bulunmaktaydı. Ancak, Maveraünnehir ve daha doğusu için Yakubî varlığı Nasturîlik kadar başarı elde edememiştir.

Doğu kiliseleri olarak adlandırılan bu kiliseler haricinde İç Asya'da Türk- Moğol ve diğer topluluklara yönelik faaliyet gösteren diğer bir misyoner grubu da batı, yani Katolik kilisesi misyonerleridir. 4.yy.'dan itibaren önce Atilla'nın liderliğinde Hunların ve onları takiben Avar, Hazar, Peçenek, Uz ve Kıpçak gibi Türk boylarının akınlarına sahne olan Orta Avrupa 1245 sonrası yeni bir dalga ile Türk-Moğol ordularının ilerlemesine şahit olmuştur. Böylelikle uzun bir zaman dilimi içerisinde akınlara

---

[28] Gillman, **op.cit.**, s. 233; D. Chwolson, **Syrisch-Nestorianische Grabenschriften aus Semirjetsche,** St. Petersburg, 1897, s. 36.

maruz kalan Avrupa bu tehlikeye karşı arayış içine girmiştir. Bu arayış bağlamında, Papa IV. İnnocent liderliğinde bir araya gelen ruhaniler meclisi Türk-Moğol ordularının yarattığı tehlikeyi bertaraf etmenin yanında bu insanları Hıristiyanlığa kazanmanın, (dolayısıyla da Müslüman dünyasına karşı daha rahat hareket edebilme imkânının elde edileceği düşüncesiyle), yollarını arayacaktır. İşte bu temel görüşten hareketle Papa, Balkanlar'daki Türkler dışında, istihbarat ve misyonerlik amacıyla birçok rahibi doğudaki Türk-Moğol İmparatorluğu topraklarına göndermiştir.[29] Bölgeye giden batılı misyonerler büyük Hanın topraklarında o dönemde batı dünyasında benzerine rastlanmayan büyük bir dini hoşgörü ortamında Budist, Maniheist, Nasturî, Yahudi ve Müslüman olmak üzere farklı inançlara mensup insanların bir arada yaşadıklarına şahit olmuşlardır.

Dünyaca ünlü Marco Polo'nun hanın topraklarını gezerken elde etttiği izlenimlerine bakıldığında Küçük Çöl sınırında yer alan Chingintala bölgesinde Müslüman, Hıristiyan ve Putperestlerin bir arada yaşadığı, Hıristiyan olan Türklerin de Nasturîliği benimsediği görülmektedir. Bunun dışında Polo, yukarıda değinilen metropolitlik merkezlerinden Tangut'ta Su-Chau ve Kan-chau şehirlerinde yaşayan nüfusun Müslüman, putperest ve Hıristiyanlardan oluştuğundan ve Kalaçan'da üç Nasturî kilisesi bulunduğundan bahsetmektedir. Doğuya doğru Kathay'a ilerlerken benzer nüfus yapılarının yaşadığı birçok yerleşim yeri hakkında da izlenimlerini aktaran Polo, Pekin'den Amoy'a doğru gerçekleştirdiği yolculuğu sırasında Hwai nganchau ve Paoying şehirlerinde yaşayan, ticaretle uğraşıp Nasturîliği benimseyen Türklere rastlamış, yine Manzi

[29] Bertold Spuler, **İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür, İlhanlılar Devri 1220-1359),** Çev. Cemal Köprülü, T.T.K., Ankara, 1987, s. 250.

viyaletinin de putperestler yanında belli bir Nasturî nüfusa sahip olduğunu açıkça belirtmiştir.[30]

Marco Polo haricinde bölgeyi ziyaret edenler arasında yer alan Rubrucklu Fransisken William, Batu'nun oğlu Sartak'ın Hıristiyanlığı benimsediği haberi üzerine Sartak'ın egemenliğindeki yerlerde çalışmaya karar vermiş ve 31 Temmuz 1253 tarihinde Fransa kralı IX. Louis'nin mektubuyla birlikte Sartak'ın ikametgâhına gitmiştir. Sartak'ın Hıristiyanlığı benimseyip benimsemediği konusunda kesin bir açıklık olmamakla birlikte onun bu inanca mensup olduğunu savunanlar[31] yanında, bu konuda kesin bir açıklık olmadığını ileri sürenler bulunmaktadır. Sartak, Rubruck'u babası Batu'ya, Batu'da büyük Han'a göndermiştir. Rubruck 27 Aralık 1253'de Karakurum'a vardığı tarihten itibaren Latin Hıristiyanlığı için rahiplik yapmış ve Nasturîler ve diğer dinî gruplarla temaslarda bulunmuştur. Ancak, han Rubruk'un uzun bir süre kalmasına izin vermemiş ve Rubruck geri dönmek zorunda kalmıştır. Montecorvinolu Fransisken John da bölgeyi ziyaret eden misyonerlerden birisidir ve onun etkisiyle Ongut lideri Katolikliğe eğilim göstermiştir. Ancak, 13. yy. sonuna rastlayan bu dönemde Hanbalık'ın ilk Katolik başpiskoposu olan John'a karşı Nasturîler sert bir tepki göstermişlerdir. Aslında diğer inançlara karşı belli bir hoşgörüye sahip olan Nasturîler, bu hoşgörülerini ancak belli bir seviyeye kadar gösterebilmişler, farklı inançların tehlike yarattığını anladıkları anda bu hoş görüye son vermişlerdir. Nitekim,

---

30 Marco Polo, **The Travels**, Çev. Ronald Latham, New York, 1958, ss. 89-91; Çin'de Nasturîliğin gelişimi için ayrıca bkz.: A.C. Moule and Lionel Giles, "*Christians at Chen-chiang Fu*", **T'oung Pao,** vol. XVI, 1915, ss. 627-686; A.C.Moule, "*The Use of Cross Among the Nestorians in China*", **T'oung Pao,** vol.XXVIII 1934, ss.78-87, Gillman, **op.cit.**

31 John Andrew Boyle, **Rashid al- din, The Successors of Genghis Han,** Colombia, 1971, s. 108; Grousset, **op.cit.,** s..227; Adilhan Appa, "Nartların Demircisi Debet", **Birleşik Kafkasya Dergisi**, sa. 16, Eskişehir, 1998, s. 20-27.

Rubrucklu Fransisken William'dan yüzyıl sonra iki Fransisken misyoner Nasturîlerce öldürülmüştür. Bu da Orta Asya'da hüküm sürmeye çalışan farklı Hıristiyan gruplar arasındaki iletişimi sona erdirmiştir.[32]

İlhanlı İdaresi ve Hıristiyanlık

İlhanlı İdaresi altında Hıristiyanlığın durumuna değinmeden önce 1055 yılında varlıklarını hissettirmeye başlayan Selçuklu Türkleri döneminde bölgedeki Hıristiyan nüfusun durumu da burada zikredilmesi gereken bir konudur. Ancak, bu dönem için şimdilik belirtilebilecek olan, Selçuklu Türklerinin yerleşik Hıristiyan nüfusa karşı her hangi bir girişimde bulunmayarak tüm güçleriyle Bizans'a karşı hareket ettikleridir. 1156 sonrası Selçuklu sülalesinin çözülmeye başlamasından sonra Hülagü Han tarih sahnesinde yerini almıştır. Türk-Moğol hâkimiyetini yakın doğuya taşıyan Hülagü ve onun ardından gelen İlhanlı idarecileri, bütün imparatorluk idaresi boyunca farklı inançlara karşı yürütülen temel hoşgörü politikasını devam ettirmişlerdir. Hoşgörü ortamı içerisinde halktan olduğu kadar idari ve askeri kadrolarda yer alan birçok Türk ve Moğol'un farklı inançlara mensup oldukları bilinmektedir. Örneğin, Ön Asya'yı Türk-Moğol İmparatorluğu'nun topraklarına katan *Cormagon Noyan* şamanist olmasına rağmen, Müslümanlarla savaştığı dönemlerde Hıristiyanları himaye ederek, Tebriz ve Nahçıvan'da kiliseler inşa edilmesine izin vermiştir. Arkasından gelen halefi *Baycu Noyan* da Papa ile temaslar kurabilen ancak, Türkiye ve Halep topraklarına batılıların ayak basmasına izin vermeyen bir kişidir. Baycu Noyan'ın halefi ise *İlçigiday Noyan* adında Nayman uruğundan bir Nasturîdir.[33]

---

[32] Gillman, **op.cit.**, ss. 247, 250.

[33] Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, c.I, II. baskı, 1970, s. 261.

İran ve Ön Asya seferleri sırasında Moğol ve Türklerin yerleştikleri bölgelere dikkat edildiğinde genelde bu bölgelerin daha sonra Osmanlı İmparatorluğu döneminde Nasturî kilisesine mensup insanların yoğun bir şekilde yaşadıkları yerler olan Urmiye gölü, Merage şehri ve ayrıca Erdebil, Tebriz ve Sarab arasındaki yaylalar, Hazvin civarı ve Kür ırmağı çevresi olduğu görülür. Bu bağlamda, Kür ırmağı havzasının miladdan önceki dönemlerden itibaren çeşitli zamanlarda Bulgarların, Sakaların, Sabirlerin ve diğer bazı Türk kavimlerinin yerleştikleri bir yer olduğunu belirten Togan, Gürcü vakanüvislerinin de M.Ö.4.yy.'da Kür nehri civarına gelerek yerleşen *Bun Türkilerden* bahsettiğini vurgulamaktadır. Ayrıca, Orta Çağlarda Kür nehrinin güneyine yerleşen ve Hıristiyanlığı kabul eden Kıpçakların var olduğu ve Aninin doğusunda Elegez dağı eteklerinde *Kıpçak-Avank* adında bir de manastırın bulunduğu bilinmektedir.[34]

İlhanlı idaresi altında Hıristiyanlık, özellikle Nasturîlik sıradan insanlar haricinde sarayda ve hanın aile bireyleri arasında da etkinlik kazanmayı başarmıştır. Büyük İlhanlı hükümdarı Hülagü'nün eşi Dokuz Hatun Nasturîliği benimsemiş bir Kerayit'tir.[35] Tüm ruhani kişilere karşı hoşgörü ile yaklaşan Hülagü Han döneminde Nasturî katolikosu Mar Makkika için Dicle nehri kıyısında bir köşk ve Bağdat'ta bir kilise yaptırılmış olduğu ve bunda Dokuz Hatun'un da rolünün olduğu bilinmektedir. Hülegü'nün takip ettiği hoş görü politikası tüm bu insanların idareye sadık kalmasını sağlamış ve bu bağlamda, Nasturî Hıristiyanlarının yüksek idari ve askeri görevlere atanmasını da gündeme getirmiştir. Bu konuda birkaç örnek verilecek olursa;

---

[34] **Ibid.**, s. 257; Orta Çağda Kür nehri civarında yaşayan Hıristiyan Kıpçaklar için bkz.: Fahrettin Kırzıoğlu, **Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar, İlk Kıpçaklar (M.Ö. VIII-M.S. VI.yy) ve son Kıpçaklar (1118-1195) ile Ortodoks Kıpçak Atabekler Hükümeti (1267-1578)** T.T.K., Ankara, 1992.

[35] Grousset, **op.cit.**, s. 373.

1268 yılında Musul valiliği görevini yürüten Mes'ud'un başyardımcısı daha önce papazlık yapmış olan *Yaşmut* adlı bir Uygur'dur. Diğer taraftan Hülagü han öldüğü zaman, eşi Dokuz Hatun Hıristiyan papazlara bir ayin düzenlettirmiştir. Ayrıca, Dokuz Hatun'un 1265 yılında Nasturî katolikosu Mar Denha'nın görevinin tasdik edilmesinde büyük etkisi olduğu da ileri sürülmektedir. İlhanlı Hanları arasında Hıristiyan eşe sahip olanlardan birisi de Abaka Han'dır. Han'ın Meryem ismindeki Rum Ortodoks eşi VIII. Michael'in gayrimeşru kızıdır.[36] Zeki Velidi Togan'a göre Abaka Han da tıpkı kendinden önceki hanlar ve babası gibi Hıristiyan, Budist ve diğer tüm ruhanileri himaye etme politikasını takip eden bir Han olmuştur.[37] Ayrıca onun döneminde Nasturî kilisesi için tarihi bir olay olarak anılacak önemli bir gelişme daha yaşanmıştır. Hanbalık ve Horasan bölgesine bağlı Kavşang'dan olan *Rabban Sauma* ve *Marcus* isimli iki Uygur keşiş Kubilay Han'ın izniyle hac ziyareti için Kudüs'e gitmek üzere yola çıkmışlar ve yolcukları süresince büyük bir ticaret merkezi olan Erbil, Sinjar, Ceziret'ül-Ömer (Cizre) ve Mardin'deki manastırları ziyaret etmişler, ancak Kudüs'e gerçekleştirmek istedikleri yolculuğu tamamlayamamış ve Musul'da iki yıl kalmışlardır. 1280 yılında Nasturî Patriği Mar Denha, Marcus'u Çin'in iki kuzey bölgesi olan Kathay ve Wang'ın metropoliti olarak ilan etmiş ve Marcus, *Mar Yahballaha* adını almıştır. Bundan sonra kendi ülkelerine doğru yola çıktıkları bir anda patriğin ölüm haberi üzerine geri dönen iki Uygur keşişten Marcus, ya da Mar Yahballaha, Bağdat yakınlarında toplanan kilise konsili tarafından yeni Nasturî patriği olarak seçilmiştir. Patrik seçilmiş olan Marcus'un bu yeni görevi Abaka Han tarafından memnuniyetle kabul edilmiş ve Marcus Seleucia

[36] Spuler, **op.cit.**, ss.232-237.

[37] Togan, **op.cit.**, s. 241.

yakınlarındaki Mar Koka katedralinde Kudüs Metropolidi Mar Abraham, Semerkand Metropolidi Mar James ve Çin'in Tangut Metropolidi Mar Jesusabran'ın katıldığı bir törende takdis edilerek tam otuz altı yıl sürecek olan (1281-1317) patriklik görevine başlamıştır.[38] Grousset'ye göre Marcus'un patrik olarak seçilmesi politik bir temele dayanmaktadır. Bu bağlamda, Nasturî konsilinin Han tarafından daha fazla tasdik görecek birini seçmeyi tercih etmesi ile bir Uygur patrik seçilmiştir.[39] Ancak, bu seçimin siyasi olup olmaması bir tarafa burada önemli olan uzun bir dönem bir Uygur Türk'ünün patrik olarak tüm Nasturî cemaatine hizmet etmiş olmasıdır. Bu da kilisenin farklı topluluklara mensup üyelerinin hangi şartlarda olursa olsun patrik olarak seçilebilmiş olduğunun bir göstergesidir.

Abaka Han'ın ölümünden sonra tahta çıkan Teküder Han'ın annesi Keyhatu'nun da Nasturî Hıristiyan olması ve Teküderin de çoçukken annesi tarafından vaftiz ettirilmiş olması ihtimali yüksektir. Ancak, Teküder daha sonra Müslüman olarak Ahmet adını aldıysa da, o bir han olarak ruhanilere karşı gösterilen hoşgörü politikasından vaz geçmemiştir. *Abu'l Farac* tarihinde belirtildiğine göre Teküder herkese karşı merhametli davranan ve özellikle de Hıristiyan mezheplerinin ruhanilerine iltifat eden bir Han idi. Bütün kiliseler, papazlar ve rahipler ülkenin her yerinde vergi muafiyetine tabi idiler.[40] Teküder'in Memluklere barış ve müttefiklik teklif etmesine tepki gösteren Budist ve Nasturîlerin Horasan valisi Argun'dan yana tavır

---

38 **The Monks of Kubilai Han Emperor of China (The History of Life and Travels of Rabban Sawma, envoy and plenipotentiary of the Mongol Khans to the Kings of Europe and Marcos Who as Mar Yahballaha III became patriarch of the Nestorian Church in Asia),** Çev. Sir A. Wallis Budge, London, 1928, ss. 48-57; Spuler, **op.cit.,** s. 259.

39 Grousset, **op.cit.,** s. 369.

40 Gregory Abu'l Farac (Bar Hebraus), **Abu'l Farac Tarihi,** Çev. Ömer R. Doğrul, T.T.K., Ankara, 1987, s. 610.

alması ve ülkede siyasi bir kargaşa yaratılmasından sorumlu tutulan Nasturî Patriği Mar Yahballaha hapse atılmış ve bu durumdan ancak Kutuy Hatun'un devreye girmesiyle kurtulabilmiş,[41] fakat ülkedeki bu siyasi kargaşa Teküder Ahmet'in bir suikasta kurban gitmesiyle noktalanmıştır. Hasan Fehmi Turgal'a göre Teküder'e düzenlenen bu suikastta Budist ve Hıristiyan papazların önemli rolü bulunmaktadır.[42] Teküder'in ölümünün ardından başa geçen Argun döneminde patrik Yahballaha'nın yakın arkadaşı olan Rabban Sauma diplomatik bir görevle Memlüklere karşı yardım talebiyle Roma'ya papa IV. Honorious'a elçi olarak gönderilmiştir. Bu ziyareti sırasında papa öldüyse de, Rabban Sauma Kardinaller Meclisi tarafından kabul edilmiş ve Türk- Moğol İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanlığın durumu ve önemi hakında bilgi vermiştir. Argun Han'ın Patrikleri ile olan dostluğu ve hanın çocukları ile eşlerinin birçoğunun vaftiz edildiğinden de bahseden Rabban Sauma, Argun Han'ın müttefiklik teklifinde bulunduğunu dile getirmiştir.[43] Ancak bu girişimin gerçekleştiği dönem içerisinde Argun Han ölmüş ve ondan sonra yaşanan taht kavgası sonucunda idareyi Gazan Han ele geçirmiştir. Gazan Han döneminde İlhanlı tarihinin dönüm noktalarından biri yaşanmış ve Hanın Müslümanlığı kabülü ile resmi din İslamiyet olmuştur ve bu tarihten sonra Hıristiyanlık için gerileme dönemi başlamıştır. Nasturî Hıristiyanlarından birçoğu Merage'yi terk ederek Erbil'e yerleşmişlerdir. Ancak, bir süre sonra Erbil Gazan Hanın adamlarından Nevruz'un yandaşları ve Kürtler tarafından kuşatılmıştır. Ancak, bu olay Nevruz'un Gazan Hanın emri ile öldürülmesi (1297) ile noktalanmıştır. Patrik Mar Yahballaha ise 1303 yılı

---

41 Grousset,**op.cit.**, s. 373.

42 Hasan FehmiTurgal, *"Mülga Şer'iye Sicilleri Mahkemeleri Üzerinde İncelemeler"*, **II. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri,** İstanbul, 1937, s. 952.

43 Grousset, **op.cit.**, s. 377.

Haziran ayında han tarafından ziyaret edilerek kendisine çeşitli hediyeler sunulmuş ve eskisi kadar olmasa da, Hanın yanında belli bir saygınlık ve itibara sahip olmaya devam etmiştir. Gazan Han sonrası dönemlerde artık Nasturîlik, ya da genel olarak Hıristiyanlık, eski önem ve itibarını kaybetmeye başlamıştır. Ancak buna rağmen yine de belli bir etkinliği sahip olduğu da bir gerçektir. Örneğin Olcaytu Han'ın annesi Uruk Hatun Nasturîliği benimsemiş olan Kerayit Dokuz Hatun'un yeğenidir ve o da Nasturî bir Kerayit'tir. Olcaytu Han da küçükken annesi Uruk Hatun tarafından vaftiz ettirildiyse de, o da Teküder gibi sonradan Müslüman olmuştur. Olcaytu döneminde Nasturî patriği sadece belli bir maaş ve bir iki köy sahibi olmakla yetinmiş, Tebriz'deki kilise camiye çevrilirken, hanın Kerayit menşeli dayısı Erencen'in müdahalesiyle bundan vazgeçilmiştir. Yine bu dönemde Hıristiyanların güçlü merkezlerinden olan Erbil yeni bir kuşatmaya sahneye olmuş ve şehir bölge valisi tarafından kuşatılarak 1310 yılında ele geçerilmiştir. Bundan sonra ise Patrik Mar Yahbałlaha 13 Kasım 1317 yılında (7 Ramazan 717, Selçuk Takvimine göre 1629) hayatını kaybetmiştir.[44]

Genel olarak bakıldığında Asya topraklarında Hıristiyanlığın varlığı, Yedi-Su Semireçye bölgesindeki mezar taşlarındaki bilgilerden anlaşıldığına göre, 14.yy.'da dahil olmak üzere varlığını devam ettirebilmiştir. Uzun yıllar Türk-Moğol İmparatorluğu idaresi altında Maniheist, Budist ve Müslümanlık ile birlikte varlığını devam ettiren Nasturî Hıristiyanlığı 15. yy. sonrasında farklı topluluklardan sahip olduğu nüfus ile Maveraünnehir bölgesinde ve İran'ın batı kesimlerinden[45] itibaren Anadolu'ya doğru uzanan bir sahada, özellikle de Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

---

44 **Ibid.**, ss. 380-383; Spuler, **op.cit.**, s. 244.

45 V.V. Barthold, **İslam Medeniyeti Tarihi**, Çev, Fuat Köprülü, II. basım, T.T.K., Ankara, 1973, s. 18.

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere tarih boyunca varolmuş Türk toplulukları arasında İslamiyet haricinde farklı bir inancı, Hıristiyanlığı kabul etmiş olanlar da bulunmaktadır. Genel olarak, bütün Türk topluluklarında dini hoşgörü vazgeçilmez bir politika olarak korunmuşken bu hoşgörü ortamında Hıristiyan, Müslüman, Yahudi veya Budist inancına mensup insanlar bir arada yaşayabilmişlerdir. Bugün farklı inançtaki Türk toplulukları üzerine henüz tatmin edici bilimsel çalışmaların yapılmamış olması gerçeği bir yana, yine Türk tarihinin karanlıkta kalmış sayfaları arasında aydınlatılamamış birçok konunun bulunduğu da bilinen bir gerçektir.

Henüz tam manasıyla gün ışığına çıkarılamamış konulardan birisi de dini inanç olarak Hıristiyanlığın Ortodoksluk mezhebini benimsemiş, yüzyıllarca Osmanlı İmparatorluğu idaresi altında Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlı kalmalarına rağmen *Rum* olarak değil de *Karamanlı* olarak adlandırılmış ve ibadet dili olarak Türkçeyi kullanabilecek kadar Rum diline uzak, gelenek görenekleri açısından da Müslüman Türk toplumundan bir farkı olmayan ve 1923 Türk-Yunan nüfus mübadelesiyle Yunanistan'a gönderilen Karamanlı Ortodokslar oluşturmaktadır. Bugüne kadar Karamanlı Ortodokslar üzerine yapılan çalışmalar genelde iki görüş üzerine odaklanmıştır: a-Karamanlı Ortodokslar Türkleşmiş Rumlardır, b-Karamanlı Ortodokslar Bizans İmparatorluğu döneminde imparatorluk ordusunda görev yapmış ve Anadolu'nun birçok yerine yerleştirilmiş Türk askerlerinin soyundan gelmektedirler.

Birinci görüşü savunanlara göre Karamanlılar dil yönünden Türkleşmişlerdir ve bu Türkleşme sürecinde Selçuklu idaresinden itibaren Rumca'yı bırakarak Türkçe konuşmaya başlamış ve bazı Türk adetlerini benimsemişlerdir. Bu konuda bazı kaynaklar ise başta Osmanlı idaresi altında yaşamış olan gayrimüslimlerin kendi inanç, adet, dil ve kültürlerini koruyabildikleri ger-

çeğini hiçe sayarak dil değiştirme konusunda Türk idaresinin baskısının etken olduğu ve dillerinin kesileceği tehdidi yüzünden Rumların kendi dillerini bırakarak Türkçeyi kullanmaya başladıklarını dahi ileri sürebilmektedirler.[46]

Diğer taraftan, Anadolu'da Türkçe konuşan Ortodoks Rumların olduğu gerçeğini herkes kabul ederken, bu insanların köken olarak Rum değil de, Hıristiyanlığı kabul etmiş Türklerin torunları olduğu birçok bilim adamı tarafından ispatlanmaya çalışılmıştır. Bunlardan özellikle yaptığı dil incelemeleri açısından J.Eckmann'ın çalışmaları zikredilmeye değerdir. Dil özellikleri olarak Türklüklerinden şüphe edilemeyeceği konusunda Eckmann'ın yaptığı açıklamalara paralel olarak tarihi verilerden faydalanılarak Karamanlıların Türk kökenli olup olmadığı konusuna açıklık getirecek çalışmalar da yapıldıysa da, bu konuda daha fazla ve detaylı bilimsel araştırmaların yapılması gerektiği üzerinde durulması gereken bir gerçektir. Bu konuda her şeyden önce Bizans kaynaklarının tetkik edilmesi birinci derecede önem arz ederken, bugün Yunanistan'ın farklı bölgelerinde yaşamakta olan Karamanlılar üzerine sosyolojik ve etnografik inceleme ve araştırmaların yapılması gerekmektedir. Bugüne kadar Bizans İmparatorluğu döneminde ilk önce Farslara, daha sonra Araplara ve Anadolu'ya doğudan giren Türklere karşı kullanılmak üzere Anadolu'nun birçok yerine iskân edilen ve imparatorluk ordusunun önemli bir birimini oluşturan Ortodoks Türkopoller, tüm Bizans ordusuna komuta etmiş Türk kökenli komutanlar ve yine Bizans tahtının varisi imparator

---

[46] Speros Vryonis, **The Decline of the Medivial Hellenizm in Asia Minor and the Process of Islamization from the 11th through the 15th centuries,** Los Angeles, 1971, s.452-454: dil değiştirme konusunda Türk idaresinin baskısı olduğu görüşü için bkz.: S.A. Hudaverdioğlu- Theodotos, *"La Litterature Turcophone"*, **Acte du III. Congres International des Etudes Byzantines,** Athene, 1932, s. 90-92.

adayları ile birlikte yetiştirilerek sivil idarede yüksek mevki sahibi olmuş bazı Türkler, Türk tarihinin hemen hemen hiç bilinmeyen bir cephesini oluşturmaktadır.

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde Karamanlıların kökenleri konusuna açıklık getirecek olan ve yukarıda bahsedilen Bizans İmparatorluğu'nun, özellikle Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlar'a inen Türk boyları ve Selçuklu Türkleri ile teması ve bu temas sonucu Ortodoksluğu benimsemiş olan Türklerin varlığı ve Bizans'taki hizmetleri ile ilgili elde edilen bazı önemli veriler değerlendirilmeye çalışılacaktır.

I. BÖLÜM

Bizans İmparatorluğu ve Ortodoks Türkler

KARADENİZ'İN KUZEYİNDEN BALKANLAR'A İNEN TÜRK BOYLARI

Hunlar

M.S. 370-375 yılları arasında İdil nehrini geçerek, Karadeniz'in kuzeyine doğru hareket eden Hunlar tarihte Kavimler göçü olarak bilinen olayın başlamasına sebep olmuşlardır. Bu hareke-te bağlı olarak Kafkaslar ve Karadeniz'in kuzeyinden başlayarak hemen hemen Avrupa'daki bütün kavimler yer değiştirmişler-dir.

433 yılına gelindiğinde ise Batı Hunlarının başına geçen Attila, batıda Ren nehrine doğuda ise Kafkaslara kadar uzanan

geniş bir coğrafyaya hükmederken bu durum başta İtalya olmak üzere tüm Roma toprakları için büyük bir tehlike oluşturmuştur. Yaşanan büyük göçler ve Batı Hunlarının etki ve faaliyetleri zaman içerisinde batı Roma İmparatorluğu'nun çökmesine sebep olmuştur.

Atilla'nın liderliğinde kurulan Hun devleti bir konfederasyon şeklinde olup Onogur ve Kutngur Bulgar Türkleri ve Kafkaslarda Alanlar, ayrıca Ostrogot, Gepid, Herul, Burgund, Aleman gibi birçok farklı kavmi bünyesinde toplamıştır.[1]

Ancak, Attila'nın 453 yılında ölümünü takiben Hun İmparatorluğu çözülmeye başlamış ve ona bağlı birçok kavim bağımsızlığını elde etmek için ayaklanırken, Hun liderleri arasında da mücadeleler yaşanmıştır. Diğer taraftan çevrelerine akınlar düzenlemeye devam eden Hunlar, 468 yılında Bizans'la giriştikleri bir savaşta yenilmiş ve Atilla'nın iki oğlundan biri olan Dengizik esir düşmüş, İstanbul'a getirilerek idam edilmiştir. Atilla'nın Hernak ismindeki oğlu ise kendine bağlı Hunlarla birlikte Tuna-Dnyester ırmakları arasında kalmış ve bu bölgeden Bizans topraklarına akınlar yapmaya devam etmişlerdir. Ayrıca, bu Hun topluluğunun bazı mensuplarının Bizans hizmetine girerek özellikle imparator Justinien'in İran savaşlarında yer aldıkları bilinmektedir.[2]

Hun İmparatorluğu bu şekilde tarih sahnesinden çekilirken, 552 yılı Azak Denizi çevresinde yeni bir gelişmeye, Utrigur ve Kurtigur Bulgarlarının harekete geçmesine sahne olmuştur. Aynı yıl içerisinde Don nehri civarına gelen Bulgarlar, burada bir diğer orta Asyalı kavmin, Avarların hâkimiyeti altına girmişlerdir.

---

[1] Akdes Nimet Kurat, **XIV ve XVIII. yy.'larda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri,** T.T.K, Ankara, s. 21.

[2] Ibid., s.22.

Avarlar

558 yılında Karadeniz'in kuzeyi ve Kalkaslar'da görünen Avarlar bir süre Altay çevresindeki Türk boylarını hâkimiyetleri altına almışlar, ancak 535 yılında Bumin ve İstemi Hanların Göktürk Kağanlığı'nı kurması üzerine Avarlar batıya doğru çekilmeye başlamışlardır.

Doğuda Göktürk Kağanlığı'nın kurulduğu dönemde batıda Bizans İmparatorluğu kuzey Afrika'daki Vandallar devletini zaptetmiş, 534-552 yılları arasında yaşanan savaşlarla da İtalya'daki Ostrogot devleti ortadan kaldırılmıştır. Doğuda Sasanilere karşı verilen mücadele sonucu aşırı yorgun düşen Bizans'a karşı Karadeniz'in kuzeyindeki Kutrigurlar Balkanlar'a sürekli akınlar düzenliyorlardı. İşte bu dönemde Kafkasların kuzeyinde ortaya çıkan Avarlar, Bizans için aradıkları ortamın sağlanmasında yardımcı kuvvet olarak görünmüşlerdir. 558 yılında Bizans'a bir elçi heyeti gönderen Avarlar, Bizans ile bir anlaşma yapmışlardır. Bu anlaşmaya göre Bizans her yıl Avarlara bir miktar vergi vermeyi kabul ederken bunun karşılığında Avarlar Bizans'ın düşmanlarına karşı savaşmayı kabul etmişlerdir.[3] Yine bu süre zarfında Don nehrinin batı tarafına geçen Avarlar, bu bölgede yaşamakta olan Onogur ve Kutrigur Bulgarlarını ve Dnyester ortalarındaki Slav kavimlerini hâkimiyetleri altına almıştır. Böylece Avar hâkimiyeti Tuna boylarına kadar genişlemiştir. 559 yılında yeni bir Avar elçi heyeti İstanbul'u ziyaret etmiş ve yeni bir anlaşmaya varılmıştır. Bu anlaşmaya göre Bizans, Avarların Karadeniz'in Tuna nehri civarına yerleşmesine ses çıkarmayacak, buna karşılık olarak Avarlar da Bizans topraklarına saldıran Bulgar ve Slavların akınlarını önleyecekti. Ayrıca Bizans yine Avarlara belli bir miktar vergi vermeyi de kabul etmiştir.[4]

---

3 **Ibid.,** ss. 24-27.

4 **Ibid,** s. 27.

560 yılında Dnyepr, Dnyester ve Tuna kıyılarına hâkim olan Avarların başında bulunan Bayan Han 562 yılında Bizans arazisine yerleşmelerine izin verilmesini teklif etmiş, ancak Avarların Tuna'nın güneyine inmesini istemeyen Bizans imparatoru Justinian bu teklifi kabul etmemiştir. 565 yılında ise Bizans İmparatorunun ölümü üzerine harekete geçen Avarlar, Pannonia'ya (Macaristan) doğru ilerlemişlerdir. Zaman içerisinde orta Avrupa'nın en güçlü devleti olarak ortaya çıkan Avar Kağanlığı 570'lerde tekrar Don nehri istikametine doğru ilerlemiş ve bu hareketiyle de Göktürk Kağanlığı ile karşı karşıya kalmıştır. Göktürk Kağanlığı, Don nehrinin batısında Azak denizi çevresi ve kuzey Kafkaslardan ilerleyerek Kırım'a kadar hâkimiyet sahasını genişletmiştir. Dolayısıyla, Karadeniz'in kuzey sahasının doğusu Göktürkler, batısı da bir süre için Avar hakimiyeti altında kalmıştır. Bu tarihten sonra Bizans, Avar baskısını daha fazla hissetmeye başlamış ve Trakya'ya kadar bütün Bizans toprakları Avarlar tarafından yağmalanmıştır. 626 yılı ise doğudan Sasani ordularının Üsküdar önlerine kadar ilerlemelerine ve İstanbul'un Avarlar ve Slavlar tarafından kuşatılmasına sahne olmuştur. Ancak bu kuşatma başarısızlıkla sonuçlanırken bu tarihten sonra Bizans üzerindeki Avar baskısı gittikçe azalmıştır. Bu arada Avar hâkimiyeti allında olmayan Slavlar da yavaş yavaş Balkanlar'a yerleşmeye başlamışlardır. (584-586) Bu durum daha sonra bağımsız Slav krallıklarının Bizans topraklarında kurulmaya başlamasının başlangıcı olmuştur.[5]

Karadeniz'in kuzey sahasına hâkim duruma gelen Göktürkler, Bizans İmparatorluğu'nun dikkatinden kaçmamıştır. Bu dönemde Bizans İmparatoru Heraklius'un Avarlarla kurduğu

---

[5] **Ibid.,** s. 29; George Ostrogorsky, **History of The Byzantine State,** İngilizce'ye Çev. John Hussey, Oxford, 1968, s.85.

temasa benzer bir teması doğuda kendisi gibi Perslere karşı mücadele eden Göktürkler ile de kurduğu görülmekteyse de Bizans bu temasdan beklediği sonucu alamamıştır.[6] Yukarıda da belirtildiği gibi, bölgede Avar hâkimiyetinin zayıflaması ile Karadeniz'in kuzeyinde Kutrigur Bulgarları güçlenmeye başlamış ve kendi hanları liderliğinde bir devlet kurmuşlardır. Bundan sonra ise Avarlar sürekli batıya doğru itilmişler ve Macaristan (Pannonia) ile Tuna boyunda kalmışlardır. Bir süre Franklara karşı mücadele eden Avarlar, bu mücadelelerinde yenik düşmüşlerdir. Bundan dört yıl sonra 795 tarihinde ise Avar Kağan'ı Hıristiyanlığı kabul etmek zorunda kalmış ve bu da Avarların zamanla bölge nüfusu içerisinde eriyip gitmesinin başlangıcı olmuştur.[7]

Bulgarlar

Batı Hun İmparatorluğu'nun yıkılmasının Doğu Avrupa üzerinde yarattığı kuvvet boşluğu, Avarları takiben, Bizans kaynaklarında Onogur, Saragur ve Ugor[8] adı ile anılan Bulgarlar tarafından doldurulmuştur. Önceleri Hun İmparatorluğu bünyesinde yeralan Bulgarların esas kitlesini Don ve Kuba ırmakları arasındaki bölgeye yerleşen Onogurlar ile Don ve Dnyepr nehirleri arasına yerleşmiş olan Kutrigurlar oluşturmaktaydı. Her iki

---

6 Mark Whittow,The **Making of Orthodox Byzantium, 600-1025,** London, 1996, s. 51: L.N. Gumilov, **Eski Türkler,** İstanbul, 1999, ss. 134-137; Edouard de Muralt, **Essai de Chronographie Byzantine pour Servir a'l Examen des Annales du Byzantine Empire et particulierment des Chronographes Slavons de 395 a 1057,** St. Petersburg. s. 240; Metnin Fransızca çevirisinde yardımlarından dolayı meslektaşım Doç. Dr. Sayın S. Saime Gökgöz'e teşekkür ederim.

7 Togan, **op.cit,** s. 120; Mehmet Eröz, **Hıristiyanlaşan Türkler,** Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1983, s. 10.

8 Karl Menges, **The Turkic Language and Peoples, An Introduction to the Turkic Studies,** Wiesbaden, 1968, s.19

Bulgar grubu da genelde Bizans ile iyi ilişkiler kurmayı tercih etmişlerdir.

Bu arada 7.yy. içerisinde doğu Bulgarları Karadeniz'in kuzeyinde hâkim olan Hazar Kağanlığının hâkimiyetine girerken, yine Hazarların yarattığı baskının etkisiyle Tuna civarına inen batı Bulgarları Bizans için tehlike oluşturmaya başlamışlardır. Düzenledikleri akınlarla Bizans'ı zor duruma sokan Bulgarlar 680 yılına gelindiğinde liderleri Asparuh'un komutasında Bizans'a karşı elde ettikleri zafer sonrası *Tuna Bulgarları Devleti*'ni[9] kurmuşlar ve Bizans tarafından resmen tanınmaya başlanmışlardır. Ancak, bu tarihten sonra orta Avrupa ve Balkanlar'da önemli bir siyasi güç olan Bulgarlar için 864 yılı önemli bir dönüm noktasıdır. Bu tarihte Bulgar tahtına çıkan Boris, Bizans misyon çalışmaları sonucu Hıristiyanlığı kabul etmiştir. Bundan sonra devletin resmi dini Hıristiyanlık olurken, bunu Bulgarların büyük bir kitlesinin bir zamanlar hâkimiyetleri altına aldıkları Slav nüfus içerisinde erimesi takip etmiştir.

Ancak, Hun tehlikesi sonrasında Bizansı en çok meşgul eden dış tehlikelerden birisi olan Bulgarlar henüz Slavlaşmadan önce, özellikle 482'den 559 yılına kadar aralıksız olarak Bizans İmparatorluğu topraklarına akınlar düzenleyip yağmalamışlardır. Bu akın ve yağmalar esnasında her ne kadar Bizans'a üstün gelseler de, aralarında Bizans'a esir düşenler de olmuştur. Bu esir düşen Bulgarlardan bir kısmı, ileride verilecek bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Bizans diplomasisinin bir gereği olarak imparatorluk topraklarında iskâna tabi tutulmuşlar ve Bizans askeri hizmetine alınmışlardır. Bu bağlamda, Bizans hizmetine girmenin ön şartı olan Hıristiyanlığı kabul ederek vaftiz olmak zorunda olan Bulgar Türkleri birer doğu Roma askeri

---

9 Kurat, **op.cit**, s. 110

olarak sınır bölgelerinde Bizans düşmanlarına karşı savaşmaya devam etmişlerdir.

Hazarlar

Hunların ve Bulgarların dışında Karadeniz'in kuzeyine gelerek bu topraklara uzun yıllar hâkim olan bir diğer Türk boyu da Hazarlar'dır. Göktürk devletinin İdil boyunda hâkimiyetinin sona ermesini takiben ortaya çıkan Hazarlar, 680 yılında Hazar Kağanlığı'nı kurmuşlardır. 8.-11.yy.'lar arasında Dnyepr, Desna ve Oka nehirleri, tüm İdil havzası, aşağı Kama ve Yayık (Ural) nehrine kadar olan bölgeyi[10] hâkimiyetleri altına almışlarsa da, zamanla iç bunalımlar, ekonomik sorunlar ve Peçenek ve Kumanların akınları ile zayıflamışlar ve yıkılmışlardır.

Bulundukları coğrafi konum itibariyle Bizans İle komşu olan Hazar Kağanlığı Bizans için her ne kadar bir tehlike olarak algılansa da, iki devletin ilişkileri genelde olumlu bir siyasi çerçeve içinde devam etmiştir denilebilir.

İmparator Heraklius zamanında İranlılara karşı Bizans'ın Hazar Kağanlığı ile ittifak yaptığı ve Hazar Kağanı'nın ordusuyla Kafkaslara girerek Tiflis'de imparatora yardım ettiği bilinmektedir.[11] Yine benzer bir olaya 7.yy sonunda rastlanmaktadır. II. Justinien 695 yılında tahttan indirilerek Kırım'a sürülmüştür. Burada kendini emniyette hissetmeyen Justinien, Hazar Kağan'ına iltica etmiş ve Kağan'ın yanında kaldığı zaman içerisinde Kağan'ın kızı ile evlenmiştir. Theodora ismiyle Hıristiyan olan Hazar Prensesinden bir oğlu olan Justinien, Bulgar Hakanı Terbel'in yardımıyla yeniden tahta çıktığında Hazar Hakanının kızı da imparatoriçe olarak Bizans tahtına oturmuş-

---

[10] Menges, **op-cit,** ss.29-30.

[11] Cami Baykurt, **Osmanlı Ülkesinde Hıristiyan Türkler,** İstanbul, 1932, s.129: Hugo Freiherrn von Kutschera, **Die Chasaren,** Wien, 1910, ss. 53-54.

tur. İmparatoriçenin oğlu Tiberius da babasıyla birlikte iktidarı paylaşmıştır.[12] Gerçekleşen bu Hazar-Bizans evliliği örneği tek değildir. Bu evlilikten kısa bir süre sonra bir diğer Bizans-Hazar evliliği gerçekleşmiştir. Bizans İmparatoru III. Leon, oğlu Constantin'i Hazar Hakanının kızı ile evlendirmiştir. Konstantin Koprominin karısı olan Hazar Prensesi, 732 yılında İstanbul'da vaftiz edilerek İrene adını almış ve Bizans tahtına çıkmıştır. Prensesin oğlu IV Leon'un Bizans İmparatorluk tarihindeki unvanı ise *Hazar Leon*'dur.[13] İdareci kadrolar dışında Bizans-Hazar ilişkisi dahilinde bazı Hazarların Bizans'a gelerek Bizans kültürünü benimsediği ve imparatorluk yönetici elit tabakasına kabul edildiklerine dair bazı veriler vardır, örneğin İstanbul Patrikliği yapmış olan Patrik Photius'un babası Sergios ve keşiş, ressam ve aynı zamanda bir diplomat olan Hazar Lazaros bu sınıfa dahil olan kişilerdendir.[14] Bahsedilen evliliklerin Hazarlar açısından siyasi etkinlik, Bizans açısında da özellikle askeri destek elde etmek amacıyla gerçekleştirildikleri açıktır. Nitekim, Bizans bu evlilikler sayesinde müttefik sıfatı ile Hazarlardan askeri destek almışlardır. Ayrıca, bu müttefiklik haricinde, Bizans ordusunda paralı asker olarak görev yapan Hazarların varolduğu da bilinen bir diğer gerçektir.

Bizans devleti ile temas kuran Türk boyları Bulgarlar ve Hazarlarla sınırlı değildir. Onları takiben Bizans'ın uğraşmak zorunda kaldığı diğer Türk boyları arasında Peçenekler, Uzlar ve Kumanlar da vardır. Bu Türk boylarına karşı Bizans takip ettiği politikasıyla belli bir başarı elde etmiş, kimi zaman Peçenek'i Bulgar'a, kimi zaman da Kuman'ı Peçenek'e karşı kullanmış, bazen bu Türk boylarından ordusuna paralı askerler almış

12 **Ibid**, s. 129; Ostrogorsky, **op.cit.**, s.141; Kutschera, **op.cit.**, ss. 61-64.

13 Baykurt, **op.cit.**, s.131; Muralt, **op.cit.**, c.1, ss. 344,370.

14 Whittow, **op.cit.**, s. 222.

ve sınır bölgelerine çiftçi-asker olarak iskân etmiş ve devlet hizmetine almadan önce vaftiz ederek Hıristiyanlaştırmıştır.

Peçenekler

11.yy. ortalarında aşağı Sır Derya çevresinde Oğuzlara bağlı bazı toplulukların harekete geçmesi burada yaşamakta olan Peçenekler üzerinde baskı oluşturmuş ve dolayısıyla Peçenekler batıya doğru hareket ederek İdil nehrine doğru ilerlemişlerdir. Aynı zamanda Hazar ülkesine de akınlar yapan Peçenekler karşısında Hazarlar, Uzlardan yardım istemişlerdir. Ancak, Uz-Hazar ittifakı Peçenek hareketini durduramamıştır. 860-880 tarihleri arasında Hazar ülkesinden geçerek batıya doğru ilerleyen Peçenekler, Don ve Kuban ırmakları civarına gelmişlerdir. Peçeneklerin esas kitlesinin 860'lardan sonra batıya doğru ilerlemeleri ile daha önce meydana gelen (375) Hunların ve (558) Avarların hareketleri gibi yeni bir göç hareketi ortaya çıkmıştır. Peçenekleri Uzlar, Uzları da Kuman-Kıpçaklar takip ederek Karadeniz'in kuzeyine gelmişlerdir.

Karadeniz'in kuzeyindeki kavimler konusunda Bizans İmparatorluğu her zaman hassas davranmıştır. Çünkü bu bölgeye gelen her kavmin eninde sonunda Balkanlar'a kadar etkin olacağını Hun, Avar ve Bulgarlar da olduğu gibi bilmektedir. Bu bağlamda, Peçeneklerin Azak denizi çevresi ve Kırım'a gelişleri Bizanslıların dikkatinden kaçmamıştır. Yüzyıllardır uygulamakta olduğu *"tehlikeli olmaya başlayan barbar kavimlerine karşı başka bir barbar kavmini kullanmak"* siyaseti çerçevesinde Bizans, o dönemde Bulgar Prensi Simeon'un (914) Bizans arazilerini ele geçirmesi ve İstanbul için büyük bir tehlike oluşturması karşısında Peçeneklerle özellikle ilgilenmeye başlamıştır.

915 yılında Bizans'ın Kırım kumandanı Bogas, Peçeneklerle temas kurmak ve onları Bulgarlara karşı sevk etmenin yollarını bulmakla görevlendirilmiştir. Bu çerçevede kurulan ilk temasta belli bir başarı elde edilemese de Bizans, Peçeneklerle anlaşma sağlamaktan vazgeçmemiştir. Peçeneklerin Bizans siyasetinde ne derece önemli olduğunu imparator Konstantin Porhyrogennetos tarafından oğluna hitaben kaleme alınan ve Bizans siyasetinin el kitabı olarak adlandırılan *De Administrando Imperio* {Devlet İdaresi)[15] adlı eser göstermekledir. İmparator Peçeneklerle barış yapmanın faydalarından bahsederken:

"Peçeneklerle barış içinde, olmak onlarla, dostluk anlaşmaları imzalamak, her yıl hediyelerle birlikte diplomatik heyetler göndermek Roma İmparatorluğu'nun lehinedir. Aynı şekilde onlardan gelen heyetleri tanrının koruduğu bu şehirde... denetim altında tutmak, ve İmparatorluğun imkânlanndan ve hediyelerinden yararlandırmak da İmparatorluğun yararınadır... Roma İmparatorluğu Peçeneklerle barış içinde olduğu sürece ne Ruslar ne de Türkler(Macarlar) Roma topraklarına saldıramazlar, barış bedeli olarak, büyük miktarlarda para alamazlar. Çünkü onlar Roma İmparatoru'nun kendilerine karşı çevirebileceği bu milletin gücünden korkarlar. Çünkü Peçenekler, eğer imparatorla barış içindeyseler ve imparator tarafından mektuplar ve hediyelerle kendi tarafına kazanılmışlarsa, Rusların ve Türklerin (Macarların) ülkelerine saldırıp kadın ve çocuklarını esir edip ülkelerini harabeye çevirebilirler" demektedir.

İmparator, Peçeneklerin Bizans için öneminden bahsederken aynı şekilde Rusların, Türklerin (Macarların) ve Bulgarların da onlarla iyi geçinme siyasetini takip ettiklerini hatırlatmakta ve Peçeneklerin bölge siyasetinde nasıl bir güç ve tehlike arz ettiğinin altını çizmektedir.

---

[15] Constantine Porphyrogenitus, **De Administrando Imperio,** ed. by Gyula Moravcsik, trans.from Greek by R.J. Jenkins, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, Washington, *1967*, ss. 49-50.

Peçeneklerin bölge siyasetindeki yeri üzerine görüşlerini açıklayan imparator, aynı zamanda Peçenekler hakkında da detaylı bilgiler vermektedir. *De Administrando Imperio'da* Peçenek ülkesinin Dnyepr nehrinin sağ ve sol kolunda yerleşik olup toplam sekiz eyalete ayrılmış olduğu belirtilmektedir: *İrtim (Ertim-İrtim?), Tzour (Çur?), Gyla (Yula?), Koulpei (Kulbay-külbay?), Charaboi (Karabay?), Talmat (Telmaç?), Chopon (Kapan-Kaban?), Tzopon (Çoban?).*[16] Ayrıca önde gelen Peçenek liderlerinin idare ettikleri sahalarla birlikte isimlerini de aynı eserde bulmak mümkündür: İrtim eyaletinde *Baitzas (Bayçan?),* Tzour eyaletinde *Kouel(?),* Gyula eyaletinde *Korkutai (Korkut-an-?),* Koulpei eyaletinde *Ipaos (?),* Charaboi eyaletinde *Kaidum,* Talmat eyaletinde *Koslas,* Chopon eyaletinde *Giazis (Yazı),* Tzopon eyaletinde *Batas (Vatan?).*[17]

Kurat, yukarıda verilen isimler haricinde yine Bizans ve Rus kroniklerinde geçen bazı Peçenek isimlerine de değinmektedir: *Küre, Tırak, Kilter, Kegen, Balçar, Sulça, Selte, Kateleim, Karaman, Tatuş, Çelgü, Neançı, Kançu, Katrantı.*[18]

Yukarıda da belirtildiği gibi Peçenekler Bizans için her şeyden önce Bulgar tehlikesine karış kullanılabilecek bir güçtür. Bu bağlamda, Bulgarlara karşı birçok kez kullanılan Peçenekler ile Bizans'ın arası 1018 yılında imparator II. Basil'in Bulgarları kesin bir yenilgiye uğratarak Bizans hâkimiyeti altına alması ile bozulmaya başlamıştır.

1036 tarihinden itibaren ise Peçeneklerin esas kitlesi Tuna boyuna kadar inmişlerdir. Bu da Peçeneklerle Bizans arasındaki tek sınırın Tuna'dan ibaret olduğu anlamına gelmektedir. Bu tarihten sonra Peçenekler, Uzların artan baskısı sonucu Tuna'yı geçerek iyice Balkanların içlerine doğru nüfuz etmeye başlamış-

---

[16] **Ibid.**, s. 167; Kurat, **op.cit**, s. 55.

[17] Moravcsik, **op.cit**, s. 167; Kurat, **op.cit**, s. 57.

[18] Kurat, **op.cit**, s. 57.

lar ve bazı Peçenek grupları Bizansla yaptıkları anlaşmalar sonucu Tuna'nın güney sahillerine yerleşmişlerdir.[19] Yerleşime tabi olan Peçenekler ileri de görüleceği üzere sınır koruması ile görevlendirilmişlerdir.

Ancak her ne kadar bazı Peçenek grupları yaptıkları anlaşmalar sonucu Bizans arazisine yerleşseler de, bu onların Bizans'a karşı faaliyetlerini durdurmamıştır. Nitekim, Peçeneklerle Bizans arasında imparator Aleksius Komnenos döneminde meydana gelen ciddi çatışmalar vardır (1081-1091). 1050 yılından itibaren bütün Balkanlar'ı yağmalayan, Bizans köy ve kasabalarını yakıp yıkan Peçenekler Edirne çevresi ve Trakya'nın Marmara'ya kadar olan sahillerini tehdit etmişlerdir. Hatta, Peçeneklerin İzmir'deki Türk Beyi Çaka Bey ile anlaşarak Bizans'a saldırı hazırlığı yaptıkları yönünde bilgiler de mevcuttur. İşte bu tarihten sonra, Peçeneklerin başlangıçta Bulgarlara karşı yardımcı güç olmaktan çıkıp bir tehlike arz etmeye başladığı dönemde, Bizans'ın yardımına bir diğer Türk boyu, Kumanlar gelecektir.

Bizans İmparatoru bu defa Peçeneklere karşı Kumanlarla temasa geçmiş ve 1091 yılında Peçenekler Trakya'ya gelerek Bizans'a saldırmaya hazırlandığı bir sırada 29 Nisan 1091 tarihinde Meriç nehrinin aşağı kesiminde Levunion ovası olarak adlandırılan yerde Kumanlar tarafından ağır bir yenilgiye uğratılmışlar ve bu tarihten sonra da önemli bir askeri güç olmaktan çıkmışlardır. 11.yy. sonundan itibaren Balkanlar'da, Bosna'da ve diğer bazı yerlerde iskân edilen Peçeneklerin birçoğu da orta Tuna'da Macarlar arasına karışmışlardır.[20] Diğer taraftan, Bizans ordusunda görev yapan ve görevleri gereği Anadolu'ya gönderilen Peçeneklerin izlerine de bugün bile Anadolu'da var olan yer adlarında rastlamak mümkündür.[21]

---

19 **Ibid.**, s. 63.

20 **Ibid**, s. 158-9.

21 **Ibid**, s.64.

Uzlar

Peçeneklerin 868-880'lerde İdil'i geçip batıya gitmelerinde Uzların baskısının rolü olduğu gibi Uzların da harekete geçmelerinde Kuman-Kıpçakların baskısının önemi büyüktür. Uzlar, öncelikle 985 yılında Rus Knezi Aziz Vladmir ile birlikte hareket ederek İdil Bulgarlarına saldırmışlardır. Bu birlikte düzenlenen hareket haricinde Suzdal-Rostov çevresinde *Torki*[*] adı ile bağlantılı birkaç yer adının olması Uzların orta İdil'in batısından Sura ve Oka ile Don nehirlerinin başlarına kadar ulaşmış olduğunun bir göstergesidir denilebilir. Ancak, Uzların esas kitlesinin hareket noktasını aşağı Don boyundan Dnyepr nehrine doğru uzanan hat oluşturmaktadır. Her ne kadar başlangıçta Rus knezi ile birlikte hareket etmişlerse de, sonraları Rus arazilerine de saldırmaya başlayan Uzlara karşı Rus knezleri hep birlikte saldırıya geçmişler ve Uzlar, Tuna istikamettinde çekilmek zorunda kalmışlardır. İşte bu tarihten sonra (1064) Peçeneklerin sahasına giren Uzlar, kısa sürede Tuna'yı geçerek Bizans topraklarına akınlar düzenlemeye başlamışlardır. E. Muralt'ın belirttiğine göre sayıları 600.000'i bulan bir Uz kitlesi Tuna'yı geçerek Bulgar ve diğer silahlı birliklerle savaşırken, bu savaş esnasında Bizans kumandanı Nikephore Botaniates, Uzlara esir düşmüştür. Diğer taraftan hızla ilerleyen Uzlar İllirya'yı istila ederek Selanik'e kadar bütün Yunanistan'ı yakıp yıkmışlardır.[22]

Ancak Bizans sahasına girmelerini takiben Bizans hizmetindeki Peçenekler tarafından kitleler halinde öldürülen Uzların çoğu da hastalıktan hayatını kaybetmiştir. Geride kalanlar ise Bizanslı-larca özellikle Makedonya'da olmak üzere toprak veri-

---

* Rus Vakainamelerinde Uzlardan Torki'ler olarak bahsedilmektedir. Bkz., **Ibid,** s.65.

22 Muralt, **op.cit,** c.l, s. 9; **Michail Psellos'un Khronographia'sı,** çev. Işın Demirkent, TTK, Ankara, 1992, s. 212.

lerek türlü yerlere iskân edilmiştir.[23] Bir kısım Uz da, özellikle Kumalılardan kaçan Uzlar, Rus knezlerinin hizmetinde sınır boyunda yerleşmişlerdir.

Kumanlar

Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlar'a geçen diğer bir Türk boyu da Kuman-Kıpçak'lardır. Doğu kaynaklarının *Kıpçak,* Rusların *Polovtsı,* Bizanslıların *Kuman,* Macarların *Kun,* Almanların *Falb,* Ermenilerin de *Chardeş*[*] olarak isimlendirdikleri Kuman-Kıpçaklar 10.yy'da Irtış nehri boylarında yaşayan *Kimek* ulusunu oluşturan boylardandır.[24]

Kuman-Kıpçaklar, Peçenek ve Uzlardan boşalan yerleri işgal ederek kuzey Kafkaslara, Kuban ve Aşağı Don çevrelerine ve Dnyepr nehri civarına kadar yayılmışlardır. Daha önce de belirtildiği gibi bu ilerleyişleri ile Hazar devleti'nin yıkılmasında etkin olan Kumanlar aynı zamanda Kafkaslardaki kavimlerle temas halinde bulunmuşlardır. Atrak isimli liderlerinin hâkimiyeti altında Ruslara yenildikten sonra Gürcü kralının hizmetine girmiş ve Kafkaslarda çeşitli bölgelerde yerleşmişlerdir. Dağıstan, Terek ile Kuban çevresindeki Türk zümrelerinden çoğunun Kıpçaklara dayandığı bilinmektedir. Dolayısıyla, Kafkasların Türkleşmesinde Kumanların önemli bir yeri vardır denilebilir. Zeki Velidi Togan'ın *Umumi Türk Tarihi* adlı eserinde belirttiğine göre Kür nehrinin güneyinde Ani'nin doğusunda Elegez dağı eteklerinde Kıpçak-Avank adında bir manastır bulunmaktadır.[25] Dolayısıyla, Kafkaslarda Gürcü ordusunda hizmet eden Kuman-

---

23 Muralt, **op.cit,** c.l, s. 9.

* Kelime itibariyle, Kıfçak, Falb, Polovtsı sarışınlığı ifade etmektedir bkz.: Kurat, **op.cit,** s. 70.

24 M. Kemal Özergin, *"Kimekler ve Kimek Devleti"*, **Atsız Armağanı,** İstanbul,1976, s.381.

25 Togan, **op.cit.,** s.257.

Kıpçakların adını taşıyan bir manastırın bulunması bu Türk boyunun Hıristiyanlığı kabulü ve bu bölgede yaşamış olması ile ilgili olsa gerektir.

Kumanların 1060 sonrası Uzları takip ederek Tuna'ya inmeleri Uzları Tuna'nın güneyine geçmeye zorlamışdır. Aynı zamanda, Transilvanya-Macaristan istikametine doğru da ilerleyişe geçtiklerinde artık Karadeniz'in kuzeyindeki tüm bozkır sahası Kuman-Kıpçak hâkimiyeti altına girmiş ve tüm bu bölgeler bundan sonra doğu kaynaklarında *Deşt-i Kıpçak (Kıpçak Bozkırları)* olarak adlandırılmaya başlanmıştır.

1239-40 yılı Cengiz Han'ın torunu Batu Han'ın Karadeniz'in kuzey bozkırlarını ve Kırım'ı ele geçirdiği tarihtir. İşte bu tarihten sonradır ki, bölgede Batu Han'ın hâkimiyeti tesis edilmiş, Kıpçaklardan bazıları Macaristan'a, Balkanlar'a göç etmiştir. Ancak bu, bölgenin tamamen Kıpçaklardan arındığı anlamına gelmemektedir. Altınordu hanlığının yeni düzeni içerisinde Kıpçak nüfusunun bir kısmının varlığını devam ettirmiş olduğu bilinmektedir.

BİZANS İMPARATORLUĞU VE TÜRK BOYLARI ARASINDAKİ İLİŞKİLER

MS. 5.yy.'dan itibaren Karadeniz'in kuzeyine ve oradan da Balkanlar'a inen Türk boyları, daha önce de belirtildiği gibi, her zaman için Bizans'ın ilgi sahasına dahil olmuştur. Bizans'la bir şekilde komşu olan Türkler ile Bizans arasında ekonomik, siyasi, özellikle de dini ve askeri alanlarda önemli temaslar kurulmuştur.

Bizans İmparatorluğu o dönemde Roma İmparatorluğu'nun yasal varisi ve tek temsilcisidir. 6. ve 7.yy.'lardan itibaren başta German soylu Vandal, Visigot, Ostrogot, Lombard ve Franklar ve Slav kökenli Hırvat, Sırp ve Türk kökenli Bulgar,

Hun, Avar, Hazar, Peçenek, Uz, Kuman, Macarlar ve Ruslar tarafından sürekli tehdit altındadır. Fakat bu tehditlere rağmen barbar olarak adlandırdığı kavimlerle birlikte yaşamak durumundadır. Bu insanları imparatorluğun çıkarları için en iyi şekilde kullanmak Bizans dış politikasının temel esaslarından birini oluşturmaktadır. Onları Bizans etki sahasına çekmek, imparatorun vasalı ve tebası olmalarını sağlamak Bizans'ın çıkarı ve güvenliği için gerekli görülmüştür.

Barbar olarak değerlendirdiği dünyayı anlamaya ve tanımaya çalışmak Bizans idari mekanizmasının değişmeyen işlerinden birisi olmuştur. Saray Kâtipliğinde Barbarlar bürosu olarak adlandırılan özel bir birimin varlığı ve bu birimde yine Barbar olarak adlandırılan komşu milletler hakkında çeşitli bilgiler toplanması Bizans'ın bu konuya gösterdiği hassasiyetin bir delilidir. Bu birimde toplanan bilgiler sayesinde *barbarların* hepsinin ayrı ayrı güçlü ve zayıf olduğu yönleri, kullanılabilecek özellikleri, nasıl etkisiz hale getirilebilecekleri, toplulukların ileri gelen aileleri ve ne tür ekonomik ve siyasi ilişkiler kurulabileceği tespit edilebilmekteydi. Bu tür bir diplomasiyle gerektiğinde düşman kan dökülmeden Bizans imparatorunun hâkimiyeti altına alınabilmekteydi.[26] Bizans siyasetinde *komşu barbarlara* karşı kullanılan en önemli araçlardan birisi para ve hediyeler olmuştur. İmparator Justinien, Hun Prenslerinden başlamak üzere Suriye emirlerine, kuzey Afrika Berberilerine, Avarlara, vs. para, hediye ve unvanlar vermiştir. Bu unvanlarla bir anlamda yarı Romalı olan barbarlar, ayrıca Yunan soylu kadınlarla evlendirilerek imparatorluğa daha sıkı bir şekilde bağlanmaya çalışılmaktaydı. İmparatorluğun başkentini ziyarete gelen elçilik heyetlerine karşı etkileyici törenler düzenleyerek Bizans'ın sahip

---

[26] Charles Diehl, **Byzantium, Greatness and Decline,** New Jersey, 1957, ss. 53-54

olduğu ihtişam ile komşu barbarların elçileri ve dolayısıyla bağlı olduğu topluluk etkilenmeye çalışılmakta ve bunda da gözardı edilemeyecek bir başarı sağlanmaktaydı. İmparatorluktan para yardımı alan her barbar Prens ona belli bir miktar asker verir ve böylelikle de Bizans, kendisine yönelik işgallere karşı bütün sınırlarda savaşmaya hazır vasallar veya müttefikler elde etmiş olurdu. Komşu ülkelerde yaşanan taht mücadeleleri de Bizans tarafından takip edilir ve tahtta iddiası olan prensler imparatorluk başkentinde barındırılırdı.

Bizans siyasi tarihi incelendiğinde tüm ortaçağ boyunca Bizans idaresinde dinin her zaman önemli bir rol üstlenmiş olduğu görülür. Daha açık bir ifadeyle, Bizans İmparatorluğu'nda din ve siyaset her zaman içice geçmiş bir yapı sergilemiştir denilebilir. Bu bağlamda, birer diplomat gibi çalışan Bizans misyonerleri de Bizans'ın ayakta durmasında ve sahip olduğu kültürünü yaymasında büyük katkıda bulunmuşlardır. 6. ve 11.yy.'lar arasında Hıristiyanlık propagandası geniş bir coğrafyaya yayılırken, tüccarların gittikleri ülkeler hakkında imparatorluk idaresini bilgilendirmesi gibi din adamları da ulaşabildikleri insan toplulukları hakkında sahip olduğu bilgiyi imparatorluk hizmetine sunmuşlardır. Hatta siyasi girişimlere yol açma konusunda misyonerlerin tüccarlardan daha yararlı bir iş yaptığı bile söylenebilir. Bizans'ın barbar olarak adlandırdığı komşu ülkelerle siyasi temas kurulmadan önce, misyonerler, Deihl'in ifadesiyle başta yeni inancın mistisizminin etkili olduğu kadınlar olmak üzere, insanlara ulaşıp önce İsa adına ruhları fethediyorlardı.[27]

İnsanların sahip oldukları ortak inanç, her toplumda aynı derecede etkin olmasa da, önemli bir bağın simgesi olmuştur. Dolayısıyla, imparatorluğun içerdiği farklı ve çatışan elementleri bir araya getirmeye ve bir birlik sağlamaya yardımcı olan

27 **Ibid.,** ss. 72-73

din, sınırların ötesinde de üstünlük için gerekli görülen bir güç kaynağı olmuştur.[28] Böyle bir inancın tesisinde Anadolu'nun içlerinden İtalya'ya kadar birçok piskoposluk açılmıştır. Bu bağlamda, Bizans İmparatorluğu'nda birleştirici unsurun milliyet değil, din, daha da özelde Ortodoksluktan ibaret olduğu söylenebilir.

BİZANS ORTODOKS KİLİSESİ VE MİSYON FAALİYETLERİ

Bizans İmparatorluğu'nun içeride birlik, dışarıda güç için gerekli gördüğü dinin gücünü düşmanlarına karşı nasıl kullandığına geçmeden önce, Bizans Ortodoks Kilisesi ile Roma Kilisesinin birbirinden nasıl ayrıldığına değinmek gerekmektedir.

Bizans Ortodoks Kilisesinin Oluşumu

İmparator Konstantin'in kendisi ancak ölüm yatağında vaftiz edilmeyi kabul etmişse de, onun döneminde Hıristiyanlık giderek önem kazanmaya başlamıştır. 325 yılında İznik'te toplanan Ekümenik Konsil'de Hıristiyan Kilisesinin doktrini belirlenmiştir. Bu doktrine göre İmparator, her şeyden önce kilisenin başıdır. Konsil temelde İskenderiyeli Arius'un Hz. İsa'nın Tanrıya Özdeşliğini kabul etmeyen öğretisini kınayarak oğulun da babayla aynı özden olduğu görüşünü benimsemiştir. 381 yılında imparator Theodosius döneminde İstanbul'da toplanan ikinci konsil'de bu görüş Hıristiyan inancının temel prensibi olarak kabul edilmiştir. Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olduğu tarihten itibaren kilise ve devlet işbirliği her iki tarafın da yararına olmuştur.[29] Hıristiyanlık devlete güçlü bir ilahi

[28] **Ibid..** s.73; Georgiu Hionidi, **Istoria tis Verias,** c.II. Selanik, 1970, s. 127.

[29] Ostrogorsky, **op.cit,** s. 47.

destek oluştururken, kilise devletin bonkörce verdiği hediyeler yanında misyon faaliyetlerinde düşmanlarına karşı yine devlet tarafından desteklenmiştir. Bundan sonra imparatorluk Hıristiyan öğretisinin temel prensibi, yani Hz. İsa'nın kişiliği üzerinde uzun yıllar sürecek olan tartışmalara sahne olmuştur. Konstantin sonrası dönemde imparatorluğun doğu ve batı idari bölgelerinden sorumlu imparatorlar arasında bu konu uzun çekişmelere sebep olmuş, hattâ bir dönem 361-363 tarihleri arasında İmparator Julian döneminde Paganizm yeniden ön plana çıktıysa da, Hıristiyanlığın yükselişi önlenememiştir. Theodosius sonrası oğulları arasında imparatorluğun idaresinin bölünmesi aslında bundan sonra Roma ile Bizans'ı ayıran hattın belirlendiği dönem olarak kabul edilebilir. Yukarıda da belirtildiği gibi 4.yy.'dan başlamak üzere ve özellikle de 5.yy. içerisinde devam eden tartışmalarda İskenderiye ve Antakya kiliselerinin fikirleri çatışmaktaydı. Antakya Okulu mensubu ve İstanbul Patriği Nestorius, Hz. İsa'da iki kişilik olup bunların birbirine karışmadığını ileri sürmesi onun aforoz edilmesini gündeme getirirken (431 Efes Konsili), İskenderiye Patriği doğu kilisesinin liderliğini üstlenmiştir. Bundan sonra Hz. İsa'nın insan gibi vücut bulduğunda tek bir İlahi doğaya dönüştüğü görüşü ile Monofizit öğreti önem kazanmaya başlamıştır. İstanbul Patrikliği, Roma'nın da desteğini alarak *"insan şeklinde vücut bulan İsa, içinde iki mükemmel doğanın ayrıştırılabileceği bir insandır"*[30] fikrini savunmaya çalıştıysa da, monofizitlik 449 yılında toplanan Efes Konsili'nde bir kez daha baskın çıkmıştır.

451 yılında İmparator Marcian Kadıköy'de yeni bir konsil toplamıştır. Konsil'de Hz. İsa'nın iki mükemmel ve birbirinden ayrılamayan, fakat ayrı iki cisim teşkil eden iki doğası olduğu görüşü benimsenmiştir. Böylece İskenderiye Patrikliği'ne karşı

---

30 **Ibid.,** s.57.

Roma'nın da desteği alınarak, bir üstünlük elde edilmiştir. Ancak bu durum doğu kiliseleri ile Bizans merkez kilisesinin arasının açılmasına sebep olmuştur. Bir zamanlar Nestorius'un görüşlerini savunan Suriye bile Kadıköy öğretisini reddetmiş ve Monofizitliği savunmaya başlamıştır. Diofizitliği savunan İstanbul ile Monofizitliği savunan doğu kiliseleri imparatorluk tarihinde her zaman büyük bir problem olarak kalmışlardır. İmparator Zeno'nun iki görüş arasında uzlaşma için yayınladığı *Henoticon* adı verilen Hz. İsa'nın ne tek ne de iki şahsiyet olduğu yönündeki bildiri de bir sonuç getirmemiş, üstelik Papa, Henoticon'u reddederek İstanbul Patrikliğini aforoz etmiştir.[31] Bu da Roma-İstanbul ayrılığının başlangıcı olmuştur.

İmparator Justinian döneminde de doğu kiliseleri ile birleşme yönünde adımlar atıldıysa da bu bir çözüm getirmemiştir. Onun döneminde İstanbul'da toplanan 5. Konsil de Diofizitlik öğretisinin önemli isimlerinin eserlerini kınamış, ancak bu monofizitleri pasifize edememiştir. Bu şekilde, Suriye, Mısır kiliseleri ile yakınlaşma yönünde atılan adımlar merkezi eyaletlerden ve batıdan uzaklaşma anlamına gelebileceğinden Justinian'ın bu girişimleri çözümden çok imparatorluktaki gerilimi daha da artırmıştır.

Kilise tarihinde bu yönde gelişmeler olurken, siyasi açıdan yaşanan gelişmeler de imparatorluğun doğu ve batı kesimleri arasındaki ayrımı giderek daha da fazla derinleştirmiştir. 6.yy'ın sonu ve 7.yy'ın başı genelde geç Roma veya erken Bizans olarak adlandırılan dönemin başlangıç tarihidir. Bu tarihlerde Roma İmparatorluğu'nun eski *imperium* fikri artık terk edilmiştir ve yavaş yavaş Bizans İmparatorluğu tarih sahnesinde ön plana çıkmaya başlamıştır.

31 **Ibid.,** s.59.

7.yy içerisinde İstanbul'da, yeni bir konsil toplanmış ve Monofizitlik bir kez daha kınanmıştır. Bundan bir yüzyıl sonra ise İstanbul yeni bir konsilin toplanmasına sahne olmuştur. 754 yılı Şubat ayında toplanan bu konsilde Hz. İsa'nın hiçbir şekilde tasvir edilemeyeceği kararı alınmıştır. İconoclast, yani put kırıcılığı, V. Constantin döneminde zirveye çıktıysa da, Hazar Prensesi eşi imparatoriçe İrene döneminde ikonalara saygı tekrar canlanmıştır.[32]

V. Constantin döneminde Bulgar ve Araplara karşı girişilen mücadeleler ve kazanılan zaferler karşısında imparatorluğun batı kesimi ihmal edilmiş ve İtalya'daki kontrol neredeyse tamamen kaybedilmiştir. Roma ve iconoclast (put kırıcı) başkent İstanbul arasındaki gerginlik giderek artmıştır. Lombardlara karşı uzun zaman Bizans'ın desteğine ihtiyaç duyan Papa, dini ayrılığı göz ardı etmeye çalışmıştır. Ancak 751 yılında Ravenna Lombardların eline geçip kuzey ve merkezi İtalya'da Bizans hâkimiyeti sona erince Bizans desteğinden ümidi kesmiş ve Franklarla temasa geçmiştir (756). Böylece, Roma ve Franklar arasında başlayan bu ilişki geleceğin batı imparatorluğunun da temelinin atılması anlamına gelmekteydi.

Sicilya, Kalabria ve İllirya Bizans'a bağlı kalırken, Papalık doğudan tam anlamıyla kopmamıştır. Ancak, Bizans'ın o dönem içerisinde bulunduğu iconoklast (put kırıcılık) siyaseti bu kopuşu hızlandırmıştır. Bu kopuşu takiben Bizans, Balkanlardaki Slavlara yönelerek etki sahasını genişletmeye başlayacaktır.[33] İlerleyen yıllarda iki kilise arasındaki ayrılık gittikçe şekillenmiş, ortaya çıkan farklılıklar tek bir entellektüel ve dini yaşamın devam ettirilmesine imkân bırakmamıştır.

---

32 **Ibid.,** s.172.

33 **Ibid.,** s.170.

İki kilise arasındaki ayrılıktan genellikle Bizans İmparatorluğu sorumlu tutulsa da, Ostrogorsky'nin belirttiğine göre gerçekte eklesiastik birliği Bizans imparatorlarından daha kuvvetli savunan hiç kimse bulunmamaktaydı. Çünkü özellikle I. Basil ve onun halefleri gibi, Bizans imparatorları diğer kiliselere karşı Roma Kilisesinin evrenselliğini savunmakta ve dolayısıyla da, Bizans devletinin evrenselliği ve İtalya üzerindeki emellerini korumayı hedeflemekteydiler. Ancak, o dönemde batıda bağımsız devletlerin ortak açıklaması Bizans'ın evrensel devlet fikrini altüst ederken, Slav dünyasının İstanbul kilisesine olan bağlılığı da Roma'nın evrensel kilise kavramını yok etmişti. Bunu Rusya'nın İstanbul Patrikliğini benimsemesi de daha açık bir şekilde ortaya koymaktaydı. Güçlü Slav hinterlandı tarafından desteklenen Bizans kilisesinin artık Roma üstünlüğünü tanımaya ihtiyacı olmayacaktı. Buna bağlı olarak da, İstanbul'da Roma karşıtı duygular daha da belirgin hal almaya başlamıştır. II. Basil dönemine kadar Makedonya sülalesinde bir gelenek haline gelen Roma ile iyi ilişkiler kurma siyaseti 999-1019 tarihleri arasında Patriklik yapan Sergius döneminde ortadan kalkmıştır. 1021 yılına gelindiğinde ise zaaf içerisinde bulunan papalığın vermeye mecbur olduğu taviz sonucu Roma ve Bizans kiliseleri arasındaki sınır tam olarak belirlenmiştir. Buna göre İstanbul kilisesi kendi etki alanı içerisinde evrensel bir kilise olarak tanınacaktır.[34]

Sonuçta, bir tarafta Papa IX. Leo liderliğindeki güçlü ve uzlaşmaz bir tavır içerisinde olan Papalık, diğer tarafta Michael Cerularius idaresinde eşit derecede kuvvetli bir İstanbul Patrikliği ve kudretsiz bir imparator olan X. Constantine Monomachus olayların gelişimini engelleyememişlerdir.[35] Genel olarak Roma ve Bizans Kiliseleri arasındaki ayrım şu konu-

---

[34] **Ibid.,** s.335; Mustafa Ekincikli, **Türk Ortodoksları,** Ankara, 1998, s. 90

[35] Ostrogorsky, **op.cit.,** s.335.

lardadır: Hıristiyanlığın temel öğretisi niteliğindeki Hz. İsa'nın kişiliği, batılı öğretiye göre Kutsal Ruh'un çift/ikili olma özelliği, Roma'da Sabbath, Perhiz günü, din adamlarının evliliklerinin yasaklanması, Bizans'ta Kominyon ayininde mayalı ekmek kullanılırken Roma'da mayasız ekmek kullanımı. Bu son madde iki kilise arasında en çok tartışılan konu olmuştur. İstanbul Patriği Cerularius, halkın daha karmaşık konulardan ziyade daha pratik uygulamalarla ilgili farklılıkları anlayabileceği düşüncesiyle, ayinlere ait farklılıkları ön plana çıkarmıştır. Ayrıca, İstanbul'un arkasında artık doğunun ve Slav ülkelerinin Ortodoks Kiliseleri durmaktaydı. Diğer taraftan Antakya'da varolan Patriklik de her ne kadar başlangıçta tarafsız bir şekilde dengelenmişse de, sonuçta Cerularius ve Ochrida Yunan başpiskoposu Leo tarafından ikna edilmiş ve bu da Roma'ya karşı bir polemiğin açılmasına sebep olmuştur.

Yukarıda bahsedilen gelişmelerin haricinde her iki kilisenin üzerinde hak iddia ettiği ve Normanların ülkeye girişlerinden sonra Roma ve İstanbul'un birlikte hareket etmelerinin siyasi açıdan önemli olduğu bir yer olan güney İtalya'da ihtilaf da artmış durumdadır. İçinde bulunulan durumun son aşamasını, belki de en can alıcı noktasını yukarıda bahsedilen dogmatik ve liturjik tartışmaların takip etmesi sonucu Kardinal Humbert'in İstanbul'a gelmesi oluşturmaktadır. Bu ziyarette Roma'yı, kendi Patriğini Roma ile iyi ilişkiler kurmak için harcamaya hazır olan imparator cesaretlendirmiştir denilebilir. Kardinalin ziyaret sebebi İstanbul Patriği ve yandaşlarını aforoz etmektir. 16 Temmuz 1051 tarihinde Aya Sofya Kilisesi mihrabında Patriğin ve yandaşlarının aforoz edildiğini belgeleyen bir belge asılmıştır. Ancak, Patrik imparatoru ikna etmiş ve Roma elçi heyeti üyelerinin aforoz edildiği bir synod toplanmasını sağlamış, Papalık

Fermanı büyük bir törenle yakılmıştır.[36] Böylece, bir daha hiçbir şekilde bir araya gelemeyecek olan iki kilisenin mezhep ayrılığı resmen ilan olunmuştur.

Bizans Ortodoks Kilisesi Misyon Faaliyetleri

İmparatorluk siyaseti açısından dinin sahip olduğu önem çerçevesinde yürütülen misyon faaliyeti ile doğu Avrupa'daki Slavlar, Asya ve kuzey Afrika ülkelerinden birçoğu, Kafkaslar ve Karadeniz'in kuzey kıyılarında yaşayan ve bu bölgelere göç ederek yerleşmiş veya bu bölge ile temas halinde bulunmuş olan Türk topluluklarına ulaşılmaya çalışılmıştır.

Karadeniz'in kuzey kıyıları ve Kırım'da Hıristiyanlığın en eski izlerine 3.yy.'da rastlanabilmektedir. 325 yılında düzenlenen İznik Konsili'ne Kırım'da yer alan şehirlerden birisi olan *Bosporos* rahibinin katılması ve aynı yılda bu şehirde çok sayıda Hıristiyan kilise cemaatinin bulunması buna bir kanıt olarak gösterilebilir. Bu konuda sahip olunan arkeolojik veriler de bilgileri destekleyici mahiyettedir. Ayrıca, 5.yy.'ın ortalarında Kırım'ın aşağı kesimlerine çekilen Kırım Gotlarının Hıristiyanlığı kabul ettiği de bilinmektedir. Aryanizme yönelen batı Gotlarının tersine Kırımlı Gotlar Ortodoksluğa sadık kalarak Bizans ile sıkı ilişki içinde olmuşlardır. 400 yılına gelindiğinde ise İstanbul patriği Chrysostomos Papaz Unilas'ı Gotlara göndermiştir.[37]

Hıristiyanlık Kırım'daki Gotların haricinde Karadeniz'in doğu kıyılarına kadar tüm Kafkaslarda etkili olmuştur. Ermenilerin Hıristiyanlığı kabul ettikleri tarih 285 yılıdır ve bu tarih

---

36 **Ibid.,** s. 337; Ekincikli, **op.cit,** s. 92.

37 Gyula Moravcsik, *"Byzantinische Mission im Kreise der Türkvölker an der Nordküste des Schwarzen Meeres"*, **Proceedings of the 13th International Congress of Byzantine Studies,** Oxford. 5-10 September 1966, ed. J.M. Hussey, D. Obelensky and S. Runciman, Oxford University Press, London, 1977, s.17: Metnin Almanca çevirisinde yardımlarından dolayı Ziraat Yüksek Mühendisi Sayın Medar Vanlı'ya teşekkür ederiz

Bizans fetih yolu üzerinde önemli bir aşama olarak değerlendirilmekledir.[38] Bunun haricinde Ermenilere göre oldukça geç bir dönemde 902 yılında Alanlar arasında İstanbul Patrikliğine bağlı yüksek rütbeli bir papaz görevlendirilmiştir. Moravcsik'in tarihçi Prokopios'un verdiği bilgilere dayanarak belirttiğine göre Kafkaslar'daki küçük topluluklar 6.yy.'ın ortalarında Hıristiyanlık inancını kabul etmiş durumdaydılar ve aynı yüzyıl içerisinde Bizans, Karadeniz'in kuzey kıyılarında çok sayıda üs edinmiş durumdaydı. Bu üslerden özellikle Kırım'da bulunan ve daha önce sözü geçen *Bosporos* ve *Cherson* Bizans misyonerlik faaliyetleri açısından büyük öneme sahip iki şehir olmuştur.

Açıkça görüldüğü üzere, Bizans bahsedilen yüzyıl içerisinde Kafkaslardaki toplulukların Hıristiyanlığa kazandırılmasında önemli bir gelişme sağlamıştır. Ancak bu gelişme Bizans etki sahası açısından önemli bir adım sayılsa da, misyon bu coğrafya ile sınırlı kalmayarak daha geniş bir alana yayılma imkânı bulacaktır.

Kafkaslardaki küçük topluluklar yanında 4.yy. ortalarında yine bu bölgede yaşamakta olan Hunharın da Hıristiyanlık misyonu faaliyetine maruz kaldıkları görülmektedir. Bu misyon sonucunda Hıristiyanlığın Hunlar arasında ne kadar taraftar bulabildiğine dair net bir bilgi elde edilemese de, incelenen kaynaklarda özellikle Ermenilerin, Hunlar arasında Hıristiyanlığı yayma girişimleri olduğuna dair bilgiler elde edilmiştir. Bu konuda Moravcsik ve Peter Golden, Ermeni kaynaklarında bilgiler bulunduğunu vurgulamaktadır.[39] Diğer taraftan, Hunlara yönelik misyon çalışması sadece Ermeniler tarafından değil, aynı zamanda Bizans kilise teşkilatı tarafından da yürütülmüştür.

---

38 **Ibid.**, s.17.

39 **Ibid.**, s.18; Peter Golden, *"Religion Among The Qipcaqs of Medivial Eurasia"*, **Central Asiatic Journal,** no. 42, 1998, s.229

Moravcsik'in belirttiğine göre kilise tarihçisi Theoderotos, İstanbul patriği Chrysostomos'un misyonerlerini Hun topluluğuna gönderdiğini yazmaktadır. Yine aynı döneme ait başka bir kaynak olan Sozomenos da aşağı Don vadisindeki Hunların *Roma Tanrısı* olarak isimlendirdikleri *Piskopos Theotiomos'un* Hunları Hıristiyan öğretisiyle tanıştırdığından bahsetmektedir.[40] Ayrıca Bizans tarafından Hunlar ve Onogurlar için Kırım bölgesinde bulunan episkoposluklar haricinde ayrı bir episkoposluk kurulduğu da elde edilen diğer bilgiler arasındadır.[41] Hunların Hıristiyanlığı kabulü ile ilgili ilginç bir örneği adının Gordas olduğundan bahsedilen Hun kralı oluşturmaktadır. Gordas, 527-528 yılları arasında İstanbul'da vaftiz olmuştur. Bizans İmparatoru da bizzat vaftiz babalığını üstlenmiştir. Bundan sonra bir Hıristiyan ve Bizans'ın müttefiki olarak ülkesine dönen Gordas'dan sonra Hıristiyanlık Hun ülkesinde yayılma imkânı bulmuştur. Ancak, ülkede Hıristiyanlık karşıtı grupların bir suikasti sonucu ölen Gordas'ın yerine kardeşi başa geçmiş, bundan sonra ise Bosporos şehrinde bulunan Bizans güçleri imha edilmiştir. Bu durum karşısında harekete geçen Justinien'in düzenlediği seferle şehir yeniden Bizans hâkimiyetine girmiştir.[42]

Yukarıdaki örnek ele alınırken üzerinde durulması gereken önemli bir nokta vardır. Moravcsik'in de belirttiği gibi Bizans dönemi yazarlarının farklı toplumları Hun ismi altında topladığı gerçeğini göz ardı etmeyerek bu kralın gerçekten Hun kralı mı yoksa Hunlara bağlı bir topluluğunun kralı mı olduğu açık olmadığından sadece bu bilgiye dayanarak Hunlann Hıristiyanlığı benimsediği yönünde bir sonuca varmak kanımızca

---

40 Moravcsik, **op.cit**, s. 19

41 Istvan Vasary, *"Orthodox Christian Qumans and Tatars of Crimea in the 13th-14th centuries"* **Central Asiatic Journal**, v.32, no.3-4, 1988, s. 260

42 Moravcsik, **op.cit.**, s. 19

doğru değildir. Diğer taraftan, Bizans'la ilişki içinde bulunduğu bilinen ve Bizans misyon sahası dahilinde yaşayan Hunların bu faaliyetlerden etkilenmediğini söylemek de pek doğru olmaz kanaatindeyiz. Yine aynı şekilde, yukarıda verilen örnekteki kral Hun kralı olsun ya da olmasın, bu örnekten çıkarılabilecek en önemli sonuç Bizans'ın misyon faaliyeti arkasındaki siyasi hedeftir. Kral Gordas, Hıristiyan olduktan sonra Bizans'ın müttefiki sıfatını alarak ülkesine dönmüştür. Dolayısıyla, o ve tebası Bizans siyasi düşüncesi açısından artık bir tehlike teşkil etmeyecektir.

Hunların Hıristiyanlıkla temasları konusunda meşhur Hıristiyan topograf *Kosmas Indikopleustes* Bakteria ve İran arasındaki bölgede yaşayan Hıristiyan cemaatlerden bahsederken Hunlara da yer vermektedir. Bahsedilen bu Hun topluluğu Nasturî Hıristiyanlığının etkin olduğu Ak Hun veya Eftalitler'dir.[43] Bu bilgiyle paralellik arz eden diğer bir veriye Mingana'nın eserinde de rastlanmaktadır.

6. yy.'da, Hazar denizi kıyılarında yaşayan ve Nasturî Patrikliğinin çabalarıyla 549 yılında sayıları oldukça fazla miktarlara ulaşan Ak Hunlar Hıristiyanlığı kabul etmiş ve İncil Hun diline tercüme edilmiştir. Yine, 550 yılında imparator Justinian'in elçisi olarak Türklerin ülkesine giden Probus, Türklerin Hıristiyanlığına şahit olduğu ve geri dönüşünde Türkler arasında yaşayan rahiplere başarılarından dolayı bir kilisenin ihtiyaç duyabileceği her şeyi gönderdiğine dair bir bilgide bulunmaktadır.[44] Bizans İmparatorluğunun faaliyetleri üzerine dönem kroniklerine dayanılarak yazılmış olan Muralt'ın eserinde 619 yılında Hun kralının ve halkın ileri gelenlerinin vaftiz edildiğinden ve kralın *Patrice* unvanı aldığından bahsedilmek-

---

[43] **Ibid.,** s. 20

[44] Mingana, **op.cit,** ss. 9-10

tedir.[45] Yukarıda bahsedilen Kral Gordas olayı ile bu durum arasında bir bağ olup olmadığı hakkında bir bilgi mevcut değildir. Ancak, şu bir gerçektir ki Nasturî misyonu tüm orta Asya'da etkin olan bir faaliyettir.* Bu durumda konu ele alındığında Hunların da bu misyon faaliyetlerine dahil edilmiş olma ihtimallerinin oldukça yüksek olduğu söylenebilir.

Paris Kütüphanesinde 1555 A nolu ve 733 ve 746 yıllarına veya 861 yılına ait olduğu düşünülen bir Yunan piskopos listesi el yazmasından bahseden Moravcsik'e göre Hun Piskoposluğunun yerini Terek nehrinin batısında Kuban havzasında takriben Sabir arazisinde aramak gerekmektedir.[46]

Bulgarlar

Karadeniz'in kuzeyindeki Türk boyları arasında önemli bir yeri olan Bulgar Türklerinin Hıristiyanlığı kabulü sonrasında zamanla Slav nüfus içerisinde eriyip gitmiş olduğundan daha önce bahsedilmişti.

Bugün Bulgarlar veya Bizans tarihi ile ilgili her kaynakta Bulgarların öncelikle Türk kökenli olup Bizans etkisiyle Hıristiyanlığı benimsediği gerçeği açıkça vurgulanmakladır. Konu ile ilgisi bakımından Moravcsik gerçekleştirilen bir arkeolojik çalışmadan bahsetmektedir. Avarlarla ilgili yapılan bir kazıda iki tabakalı bir yapı tespit edilmiştir. Bu tabakalardan birini Hıristiyan dini figürleri, diğerini ise Bizans'a ait bazı işaret ve resimler oluşturmaktadır. Bu veriler sonucunda bu sanatın temsilcilerinin Bizans etkisi altında kaldığı açıkça belirtilebilirken, Hıristiyanlıkla ilgili veriler çok büyük bir ihtimalle Don nehrinin batısındaki Karadeniz'in kuzey kıyılarında yaşamış ve daha sonra

[45] Muralt, **op.cit**, s. 275

* Bkz. Giriş

[46] Moravcsik, **op.cit**, s. 21

Avarlar tarafından Tuna ve Theis civarına sürülmüş olan Kutrigur Bulgarlarına ait olduğu tahmin edilmektedir.[47]

7.yy.'ın başlarında Bulgar Prensleri arasında Hıristiyan inancı sempatizanı olanların bulunduğuna dair bilgiler de mevcuttur. Bizanslı tarihçi Nikephoros Patriarches'e dayanarak, İmparator Herakleus döneminde (610-641) Hun beyinin delegasyonu ile birlikte Bizans'a geldiğini ve imparatordan kendisini Hıristiyan inancına göre takdis etmesini istediğini ileri süren Moravcsik, Bizanslı yüksek rütbeli kişilerin vaftiz evlatları olarak kabul gören bu Hun Prenslerinin imparator tarafından taltif edilip çeşitli hediyeler verilerek ülkelerine geri gönderildiklerinden bahsetmektedir.[48] Moravcsik burada Hun olarak belirtilen delegasyonun aslında Bulgar delegasyonu olduğunu vurgulamakta ve Bizans ve diğer bazı kaynakların bazı yerlerinde Hunlar denildiğinde Bulgarların anlaşıldığının altını çizmekte ve burada bahsedilen ve vaftiz olan Bulgar beyinin Bulgar Prensi Kuvrat'ın amcasından başka bir kimse olmadığını vurgulamaktadır. Diğer taraftan, Kuvrat'ın kendisinin de gençlik yıllarını İstanbul'da geçirmiş ve vaftiz edilmiş olduğu bilinmektedir.[49]

Yine burada üzerinde durulması gereken önemli bir nokta da Bulgarların 6.yy.'da İç Asya'dan gelen Avarların hâkimiyetine girmeleri ve bu hâkimiyetten ancak 630 yılında Bizans'ın da desteğini alarak Kuvrat'ın liderliğinde kurtulmuş olmalarıdır.[50] Bu durumda, karşılıklı bir çıkar ilişkisinin olduğu düşünülebilir. Ortak düşmana karşı anlaşma yapan iki taraf birbirinin şartlarını yerine getirmiş gibi görünmekteyse de, 864 yılında Bulgar tahtına çıkan Boris'in Hıristiyanlığı kabul etmesi ve bu tarihten

---

47 **Ibid.,** s.19.

48 **Ibid.,** s.21.

49 Ostvogorsky, **op.cit,** ss. 103-4.

50 Menges, **op.cit,** s. 20.

sonra Bulgar devletinin resmi dininin Hıristiyanlık olarak ilan edilmesi de üzerinde durulması gereken bir konudur.

Elde edilen verilere göre bu tarihten önce de ara ara Bulgarlardan Hıristiyanlığı kabul edenler olduysa da, bu tarihten sonra resmi din olan Hıristiyanlığın bölgede yayılmasında birinci derecede rol oynayan Kiril ve Metodius din kitaplarını Bulgarca'ya çevirmişler ve Bulgar din edebiyat okulunu açmışlardır. Boris döneminde başlayan bu hareket Simeon döneminde de devam etmiş ve bunu zaman içerisinde Bulgar Türklerinin Hıristiyanlaşmaları ve Slavlaşmaları takip etmişti.[51]

Bulgar prensi Boris'in Hıristiyanlığı resmen devlet dini olarak ilan etmesinden önce kız kardeşinin İstanbul'a gelerek vaftiz edilip Hıristiyan olduğu ve Keşiş Theodore Cupharen'le değiş tokuş edildiğine dair bir bilgi vardır. Bu tarihten çok uzun zaman önce dahi, 441 yılında Populania ve Portus Piskoposları Bulgarlar arasına gönderilmiştir.[52] Dolayısıyla erken tarihlerden itibaren Bulgarların yaşadıkları sahada bir misyon faaliyeti yürütüldüğü ve 9.yy.'a gelindiğinde de Bizans siyasi ve dini misyonu açısından büyük bir başarı sağlandığı açıkça söylenebilir.

Ancak, her ne kadar bölgesel misyon faaliyeti sonucu kişisel olarak veya ileride görüleceği gibi, Bizans hizmetine girerken Hıristiyanlığı kabul edenler olduysa da, bu kabulün pek de kolaylıkla gerçekleştiği söylenemez. Nitekim, 865 yılında Bulgarlar kendilerini vaftize zorlayan Prenslerini öldürmeye kalkmışlar, ancak mücadelelerinde Prense mağlup olunca vaftiz olmak zorunda kalmışlardır. Muralt'ın belirttiğine göre vaftiz olan bu Bulgarlar açlıktan ölmüşlerdir.[53] Bu tarihten sonra ise, Hıristiyanlık Bulgar topraklarına daha aktif bir şekilde girmeye ve organize olmaya başlamıştır.

---

51 Togan, **op.cit**, s. 156; Ostrogorsky, **op.cit**, ss. 125-127.

52 Murall, **op.cit**, c.l, ss.428, 441

53 **Ibid.**

Hazar Kağanlığı'nın esas nüfus kitlesi Gök Tengri inancına mensup olsa da, diğer dinlere karşı tam anlamıyla bir hoşgörü hâkim olmuştur. Hazar idari tabakası ağırlıklı olarak Yahudiliği, tüccar kesim Müslümanlığı benimsemişken, belli bir nüfus kitlesi de Hıristiyanlık inancına bağlı kalmıştır.

Hazar Kağanlığı'nda Hıristiyanlıkla ilk temas Arran metropolitliği aracılığı ile olmuştur. Ancak sonraki yıllarda Bizansla olan temasları özellikle Kırım'da yaşayan Hazarlar arasında Hıristiyanlığın yayılmasına sebep olmuştur. 5.yy.'ın ilk yarısında Bizans misyonu Kırım ve Volga arasında yeni üsler ve organizasyonlar elde etmiştir. Arkeolojik bulgular, Kırım'daki kilise ve manastırlar bu fikri güçlendirmektedir. Kronolojik olarak bakıldığında 7.yy.'ın sonu ve 8.yy.'ın başlarında oluşturulan piskoposlukların büyük bir kısmının o dönemde batıya doğru genişleyen Hazar Devleti sınırları içerisinde olduğu görülür.

Hazarların 7.yy.'ın ortalarındaki istila hareketi ile Kuban çevresindeki Onogur-Bulgar devletinin sonu gelmiş ve 698 yılında Bizans misyon merkezlerinden olan *Tamatarcha-Phanagorei* Hazarların eline geçmiştir. Bunun haricinde yine önemli merkezlerinden birisi olan Bosporos Hazar Kağanlarının ikamet yeri olmuştur. Ancak, Cherson şehri Bizans hâkimiyetinde kalmıştır. 806-815 yıllarına ait bir papaz listesinde yine Hazar ülkesinin adından bahsedilmektedir. Yine 819 yılına ait bir Ortodoks mezar taşının bir Hazar Türkü'ne ait olduğu bilinmektedir.[54] 9.yy.'a gelindiğinde Hazar elit tabakasının da dahil olduğu Yahudiler arasında da Bizans misyonu etkin olmuştur. Bu konuda Bosporos başpiskoposu Antonios'a Patrik Photios'un gönderdiği mektup önem arz etmektedir. Yine aynı yüzyıl içerisinde 866 yılında, Bizans sarayını ziyaret eden bir Hazar elçi heyeti impa-

---

54 Moravcsik, **op.cit.**, s. 24

ratordan bir din âlimini Hazar ülkesine göndermesini rica etmiştir. Böyle bir imkân sayesinde Bizans, Yahudilerin ve Müslümanların tezlerini çürütme imkânı bulabilecek ve Hazarlar Hıristiyanlığa daha fazla yaklaşabilecekti. Sonuçta bu görev için patrik Photius'un öğrencisi Konstantin Kiril seçilmiştir. 860-861 tarihinde Hazar başkenti İtil'e giderek,[55] Hazar Kağanı'nın huzuruna çıkan Kiril, 200 Hazarın Hıristiyanlığa geçiş törenine katılmıştır. Daha sonra imparatora bir mektup gönderen Kağan, artık inançlı bir insan olduğunu ve isterse herkes gibi vaftiz olacağını belirtmiştir. Bunun haricinde Kağan, Constantin'in ricası ile 200 Yunan esirini serbest bırakmıştır.[56] Burada Hazar Kağanı'nın imparatora yazdığı belirtilen mektubun içeriği oldukça önemli görünmektedir. Kağan vaftiz olabileceğini belirtmektedir. Bunun ne derece doğru olduğu açık değildir. Ancak bilinen şudur ki, Hazar Devleti o dönemde Rus ve Arap tehditi altında bulunmaktadır ve Bizans'tan elde edeceği yardım önem taşımaktadır. Dolayısıyla, sıradan halk kitlesi bir tarafa bırakılırsa, Kağanın kendisinin Hıristiyanlığı kabul etmeye hazır olduğu yönündeki beyanının arkasında dini bir içerikten ziyade politik bir davranışın yattığı söylenebilir.

Peçenekler

Peçeneklerin, Ruslar ve Bizans İmparatorluğu ile olan temasları düşünüldüğünde Hıristiyanlığın bu Türk boyu üzerinde de belli bir tesir yaptığı düşünülebilir. Genel bir ifadeyle, özellikle yerleşik hayata geçen Peçeneklerin bulunduğu coğrafi yere göre Ortodoksluğu veya Katolikliği kabul etmiş olduğu söylenebilir.

---

55 Şaban Kuzgun, **Hazar ve Karay Türkleri, Türklerde Yahudilik ve Doğu Avrupa Yahudiliği Meselesi**, Ankara, 1993, ss. 123-24; Akdes Nimet Kurat, **Peçenek Tarihi**, İstanbul, 1937, s. 35.

56 Moravcsik, **op.cit.**, s.25.

Rus etkisiyle Ortodoks olanlar bulunduğu gibi, Macaristan'a yerleşenler de Katolikliği kabul etmişlerdir. Diğer taraftan, Bizans misyonu sonucu Hıristiyanlığı kabul eden Peçeneklerin varlığına ait birçok delil bulunmaktadır. Bu konuda bilinen ve hemen hemen birçok kaynakta dile getirilen bir gerçek vardır. O da meşhur *Kegen* ve *Tirak* isimli iki Peçenek prensinin ve onların ardından maiyetlerindeki Peçeneklerin Hıristiyanlığı kabul etmiş olmalarıdır.

11.yy.'ın ortalarında adı geçen bu iki Peçenek prensi Tirak ve Kegen arasında büyük bir mücadele başlamıştır. Bu mücadele esnasında Kegen idaresindeki birçok Peçenek kaçarak Bizans arazisine girmiş ve Prens Kegen imparator Constantin Monomachos tarafından törenle kabul edilmiştir. Bu kabulün ardından vaftiz olan Kegen, aynı zamanda *Patrikios* unvanı da almıştır.[57] Böylelikle Bizans diplomasisinin gerekleri yerine getirildikten sonra Kegen, Bizans dostu ve müttefiki haline gelmiş ve Don kıyısında üç kale ve bu üç kalenin çevresindeki arazilerin sahibi olmuştur. Sahip olduğu bu mülkiyet ve unvan karşılığında kendisinden beklenen görev, Don'un karşı kıyısındaki diğer Peçenek Prensi Tirak'ın ve emrindeki Peçeneklerin Bizans arazilerine saldırmalarını engellemektir. Bu arada *Euthymios* adında bir keşiş Kegen'in emrindeki tüm Peçenekleri vaftiz etmiştir. Üstlendiği görev gereği Tirak'la mücadelesine devam eden Kegen, Tirak'a bağlı Peçenek birliklerini yendikten sonra esir edilen Peçeneklerin büyük bir kısmı yine Bizans diplomasisinin bir gereği olarak iskâna tabi tutulmuş ve Bulgaristan topraklarına yerleştirilmişlerdir. Bundan sonra ise 1048 yılında başta Tirak olmak üzere esir düşen Peçenekler vaftiz edilmişlerdir.[58]

---

57 **Ibid.**, s.26; Muralt, **op.cit.**, s.1, s.634.

58 Muralt, **op.cit**,c.1, s. 588; Moravcsik, **op.cit**,s. 26

Bizans hizmetinde çalışmış bir Peçenek olarak Kegen, sonuçta ağır bir ceza ile hayatını kaybetmiştir. Tirak yandaşları ile temas konusunda arabuluculukla görevlendirildiği bir sırada ihanetle suçlanan Kegen oğullarıyla birlikte İstanbul'da tutulmuşlardır. 1051 yılında ise kendi soydaşları olan rakipleri konumundaki Tirak'ın adamları tarafından öldürülmüştür.[59] Bu tarihten sonra ise Peçeneklerle Bizans otuz yıllık bir barış anlaşması imzalamışlardır.

Kuman- Kıpçaklar

Deşt-i Kıpçak olarak adlandırılan Karadeniz'in kuzey kıyıları boyunca uzun yıllar hâkimiyetlerini sürdüren Kuman- Kıpçak Türklerinin de diğer Türk boyları gibi Hıristiyanlık misyon faaliyetlerinden etkilendikleri bilinmektedir. Kuman-Kıpçaklara yönelik Hıristiyanlık faaliyetleri Moğol işgali dönemine kadar devam etmiştir. Bundan sonra da Ortodoksluk ve özellikle Katolik misyonerliği 13.yy.'ın son çeyreğinde dahi aktif bir şekilde faaliyetlerine devam edebilme imkânı bulabilmiştir.

Bilindiği gibi Bizans'ın Karadeniz'in kuzeyindeki topluluklara yönelik misyon faaliyetinde Kırım'ın önemli bir yeri olmuştur. Kırım'daki Bosporos, Sugdaia, Cherson ve Dorus şehirleri misyon açısından önem arz eden dört episkoposluk merkezidir. Bölgedeki Kuman-Kıpçaklara yönelik Katolik misyonu hakkında batı literatüründe önemli çalışmalar mevcutken, Bizans misyonu hakkında fazla bir bilgiye yer verilmemektedir. Ancak, bu konuda Istvan Vasary, 13.-14. yy.'larda güvenilir bir Bizans kaynağı olan Sudaklı Azizlerin yaşamlarının koleksiyonu olarak da adlandırılabilecek *Synaxarion of Sudaq* adlı bir kaynağa dikkat çekmektedir ki bu eser Moravcsik tarafından da önemle zikredilmektedir. Synaxarion notları adı geçen Sudak şehrinde

---

[59] Muralt, **op.cit**, cl., ss. 635-63 ; Kurat, **op.cit**, ss. 138-142

farklı kişiler tarafından kaleme alınmış olup 1186-1419 yılları arasındaki olaylar, kişiler hakkında bilgiler içermektedir. Şehirde yoğun olarak nüfus yerleşimi özellikle 13.yy.'da gerçekleşmiş, Venedikliler 13.yy. ortasında kendi konsolosluklarını kurmuşlardır.[60]

Synaxarion'un basılı olan ve 1260-1350 yılları arasındaki dönemi içeren kısmında yer alan isimler çoğunlukla Yunan kökenli olmakla birlikte 70 tane isim Türkçe kökenlidir. Vasary, bu isimler haricinde 10 ismin daha Türkçe olabileceği konusunda fikir beyan ederken, geri kalanların da araştırmaya muhtaç olduğuna dikkat çekmekte ve genel bir ifadeyle Yunan kökenli olmayan isimlerin çoğunun Türkçe olarak açıklanabileceğini vurgulamaktadır. Vasary'nin makalesinde yer verdiği isimlerin bu konuda her hangi bir şüpheye yer bırakmadığı söylenebilir:

Aba, Abicka, Abka, Alaçı, Alacak, Alp-Ala, Aksamas, Arap, Bagalin, Barak, Bavcı, Çaka, Çaçak, Arsiman, it Mengü, Kurugan, Kılıç, Kutlu- Bey, Kutluk, Mele, Mugal, Orakçı, Salih, Sari-Sapar, Sungur, Sultan, Tat-gara, Toktemir, Türkmen, Yamgurcı.[61]

Sudak şehri nüfusu içerisinde yer alan bu isimlerin sahiplerinin Türkçe isimler almış Yunan olması ihtimali konusunda Vasary'nin vermiş oluduğu bilgiler son derece dikkat çekicidir. Her şeyden önce Hıristiyan çevresinde Türkçe isim alan kişiye rastlanmadığına dikkat çeken Vasary, Ortodoksluk açısından köken olarak dinsiz bir ismin ancak bu ismin ilk kullanıcısının takdis edilmesinden sonra kullanılabileceğine dikkat çekmektedir. Nitekim, Slav isimleri olan Vladmir, Boris ve Gleb ancak, bu isimleri taşıyan prenslerin takdisinden sonra Ortodoks Hıristiyan ismi olarak kabul edilmiştir.[62] Dolayısıyla, Sudak şehrinde Türkçe isimli insanların varlığı bu isimlerin sahiplerinin Türk

60 Vasary, **op.cit.**, s. 261

61 **Ibid.**, s.265.

62 **Ibid.**, s.266.

olduklarını göstermektedir. Birçok durumda Türkçe isimler niteleyici bir biçimde birer lakap gibi kullanılmıştır. Örneğin: *Sultan Sabba, Türkmen Basileios, Alaçı Keşiş Arsenios, Arap İonnikis, Barak Paraskevi, Aksamas Euthymios*'ta olduğu gibi. Diğer taraftan Hıristiyan isimlerden sonra gelen Türkçe isimler de soyadıymış gibi kullanılmıştır: *Andronikos Abka, Thodoro Karukan, İonnes İt-Mengü, Aleksios Alaçı, Dimitrios Çoçak*[63] gibi. Verilen örneklerdeki isimler fonetik açıdan incelendiğinde Kıpçak kökenli oldukları anlaşılmaktadır: *Yamgurci'de* olduğu gibi *-gm* yerine *-mg;* Aksamas'da olduğu gibi *-maz* yerine mas kullanılması[64] gibi.

13. ve 14.yy.'larda Kuman ve Tatarlar arasındaki batı Katolik misyonu haricinde, yüzlerce Kuman askerinin Bizans'ta ve Rus hizmetinde çalıştığı gerçeği ve Synaxarion'da yer alan bunca Türkçe kökenli ismin varlığı Ortodoksluğun Kumanlar ve Tatarlar arasındaki etkinliğini açık bir biçimde gözler önüne sermektedir.

Ortodoks misyonu haricinde Kuman-Kıpçak Türklerine yönelik olarak Roma kilisesi de önemli bir misyon çalışması yürütmüştür. 1217-1218 yılları arasında Deşt-i Kıpçak sahasında faaliyet halinde bulunan Dominik ve Fransisken misyonerlerinin faaliyetleri sonucunda birçok Kuman Katolikliği benimsemiştir.[65] Bu bağlamda, Dinyepr nehrinin kollarından Konki suyu kenarında Kumanlara ait olduğu düşünülen 78 tane mezar taşı bulunmuştur. Bu mezarlar 10-13.yy.'lara aittir ve Haç şeklinde bir süs eşyasının bulunması da açıkça Hıristiyanlığın Kuman-Kıpçaklar üzerindeki etkisini göstermektedir.[66] Katolik

---

63 **Ibid.,** s.266.

64 **Ibid.,** s.267.

65 Golden, **op.cit.**, s.218.

66 Bahaeddin Ögel, **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi,** Ankara, 1962, s. 292

Kumanlarla ilgili bilgi edinilebilecek en önemli kaynaklardan birisi 1303 yılında yazıldığı tahmin edilen *Codex Cumanicus*'dur.

Codex Cumanicus'un tek nüshası Venedik'te Saint Marcus Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eserin ilk baskısı Geza Kun tarafından yapılmıştır. İki bölümden oluşan Codex Cumanicus'un birinci bölümü Latin-Fars-Kuman dillerinden ibaret olan bir sözlüktür ve literatürde *İtalyan Bölümü* olarak bilinmektedir. Batu Han öncesi dönemde Kırım ve çevresinde yaşayan Cenovalı ve Venedikli tüccarların ticari ilişkilerinde kolaylık sağlayacağı düşüncesiyle hazırlanan Codex, Kuman Türkçesine ait önemli bilgiler içermektedir. *Alman Bölümü* olarak bilinen ikinci bölümün en önemli özelliği ise bölgedeki Hıristiyan misyonerler tarafından kaleme alındığı anlaşılan Hıristiyanlıkla ilgili metinleri içeriyor olmasıdır. Latince-Kuman Türkçesinde yazılmış dini metinler, Katolik ilahileri, İncil'den tercümeler, ibadet sırasında okunan duaların bulunması bu bölümün Kumanlara yönelik olarak hazırlandığını göstermektedir.[67]

Kumanların Katolikliği ile ilgili ilginç bir bilgiye de Rasonyi'nin eserinde rastlanmaktadır. Rasonyi'nin belirttiğine göre 12.yy.'da Moldova'da bulunan Kumanlar Macar Kralı IV. Bela tarafından Romanya topraklarına yerleştirilmişlerdir. Macar vesikalarında *Cumania* olarak geçen bu yerde kral ayrıca bir de piskoposluk inşa ettirmiştir. Batu Han'ın askerlerinin Macaristan'a kadar ilerlemeleri ile büyük bir tahribata sahne olan Macaristan topraklarını terk ederek Balkanlar'a çekilen Kumanlar, kaybedilen nüfus potansiyelini geri kazanmak amacıyla Macar kralı tarafından tekrar eski yerlerine davet edilmişlerdir.[68] İşte bu tarihten sonradır ki Macaristan topraklarına yerleşen Kumanlar Macar halk kitlesi arasında erimeye maruz kalmışlar-

---

[67] Von Dagmar Drüll, **Der Codex Cumanicus, entstehung und bedeutung**, Studgart,1980; Kurat, **op.cit.**, ss.100-101

[68] Lazlo Rasonyi, "*Tuna Havzasında Kumanlar*", **Belleten,** *c. 3.* ss. 411-412

dır. Benzer bir olay Rusya'nın güneyinde yaşayan Kumanlara da olmuş ve bölgedeki Kuman nüfusu zamanla Slavlaşarak şimdiki Ukrayna ve Kozaklarla karışmışlardır.[69] Esas Kuman kitlesi Avrupa topraklarında bu şekilde iz bırakırken, başka bir Kuman kitlesine de Kafkaslar'da rastlanmaktadır. 1089-1125 yılları arasında Gürcü kralı olan Agmasenebeli zamanında Gürcü ordusunda Kuman askerlerinin varlığına rastlanmaktadır. Bu konuda Gürcü kralının kızı ile Kuman komutanlarından Sarukan'ın oğlu Etrek'in evliliğine dikkat çeken P. Golden, bu evlilikten hemen sonra Gürcü kralının Kumanlardan yardım istediğini belirtmektedir.[70] Dolayısıyla bu evliliğin bir anlaşma çerçevesinde yapılmış olma ihtimali yüksek görünmektedir. Daha sonraları, tıpkı Bizans İmparatorluğunda olduğu gibi, Gürcü ordusunda da Kuman askerleri görev almaya başlamışlardır. Gürcü kroniklerinde Kral David'in 500 esir askerinin dışında birçok Kıpçak'ın kendiliğinden Hıristiyanlığı kabul ettiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Kuman-Kıpçak Türkleri yalnızca Bizans misyonu sayesinde değil, bir zamanlar kendileri de Bizans misyonu ile Hıristiyanlığı benimsemiş olan Gürcü, Rus ve Macar etkinlikleri sayesinde de Hıristiyanlığı kabul etmiş ve sözü geçen toplulukların hizmetinde çalışmış ve dolayısıyla da ilgili güçlerin hâkimiyetleri altındaki sahalarda yaşamışlardır denilebilir.

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere Bizans İmparatorluğu İç Asya'dan Karadeniz'in kuzeyine ve oradan da Balkanlar'a inen Türk boylarına karşı önemli bir misyon çalışması

---

[69] Togan, **op.cit.,** s. 167; Golden, **op,cit.,** ss. 217-219; ayrıca bkz: Ludolf Müller, *"Byzantinische Mission Nördlich des Schwarden Meeres vor dem elften Jahrhundert"* **Proceedings of the 13th International Congress of Byzantine Studies,** Oxford 5-10 September 1966, ed. J.M. Hussey, D. Obelensky and S. Runciman, Oxford University Press, 1977

[70] Golden, **op.cit., s.** 219.

yürütmüştür. Bu çalışmasında da önemli bir başarı elde etmiş ve adı geçen bütün Türk toplulukları ya tamamen ya da kısmen Ortodoksluk inancını benimsemişler veya benimsemek zorunda kalmışlardır.

Açıkça görüldüğü üzere Bizans misyonunun başka toplumları Hıristiyanlığa kazandırma düşüncesi haricinde, bu fikirden daha da önemli olarak, kendisine karşı tehlike olarak gördüğü her topluluğu misyon faaliyetleri ile dine kazandırıp Bizans'ın dostu ve müttefiki konumuna getirmekte, hatta imparatorluk topraklarına iskân etmektedir. Ayrıca bu toplulukların önde gelenlerine çeşitli hediyeler, unvanlar vererek, hatta Bizanslı soylu bayanlarla evlendirerek kendisine bağlamakta ve böylelikle bu toplulukların oluşturabileceği tehlikeleri bertaraf etmeye çalışmaktaydı.

Yabancı toplulukların liderinin Bizans'la anlaşma yapmak üzere İstanbul'da sarayı ziyarete geldiğinde Bizans'ın sergilediği ihtişamdan ve düzenlenen törenlerden etkilendikleri bilinmektedir. Bu ziyaretler sırasında gerçekleştirilen yabancı prenslerin vaftiz töreni sırasında bizzat imparator yabancıyı vaftiz küvetinden kendisi çıkarmaktaydı ve bundan sonra yeni Hıristiyan olan kişi imparatorlukça görevlendirilen vaftiz babası tarafından zengin hediyelerle ödüllendirilir ve genellikle *Patrikios* rütbesi gibi yüksek bir rütbeyle taltif edilirdi.[71] Bizans başkentinde vaftiz olan yabancı bir prens ülkesine geri dönerken yanında bir de keşiş götürür ve bu keşiş yeni Hıristiyan olan prensin ülkesinde misyonerlik faaliyetini yürütürdü. Bazen yabancıların ülkesinde bir misyon piskoposluğu tesis edildiği ve misyon işinin bir papaza verildiği de olmuştur.[72] Bundan sonra artık Hıristiyanlığı kabul eden prens ve mahiyetindeki insanlar Bi-

---

71 Moravcsik, **op.cit**, s. 21

72 **Ibid.**, s.27.

zans'ın dostu ve müttefiki ve sınırlarının koruyucusu olarak algılanmışlardır.

Gerçekleştirilen misyon çalışmaları ile yabancıları inanç bağlamında kendine bağlayan Bizans, daha sonra bu insanları İmparatorluğun çeşitli bölgelerine iskân ederek askeri hizmete almakta ve böylelikle ordunun insan gücünü artırırken planlı bir yerleşim politikası ile savunma sistemini güçlendirmekteydi. Bu bağlamda, Bizans Kilisesinin misyon faaliyetleri savunma sisteminin önemli bir birimini oluşturmuştur denilebilir. Misyon sayesindedir ki Bizans, imparatorluğun etrafını Hıristiyan topluluklarla çevirmiş ve böylece dışarıdan gelebilecek muhtemel tüm saldırılara karşı mükemmel bir önlem almıştır.

Bizans İmparatorluğu'nun yabancı topluluklara karşı yürüttüğü iç ve dış misyon faaliyetlerinde dikkat çekici bir özellik daha bulunmaktadır. Batı kilisesinin, yani Roma'nın aksine Bizans Kilisesi birleşik bir yapıdan ziyade din değiştiren toplulukların coğrafîk ve folklorik özelliklerini tanımayı hedeflemiştir. Ayrıca, Kilise ibadetleri ve dini merasimlerde yeni din değiştiren insanların kendi dilini kullanması, İncil ve kutsal yazıların yabancıların diline çevrilmesi ile de farklı bir yapı sergilemiştir.[73]

BİZANS ASKERİ SİSTEMİNDE ORTODOKS TÜRKLER

Thema Sistemi

Bizans İmparatorluğu yüzyıllar boyunca Pers ve Arap istilaları sonucu insan gücünün azaldığı bölgeleri dışarıdan gelen yerleşimcilerle yeniden canlandırmaya çalışmış ve bunda da büyük başarı elde etmiştir. İmparatorluğun iç ve dış savaşlar, hastalık, kıtlık gibi nedenlerle azalan nüfusunun yerini dolduran bu ya-

73 **Ibid.**, s.28.

bancılar devlet açısından hem sınırların güvenliğini sağlayabilecek askeri gücün, hem de ekonomik gücün artması anlamına gelmektedir. İmparatoratorluğa yönelik dış tehditler arttıkça böyle bir teşkilat geliştirilmiş ve bu teşkilata *thema* adı verilmiştir. Diğer bir ifadeyle *thema*'lar, başlangıçta olmasa dahi zamanla, askeri ve mülki idareyi bir elde toplayan *Stratikos*'ların emrinde bulunan idari birimlerdir. Kelime olarak kökeni tam açıklanamayan *thema*'nın Yunanca bir kelime olan ve imparatorluk görevlileri tarafından kayıt defterine yazılma anlamına gelen *thesis*'den geldiğini ileri süren Aikatarina Christophilopolou'ya[74] karşın, Mark Wittow, kelimenin *step dünyasıyla* ilgili olduğu görüşünün ikna edici olduğunu belirtmekte ve Türkçede 10.000 kişiden oluşan ve *Tümen* adı verilen askeri birlikle alakalı olabileceğinin altını çizmektedir. Nitekim, göçebe komşuları Türklerin savaş kabiliyetlerinden haberdar olan Roma ve Bizanslıların bu kelimeyi almış olmalarının gayet doğal olduğunu belirten Witthow, kelimenin başlangıçta askeri birliği ifade ederken, 10.yy.'dan itibaren bu askeri birliklerin yerleştiği yerleri ifade etmeye başladığını belirtmektedir.[75]

Tüm Bizans tarihi boyunca themalar'dan sınırlara yakın olanlar ayrı bir öneme sahip olmuştur. Bu birimlere askerler aileleriyle birlikte yerleştirilir vergiden muaf tutulur ve dolayısıyla askerlik karşılığı toprak sahibi olurlardı. Bir anlamda bu türden sınır bölgelerine asker yerleştirme uygulaması eskiden *limitanei*[*] olarak adlandırılan ve sınırlara asker yerleştirme anlamına gelen eski sistemin geliştirilmiş şeklidir.[76] Yabancı olan bu askerler aileleriyle birlikte ve kendi mülklerinde oturduklarından sahip

---

[74] Aikatarina, Christophilopolou, **Byzantine History, II, 610-867,** trans. by Timothy Cullen, Amsterdam, 1993. s. 346.

[75] Whittow, **op.cit.**, s.113.

[*] Yunanca *sınır* demektir.

[76] Ostrogorsky, **op.cit.,** ss. 97,131-132; Baykurt, **op.cit.,** s. 115; Diehl, **op.cit.**, s. 42.

oldukları toprakları müdafaya mecbur olurlardı ve bu da beraberinde imparatorluğa sadakati getirmekteydi. Gerçekle thema sistemi organizasyonu erken dönemlerde Bizans gelişiminin en önemli sorunlarından birisi olduysa da, Bizans tarihi kaynakları bu probleme detaylı bir biçimde ver vermemektedirler. Ancak, 7.yy. ikinci yarısından itibaren thema'larla ilgili bilgilerde artış olmaya başlamıştır.

Genel olarak bakıldığında thema sisteminin Anadolu'da daha fazla geliştiği söylenebilir. 6.yy'dan itibaren 7, 8, 9.yy.'lar boyunca Anadolu'da meydana gelen nüfus azalmasına karşı oluşturulan bu *thema*'lara yerleştirilmek üzere imparatorluğun çeşitli bölgelerinden özellikle de Balkanlar'dan nüfus nakledilmiştir.[77] 7.yy.'ın orijinal thema'ları *Anatolikon* (669), *Armeniakon* (667), *Thracian* (680-685) ve *Opsikion'dur* (680). İlk iki thema eski *"magister militum per orientem ve magister militum Per Armeniam."* olarak adlandırılan ordulardır. Doğu ordusu Mezopotamya ve Suriye'den çekilip Tuz Gölü'nün güneybatısına yerleşmiş ve Anatolikon teması adını almıştır. Armenia ordusu da Yukarı Fırat bölgesinden çekilerek Kuzeydoğu Anadolu'ya yerleşmiş ve Armeniakon adını almış, Balkanlar'daki eski *"Magister militum per Thracian"* olarak bilinen batı birlikleri de Trakya'dan çekilerek verimli Batı Anadolu topraklarına yerleşip Thracian thema'sını oluşturmuştur.[78] Son thema olan Opsikion ise İstanbul'a yakın, kuzey Batı Anadolu'da ve imparatorluk muhafız birliklerini ve 6.yy.'da merkezi ordudan kalan birlikleri içeren bir thema'dır.

Thema sisteminin yapılandırılmasında dikkate değer olan ilk aşamada sistemin yalnızca Anadolu ile sınırlandırılmış olmasıdır. Ostrogorsky'e göre o dönemde Balkanlar'da böyle bir

---

77 Peter Charanis, *"The Demography of Byzantine Empire"* **Proceedings of 13th International Congress of Byzantine Studies,** ed.by J.M. Hussey, D. Obelensky and S. Runciman, Sofia, 1935.

78 Witthow, **op.cit.,** ss.113-114; Christophilopolou, **op.cit.,** s. 349.

oluşuma gitmek imkânsızdır. Ancak daha sonra bu sistem Balkanlar'da da uygulamaya başlanacaktır. 9. ve 10.yy.'a gelindiğinde mevcut Anadolu thema'ları küçültülerek *Opsikion, Bucellarion, Optimaton, Paphlagonia, Armeniakon, Chaldia, Colonea, Charsianon, Anatolikon, Thraceion, Kappadokya, Mezopotamya, Sebastea, Lycandus, Leontacomis, Seleukia ve Cbyraeots*[79] adlarında yeni thema'lar oluşturulmuştur.

Thema Sistemi Dahilinde Görev Yapan Türkler

Yukarıda bahsedilen thema sistemi sayesinde sınır bölgelerine iskân edilen askerler, barış döneminde kendilerine verilen arazileri işleyip ailesinin geçimini sağlarken, savaş döneminde silahlanarak sınırı korumakla görevliydi. Bu sistem sayesinde Bizans İmparatorluğu başta Persler ve Araplar sonra da Selçuklular olmak üzere doğudan imparatorluğu tehdit eden kuvvetlere karşı etkin bir savunma sistemi kurmuştur.

6.yy.'dan itibaren Bizans ordusunda para karşılığı hizmet eden farklı milletten insanlar arasında Vandallar, Gothlar, Lombardlar, Heruller, Persler, Ruslar, Gürcüler, İskandinavlar, İtalyanlar, Alman, Franklar, Latinler, Normanlar, Sırplar, Ermeniler, Ulahlar, Mardaitler, Araplar ve yukarıda sözü geçen Türk boyları bulunmaktadır.

Yabancı asker çalıştırma konusunda Bizans'ın sahip olduğu ilginç bir düşüncesi vardır. İmparatorlar yabancı askerlere yerlilerden daha fazla güvenmişlerdir. İyi para alan yabancının imparator karşıtı akımlardan etkilenmeyeceği düşüncesiyle yabancı askerlere yüklü miktarda para ve yüksek mevkilerde görevler verilmiştir. Hatta imparatorların korunması için oluşturulan muhafız birlikleri dahi özellikle yabancılardan teşkil edilmiştir. Örneğin, muhafız alaylarından birisi olan ve *Hetareia* denilen

---

[79] Ostrogorsky, **op.cit.**, s.158

birlik neredeyse tamamen Rus, İskandinav ve Hazarlar gibi yabancı askerlerden oluşturulmuştur.[80]

Hun ve Avarlardan başlamak üzere Bulgar Türklerinden, Hazarlardan, Uzlardan, Peçenek ve Kumanlardan müttefik sıfatı haricinde doğrudan Bizans ordusunda binlerce asker görev yapmıştır. Ünlü Bizanslı Tarihçi Prokopios'un *Bizans'ın Gizli Tarihi*[81] adlı eserinde İmparator Justinianus döneminde Hun ordularının sürekli Bizans İmparatorluğu'na saldırdıklarından, girdikleri yerleri yağmaladıklarından bahsedilirken, imparatorun Hunlara "devlete yaptıkları hizmet için" para yağdırdığı, böyle davranmasının sebebinin ise Gotlara ya da başka düşmanlara karşı Hunların Bizans'ın müttefiki olmalarından ileri geldiğini vurgulamaktadır. Nitekim bahsedilen bu müttefiklik bağlamında imparatorun ünlü komutanı Belizer İtalya'daki seferinde imparatordan yardım için kendine bağlı birlikler haricinde çok miktarda ücretli Hun kıtalarının gönderilmesini de talep etmiştir.[82]

Bulgarlar henüz tam anlamıyla Slavlaşmadan önce, özellikle 482'den 559 yılına kadar aralıksız olarak Bizans İmparatorluğu topraklarına akınlar düzenleyip yağmalamışlardır. Bu akın ve yağmalar esnasında her ne kadar Bizans'a üstün gelseler de, savaş sırasında aralarında Bizans'a esir düşenler de olmuştur. Bu esir düşen Bulgarlardan bir kısmı daha önce de belirtildiği gibi asker olarak orduya katılmış ve bunu takiben imparatorluk topraklarında iskâna tabi tutulmuşlardır. Bunu doğrulayan örneklerden birisi 530 yılında Bizanslılarla Bulgarlar arasında gerçekleşen bir çatışmada esir düşen Bulgarlardır. Bu savaşta Bizans kumandanı Mundus, Bulgarları yenmiştir. Yenilen Bulgarlar Bizans ordusu bünyesine dahil edilerek o dönemde sınır

---

80 Diehl, **op.cit.**, s.42.

81 Prokopios, **Bizans'ın Gizli Tarihi**, Ada Yay., İstanbul, 1990, s.51.

82 Baykurt, **op.cit.**, s.107.

bölgeleri olan *Armenia* ve *Lazique* olarak adlandırılan ve bugün Çoruh ve yukarı Fırat civarı olarak belirlenebilen, bölgelere yerleştirilmişlerdir.[83] Yine 550 yılında İmparator Justinien 2000 Kutrigur aileyi Trakya'da iskâna tabi tutmuştur.[84] İskâna tabi tutulan topluluklar genelde bu iskân karşılığında Bizans'a askeri görevle hizmette bulunmuşlardır.

İmparator Justinien zamanında Bizans ordusundaki yabancılar ya müstakil birlikler halinde ya da Bizans birlikleri içinde yer alarak savaşmışlardır. Moravcsik'in belirttiğine göre bazı kaynaklarda yer alan savaş resim ve tasvirlerinde de Bizans ordusunda görev yapan Hunlara rastlanmakladır. Justinien döneminde Bizans ordusuna dahil olan Hun ve Bulgarlar sayesinde ordunun asker sayısı önemli bir düzeye ulaşmıştır. Bizans başkentinde Hunlar olarak bahsedilen ve vaftizlere katılan bir gruba asil payeler verilmiştir. 560 yılında Bizans'a gelerek vaftiz olan ve Bizans ordu komutanlığına atanan *Sunikas* ve bundan daha önce 538 yılında vaftiz olan *Akum* da İllyricum askeri ateşesi olmuştur. Bu vaftizlerde imparator Justinien de bizzat yer almıştır.[85] 10.yy.'da imparatorluğun hassa birliğinde Türk olarak ifadelendirilen Macarlar ve Hazarlar görev alırken, 11.yy.'da Hıristiyanlaşarak Bizans toprakları içinde yerleşen ve bir kısmı da Bizans ordusunda görev alan Peçenekler de imparatorluk içinde önemli roller üstlenmişlerdir. İskânla birlikle gerçekleşen evlilikler sayesinde de Bizans Kilisesi taraftar kazanmıştır. Bu bağlamda daha önce de bahsedildiği gibi İmparator II. Justinianos (685-695, 705-711) ve V. Constatinos'un (745-775) Hazar Prensesleriyle gerçekleştirdikleri evlilikler sayesinde Hazar hanedanı mensubu prensesler Hıristiyanlığı kabul etmişlerdir. Muralt'ın verdiği bir bilgiye göre de 577 yılında İmparator

---

[83] Muralt, **op.cit.**, c.1., s.150.

[84] Moravcsik, **op.cit.**, s.26.

[85] **Ibid.**, s.27.

Justinien'in, Pers kralı Hüsrev'e karşı İskitlerin* de dahil olduğu 150.000 kişilik yabancı askerlerden oluşan ordusu Kayseri-Kapadokya'da Hüsrev'i yenilgiye uğratmış ve Hüsrev'in tüm mal varlığı Bulgarların eline geçmiştir. 688 yılında ise Selanik'te Bizans ordusuna yenilen Bulgar ve Slavların bir kısmı Çanakkale'ye (Abydos) nakledilmişlerdir. Ancak daha sonra Justinien dar bir geçitte Bulgarlarca sıkıştırılarak yenilgiye uğratılmıştır.[86]

711 yılına gelindiğinde yine imparator Justinien'in ordusunda 3000 kişilik bir Bulgar birliğinin var olduğu görülmektedir. Bulgarlar, *Trace* ve *Opsikion* themalarındaki birliklerle bir kampta toplanmışlardır.[87] Tüm bu bilgiler gözönüne alındığında Bulgarların, Bizans ordusunda hizmet ettiklerine ve imparatorluğun birçok bölgesine iskân edildiklerine dair hiçbir şüphe kalmadığı görülmektedir.

Bulgarların, Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlar'a inerek bu bölgeye yerleşmeleri ve bölge nüfusunu idareleri altına almalarını ve Hıristiyanlığı benimsemelerini takiben zamanla Slav nüfus içerisinde eriyip kaybolmaları haricinde Anadolu'da Bulgarların izlerine rastlanması tüm Bulgar nüfusunun tam anlamıyla eriyip yok olmadığını göstermektedir. Geçmişten bugüne Anadolu toprakları üzerindeki bazı yer adlarına bakıldığında da Bulgarların izlerine rastlamak mümkündür.

Bulgarların özellikle nakledildikleri *Armenie* ve *Lazique* olarak adlandırılan bölgenin bugün aşağı yukarı Trabzon'dan Sinop'a oradan da güneye Tuz Gölü'nün doğusundan geçerek Kayseri'yi de içine alan bir hat takip ettiği söylenebilir. Bu bölge dahilinde örneğin kuzeyde Trabzon yakınlarında ve güneyde bugün Toros dağlarının bir parçası olan ve *Bolkar* şeklinde isimlendirilen Bulgar Dağı'nın varlığı Bulgar Türklerinin bu coğraf-

---

* Bulgarlar.

86 Muralt, **op.cit.**, c.1, s.326.

87 **Ibid.**, c.1, s.326.

ya'daki izlerinden olsa gerektir. Nitekim, Mehmet Eröz'ün belirttiğine göre Tarsus bölgesindeki Bolkar olarak adlandırılan dağa da yöredeki yörükler *Bulgar Dağı* demektedirler. Diğer taraftan Trabzon civarındaki Bulgar dağının adına bugün rastlanmamaktadır. Ancak, *Âşık Paşazade Tarihi'nde* Fatih Sultan Mehmet'in Uzun Hasan ve onun annesi Sara Hatun ile birlikte Trabzon'a giderken Bulgar dağına çıktığından[88] bahsedilmektedir.

Tarsus ve Karaman arasındaki bölge ise İbni Bibi'nin eserinde *Havali-i Bulgar ve Gülnar* adıyla geçmektedir.[89] Yine h.980 yılına ait Adana mufassalında *Cemaat-ı Ordu-yı Bulgarlu, Cemaat-ı Halil Beylü tabi-i Bulgarlu, Cemaat-ı Kıpçak tabi-i Bulgarlu, Cemaat-ı Balcı tabi-i Bulgarlu* isimlerine rastlanmaktadır.[90]

Osmanlı kaynaklarında Adana, Maraş, Kusun (Tarsus), Balıkesir, Bursa ve Ankara'da yaylayıp kışlayan toplulukların isimleri arasında rastlanan *Bulgar, Bulgarin, Bulgar Şeyhlü* cemaatleri *Türkman Yörükan* taifesinden olarak gösterilmektedir.[91] Bu bağlamda, Müslüman oldukları anlaşılan Bulgar cemaatleri dışında Hıristiyan olarak kalanların da varolduğuna dair bir takım deliller mevcuttur. Örneğin, Bursa'da bir mahallenin adı *Bulgarlu* olup Mehmet Eröz'ün belirttiğine göre, bu cemaat 1923 yılına kadar varlığını sürdürmüş, ancak Bursa halkı tarafından Rum olarak adlandırılmışlardır.[92]

Yukarıda Hazarlardan bahsedilirken Hazar Prensesleri ile Bizans İmparatorlarının evlilikleri sonucunda Hazar Prensesle-

---

88 Eröz **op.cit**, s. 20; **Die Alt Osmanische Kronik des Aşıkpaşazade,** Friedrich Giese, Leipzig, 1929, s. 153.

89 Osman Turan, *"Selçuk Devri Vakfiyeleri, Celaleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri"* **Belleten,** c. 2, s. 45, 1948, s. 69.

90 Eröz, **op.cit.**, s.20.

91 **Ibid.**, s.21.

92 **Ibid.**, s.22.

rinin de imparatorlarla birlikte Bizans tahtını paylaştığından ve ayrıca İstanbul Patrikliği yapmış olan Patrik Photius'un babası *Sergios* ve keşiş, ressam ve aynı zamanda bir diplomat olan *Hazar Lazaros* gibi bazı Hazarların Bizans'a gelerek Bizans kültürünü benimsediği ve imparatorluk yönetici elit tabakasına kabul edildiklerinden ve birçok Hazar askerinin Bizans safında müttefik güç olarak savaştığından bahsedilmişti.

İmparator Heraklius zamanında İranlılara karşı Bizans Hazar Kağanlığı ile ittifak yaparak bir anlaşma yapmış ve bu anlaşma karşılığında Hazar Kağan'ı ordusuyla Kafkaslara girerek Tiflis'de imparatorun ordusuyla birleşmiştir. İmparator, Kağan'a 40.000 Hazar askeri desteğine karşılık olarak kızını kendisine verebileceğini söylemiş ve Kağan da bu teklifi kabul etmiştir. Dolayısıyla 40.000 Hazar askerini alan imparator kızını Hazar hakanına gönderirken Hakanın ölüm haberi ile bu evlilik gerçekleşememiştir.[93] Müttefik sıfatıyla Bizans ile birlikte aynı safta savaşan Hazarlar haricinde doğrudan Bizans ordusunda askerlik yapan Hazarların da varlığı tespit edilmiştir.

946 yılında Arap-Bizans savaşı sonucunda Bizansla esir değişimi yapmak üzere Tarsus'a gelen Bağdat elçilerinin kabulünde Bizans ordusunda alt tabakada olup en az ücret alan asker sınıfı içerisinde Ferganalı ve Hazarlı askerler de hazır bulunmuşlardır.[94] Bizans ordusunda Ferganalı askerlerin varlığına ilişkin bir Yunanca kaynakta, *Ferganların (Fargani)* 11. ve 12. yy.'larda dahi hâlâ Bizans ordusunda görev yapmakta oldukları belirtmektedir.[95]

726 yılından sonra sürekli Arapların istilalarına maruz kalan Anadolu'yu korumak için Hazarların desteğine ihtiyaç duyan Bizans bu fırsattan sonuna kadar yararlanmıştır.

---

93 Baykurt, **op.cit.**, s.129; Kutschera, **op.cit.**, ss.53-54.

94 Muralt, **op.cit.**, c.1, s.520.

95 K. Amantos, *"Tourcopoli"*, **Ellinika**, v.40, 1933, s.2.

11.yy.'a gelindiğinde Tuna'nın üst kesimlerinde görünen Peçenekler artık Bizans gündeminden uzun yıllar hiç düşmeyeceklerdir. 1047 yılında Tuna'yı geçen Peçenekler ile imparator Constantin Porprogennitos bir anlaşma yapmıştır. Ostorgorsky'e göre imparatorun bu davranışı Peçenekleri oldukça ciddiye aldığını göstermektedir. Bizans için Peçenekler kuzeyden gelebilecek tehlikelere karşı kullanılabilecek bir güçtür. Diğer taraftan, bu dönemde Bulgaristan'ı ele geçirmiş olan Bizans'ın sınırı Tuna'ya kadar genişlemiş ve bu durum da imparatorluğu Peçeneklerle sınır komşu haline getirmişken, Peçeneklerin de doğrudan imparatorluk topraklarına saldırmalarını gündeme getirmiştir. Bu işgalci kuvvetleri Tuna'nın kuzeyine itecek güce sahip olmayan imparator da onların imparatorluk topraklarına yerleşmelerine izin vermiştir. Bundan sonra sınır garnizonlarında askeri güç olarak hizmet verseler de bu Peçenekleri imparatorluk topraklarını yağmalamaktan da alıkoymamıştır. Sonuçta, Peçenekler tarafından birçok kez yenilgiye uğrayan Bizans imparatoru Peçenek liderlerine birçok hediye vermek ve toprak bağışı yapmak zorunda kalmıştır.[96]

I. Aleksios döneminde Balkanlar'daki Peçenek akınları yoğunlaşmış ve 1090 yılında Peçenekler İstanbul önlerine geldiklerinde İzmir emiri Çaka Bey ile anlaşarak İstanbul'u kuşatmışlardır. Buna karşılık imparator Kumanları, Peçeneklere karşı yardıma çağırmış ve 40.000 Kuman imparatorun hizmetine girmiştir. 29 Nisan 1091 tarihinden bir gün önce Peçenekler her ne kadar Kumanları kendi saflarına çekmek için uğraştılarsa da, bunu başaramamışlardır. Üstelik bir Peçenek beyi de Kumanların safına geçince durum iyice Peçeneklerin aleyhine dönmüştür. Yukarıda belirtilen tarihte Meriç nehri yakınlarındaki Levunion ovasında Peçenekler, Kumanlar tarafından ağır bir

[96] Ostrogorsky, **op.cit.**, s.334.

yenilgiye uğratılmışlardır. Savaşta teslim olan Peçenekler ise imparator tarafından Makedonya'nın Moglene olarak adlandırılan bölgesine yerleştirilmişlerdir.[97] I. Aleksios döneminde bu şekilde ağır bir yenilgi alan Peçenekler tam otuz yıl boyunca Bizans için ciddi bir sorun olmaktan uzak olmuşlardır. Ancak I. Aleksios'dan sonra tahta geçen II. John döneminde Peçenekler yeniden tarih sahnesine çıkmışlardır. 1122 yılında Tuna'yı geçen Peçenek atlı grupları Trakya ve Makendonya'yı yağmalamışlardır. Bu olay üzerine Peçeneklere karşı harekete geçen imparatorun düzenlediği bir seferle yine ağır bir yenilgiye uğratılan Peçeneklerden sayısız esir alınmış, birçoğu da kendi istekleriyle esir olan yakınlarıyla birlikle Bizans safına geçmişlerdir. Böylelikle, Bizans ordusunda yeni ücretli Peçenek grupları oluşturulmuştur. Bunun haricinde bazı Peçenekler köle olarak satılmışlardır. Bundan sonra ise bu gün imparatorlukta *Peçenek Bayramı* olarak 12.yy. sonuna kadar her yıl kutlanmıştır.[98]

Bizans ordusunda Hunlardan itibaren Türk boyları görev yapmış olsa da özellikle 11.yy.'dan itibaren paralı Türk askerlerinin ayrı bir önem kazandığı ve hatta sayıca artış göstererek daha düzenli birlikler halinde Bizans ordusunun vazgeçilmez bir birimi haline geldikleri söylenebilir. Yüzyıl itibariyle özellikle Peçeneklerin ve Kumanların oluşturdukları paralı birlikler Bizans ordusunda önemli görevler üstlenmişlerdir. Yukarıda bahsedildiği gibi 11.yy. içerisinde her ne kadar Adana bölgesinde Misis (Mopsuestia)'deki Peçenekler istisna, Peçeneklerin nerelere iskân edildiğine dair ne Bizans ne de diğer kaynaklarda

---

97 Muralt, **op.cit.**, d, s.67; Baykurt, **op.cit.**, s. 97; G.F. Hertzberg, **Geschichte der Byzantiner und des Osmanischen Reiches, bis gegen ende des 16th Jahrhunderts**, 1883, s. 273; Ostrogorsky, **op.cit.**, s. 359 ; Kurat, **op.cit.**, ss. 214-15.

98 Niketas Khoniates, **Historia**, çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 1995, ss. 9-11; Ostrogorsky, **op.cit.**, ss. 377, 391-392; Muralt, **op.cit.**, **s.** 124

bir bilgi yoktur denilsede,[99] elde edilen bazı bilgiler Peçeneklerin imparatorluğun başta Balkanlar olmak üzere Anadolu'da da birçok yere iskân edilmiş olduklarını göstermektedir.

Yakın tarihlere kadar Anadolu'da ve Suriye'de birçok Peçenek adını taşıyan köyün bulunduğu bilinmektedir. 1927 yılında Dahiliye Vekaleti tarafından hazırlanan *Köylerimizin Adları* isimli eserde Ankara'ya bağlı bulunan *Becenek, Bala Becenek, Zir Becenek, Peçenek* isimlerinde köyler bulunmaktadır. Şebinkarahisar'da da *Peçene* isminde bir köy mevcuttur.[100] Hamit Sancağı'nda da *Becenek Boğazı* bulunmaktadır. Akdes Nimet Kurat'a göre ise esas Peçenek kıtaları Suriye hududunda iskân edilmişlerdir. Hazine-i Evrakta ve Defter-i Hakani'de yahut tapu defterlerinde, Peçenek adı taşıyan yer ve kabile adları vardır. Hamman Vilayeti Muarra karyesine bağlı *Beçine, Beçini* adlı bir yer bulunmaktaydı. Vilayeti Elbistan, Hor man kazasına tabi *Küçük Becenek* karyesi, yine Horman kazasında *Büyük Becenek* olarak adlandırılan mezra vardır. Yine, Halep Vilayetinde *Kacye-i Becene* isminde bir yerleşim yeri bulunmaklaydı. Kurat'a göre bu yerlerde oturan Peçenekler 16. yy. sonlarına doğru artık tamamen İslamlaşmış bir zümredir. Az bir istisna ile hepsinin adı halis Müslüman adıdır ve öz Türkçe isimlere oldukça az sayıda rastlanmaktadır.[101]

Anadolu ve Balkanlar'da Peçeneklerle ilgili yer adlarına Lazlo Rasony'nin *Tarihte Türklük*[102] başlıklı eserinde de rastlamak mümkündür. Rasony, eski vesikalara dayanarak Güney Anadolu'da özellikle Çukurova yörükleri arasında Peçeneklerin yaşadıklarına ve bunların 11. ve 12.yy.'larda Bizans tarafından

---

99 Kurat, **op.cit.**, s.238.

100 **Köylerimizin Adları,** 1929, İstanbul, ss.143, 144, 154, 167, 699, 874

101 Kurat, **op.cit.**, s.238.

102 Lazlo Rasonyi. **Tarihte Türklük,** Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1982, s.135

Anadolu'ya iskân edilmiş olmalarının muhtemel olduğuna dikkat çekmektedir. Peçenekleri takiben Bizans'a zor günler yaşatan Türk boylarından biri olan Uzlar, İmparator X. Constantin Dukas döneminde 1064 yılı Sonbaharında Kumanların baskısıyla Balkanlar'a inmişlerdir. Bulgar topraklarını, Trakya ve Yunanistan topraklarını yağmalamışlardır. Bu yağmalar o kadar kötü bir etki bırakmıştır ki dönemin Bizanslı yazarlarından Attaliates *"Avrupa'nın tüm nüfusu göç etmeyi düşünüyordu"* demekteydi.[103] Bu arada Bizans komutanları Basileios Apolapes ve Nikephoras Botaniates'i de esir alan Uzlara karşı imparator 1065 yılında karşı atağa geçmiştir. Ancak, bundan önce Uzların birçoğu Peçenek ve Bulgar hücumları ve ayrıca açlık ve hastalık yüzünden hayatını kaybetmiş, birçoğu da Tuna'nın gerisine çekilmek zorunda kalmışlardır.[104] Bu arada Tuna'nın gerisine çekilmeyerek teslim olan Uzlar, tıpkı daha önce Peçeneklere olduğu gibi, imparatorluk topraklarına yerleştirilerek devlet hizmetine alınmış ve Hıristiyanlaştırılarak Makedonya'da devlet arazisine iskân edilmişlerdir.[105]

Uzlar yalnızca Bizans arazisine yerleşmemişlerdir. Güney Rusya'da Rusların Uzlara *Tork* şeklinde hitap etmeleri ile alakalı olduğu düşünülen birçok yerleşim yeri bulunmaktadır: *Torçesk, Torçin, Torkın, Torkskoye, Torkçitsı,* gibi isimler taşıyan şehirler muhtemelen bu Uzlardan kalma yer isimleridir. Bu şehirlerden özellikle *Torçesk,* Ruslar tarafından Uzların savaş esnasında iltica etmeleri maksadıyla yapılmıştır. Kumanlar tarafından sıkıştırıldıkça bu şehre giderek kendilerini korumaya aldıklarına dair Rus vakainamelerinde bilgiler vardır.[106]

---

103 Ostrogorsky, **op.cit.**, s.343

104 Psellos, **op.cit.**, s.212; Muralt, **op.cit.**, s.9-10.

105 Muralt, **op.cit.**, s.10; Baykurt, **op.cit.**, s.93; Hertzberg, **op.cit.**, s.245-46.

106 Kurat, **op.cit.**, s.67.

11.yy.'da Bizans İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durum kısaca değerlendirilecek olursa; bu yüzyıl imparatorluğun iç ve dış etkenler sonucu iyice zayıflamaya başladığı bir dönem olmuştur. İçte bürokratlar ve askerler arasında iktidar mücadeleleri olurken, dışta İtalya ve Sicilya'da Normanlar yeni bir oluşum gerçekleştirmekte, imparatorluk içinde ise Venedikliler ticari bir güç olarak yükselmekteydi. Bu arada sürekli olarak Balkanlar'da Peçenek, Uz ve Kumanlar sorun yaratırken, doğuda yeni bir tehlike olarak Selçuklular tarih sahnesine çıkmışlardı. Diğer taraftan, ülkede sosyal durum da oldukça kötü olup, eyaletlerdeki düzen bozulmuş ve paralı askerler eyalet askerlerinin yerini almaya başlamıştır. Bu bağlamda, imparatorluk ordusu Norman, Gürcü, Alan, Ermeni, Peçenek, Arap, Kuman ve diğer bazı farklı grupların oluşturduğu bir ordu haline gelmiştir. Ancak bu durum her ne kadar savunma yönünden etkili olduysa da, finansal açıdan aynı şeyi söyleme pek mümkün değildir. Bu dönemde sadakatleri için yüklü miktarda maaşa bağlanan yabancı askerler hazineye ağır bir yük getirmiştir. Ayrıca kendilerinden beklenen sadakati de biraz sonra verilecek örnekte de görüleceği üzere, gösterdiklerini söylemek de pek doğru değildir.

Speros Vryonis'e göre bu askerlerin sadaketlerinin derecesi aldıkları maaş ile doğru orantılıdır ve imparatorluğun içinde bulunduğu finansal sorun maaşlarına yansıdığı anda sadakatlerine pek güvenilememekteydi. Bunun dışında sayıları hakkında kesin bir şey söylenemese de, paralı askerlerin Bizans ordu birliklerinin yerini aldığı ya da onlara destek olduklarının açıkça ifade edilebileceğini belirten Vryonis, bu paralı askerlerin 11.yy.'da Anadolu'da bulunmalarının Bizans'ın çöküşünde önemli bir rolleri olduklarının altını çizmektedir.[107] Vryonis'in

[107] Veryonis, **op.cit.**, s.71.

neden böyle bir ifade kullandığı aşağıda verilecek olan bilgilerden sonra daha da iyi anlaşılacaktır. Bahsedilen bu paralı askerler içerisinde bulunan Peçenek ve Kuman Türk birliklerinin Malazgirt ve Miryakefalon savaşlarında takındıkları tutum Vryonis'ı haklı çıkarmaktadır.

Malazgirt ve Miryakefalon Savaşları'nda Uz, Peçenek ve Kuman Birlikleri

11.yy.'da imparatorluğun doğu sınırında görünmeye başlayan Selçuklu Türkleri yeni bir tehlike olarak algılanırken, Halifenin oturduğu başkent Bağdat'ı ele geçiren Türkler tüm yakın doğunun hâkimi olarak Bizans ve Mısır Fatimi Halifesiyle çoktan komşu olmuşlardır. Alparslan'ın liderliğinde Selçuklular 1065 yılından başlayarak Kayseri'ye kadar olan bölgeleri ele geçirmişlerdir.

Bu dönemde İmparator X. Constantin Dukas, 1067 yılında ölmüş ve eşi Eudocia, Kapadokyalı nüfuzlu General Romanos Diogenes ile evlenmiştir. Bundan sonra tahta oturan Diogenes Peçeneklere karşı verdiği mücadeleler ile zeki ve deneyimli bir general olduğunu ispatlamış durumdaydı.

Bizans tarihinin önemli bir dönüm noktası olan Malazgirt Savaşı öncesinde Anadolu'da Selçuk Türklerinin düzenledikleri akınlara karşı Diogenes, ağırlıklı olarak Uzlar, Peçenekler, Normanlar ve Frankların[108] içinde bulunduğu ve Bizans'ın vazgeçilmez bir unsuru haline gelen muhtelif milletlere mensup askerlerden oluşturduğu ordusuyla 1068-1069 tarihleri arasında Selçuklulara karşı başarılı mücadelelerde bulunmuştur. Ancak, 1071 yılında gerçekleşen Malazgirt Savaşı imparatorun sonunu

[108] N. Jorga, **Geschichte des Osmanischen Reiches, nach der quellen dargestellt**, Friedrich Andreas Perthes, Gotha, 1908, s. 49

hazırlamıştır. Savaşta esir düşen Diogenes, serbest bırakıldığında İstanbul'daki tahtı çoktan elinden alınmış olacaktır.

Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'in Selçuklu Türklerine karşı giriştiği hazırlık faaliyetleri ile ilgili incelenen kaynaklarda ilginç bir bilgiye rastlanmıştır. Muralt, Selçukluların Kilikya ve Kayseri'ye düzenledikleri akınlar sırasında 1068 yılı Mart ayında imparatorun Bitinya thema'sında kamp kurup İskit olarak nitelenen Peçenek veya Kumanlarla anlaşarak batıdan çekilen bir kısım orduyu Türklere karşı hazırlamakta olduğunu belirtirken, Peçenek mi yoksa Kuman mı olduğu açıkça belirtilmemekle birlikte İskitlerin Kapadokya'nın yerlisi oldukları, yani Kapadokya'nın bir kısmını *vatan tutmuş* olduklarını vurgulamaktadır.[109] Genel olarak, Bizans tarihinde hemen hemen Karadeniz'in kuzeyinde bulunan tüm Türk boylarının *İskit* veya *İskitlerin ahfadı* olarak nitelendiği gerçeği, bahsedilen Kapadokya bölgesinde, 11. yy'da, Peçenek veya Kuman birliklerinin yurt tuttukları ve bu bölgede büyük bir ihtimalle thema sistemi dahilinde Bizans hizmetinde bulunduklarını açıkça göstermektedir.

Malazgirt Savaşı'ndan kısa bir süre önce Bizans ordusundaki Franklar ve İskit olarak tabir edilen Peçenekler ve Uzlar, Selçukluların işgal etmiş olduğu Ahlat'a keşif birliği olarak gönderilmişlerdir. Romanos Diogen kendi muhafız birliklerini ise *Magistros Joseph Tarkhaniote*[110] komutasında Malazgirt önlerine göndermiştir. Magistros Joseph Tarkhaniote'un adı oldukça ilgi çekicidir. Muralt'ın eserinde Tarkhaniote'un kökeni hakkında bir bilgi bulunmamakla birlikte, Tarhaniote'un *Tarkan* adının Bizans'taki söyleniş tarzı olduğu olup olmadığı sorusu akla gelmektedir.

26 Ağustos 1071 gecesi olanlar Bizans'ın Malazgirt Savaşı sırasında uğradığı ağır yenilgide büyük bir etken olmuştur. Vryonis savaş sırasında Anadolu'da bulunan Attaliates'e dayanarak şu bilgileri vermektedir:

---

109 Muralt, **op.cit.**, c.2, s.13.

110 **Ibid.**, s.19; Vryonis, **op.cit.**, s.102.

"İmparator orduları önüne katıp düşmana doğru ilerlerken ortada kimsenin olmadığını görerek, kampa geri döner. Gece Uzlar kampın dışında, tüccarlarla alış veriş ederken Türkler(Selçuklular) kampın etrafında dolaşarak kampı ok yağmuruna tutarlar. Bunun, üzerine Uzlar kampın içine doğru çekilirler. Gökyüzünde o gece ay yoktu ve karanlık bir geceydi. Eğer bu karmaşada Türkler kampa girselerdi kovalayan ve kovalanan birbirinden ayırt edilemezdi".[111]

Vryonis, Attaliates'in sözlerine dayanarak Bizanslılar açısından Uzlar ve Selçukluların birbirlerine benzediklerini vurgularken, gece boyunca kampın etrafında dolaşan, gürültü çıkarıp ok atan Selçukluların bu hareketleri sonucu sabah birçok Uz'un liderleri *Tamis* ile birlikte Selçuklu safına geçtiklerini belirtmektedir. Bu durum Bizanslı generaller üzerinde olumsuz bir etki yaratmış ve diğer Uzların da saf değiştirebileceği korkusu orduda genel bir tedirginlik yaratmıştır. Vryonis, Uzlara güvenilemeyeceğinin Bizanslılarca bilindiğini, nitekim böyle bir tecrübenin daha önce de yaşandığının altını çizmektedir. IX. Constantin döneminde Selçuklulara karşı savaşmak üzere Anadolu'ya geçirilen Uzlar saf değiştirerek Boğaz'ı geçip Balkanlar'a geri dönmüşlerdir.[112]

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Malazgirt Savaşı sırasında Bizans ordusundakİ Uzlar ve diğer Peçenek ve Kumanlar ile karşı cephedeki Selçuklu Türklerinin birbirlerinden haberi vardır. Anlaşılan Selçuklu Türkleri Bizans kampının etrafında dolaşarak Uzları kendi saflarına çekmeye çalışmış ve bunda da başarı elde etmiştir. Sonuçta, Bizans ordusu karşısında Bizans'a göre daha az asker sayısına sahip olan Selçuklular galip geldiğinde Uzlar, Bizans'ı terk etmiş ve kendi soydaşlarının

---

[111] Vryonis, **op.cit.**, s.90.

[112] **Ibid.**, dn.106.

safına geçmeyi tercih etmişlerdir. Bizans ordusunda yer alan Türkler hakkında başka kaynaklar da saf değiştirenler arasında Peçeneklerin de olduğunu ve saf değiştiren Peçenek birliklerinin, Selçuklulara Bizans ordusu hakkında bilgi verdikleri belirtilmektedir.[113]

Malazgirt Savaşı sonrasında Anadolu'da Türk ilerleyişi hızlanmış ve Anadolu kısa sürede Türk hâkimiyetine geçmiştir.

1176 yılı sonbaharına gelindiğinde ise Bizans, Selçuklu Sultanlığına karşı bir sefer düzenlemiştir. İmparator Manuel'in komutasında özellikle Latinler ve Kumanlar'dan oluşan ordu birlikleri Konya üzerine yürüyüşe geçtiğinde imparatorun amacı ve planı Konya surlarını bizzat yıkıp Sultanlığa son vermekti.

Bizans ordusu Miryakefalon önlerine geldiğinde yol boyunca geçtikleri tüm mera ve su kaynaklarının Türkler tarafından tahrip edildiğini görmüşlerdir. Bu durum Bizans ordusunu oldukça zora sokmuştur. 17 Eylül tarihinde imparator, Miryakefalon'dan hareketle geçilecek olan ve bugün Sandıklı ve Çivril arasında yer alan Tzibritze[114] olarak adlandırılan geçite ordularını sokmuş ve Türklerin kendisini bu dar geçitte sıkıştırmasına meydan vermiştir. Yaşanan kanlı çatışmaların ardından Bizans ağır bir yenilgiye uğramış ve binlerce askerini kaybetmiştir.

Orta Çağ Bizans tarihçiliğinde önde gelen isimlerden olan Niketas Khoiates eserinde Miryakefalon yenilgisinden şu şekilde bahsetmektedir:

---

113 Baykurt, **op.cit.**, s.109.

114 Mehmet Akif Ceylan, Adnan Eskikurt, *"Kufi Çayı Boğazının Doğal ve Tarihi Coğrafyası"*, **Marmara Coğrafya Dergisi,** sa.3, c.I, s.123-152, İstanbul 2001; www.marmaracografya.com, 29.09.2009

"Karanlık savaşı durdurunca herkes başını ellerinin içine alıp devam eden tehlikeyi gözönünde bulundurarak şaşkın şaşkın kalakaldı. Herkes her şeyden önce barbarlar ordugâhın etrafında çepe çevre dolaşıp yüksek sesle daha önce Hıristiyanlığı kabul ettikleri için veya ticari çıkarları yüzünden Bizanslılara katılmış olan soydaşlarını kendi taraflarına geçmeye davet ederek soydaşlarına bu gece içinde Bizans ordugâhını terk etmelerini, çünkü gün ışır ışımaz ordugâhta, bulunanların tümünün malıvedileceğini bildirmekteydiler.[115]

Khoiates'in verdiği bilgiler Miryakefalon savaşı sırasında Bizans askerleri arasında yer alan Kumanların varlığını bir kez daha ortaya koyarken onların ticari çıkar veya Hıristiyanlığı kabul ettikleri için Bizans'a katılmış olduklarını vurgulamakta, diğer taraftan Selçuklu Tüklerinin de Kumanların Bizans ordusundaki varlıklarından haberdar olduğunu ve onları kendi saflarına çekmek için, tıpkı Malazgirt'te olduğu gibi, gece boyunca kamp etrafında uyarıda bulunduklarını ispat etmektedir.

Sonuçta, Kılıç Arslan'ın barış teklifini kabul eden Manuel, İstanbul'a geri dönerken yapılan anlaşma gereği Frigya bölgesindeki Dorylaion (Şarhöyük-Eskişehir) ve Sublaion (Gümüşsu) kalelerinin de yıkılmasını kabul etmek zorunda kalmıştır. Böylece Bizans bir kez daha Selçuklular tarafından ağır bir yenilgiye uğratılmıştır.

Haçlı Seferleri ve Bizans Hizmetindeki Türk Birlikleri

1094 yılında İmparator IV. Romanus'un oğlu Constantine Diogene İstanbul'a doğru yürüyüşe geçtiği dönemde bir kez daha paralı Türk birlikleri tarih sahnesine çıkmıştır. Bu taht mücadelesinde Constantin'in emrinde paralı asker olarak görev

---

115 Khoniates, **op.cit.**, s.129.

yapan Türkler Kumanlardır. Ancak, İstanbul'a doğru gerçekleştirilen bu yürüyüşte her ne kadar Edirne Kumanlar tarafından kuşatılmışsa da,[116] İmparator Alexios Kumanları yenmiş ve kaybeden taraf Constantin ve emrindeki Kuman birlikleri olmuştur.

Bu arada imparatorluğun batı kesiminde taht mücadelesi yaşanırken, doğuda Selçuklu Sultanlığı'nın paylaşılması ve emirlerin birbirleriyle giriştikleri mücadeleler gündemdedir. İmparator Aleksios bu durumdan faydalanarak Anadolu'da kaybettiği topraklan geri almayı planlarken batıda ortaya çıkan Haçlı hareketi imparatorluğu farklı bir mücadelenin içine itecektir.

1096 yılı içerisinde İstanbul'a gelinceye kadar Balkanlar'ı ve Macaristan'ı ve hatta İstanbul'u yağmalamış olan Haçlı birlikleri Anadolu'da Türkler tarafından ağır bir yenilgiye uğratılınca tekrar İstanbul'a çekilmek zorunda kalmışlardır.

Avrupa'nın önde gelen feodal lordları İstanbul'da toplanmışlardır. Bizans imparatoru kendilerine verdiği destek sözü karşılığında imparatorluğun kaybettiği toprakları geri almak konusunda Haçlılardan yardım istemiştir. Varılan anlaşma gereği ilk başarı 1097 yılında İznik'in ele geçirilmesi ile gerçekleşmiştir. Bunu İzmir, Efes ve Sard'ın Bizans'ın kontrolüne girmesi izlemiştir. Böylece, özellikle Batı Anadolu başta olmak üzere Anadolu'nun birçok yerinde Bizans hâkimiyeti tesis edilmeye başlanmıştır. Bundan sonra Haçlı birlikleri Bizans askerleri eşliğinde Antakya'ya doğru ilerleyişe geçmişlerdir. 1098 yılında şehir ele geçirildikten sonra, önce Haçlılar ve Bizans arasındaki ilişki bozulmuş, daha sonra ise bölgenin kontrolü konusunda Haçlılar kendi aralarında anlaşmazlığa düşmüştür. Bu arada Norman lideri Antakya'da bağımsızlığını ilan etmiştir.

---

116 Muralt, **op.cit.**, c.2, s.72.

Bundan bir yıl sonra ise 1099 tarihinde Kudüs haçlıların eline geçmiştir.[117]

11.yy.'ın sonundan itibaren ve 12.yy. boyunca tarih sahnesindeki rollerini alan Latin kuvvetleri ile Bizans İmparatorluğu'nun ilişkileri bağlamında Bizans'ın hizmetinde bulunan Rus, Fransız, Alman, İngiliz vs. gibi yabancı paralı birlikler yanında Bizans'ın askeri yetenekleri ve her zaman çıkarları açısından kullanmaktan vazgeçemediği Türk birlikleri Peçenek, Uz ve Kumanlar yerlerini korumaktaydılar.

Bulgar, Uz ve Peçenekleri takiben Bizans hizmetinde görev alan ve özellikle 12.yy. ile 13.yy.'larda isimlerinden sıkça bahsedilen Kumanlar hakkında elde edilen bilgilere bakıldığında onların da tıpkı diğerleri gibi askerî sistem dahilinde Bizans sınırlarını korumakla görevli oldukları anlaşılmaktadır.

Bizans'ın iskân politikası dahilinde Balkanlar'a ve Anadolu'ya yerleştirilen Kumanlar'ın Balkanlar'daki yerleşim sahalarının en çarpıcı örneğini bugün Makedonya topraklarındaki *Kumanovo* ve Yunanistan'daki Veria bölgesinde yer alan *Koman* adlı yerleşim birimi oluşturmaktadır denilebilir. Bunun dışında, Anadolu'daki varlıkları ile ilgili olarak yer isimleri hakkında yapılan inceleme sonucunda elde edilen bilgiler oldukça dikkat çekicidir. *Köylerimizin Adları*'nda belirtilen ve Kumanlarla ilgili olduğu anlaşılan yer isimlerine örnek verilecek olursa; Kırşehir'de *Toklu Kuman* ve *Koman* adında yerleşim birimlerinin bulunması, Şereflikoçhisar'da *Koman* adında bir köyün olması, Ankara'da *Kamanlar*, Kayseri'de *Kiman*, Ordu'da *Kumanlar* isimlerinde köylerin varlığı[118] bu yerleşim yerlerinde yaşamış olan Kumanların varlığıyla ilgili olsa gerektir.

---

117 Ostrogorky, **op.cit.**, s.364.

118 Köylerimiz, **op.cit.**, ss.154, 191, 856, 699, 874.

Bu bilgilerin haricinde, 13.yy.'da İstanbul'un Latinler tarafından ele geçirildiği dönemde İznik'e sığınan Bizans İmparatorluğu yeniden güç toparlamaya çalışıyordu. Askeri varlığını güçlendirmeye önem verdiği bu dönemde Tatarlardan kaçan 10.000 Kuman, Trakya ve Makedonya dışında, Anadolu'da Büyük Menderes Vadisi ve Frigya bölgesine (Kütahya, Eskişehir, Afyonkarahisar) iskân edilmiştir. Bu iskân ile birlikte özellikle İzmir bölgesine yerleşenler Hıristiyanlaşarak, devletin üst kademelerinde görev almıştır.[119] Diğer taraftan, Theodore II. Lascaris, babasının anısına kaleme aldığı nutkunda da Kumanların batıdan getirilerek Selçuklu Türklerine karşı iskâna tabi tutulmalarının imparatorluğun yararına olduğuna dikkat çekilmektedir.[120] Böylece sınır bölgeleri, özellikle doğu sınırı yeniden inşa edilen Bizans için bu önemli bir başarı olmuştur. Bu başarı sayesinde de İmparator Vatatszes, İznik İmparatorluğu'nun sınırlarını genişletmiş, Anadolu'daki yerlerin güvenliği sağlanırken, Balkanlar'da da önemli yerler tekrar Bizans hâkimiyetine girmiştir. Bu da İstanbul'daki Latin İmparatorluğu'nu zor bir duruma sokmuştur.

Anadolu ve Balkanlar'da Kuman iskânıyla ilgili olduğu düşünülen birkaç ilginç bilgiye daha burada yer vermek istiyoruz. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv belgelerinde Sürmene 1583 tarihli defterde *Karye-i Zavlı* diğer adı *Lepadnu* .... meşhur *Kızıl Elma* diye geçen yerleşim biriminde 4 hane Lazo, biri mücerret 9 hane Kuman varolduğu belirtilirken, *Nikola Kumanidi* ve

---

[119] Ostrogorsky, **op.cit.**, s.442; Charanis, **op.cit.**, s.463; Georgios Nacrakas, **Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni, 1922 Emperyalist Yunan Politikası ve Anadolu Felaketi,** çev. İbrahim Onsunoğlu, İstanbul, 2003, s.54. Nackaras bugün binlerce Yunan, Bulgar, Makedon ve Türk'ün ortak kökenlerini simgeleyen tek milli kalıntı olarak Kumanis, Kumanidis, Kumanos, Kuman, Koman, Komanof ve Kumanova gibi adlar taşıdığına dikkat çekmektedir. Bkz. Nacrakas, **op.cit.**, s.54.

[120] Ostrogorsky, **op.cit.**, s.442.

iki oğlundan oluşan müsellimlere ait vergiler de bir mahsul olarak ayrı kaydedilmiştir.[121]

Türkopoller

Buraya kadar Bizans hizmetine girmiş olan Peçenek, Uz ve Kuman gibi Karadeniz'in kuzeyinden geçerek Balkanlar'a inen ve Bizans'la temasa geçen Türk boylarından bahsedilmiştir. Bundan sonra yine Bizans hizmetinde görev alan ancak daha önce isimleri pek duyulmamış olan bir diğer Türk topluluğundan, *Türkopollerden* bahsedilecektir.

Özellikle 11.yy. sonundan itibaren Bizans hizmetine giren *Türkopoller* adı verilen bu Türk grupları kimlerdir? Neden onlar Peçenek, Uz ve Kuman Türklerinden ayrı olarak isimlendirilmişlerdir?

Bu konuda 11.yy. ve 12.yy. Bizans kronikleri ve Haçlı seferlerine katılan özellikle Latin komutanların hatıratları incelendiğinde geniş bilgilere yer verildiği görülmektedir. Dolayısıyla, Türk tarihinin bilinmeyen veya karanlıkta kalmış birçok yönünün aydınlığa çıkarılması için Bizans ve Latin kaynaklarının özellikle incelenmesiyle konu ile bağlantılı detaylı bilgilere ulaşılabileceği söylenebilir.

Büyük Yunan Ansiklopedisi'nde Türkopol maddesinde "*Bizans askeriyesine mensup olan sonradan Hıristiyanlaştırılmış Türk paralı askerlere verilen isimdir*" şeklinde tanımlanan Türkopol terimi için yine aynı maddede ilk Türk paralı askeri birliklerinin Aleksios Komnenos döneminde oluşturulduğu ve 1097 İznik kuşatmasında yer aldıkları belirtilmiştir.[122] Diğer taraftan, konu ile ilgili olarak Alexis Savvides'in "*Late Byzantine and Western Historiographers on Turkish Mercenaries in Greek and Latin Armies:*

---

121 Mehmet Bilgin ve Ömer Yıldırım, **Sürmene,** Sürmene, 1990, ss.232-233.

122 "*Turkopoulos*", **Megali Ellniki Egkyklopaideia,** c. 23, 1933, s. 235

The Turcoples/Tourkopouloi" başlıklı çalışmasında *Tourkopouloi* kelimesinin Türklerin oluşturduğu askeri birliği ifade ettiği belirtilirken bu birliğin temel özelliğinin Türk kökenli ve Müslümanken Hıristiyanlaşan Bizans ve doğulu Frank kuvvetlerinde paralı askerlik yapan kişiler ve bunların Grek kadınlarla evlilikleri sonucu dünyaya gelen çocuklarından oluşan askeri birlik olduğu vurgulanmaktadır.[123] Burada belirtilen bilgilere göre Türkopol birlikleri önce Müslümanken sonra Hıristiyan olan Türklerden oluşmaktadır. Bu durumda önce Müslüman olan ifadesiyle büyük bir ihtimalle Peçenek, Uz ve Kuman gibi Karadeniz'in kuzeyinden geçerek Balkanlar'a inen ve böylece Bizans ile sınır komşusu olan Türk boylarının dışında bir Türk varlığı söz konusudur. Dolayısıyla, önce Müslümanken sonra Hıristiyan olan Türkopollerden kastedilen kişilerin imparatorluğun doğusunda sınır komşusu olan Türklerin, yani Selçukluların olabileceği anlaşılmaktadır.

Burada diğer Türklerin yani Peçenek, Uz ve Kumanların bu birliklerden ayrı tutulup tutulmadığı konusunda Savvides'in şu ifadeleri ilgi çekicidir:

> *"Hıristiyanlaşmış Türkopoller doğrudan Selçuk ve Türkmen paralı askerlerinin soyundandır. Bunlar 11.yy'ın son dönemi ile 12.yy.'da Komnenoi ve Angeloi dönemlerinde Hıristiyan kadınlarla evlenen ve Bizans kuvvetlerinde savaşan kişilerdir. Asken yetenekleri yönünden de Selçuk ve Türkmen savaşçılarının sahip olduğu neredeyse aynı sistemde savaş taktikleri, vardır. 13. ve 14.yy.'larda. Bizans ordusunun standart, birlikleri haline*

123 Alexis Savvides, *"Late Byzantine and Western Historiographers on Turkish Mercenaries in Greek and Latin Armies: Turcoples/Tourkopouloi"* in **Making of Byzantine History**, Studies dedicated to Donald M. Nicol, ed. by Roderick Beaton and Charlotte Rouche, Variorum, 1993, s. 122.

gelmişlerdir. Ok ve yay kullanmada ustadırlar ve Türk savaş taktiklerini kullanmaktaydılar".[124]

Diğer taraftan yine Savvides, George Pachmeres'e dayanarak 14.yy.'ın ilk yarısında Türkopollerin Bizans ordusunda aktif görev aldıkları sıklıkla Türkopoloi olarak adlandırılan Türklerin çocuklarının savaş alanında Bizans'a önemli zorluklar çıkarmaları ile ayırt edildikleri ve bu Türkopollerin aynı zamanda imparatorluğa kuzeyden geldiklerini belirttiğini vurgulamaktadır. Burada kuzeyden geldiklerinin belirtilmiş olması Türkopol birlikleri arasında Peçenek Uz veya Kumanların da olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Ancak, yine Savvides'in Haçlı kroniklerinden olan *Aachen'li Albert'e,*[125] dayanarak verdiği bilgide 1108 yılında Anadolu'daki Selçuklu karşıtı akınlarda I. Aleksios'un batılı paralı askerler yanında Türkopol, Kuman ve Peçenekleri kullanmış olduğunu belirtmesi, Türkopollerin Peçenek ve Kumanların haricinde ayrı bir birlik olarak kabul edilmesi gerektiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

K. Amantos yabancı paralı askerlerin büyük bölümünün toprak karşılığında Bizans'ta kaldığı ve 9.yy.'dan itibaren genelde *-iois* ve *-pulos* son ekleri (Armenopoulos, Frankopoulos, Türkopoli, Siropuli, Sarakinopoli vs.) ile ayırt edilebileceklerini belirtirken,[126] bir süre sonra bu tür isimlerin aile adları olarak kullanılmaya başlandığına dikkat çekmekledir.13.yy. sonuna doğru Hıristiyanlaştırılan Türkopoller özellikle Makedonya bölgesinde Vardar (Axios) nehri çevresine ve Trakya'da özellikle Rodop bölgesinde toprak verilerek iskân edilmişlerdir.[127]

---

124 **Ibid.**, s.124.

125 **Ibid.**, ss.124-125,128.

126 Amantos, **op.cit.**, s.325.

127 Savvides, **op.cit.**, s.125.

Her ne kadar Büyük Yunan Ansiklopedesi ilk Türkopol birliğinin 1097 yılında İznik kuşatmasında yer aldığını belirtse de, 1082 tarihli I. Aleksios Komnenos imzasını taşıyan bir belgede Türkopol adına rastlamak mümkündür. Vatopedi Manastırı'nda keşiş olan *Sergios Türkopoulos* imparatordan manastırın bazı ihtiyaçları için talepte bulunmuş ve talebi imparator Aleksios Komnenos tarafından kabul edilerek belli bir ödenek çıkarılmıştır. Adının Türkopoulos olması Sergios'un Türkopol sınıfından bir kişi olduğunu ispat eder niteliktedir. Nitekim Savvides de Sergios Türkopoulos'un muhtemelen Hıristiyan olmuş bir Müslüman Türk olduğunu belirtmektedir.[128]

Türkopol teriminin Latin şekli olan *Turcopoles* ilk defa I. Haçlı Seferi Latin kaynağı olan *Gesta Francorum alirum Hierosolimitanorum'* da geçmektedir. I. Aleksios'un 1097 yılında İznik'e karşı düzenlediği Bizans-Haçlı birlikleri ortak kuşatmasında görev alan Peçenek birlikleri yanında Türkopoller de bulunmaktadır. Ağır silahlarla donatılmış olan bu askerler Boutomites adlı bir komutanın emri altında şehri göl tarafından kuşatmakla görevlidirler. Bu arada diğer bir *Strategos* unvanlı Türkopol olan *Tatikios* Vardar Türklerinin başındaki kişi olarak İznik'teki Müslüman Türklerin su takviyesini önlemekle görevlendirilmiştir.[129] Tatikios buradaki görevi haricinde emrindeki Türkopollerle birlikte 1098 yılında Antakya'ya kadar Haçlılara eşlik edecektir.

I. Aleksios döneminde İznik'te Sultan Süleyman ile yapılan anlaşma gereği imparatora ihtiyacı olduğu dönemlerde asker takviyesi yapıldığı da bilinmektedir. Bizans ile Selçuklu sultanı arasındaki bu anlaşma gereği Anadolu'yu terk ederek Bizans'a hizmet için Avrupa'ya geçen Türklerin ne kadarının Anadolu'ya geri döndüğüne dair açık bir bilgiye rastlanamamıştır.

---

128 **Ibid.**, s.125.

129 **Ibid.**, s.125.

Konuyla doğrudan ilgili olan bir diğer kaynakta Selçukluların oluşturduğu bu paralı askerlerin haricinde Komnenos sülalesi döneminde birçok esir alınarak imparatorluk topraklarına yerleştirildiği ve I. Haçlı seferinin geçmesinin ardından İmparator I. Aleksios döneminde 2000 kadar Türk'ün Ege Adalarına yerleştirilmesi emrini verdiği belirtilmektedir.[130] 1124 yılında gerçekleşen bir çatışma sırasında birçok Türk esir alınarak Hıristiyanlaştırılmış ve imparatorluk topraklarına iskân edilerek Bizans ordusuna dahil edilmişlerdir. 1134 yılı sonrasında imparator İonnes döneminde Çankırı, Bizans İmparatorluğu'nun eline geçtiğinde şehirde bulunan Türk garnizonun şehri terk etmesine izin verildiği, ancak birçok Türk'ün şehri terk etmeyerek Bizans hizmetine girdiği de incelenen kaynaklarda belirtilen bir bilgidir.[131] Yine İmparator İonnes döneminde imparatorluk ordusu Mezopotamya'ya doğru ilerlemiş ve birçok şehir kuşatılarak ele geçirilmiştir. Düzenlenen bu seferde imparatorluk ordu birlikleri arasındaki Kumanlar özellikle İstion olarak adlandırılan şehri yağmalamakla görevlendirilmişlerdir. Ancak düzenlenen bu yağma harekâtı sonrasında şehire uygulanan kuşatma, Türklerin Urfa'yı kuşattığı haberi üzerine sona erdirilmiştir.[132] İmparatorun Suriye'ye düzenlediği bu sefer sırasında ölmesi, Bizans tahtının geleceği konusunda savaş meydanında karar verilmesini gündeme getirmiştir. İmparatorun ölümü ile boşalan Bizans tahtına dört oğlundan hayatta kalan ikisi olan İsakios ve Manuel arasında kimin tahta oturacağı konusundaki tartışmalarda imparatorun sağ kolu olan Türk asıllı büyük komutan *Grand Domestikos Aksukos*'un önemli rolü olmuştur.

130 Işın Demirkent, "*Komnenos Hanedanının Büyük Başkumandanı: Türk Asıllı Ionnes Aksukhos*", **Belleten,** c.LX, Nisan 1996, pp.59-71; Charles M. Brand, "*The Turkish Element in Byzantium, Eleaventh- Twelfth Centuries*", **Dumbarton Oaks Papers,** vol.43, 1959. s. 13

131 Khoniates, **op.cit,** s. 16; Brand, **op.cit,** s. 15.

132 Khoniates, **op.cit,** s. 18.

Yukarıda da değinildiği gibi Bizans-Selçuklu mücadelelerinde Bizans'ın eline çok sayıda esir düşmüştür. Ele geçirilen bu esirler, özellikle de çocuklar, Bizans geleneklerine göre yetiştirilip, imparatorluğun bir ferdi haline getirilmekle ve bu kişilerin çoğu da gerçekten ordu ve devlet yönetiminde yüksek mevkilere ulaşmaktaydılar. Bu açıdan bakıldığında; 12. yy.'da imparatorluğa yeniden parlak bir devir yaşatan Komnenoslu hükümdarlar yanında siyasî ve askerî alanda yükselmiş ve önemli rol oynamış Türk asıllı birçok kişinin adı ve faaliyetlerini tespit etmek de mümkündür.

Tatikios

Tatikios, Aleksios'un babası İmparator Ioannes tarafından esir alınmış bir Selçuklu Türk'üdür. Dolayısıyla İmparatorun çocuğu ile birlikte büyüyen ve tahta geçtiğinde de Bizans'ın askeri komutanlığını yapan Tatikios da tıpkı kendisinden sonra gelecek olan lonnes Aksukhos gibi Bizans hizmetinde olup Aleksios'un tahta yükselmesinden sonra *megas primikerios* unvanını almış[133] ve bu unvanla başarılı bir yaşam sürmüştür. 1081 yılında Makedonya'nın Ohri bölgesinde yerleşik olan Türklerin önderliğini yapan Tatikios, Arnavutluk'u ele geçirmiş olan Aşağı İtalya Normanlarının lideri Roverta Giskadru'ya karşı imparator Aleksios Komnenos adına savaşan bir komutan olmuştur. 1086 yılında Peçeneklere yenilmiş olan Bizans ordusunu toparlamak üzere Edirne'ye gönderilen Tatikios, burada Peçenekleri yenilgiye uğratmıştır. Bu arada 1094 yılında Nicephore Diogen'e karşı düzenlenen bir suikasti de engellemeyi başaran Tatikios, aynı yıl içerisinde bu defa Kuman Türklerine karşı Bizans topraklarını savunmuş, yine Kuman Türklerinin akınlarına karşı

---

[133] *"Tatikios"*, **Megali Elliniki Egkyklopadeia,** vol.22, 19;W, s. 822: Demirkent, **op.cit,** s.51

kaynak elde edilmesi için kilise mülklerinin müsaderesi hakkında düzenlenen Sinod'da idareciler arasında görev almıştır. Bundan sonra ise daha önce de bahsedildiği gibi İznik kuşatması sırasında emrindeki Türkopollerle 40.000 kişilik bir ordunun başında İznik'teki Türklerin su takviyesini önlemekle görevlendirilmiştir.[134] Bu kuşatmada gösterdiği başarıdan dolayı imparator Aleksios tarafından yine emrindeki Türkopoller ve Vardarlı Türklerle birlikte 1098 yılında Antakya'ya kadar haçlılara eşlik etmekle görevlendirilen komutan, burada kendisine karşı girişilen bir komplo sonucu askeri birliği terk ederek önce Kıbrıs'a gitmiş daha sonra da İstanbul'a dönmüştür. Bundan yıllar sonra ise Tatikios 1099 yılında *Kephale Periphanestate* unvanı ile Bizans deniz kuvvetleri amirali olarak atanmıştır.[135]

Ionnes Aksukhos

İmparator Aleksios Komnenos (1081-1118) devrinde 9 yaşında esir alınan ve Komnenos sarayında eğitim görüp yetişen ve İmparator II. Ioannes Komnenos'un 1118'de tahta çıkışından itibaren, İmparator I. Manuel Komnenos döneminin de ilk yedi yılını içine alan ve 32 yıl süreyle *Megas Domestikos* unvanıyla, yani *Doğu ve Batı Bizans Orduları Başkumandanlığı'nı* elinde tutan Aksukhos bir Selçuklu Türk'üdür.[136]

12-13.yy. ünlü Bizans tarihçilerinden Niketas Khoniates de Aksukhos ve ailesi hakkında bilgi vermektedir. Khoniates Aksukhos'dan şöyle bahsetmektedir:

---

134 Megali Elliniki, **op.cit,** s. 822; Savvides, **op.cit,** s. 125; Paul Gautier, "*LeSynode des Blacharnes Kinde Prosopographique,*" **Revue des Etudes Byzantines,** vol. 29, ss. 252-254

135 Gautier, **op.cit.**, ss.252-254; Megali Elliniki, **op.cit.**, s.822.

136 Bkz.: Nicephori Basilacae, **Oraiones et Epistolae**, ed. By, Antonius Garzya, Leipzig, 1984, s.83-91; Karl Krumbacher, "*Michael Italikos*", **Byzantinische Zeitschrift**, vol.4, 1895, s.10.

"Aleksios Comnenos'un ölümüyle tahta çıkan (1118) Ionnes'in hizmetinde yer alan ve imparatorun en büyük teveccühüne sahip bir kişi olan İonnes Aksukhos bir Türk'tür".[137]

Haçlı komutanlarından Bohemond'un Filistin seferi sırasında İznik (Nikaea)'in Türk egemenliğinden kurtarılışında esir düşen Aksukhos, kendisi de babası tarafından esir alınan Tatikios adındaki bir Türk çocuğu ile beraber büyümüş olan imparator Aleksios'a takdim olunduktan sonra imparatorun oğlu İonnes'e oyun arkadaşı olarak verilmiş ve kısa sürede tüm sarayın sevgisini kazanmıştır. İonnes tahta çıktıktan sonra ise Aksukhos, *Büyük Domestikos,* yani Karaordusu Başkumandanı olmuş ve zamanla imparatorun yanındaki nüfuzunu artırmıştır. Hatta imparatorluğun yüksek mevkilerdeki üyelerinden çoğu onunla karşılaştığında atlarından inerek *"kendisine imparatora mahsus tazimatta"* bulunulan Aksukhos, Khoniates tarafından savaşa yatkın bir insan olduğu kadar hayırlı ve iyi işler yapan bir insan olarak anılmaktadır.[138]

Ionnes Aksukhos'un Siyaset Sahnesindeki Rolü

Aksukhos'un siyasetteki ilk rolü imparator Aleksios'un ölümü ve oğlu Ioannes Komnenos'un tahta çıkışıyla ilgilidir. Aksukhos'un Aleksios'un kızı Anna Komnena'nın babasının tahtına çıkacak kardeşi yerine kocası Nikephoros Bryennios'u çıkarmak için hazırladığı planın bozulmasında ve Ioannes'in tahta çıkmasında büyük rolü olduğu bilinmektedir.[139] Ancak Anna Komnene tarafını tutanlar Aksukhos'dan pek hoşlanmamıştır. Ioannes Komnenos kendi aile üyelerini imparatorluk

137 Khoniates, **op.cit.**, s.6.

138 **Ibid.**, s.7; Demirkent, **op.cit.**, s.56.

139 Khoniates, **op.cit.**, s.6 vd.

idaresinden uzak tutup, idarede Aksukhos, Komytzes ve Dekanos gibi aile dışı kişilerden yardımcı seçmiştir. Bu da kıskançlık ve nefret duygularına yol açmıştır. 1118'de Anna'nın kocası Caesar Nikephoros Bryennios'u tahta çıkarmak amacıyla imparator II. İoannes'e karşı tertipledikleri bir komployu şiddet kullanarak bastıran Aksukhos tehlike sonrası imparator ve ablası Anna'nın arasını düzeltmeye uğraşmıştır. Komplo girişimi sonrası imparator ablasının servetini arkadaşı Aksukhos'a vermek istemiş, fakat o bunu kabul etmeyip, bunu yine ablasına vermesini istemiştir. Komploya dahil olan diğerlerinin de affedilmesini sağlamıştır.[140]

1118 sonrası Bizans orduları başkumandanı bulunan Aksukhos, imparatorun Anadolu ve Balkanlar'da yaptığı bütün askeri seferlere katılmıştır. 1119 yılında İoannes'in ilk seferi Denizli (Laodikeia)'nin Türklerden geri alınışıdır. İmparator Denizli'yi Türklerden geri almak ve Türklerin Menderes (Meandros) vadisindeki ilerleyişlerini durdurmak amacıyla Frigya bölgesine sefer düzenlemiştir. Ordu, Alaşehir (Philadelphia)'e varınca Aksukhos imparatoru geride bırakarak ordunun başında Denizli'ye hücum etmek üzere önden gitmiştir. Yapılan savaşta Denizli Bizans'ın eline geçmiştir.[141]

Aksukhos'dan Peçeneklere karşı yapılan savaşlarda da bahsedilmektedir. 1121'de Tuna'yı yeniden geçen ve Trakya'ya yayılan Peçeneklere karşı 1122 ilkbaharında yapılan savaş Bizans'ın başarısıyla noktalanırken, bir Türk boyuna karşı diğer bir Türk komutan Bizans tarafından ustaca savaş meydanına sürülmüştür. Aksukhos, 1137-38 ve 1142-43'deki İmparator Ioannes'in Antakya haçlı devleti üzerine düzenlediği seferlere katılmıştır. Bu son seferinde imparatorun ölmesi Aksukhos'u bir kez daha Bizans tari-

---

140 **Ibid.**, s.7.

141 **Ibid.**, s.8; Vryonis, **op.cit.**, s.117 vd.; Demirkent, **op.cit.**, s.30.

hinde etkin bir kişi konumuna getirmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi imparatorun dört oğlundan hayatta kalanlardan Isakios İstanbul'da, en küçüğü Manuel ise imparatorun yanındaydı. Sonuçta Aksukhos'un da büyük etkisiyle imparator olarak Manuel seçilmiş, bundan sonraki düzenlemede de bizzat Aksukhos ilgilenmiştir.[142]

Aksukhos kilise ve halkın desteğini Manuel tarafına kazanmayı büyük bir ustalıkla halletmiştir. Böylece Manuel Komnenos'un hiçbir zorlukla karşılaşmadan başkente girip tahta oturmasında çok önemli bir rol oynamıştır.

İmparator Manuel döneminde Aksukhos yeniden etkin bir rolle Bizans'ı ağır bir yenigiye uğramaktan son anda kurtarmıştır. 1146'da Selçuklu Sultanı I. Mesud (1116-1155)'a karşı düzenlenen başarısız bir seferde Aksukhos imparatorun düşüncesiz hareketlerini önleyen ve zor duruma düşen ordunun disiplinini sağlayıcı bir komutan olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Aksukhos yaşadığı dönem boyunca imparalorluğun bir ucundan diğer ucuna başarılı seferler gerçekleştiren *Megas Domestikos* unvanlı bir komutan olarak 1147'de Fransa Kralı VII. Louis ile Alman Kralı III. Konrad'ın idaresinde düzenlenen II. Haçlı seferine katılan orduların imparatorluk topraklarından mümkün olduğunca olaysız şekilde geçirilmesi işini de üstlenmiştir.

1148 yılında Sicilya Norman Kralı II. Roger, Korfu adasını zaptettiğinde buna karşı karadan Aksukhos idaresinde, denizden Stephanos Kontostephanos denetiminde kuvvetler gönderilmiş, Kontostephanos'un ölümüyle donanmanın denetimi de Aksukhos'a verilmiştir. Bu olay sonuçta Korfu adasının geri alınmasıyla noktalanmıştır. Bizans tarihinin Konmenos ailesi döneminde başarılı bir başkomutan olarak görev yapmış olan Selçuklu Türk'ü Aksukhos'un ölümüyle ilgili açık bir bilgiye

---

142 Demirkent, **op.cit.**, s.30; Muralt, **op.cit.**, c.I, s.143.

kaynaklarda rastlanmamaktadır. Ancak 1149'dan sonra yaşanan olaylarda adı geçmemektedir. Ünlü komutanın Kızı Euddia Aksukhaina Stephanos Kommenos ile evlenmiştir. Evlilik için 1153/54'te toplanan meclis konuşmalarında Aksukhos'tan müteveffa başkumandan diye bahsetmektedir.[143] Dolayısıyla bu tarihten önce Aksukhos'un ölmüş olduğu açıkça söylenebilir. 12.yy.'da Bizans dünyasında adı bilinen Türkler arasında en yüksek mevkiye çıkmış bir kişi olan Aksukhos iyi bir eğitim almıştır. Rhetorik bilgisine sahip, günün entelektüellerinin kullandığı dili konuşan, dinî konularda da tartışabilecek derecede bilgi sahibi bir kişi olarak anılan Aksukhos'un ölümünden sonra da ailesi Bizans hizmetinde görev yapmaya devam etmiştir.

Ionnes Aksukhos'un oğlu Aleksios Aksukhos

Aleksios Aksukhos, Aleksios Komnenos'un tek çocuğu olan Maria ile evlenince tahta en yakın kişi olduysa da, kayınpederi Aleksios Komnenos, babası imparator II. Ioannes Komnenos'tan önce ölünce tahta kayınpederinin en küçük kardeşi Manuel geçmişti. Bu konuda Brand, eğer Aleksios Aksukhos, Manuel zamanında Maria ile evlendiyse Manuel'in bunu muhtemelen Maria'nın tahtı ele geçirebilecek güçlü bir aile bireyiyle evlenmesini önlemek için yapmış olabileceğine, böyle değilse bile onun Türk olmasının hiçbir zaman unutulmamış olduğuna ve hatta onun Türk olmasının düşman kazanmasında dahi etken olduğuna dikkat çekmektedir.[144]

Aleksios Aksukhos, tıpkı Ionnes Aksukhos gibi Bizans hizmetinde bulunan bir Türk olarak Manuel döneminde uzun yıllar sadece imparatorun seçtiği kişilerin atanabildiği yüksek askeri rütbelerden birisi olan *protostrator* olarak sarayın önde gelen

---

143 Demirkent, **op.cit.**, s.32.

144 Brand, **op.cit.**, s.8.

kişileri arasında yer almıştır. Askeri ve idari görevliler arasında oldukça popüler olan Aleksios, aynı zamanda başarılı bir diplomat olarak da hizmet vermiştir. 1157 yılında imparator tarafından İtalya'da hassas bir konuda önemli bir misyonla görevlendirilen Aleksios, aynı zamanda Sicilya'daki Normanlarla da savaş halinde bulunmakta ve Sicilya kralı ile barış görüşmeleri yapmaktaydı. Sonuçta, Bizans adına başarılı bir antlaşma yapmayı başaran Aksukhos 1165 yılında Kilikya'nın Bizans hâkimiyeti altında kalan kısmına vali olarak atanmıştır.[145] Buradaki görevi sırasında askeri yönden olmasa da, diplomatik açıdan önemli bir girişimde bulunarak Bizans Kilisesi ile Ermeni Kilisesi arasında uzlaşmayı gündeme getirmeyi başarmıştır.

Başarılı diplomat ve asker Aleksios Aksukhos 1167 tarihinde Macaristan'a düzenlenen bir seferde Sofya yakınlarında tutuklanmış ve Papykion dağında bir manastıra hapsedilmiştir. Khonietes'e göre Aksukhos her imparatorun sahip olduğu başarılı bir kişinin tahtı ele geçirmesi paranoyasının kurbanı olmuştur.[146] Çünkü, Aleksios göze batan, askerler ve idari memurlar tarafından sevilen bir kişidir ve bu da imparatorun tahtını tehlikeye sokabilecek kadar önemli bir sorundur. Bu tarihten sonra kapatıldığı manastırda kendisini dine adayan Aksukhos bir keşiş olarak burada ölmüştür.

Ionnes Aksukhos'un Torunu Şişman

Ionnes Aksukhos'un oğlu *şişman* lakablı Ioannes Komnenos Aksukhos, 1200 yılında imparator III. Aleksios'a karşı bir komplo düzenleyerek sarayı ele geçirmeye çalışmıştır. Bunda başarılı olduysa da sonuçta öldürülmüştür. Ancak, onun Türk kökenli olmasından dolayı iftiralara maruz kaldığı da dönemin tarihçile-

---

145 **Ibid.**, s.8.

146 Khoniates, **op.cit.**, s.99; Demirkent, **op.cit.**, s.35; Brand, **op.cit.**, s.9.

ri tarafından vurgulanan bir gerçektir. Diğer taraftan, Ionnes Aksukhos'un soyu Şişman ile son bulmamıştır. Zira, Trabzon devletinin üçüncü hükümdarı Ioannes Komnenos Aksukhos adını taşımaktadır. Brand'a göre: *"...belki de Trabzon'un ilk hükümdarı olan I. Aleksios'un hanımı, şişman loannes'in kızı veya yeğeniydi"*.[147] Eğer Brand'ın bu tahmini doğru ise, Aksukhos soyu Trabzon hükümdar ailesi içinde devam etmiştir denilebilir.

George Maniakes

11.yy.'ın tanınmış kumandanlarından olan George Maniakes, Anadolu'ya yerleşen bir Türk aileye mensuptur. Maniakes'ın ailesi imparator II. Basileios'un hizmetine girmiştir.

Maniakes ismi aslında Bizanslılar için hiç de yabancı bir isim değildir. Daha önceki yıllarda, 11.yy.'dan tam 600 yıl önce ilk defa 568 yılında Göktürk Hükümdarı İstemi Han'ın, Bizans'a gönderdiği elçi heyetinin başındaki kişinin adının da Maniak olduğu birçok kaynakta belirtilmektedir.[148]

Maniakes genç yaşta Anadolu'daki Bizans garnizonunda görev yapmaya başlamış ve 1029 yılında bir kumandan olarak Bizans tarihindeki yerini almıştır. Aynı yıl içinde *Protospatharios* unvanıyla, Telukh (Dülük) olarak adlandırılan (bugün Ceyhan nehrinin doğusuna düşmektedir,) thema'nın Strategosu (valikumandan) olmuştur. Daha sonra İmparator III. Romanus, devrinde Araplara karşı girişilen savaşta göstermiş olduğu başarıdan dolayı aşağı Fırat vilayetlerinin idaresi ile ödüllendirilen Maniakes, *Katepanos* sıfatıyla Samsat (Samasota)'a tayin edilmiştir. Bu idari bölge haricinde Kapadokya'da da arazi sahibi olan Maniakes, 1031 yılında Bizans adına Urfa şehrini ele geçirmiş ve Hz. İsa'nın Kral Abgar'a göndermiş olduğu söylenen

---

[147] Brand, **op.cit.**, s.11.

[148] Muralt, **op.cit.**, c.1, s.228.

meşhur mektubu bularak imparator III. Romanus'a göndermiştir.[149] Maniakes'in Urfa'yı ele geçirmesi ile ilgili olarak Muralt, şehrin Urfa Emiri Nasr Eddaullah Mervan safında yer alan Türk Süleyman ismindeki bir kişinin Araplara ihanet etmesi sonucu Maniakes'in Urfa'da birçok yeri ele geçirdiğini belirtmektedir.[150] Bu bilgiye göre, Maniakes ile Türk Süleyman'ın kuşatma sırasında birbirlerinden haberdar olabilecekleri uzak bir ihtimal olmasa gerektir.

İmparator Manuel döneminde de komutanlığa devam eden Maniakes, Urfa'daki görevinden alınarak Türkmenlere karşı koymak üzere Vaspurakan'a gönderilmiştir. Daha sonraki yıllarda ise imparatorluğun batı sınırında Sicilya'da Araplara karşı düzenlenen savaşlarda görev alan Maniakes büyük başarılara imza atmıştır. Daha sonra *Magistros* unvanıyla 1042 yılında asayişi sağlamak üzere İtalya'ya gönderilen Maniakes bir iftira sonucu sahip olduğu unvanı kaybetmiştir. Bunun üzerine isyan eden Maniakes, bulunduğu güney İtalya'dan aynı dönemde isyan etmiş olan Sırplardan da yardım alarak, Selanik'e doğru ilerlemiştir. İstanbul'dan gönderilen ordu ile Ostrovo'da karşılaşan Maniakes, savaş başlamadan önce kendi askerleri tarafından *imparator* ilan edilmiştir.[151] Bundan sonra ise savaşı kazanmak üzereyken hayatını kaybeden Maniakes'in ölümü ile Bizans tarihinin seyri değişmiştir denilebilir.

Yukarıda bahsedilen ve Bizans tarihinde önemli kişilikler olarak nitelenebilecek Bizanslıların, Türkopoller olarak adlandırdığı Selçuklu Türkleri haricinde de sayısız miktarda Peçenek, Kuman, Uz, Hazar Türkü'nün askerlik yaptığı bilinmektedir. Sözü geçen bu Türklerin geleceğin imparatorları ile birlikte bü-

---

149 Psellos, **op.cit.**, ek:5, A.A. Vasiliev, **History of the Byzantine Empire**, 324-1453, vol.I, The University of Winkonsin, Madison, 1952, s.312.

150 Muralt, **op.cit.**, c.1, s.607, c.2

151 Psellos, **op.cit.**, ek:5.

yümelerinin sebebi üzerinde bir fikir yürüten Brand, geleceğin imparatorlarının Türkçe öğrenmesini ve böylece hizmetindeki Türk askerleriyle ve düşmanı olan Türkler ile doğrudan temas kurmasını sağlama düşüncesinin etken olduğunu belirtmektedir.[152] Ayrıca, genel bir prensip olarak sadakat konusunda asil aile bireylerinden daha fazla yabancılara güvenme fikrinden hareket eden Bizans bu konuda haklı çıkmıştır. Çünkü her iki Türk komutan da ölene kadar imparatorlara sadık kalmışlardır.

Bu iki Türk dışında Bizans'a hizmet eden birkaç Türk'ten daha bahsetmek zannederiz konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Nicephorus Chalouphes (Halife) önce Korinth valisi olmuşken, daha sonra bir dönem Venedik -Bizans ilişkileri çerçevesinde Venedik'e, Bizans elçisi olarak gitmiştir. *Prosouch,* yine bir Selçuklu komutanı olup özellikle imparator Manuel döneminde Antakya hükümdarı Raymond'a karşı girişilen seferde görev almış bir kişidir.[153] Prosouch'un oğlu veya torunu olan *Nicephorus Prosouchos* askeri bir görev dışında hizmette bulunan Türkler arasındadır ve bir dönem Yunanistan'ın valiliğini yapmıştır. *Tziknoglos* retorik eğitimi almış olan ve Aya Sofya idaresinde görevli bir Selçuklu Türk'üdür. Yine *İshak,* Manuel döneminde (1154-5) hizmet eden Türklerden birisidir. 1156 yılında Normanlar'a karşı verilen bir mücadelede Bizans ordusu bünyesinde görev yapan küçük bir birliğin başındaki komutanın adı *Pairames (Bayram)*'dır. Yine Türk olduğu açıkça belirtilen *İsa (John İses),* Bizans eğitimi almış bir Selçuklu'dur. 1146 yılında Konya'ya düzenlenen bir saldırıda imparator Manuel'in yanında yaverlik yapan *Poupakcs* de daha sonra Grand Domestikos Aksukhos'un koruması olmuştur. 1092-93 yılları arasında Bizans

---

152 Brand, **op.cit.**, s.15.

153 Khoniates, **op.cit.**, s.35-36; Muralt, **op.cit.**, c.2, s.145.

hizmetine giren bir başka Türk de *İlhan*'dır. Bursa'nın batısında Kyzikos ve Apollonia adı verilen yerlerin savunmasını üstlenmiş olan İlhan, Bizans baskısına dayanamayarak bu yerleri Bizans'a teslim etmiş ve Bizans hizmetine girmiştir. Aldığı birçok hediye yanında Hıristiyanlığı da kabul eden İlhan'ı bazı aile mensupları da takip etmiştir. Akrabaları ile Bizans ordusunda savaşan İlhan, 1094-5 yılları arasında Tatikios'un kumandasında Kumanlara karşı savaşan Türk birliği içinde görev almıştır.[154] Yukarıda bahsedilen Türklerden askeri alanda olduğu kadar diplomasi ve idari alanda hizmet vermiş olanların da bulunduğu görülmektedir. Yine askeri alan dışında bir kategori olan din hizmetinde bulunmuş ve Türk tarihinde adından bahsedilmeyen ancak Bizans tarihinde manastır kuran bir Türk olarak adı geçen bir kişi daha bulunmaktadır.

Bugün bile hâlâ Yunanistan'ın Athos dağı (Aynaroz) manastırları arasında ayakta duran ve *Kutlumuş Manastırı* olarak bilinen manastırın kurucusu *Kutlumuş*, adından da anlaşılacağı gibi bir Selçuklu Türk'üdür. 11.yy.'ın sonuna doğru Bizans'a iltica ettiği anlaşılan ve Bizanslılar tarafından *Koutloumousios* olarak isimlendirilen Kutlumuş/Kutalmış'ın Selçuklu sülalesi mensubu olup Kutalmış'ın soyundan geldiği iddia edilmektedir.[155]

Yukarıda belirtilen ve Bizans tarihi kaynaklarında açıkça isimleri ve kökenleri belirtilen bu Selçuklu Türkleri haricinde daha öncede belirtildiği gibi sayısız miktarda Türk askerinin Bizans'a hizmet karşılığı toprak ve para aldığı bilinmektedir. Bu konuda verilen birçok örnek bunu ispatlamaktadır. Ancak, aşağıda verilmekte olan yeni bir bilgi 12.yy.'a gelindiğinde Bizans

---

154 Brand, **op.cit.**, s.4,7,11; Vryonis, **op.cit.**, ss.441-442.

155 D. Nastase, *"Les Debuts De la Communaute Ecumenique Du Mont Athos"*, **Simmetika**, tom.ektos, 1985, s.263-268; Brand, **op.cit.**, s.6

topraklarına yerleşen Türk nüfusunun durumunu göstermesi açısından oldukça ilgi çekicidir.

İmparator Manuel döneminde (1143-1180) 1178 yılı içerisinde birçok Türk kadın ve çocuğun esir olarak ele geçirilmesi Türk erkeklerinin Bizans'a yönelmelerine sebep olmuştur. Önemli tarihi bilgiler içeren edebi çalışmalar, risaleler, nutuklar ve mektuplar bırakan Selanikli Eustathius'a dayanarak anlatan Brand, Selanik çevresindeki Türk nüfusunun o zamanki durumunu da yine Eustathius'un sözlerine yer vererek tanımlamaktadır. Eustathius, Selanik için: *"Yeni Türkiye veya Türklerin Avrupa'daki toprağı"* olarak anılabileceğini belirtmektedir.[156]

Yukarıda Bizans ordusunda görev yapmış olan ve Türkopol olarak adlandırılan birçok Selçuk Türk'ü hakkında bilgi verilmiştir. Bundan sonra kısa bir şekilde bu insanların Bizans hizmetine giriş aşamasında nasıl bir uygulamaya tabi olduklarına kısaca değinilecektir.

Her şeyden önce Bizans İmparatorluğu'nun uzun yıllar boyunca Hıristiyanlığı esas alan siyaseti gereği Bizans hizmetine giren ve bir Hıristiyan bayanla evlenmek isteyen kişilerin öncelikle vaftiz olup bu dini benimsediğini göstermek zorundaydılar.[157] Bu durum da bahsedilen binlerce Uz, Kuman, Peçenek ve Selçuklu Türk'ünün Bizans hizmetine girmenin ilk aşaması olarak bu dini benimseyip vaftiz olmuş olmaları konusunda ortada bir şüphe bırakmamaktadır. Ancak, bu din değiştirmenin ölçüsü, ya da ne dereceye kadar benimsendiği tam olarak açık değildir. Hizmete giriş aşamasında askeri veya idari görevler, hediyeler ve ödüller alan Türklerin, Müslümanlığı bırakarak vaftiz olmayı kabul etmeleri de oldukça ilginçtir. Ayrıca birçoğunun Hıristiyanlık dinini kalben benimseyip Aya Sofya idaresinde

156 Brand, **op.cit.**, s.13.

157 **Ibid.**, s.17.

görev alan Tzignoglou ve manastır kuran Kutlumuş ile hayatının son yıllarında manastırda bir keşiş olarak yaşamış olan Aleksios Aksukhos gibi kişilerin varlığı da dikkat çekicidir. 12.yy.'ın son yarısına kadar İslamı bırakarak Hıristiyan olanlar hakkında Sinod tutanaklarında, vaftizle ilgili kilise kanunlarında bilgiler bulunduğu da Vryonis tarafından belirtilmektedir.[158] Dinden dönüş için düzenlenen törende İslamiyeti bırakan kişi bunu resmen bıraktığını ve İslam'ın Allah'ını reddettiğini söylemek zorunda bırakılmıştır. Ancak, bu inkâr Müslüman Türklere oldukça ağır geldiğinden imparator Manuel okunan yemin metninde Allah için atfedilen olumsuz sıfatın kaldırılmasını sağladıysa da, Kutsal Sinod buna şiddetle karşı çıkmış ve imparatorun ölümünü takiben de bu düzenleme kaldırılarak ilk şekliyle uygulanmaya devam edilmiştir.[159]

Vaftiz, üst düzeyde görevler ve hediyelerden sonra Bizans toplumuna kabul edilen Türklerden genç olanları belli bir eğitime tabi tutulmuşlardır. Bizans kültürüne tam anlamıyla dahil edilebilmeleri için I. Aleksios döneminde kurulan bir okulda eğitim alan Rus, Latin, Peçenek, Kuman ve Selçuk Türkü birer Romalı (Bizanslı) olarak yetişmekteydiler.[160] Ancak, her ne kadar birer Romalı gibi yetiştirildikleri söylense de, sonuçta Bizans idari birimlerince Türk, Peçenek, Kuman ve Uz oldukları hiçbir zaman unutulmamıştır. Aleksios Aksukhos'un tahta varis olabileceği bir konumda bulunmasına rağmen bir Türk olduğunun vurgulanması ve sonuçta bir manastıra kapatılması sanırız buna en açık delildir.

---

158 Vryonis, **op.cit.**, s.442.

159 **Ibid.**, s.442; Brand, **op.cit.**, s.22

160 Brand, **op.cit.**, s.18.

14.yy.'da Yunanistan'da Vardar nehrinin batı kesiminde Veria denilen bölgede *Sultan Paleologi* olarak adlandırılan toprak sahipleri ikamet etmekteydi. Gergio Hionidi, özellikle 14.yy. Bizans kaynaklarının açılmasıyla bu insanlar hakkında bazı bilgilerin ortaya çıktığını vurgularken, artık bugün son dönem yazarların da bunu kabul etmiş olduklarını belirtmektedir.[161]

Hionidi'nin Sultan Paleologi olarak adlandırıldığını belirttiği bu aile Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykavus ve ailesidir. 13.yy.'da Konya Sultanlığı'nın batı kesimini idare eden İzzeddin Keykavus, İlhanlı Hanının da desteği ile iktidarı tamamen ele geçirmek isteğinde olan ve sultanlığın doğu kesimini idare eden kardeşi Rukneddin Kılıçarslan tarafından iktidarı terk etmeye zorlanmıştır. (1259) Bu durum karşısında ailesiyle birlikte önce Antalya'ya oradan da annesi tarafından akraba olduğu Bizans imparatoru Mihail Paleolog'un sarayına gitmiştir. İzzeddin Keykavus'u takiben ordusu, savaşarak sınır bölgesi olan Sivrihisar'a kadar çekilmiş ve Bizans topraklarına geçerek İzzeddin Keykavus'a katılmışlardır.[162] Daha sonra Altınordu Han'ı Berke Han'ın kontrolü altındaki Kırım'a giden Keykavus'un beraberindeki aile mensupları ve adamlarından bazıları Bizans topraklarında kalmışlardır.

Bizans topraklarına yerleşen Sultan'ın maiyetindeki askerler kendilerine şehir dışında bir yer verilmesini talep ederler. Bu taleplerini takiben Dobruca'ya yerleşen Türkler, Anadolu'daki akrabalarının da buraya gelerek yerleşmelerini sağlamışlardır. Böylelikle Dobruca'da 30-40 obadan oluşan iki ya da üç Müs-

---

161 Hionidi, **op.cit.**, s.115; ayrıca bkz. E.A. Zakhariadou, *"Oi Christianoi Apogonoi tou İzzeddin KaikaousB'Sti Beroia"*, **Makedonika**, tom.Ektos, 1964-65, s.62-74.

162 Hionidi, **op.cit.**, s.116; P. Wittek, *"Yazıcıoghlu Ali on the Christian Turks of the Dobruja"*, BSOAS, University of London, vol.14, part:3, s.48.

lüman kasabası oluşturulmuştur.[163] Bundan sonra ise İzzeddin Keykavus'u Bizans tahtını ele geçirme konusunda iknaya çalışan iki komutan imparator tarafından cezalandırılırken, vaftiz olmayı kabul edenler ancak ölümden kurtulabilmişlerdir. Bu olayın ardından Sultan ve iki oğlu Mesut ve Kayumert hapsedilmişlerdir. Sultanın annesi ve iki küçük oğlu da sarayda tutulmuş, ancak daha sonra annesi Karaferya'ya gönderilirken Sultanın iki küçük oğlu da bölgenin valisi olmuşlardır.[164] Bu esaret dönemi yukarıda da belirtildiği gibi Altın Ordu Han'ı Berke Han'ın devreye girmesiyle son bulacaktır.

Berke Han sayesinde kurtulan Sultan İzzeddin, Kırım'a gittikten sonra annesinin ölümü üzerine Karaferya iki küçük oğlundan büyük olana verilirken, kardeşi saraya alınmıştır. Berke Han bundan sonra yalnızca Sultan'ı yanına almakla kalmamış, Dobruca'da bulunan Türkleri de kendi hâkimiyeti altındaki topraklara getirtmiştir. İzzeddin Keykavus'un 1280 yılında ölümünden sonra oğlu Mesud'un babasının varisliğini üstlendiği ve gemiyle Rum'a (Anadolu'ya) döndüğünü Yazıcıoğlu'na dayanarak belirten Wittek, Mesud'un Anadolu'ya geçmek için izin aldığında, Dobrucalı Türklerin de Berke Han'ın emriyle Dobruca'ya geri döndüğünü belirtmektedir. Mesud, Anadolu'ya geçmesini takiben kardeşleri ve Rumeli'deki Türkler hakkında bilgi almak için imparator Basileus Paleologos'a elçi göndermiş ve kardeşlerinden birisinin sarayda, diğerinin Karaferya'da vali olduğunu öğrenmiştir. Mesud'un imparatorun yanındaki kardeşi, bazı Türklerle kaçmaya çalıştıysa da, yakalanmış ve prens unvanıyla vaftiz edilerek keşiş yapılmıştır. Bir süre Aya Sofya'da Patriğin servisinde çalışan prens, daha sonra Dobruca'daki Türklere katılmış ve yeniden Müslüman olmuştur. Bu arada Karaferya'daki Müslümanlardan bazıları Anado-

163 Wittek, **op.cit.**, s.648.

164 **Ibid.**, s.648.

lu'ya geçmişlerdir. Ancak, prens ve oğlu Karaferya'da kalmış ve Müslüman olarak ölmüşlerdir. Fakat prensin torunu Basileus'un emriyle vaftiz edilmiştir. Hionidi, Keykavus'un çocukları ve torunlarından ünlü olanların isimlerini şu şekilde belirtmektedir: Konstantin Melik, ve özel olarak arazi sahibi olduğu ve Veria halkının temsilcisi olduğu vurgulanan Astrapiris veya Astrapiris Melikis.* Bunun haricinde Hionidi, Bizans kaynakları ve Yazıcıoğlu arasında yapmış olduğu bir mukayeseye dayanarak Kumaniçi** arazilerinin sahibi Atanasios, Aleksios, Sultan Dimitrios, Konstantin Melik'in Keykavus'un aile bireyleri olduğunu belirtmektedir.[165] İsimleri zikredilen Keykavus ailesi mensuplarının hepsinin Hıristiyanlaştırılmış toprak sahipleri olduğu üzerinde duran Hionidi, Veria'nın sembolü haline gelen üç Keykavus'dan daha bahsetmekledir.

Yetenekli birer asker olan Keykavuslar arasında torun Lizikos Georgios 1328 yılında Selanik şehri komutanı olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Daha sonra ise önce 1341 yılında Yunanistan'ın Kastoria şehri komutanı olmuş, daha sonra da 1350'de Edessa'da komutanlık yapmıştır. Ancak, 1351 yılında Sırpların saldırısı karşısında şehri başarılı bir biçimde sonuna kadar savunan Georgios Lizikos sonuçta Sırplara esir düşmüş ve öldürülmek üzere Üsküp'e götürülürken yolda hayatını kaybetmiştir.[166] Georgios Lizikos'dan sonra bir Lizikos daha vardır. Michail Lizikos adını taşıyan bu kişi Georgios'un yakın akrabası olup ya kardeşi ya da oğludur. 1326 yılında Veria'da, bugünkü Tripotam yakınlarında, mal sahibidir ve onun oğlu muhtemelen ileriki yıllarda bu şehri I. Beyazıt döneminde Osmanlılar'a tes-

---

* Bugün Yunanistan'ın Veria bölgesinde Meliki adında bir yerleşim yeri bulunmaktadır.

** Bugün Yunanistan'ın Veria bölgesinde Koman adında bir yerleşim yeri bulunmaktadır.

165 Hionidi, **op.cit.**, ss.116, 133.

166 Hionidi, **op.cit.**, ss.116, 133.

lim edecek olan kişidir. Anlaşılan şehri teslim etmesinin ardından hepsi de kâfir savaşçılar olarak nitelenmiş olan Lizikos ve diğer kardeşleri Serez yakınlarındaki Zikhna'ya transfer edilmişlerdir. Burada en büyükleri olan Lizikos şehrin valisi (subaşı) tayin edilmiştir.[167] Bundan sonra Wittek, Sultan Beyazıt'ın Malatya ve Erzincan seferlerinde Lizikos ve kardeşlerinin orduyla birlikte olduklarını, ancak seferlerdeki birçok zorluktan sonra Lizikos'un görevinden ayrıldığını ve kardeşleri için muafiyet (musellemlik hükmü) hakkı aldığını belirtmektedir. Ayrıca, Sultan Beyazıd'ın bunların Selçuklu olduğunu öğrenince, onlara bazı imtiyazlar verdiği ve Lizikos'un, Zikhna'da bir keşiş olarak öldüğü de vurgulanan önemli bir noktadır. Wittek, Yazıcıoğlu'nun konuyla ilgili son cümlesine yer vererek: *"Kardeşleri ve oğulları Zikhna'da yaşıyorlar ve ne haraç ne de onda ödüyorlar. Birinin adı Dimitri-Sultan, diğerinin Mikho-Sultan.. Hepsi bu (vesselam)"*[168] demekte ve İzzeddin Keykavus'un torunlarının Osmanlı Sultanı Beyazıd tarafından tanındığına dikkat çekmekledir.

Yukarıdaki bilgilerden de açıkça anlaşıldığı üzere iki Selçuklu sultanının iktidar çekişmesi sonucu bir kardeşin topraklarını bırakarak Bizans sarayına sığınması Bizans ve Türk tarihleri açısından önemli olaylara sahne olmuştur. Her şeyden önce Türk tarihi açısından fazla bilgiye sahip olunmayan ve üzerinde fazla durulmayan bir konu olan İzzeddin Keykavus'un ve ailesinin faaliyetlerinin açık bir şekilde ortaya konulabilmesi için Bizans kaynaklarının tam anlamıyla tetkik edilmesi gerektiğini burada vurgulamak yerinde olacaktır. Diğer taraftan yukarıdaki bilgiler için kaynak olarak kullanılan Yunanca eser haricinde konuyla ilgili olan ve yabancı tarihçiler tarafından birinci el

---

167 **Ibid.**, s.128; Wittek, **op.cit.**, s.650.

168 Wittek, **op.cit.**, s.651.

kaynak olarak kullanılan Yazıcıoğlu Ali'nin Oğuzname'sinin oldukça dikkatli bir biçimde incelenmesi gerektiği de açıkça ortadadır.

Yazıcıoğlu'nun eserini yukarıda bahsedilen makalesinde yorumlayan Paul Wittek, Yazıcıoğlu'na bu bilgilerin Zikhna'dan 1421 tarihinde II. Murat'ın tahta çıktığı dönemde sahip oldukları imtiyazları yenilemek amacıyla başkent Edirne'ye gelen Keykavus'un iki lorunu tarafından verilmiş olduğunun açık bir Şekilde anlaşılmasının Ötesinde, sözü geçen şahısların da Selçuklu kökenli olmalarının Sultan 1. Beyazıt tarafından biliniyor olması ve İmtiyazlarının da bu sebepten dolayı yenilenmiş olmasına dikkat çekmektedir.[169]

Bugün Gagauz Türklerinin, köken olarak Anadolu Türklerine mi, yani Keykavus'a mı, yoksa Peçenek, Kuman ve Uz Türklerine mi dayandığı tartışmasının, ki Gagauzlar kendilerini Uz Türkü olarak nitelemektedirler, buraya kadar verilen bilgiler ışığında bir sonuca bağlanabileceği söylenebilir. Bu konuda Dobruca'dakİ Türklerin Osman Gazi'nin "Han" olması sonrasında (1300) yeniden tarih sahnesine çıktıklarını Yazıcıoğlu'na dayanarak belirten Wittek, Rumeli'de, Dobruca'da yaşayan bazı Müslüman Türklerin de Halil Ece adında bir Selçuklu Türklerine katılıp Karasi'ye geldiklerini, Rumeli'de kalanların İse, ünlü Sarı Saltuk'un ölümünden sonra, sahip oldukları inançlarını unutmuş olduklarına dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, Karaferya ve Zikhna olarak adlandırılan yerlerin de Dobruca dışında Gagauzların yaşadıkları yerler olduğunu vurgulayan VVİttek, Dobruca'da kalan Türklerin Müslümanlıklarını kaybederek Hıristiyan olduklarının altını çizmektedir.[170] Türklerin bu şekilde Dobruca'ya yerleştirilmelerinde de Bizans politikasını

169 **Ibid.**, s.653.
170 **Ibid.**, s.653.

aramak gerekmekledir. Geçmişte kuzeyden gelebilecek tehditlere karşı bölgede çeşitli Türk boylarıyla anlaşan ve onları düşmana karşı kullanan Bizans, o dönemde büyük bir tehlike olan Altın Ordu devletine ve Bulgarlara karşı Keykavus'un ahfadı olan bu insanları Dobruca'ya yerleştirerek kullanmış olabilir. Nitekim, Wittek bunun bir Bizans politikası olduğunu ve Dobruca Türklerinin de bu siyaset dahilinde kullanıldığını açıkça vurgulamaktadır.

Dobruca'daki Türklerin Berke Han tarafından Kırım'a, Kırım'dan da tekrar Dobruca'ya gönderilmelerinde de ilgi çekici bir nokta vardır. Gregoras'ı kaynak göstererek Wittek, Dobduca'daki Türklerin hepsinin Kırım'a gitmediklerini, *Türkopol* olarak imparatorun ordusunda görev yapmaya devam emiklerini belirtmektedir.[171] Daha önce sözü geçen bir bilgiye burada yeniden değinmek gerekmektedir. Savvides, George Pachmeres'e dayanarak 14.yy.'ın ilk yarısında Türkopollerin Bizans ordusunda aktif görev aldıkları ve sıklıkla Türkopoloi olarak adlandırılan Türklerin çocuklarının savaş alanında Bizans'a önemli zorluklar çıkarmaları ile ayırt edildiklerini ve bu Türkopollerin aynı zamanda imparatorluğa kuzeyden geldiklerini belirttiğini vurgulamaktaydı.[172] Dolayısıyla her iki bilgi birleştirildiğinde Pachymeres'in bahsettiği kuzeyden gelen Türkopollerin kimler olduğu da açıkça ortaya çıkmaktadır.

Katalanlar ve Türkopoller

14.yy.'ın başlarında İmparator Andronicus, Anadolu'daki Türk birliklerine karşı Alanlarla bir anlaşma yapmıştır. Alanlar, imparatorluk topraklarına yerleşme karşılığında Türklerle savaşmayı kabul etmişlerdir. Ancak, Türklere karşı düzenlenen ilk seferde

---

171 **Ibid.**, s.657.

172 Savvides, **op.cit.**, ss.124-125.

başarısızlığa uğramalarıyla Alanlar geri çekilmişlerdir. Bu sırada imparatorla paralı askerlik yapan ve o dönemde işsiz kalan Katalan birlikleri anlaşma yapmışlardır. Bu anlaşma gereği önde gelen Katalan liderlerinden Roger de Flor 1303 yılında 6500 adamıyla İstanbul'a gelmiştir. Hemen Anadolu'ya geçerek Türkler tarafından kuşatılan Alaşehir (Philedephia)'e doğru ilerleyen Katalanlar, Türk birliklerini yenmişlerdir. Bir süre sonra Katalan birlikleri, Türk-Bizans ayrımı yapmadan çevrede yağma hareketine girişmiş, 1304-1305 yılllarında Gelibolu'ya geçmişlerdir. Aynı yıl liderlerinin öldürülmesi Katalanların çevreye daha fazla zarar vermesini gündeme getirmiştir.

Katalanlarm giriştikleri bu faaliyetlerinde sahip olduğu insan gücü arasında İspanyol ve Türkopol birliklerinin ayrı bir yeri vardır. Roger de Flor'un kendi birlikleri yanında oğlu Michail'e ve yine Katalanların önde gelen diğer liderlerine bağlı Türkopoller bulunmaktaydı. Örneğin, Katalanların ünlü liderlerinden olup daha sonra yaşananları kaleme alan ve dönemin olayları açısından önemli bir kaynak olarak kabul edilen Katalan Muntaner'in eserinde Türkopol ve Türklerin en usta ve güçlü şövalye En Rocafort'un etrafında toplandıklarını belirtmesi,[173] bunun haricinde Yunanca bazı eserlerde bu bilgi paralelinde Türkopollere yer verilmesi,[174] Türkopollerin Bizans yanında Katalanlarla da hareket ettiğini göstermektedir. Gelibolu'da girişilen yağma ve katliamlardan da bahsedilmekte olan Muntaner'in eserinde Türkopoller için şöyle demektedir:

> *"Gelibolu'ya Xhmelich adında bir Türk kaplamı geldi ve bizimle (En Rocaford, En Ferran Ximeno ve Muntaner ile) görüşmek istedi. Kabul ettik ve görüşmeden sonra 800 atlı ve 2000 yaya*

---

[173] **The Chronicle of Muntaner**, trans. from Catalan by Lady Goodenough, vol.II, London, 1921, s.546.

[174] K. Paparrigopolou, **Istoria Tou Ellinikou Ethnos**, 1953, c.5, s.145.

adamı ve aileleriyle bizim safımıza geçtiler. Bunlar son derece sadık ve iyi askerler... İmparatora geride 1000 Türk atlısı kaldı. Önceden 4000 olan sayıları bizimle giriştikleri mücadelede 1000'e düştü. Bunlar da aileleriyle birlikte bizim safımıza geçince imparatorun elinde asker kalmadı. İmparatorluk topraklarını yağmaladık... Türkler ve Türkopoller çapulculuk, etmeye gittiklerinde bizim adamlarımız da onlarla gittiler..."[175]

Muntaner'in yukarıdaki bahsettiği çarpışma 1307 yılında Bizans ile Katalanlar arasında yaşanan *Apros Savaşı*'nda olanlardır. Anlaşılan Bizans askeri gücünün çoğunun dayandığı Türkopoller, Katalanların safına geçmişlerdir.

Burada dikkat çeken noktalardan birisi Muntaner'in eserinde Türk ve Türkopoller olarak iki ayrı gruptan bahsedilmesidir. Türkopoller olarak bahsedilenlerin Hıristiyan Selçuklu Türk'ü olduğu bilinmektedir. Diğer taraftan, sadece *Türk* ifadesiyle nitelenen gruptan da Müslüman, ancak Katalanlarla Bizans'a karşı anlaşma yapan Selçuklu Türklerinin kastedildiği anlaşılmaktadır. Tarihçi Nikeforos Gregoras, Gelibolu'daki Katalanların Çanakkale Boğazı'nın karşı yakasından 500 Türk'ü müttefik olarak davet ettiklerini ve ayrıca çok sayıda gönüllü Türk'ün de ganimet karşılığı Katalan ordusuna katıldığını söylemektedir.[176]

Yukarıda Muntaner'in adından bahsettiği ve Bizans safından Katalan safına geçen Xhmelich/Melik, imparator II. Andronicus'un kuvvetleri arasında yer alan İzzeddin Keykavus'un oğlu Konstaninos Melikis'dir ve saf değiştirerek Katalanlar'a katılmıştır. Diğer taraftan bu olaylar içerisinde adından sıkça bahsedilen bir kişi daha vardır. Halil ismindeki bu kişi daha önce de sözü geçen ve Dobruca Türklerinin kendisine katılarak birlikte Anado-

---

175 Muntaner, **op.cit.**, s.543-4.

176 Nikolas Oikonomidis, *"Avrupa'daki Türkler Küçük Asya'da Sırplar (1313)"*, **Osmanlı Beyliği (1300-1389)**, ed. E.A. Zachariadou, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s.173.

lu'ya geçtikleri kişidir.[177] Halil, Katalanlarla anlaşarak Bizans'a karşı savaşan Türklerin başındadır. İlerleyen yıllarda hem Halil'in Türkleri, hem de Melik'in Türkopolleri Katalanlarla birlikle tüm Trakya'yı, Makedonya'yı ve Teselya'yı yağmalamışlardır. Katalan birlikleri içinde 3000 kişiden 1100'ü Izzeddin Keykavus sonrasında Melik'in emrinde Bizans hizmetinde kalan Türkopollerdir. Ayrıca Karasi bölgesinden gelerek Katalanlara kalılan Halil'in Türkleri de bu yağmada Türkopollerle birlikle hareket etmişlerdir. 1311 yılında Muntaner'in belirttiğine göre, yapılan yağma hareketinde Atina bölgesine geldiklerinde, Türkler, yani Halil'in adamları, Katalan birliğinden ayrılmak istemişler ve Gelibolu'ya geçmişlerdir.[178] Bu arada Wittek, Melik'in de Halil ile birlikte Katalanlarla anlaşma yaparak ayrıldığını belirtmekle ve bundan sonra ise kendi aralarında bölünme olduğuna değinmektedir. Bundan sonra Türkopollerin başındaki Melik, adamlarıyla birlikte Sırbistan'a giderek toprak karşılığı Kral Urosh Milutin'in hizmetine girmiştir. Bu dönemde Türklerin başına gelenleri Gregoras şöyle anlatır: *"1000 atlı ve 500 yayadan oluşan Melik'in komutasındaki Türkopollerden kaçabilenler Sırp Kralına boyun eğdiler, kendilerinden ne zaman istenirse savaşacaklarına söz verdiler ve silahlarını bırakıp çiftçi oldular".*[179] Ancak bu düzenleme düzgün işlemedi, Sırp kaynaklarında, Milutin'in güçlerini kırmak için onlarla savaşıp yendiği ve ülkenin çeşitli yerlerine dağıttığı belirtilmektedir.

Savvides'in belirttiğine göre Melikis ve birlikleri hakkında 1303-4 yıllarında hâlâ Türkopollerden kalanların Teselya'da faaliyet gösterdiklerine dair bir belge mevcuttur.[180]

Halil ise, 1300 atlı ve 800 yaya askeriyle Anadolu'ya dönmek için harekete geçmiştir. Gelibolu'da imparatorun askerleri tarafından sıkıştırılan Halil ve adamları Anadolu'dan aldığı

---

177 Wittek, **op.cit.**, s.662.

178 **Ibid.**, s.662; Muntaner, **op.cit.**, s.579.

179 Oikonomidis, **op.cit.**, s.176.

180 Savvides, **op.cit.**, s.132.

destekle iki yıl boyunca Trakya'yı yağmalamışlardır. İşte bu dönemde Dobruca Türklerinden bazıları (1307-8) Halil'e katılmışlardır. Ancak, 1311 yılında Gelibolu'daki Türklerin imhası gündeme gelmiştir. Halil gibi kaçabilenler Anadolu'ya ulaşmış, kaçamayanlar ise Bizans tarafından yok edilmişlerdir.[181] Bu noktada Halil ile birlikte Anadolu'ya dönen Dobruca Türklerinin aralarında Hıristiyan olanların var olup olmadığı sorusu akla gelmektedir. Bu konuda Wittek, Halil ile birlikte Hıristiyan Türklerin de Anadolu'ya gelmiş olabileceklerini ileri sürmektedir. Ancak incelenen diğer kaynaklarda, İzzeddin Keykavus'un torunları haricinde Osmanlı ile temas kuran Türkopollere rastlanamamışsa da, bundan sonraki bölümlerde verilecek bilgiler bir araya getirildiğinde sanırız bu sorunun cevabı kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

Diğer taraftan, Halil'e katılmayarak Dobruca'da kalan Türkler için Wittek şu bilgileri vermektedir: 1307-8 yılında II. Andronicos ile Bulgar Çarı Svoloslav arasında yapılan bir anlaşma sonucunda çarın ele geçirdiği yerleri, özellikle Karadeniz'de iki önemli liman olan Anchialos ve Mesembria'yı, Bizans tanıyınca Dobruca'da kalan Türklerin Bizans ve diğer akrabaları ile olan bağları kopmuştur.[182] Wittek'in bu yorumundan çıkarılacak sonuç şudur: Dobruca'da kalan Türkler zaman içerisinde Müslümanlıklarını kaybetmişler ve Hıristiyanlaşmışlardır. Zaten yaşamakta bulundukları ortam göz önüne alındığında yüzyıllar boyunca bu bölgede bir Türk göçü ve iskânı haricinde bir de Bizans misyon sürecinin var olduğu bilindiğine göre bunun uzak bir ihtimal olmadığı söylenebilir. Daha açık bir ifadeyle, bu bölgede yaşamış olan Peçenek, Uz ve Kuman Türkleriyle Selçuk Türklerinin karıştığı ihtimali oldukça yüksek görünmek-

---

181 Wittek, **op.cit.**, s.666; Muntaner, **op.cit.**, s.579; Paparrigopolou, **op.cit.**, s.151.
182 Wittek, **op.cit.**, s.666.

tedir. Dolayısıyla, bugün Balkanlardaki Gagauz Türklerinin varlığının da ancak bu şekilde açıklanabileceği kanaatindeyiz. Diğer taraftan, bugüne kadar haklarında detaylı olmasa da, belli bir bilgi birikimine sahip olunan Bulgar, Hazar, Peçenek, Uz ve Kuman gibi Türk boylarının haricinde *Selçuklu Türkopollerin* varolduğunun da ortaya çıkması sanırız bu konuya daha da fazla ışık tutmakladır.

II. BÖLÜM

Osmanlı İmparatorluğu ve Karamanlı Ortodoks Türkler

Osmanlı İmparatorluğu, bünyesinde farklı din ve milletten insanları barındırmış bir imparatorluk olmuştur. Bugünkü millet kavramının içeriğinden tamamen farklı bir içeriğe sahip olan ve sadece din esasına göre, İslam hukukundaki zımmet kurumuna bağlı olarak oluşturulan Millet sistemi[1] sayesinde Ermeni, Rum

---

[1] Millet sistemi ile ilgili detaylı bilgi için bkz.; Ali Güler, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Azınlıklar**, Ankara, 2000, s.11; Kemal Karpat, *"Millets and Nationality: The Roots of the Incogruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era"*, **Christians and Jews in the Ottoman Empire**, ed. By Benjamin Braude and Bernard Lewis, v.I, New York, t.y., ss.141-169; Salahi Sonyel, **Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire**, Ankara, TTK, 1993; Gülnihal Bozkurt, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayri Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu**, 1839-1914, Ankara, 1989; Halil İnalcık, *"Tanzimat'ın Uygulaması ve Sosyal Tepkiler"*, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, c.4, İstanbul, 1985, ss.1536-1544; İlber

ve Yahudi gibi gayri Müslim topluluklar temel kültürel ve dini özelliklerini kaybetmeden yaşama imkânı bulabilmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin gerek kuruluş aşamasında gerekse sonraki dönemlerinde ele geçirilen yerlerdeki Hıristiyan nüfusa yönelik din değiştirme konusunda herhangi bir zorlamanın olmadığı, eski Bizans ve yeni Osmanlı tebası Hıristiyan halktan kendi istekleriyle Müslümanlığa geçenlerin varolması yanında, kendi inancının gereklerini yerine getirebilen farklı dinlerden insanların olduğu bilinen bir gerçektir. Bu konuda Osmanlı İmparatorluğu'nun son gününe kadar yaşamlarını devam ettiren gayri Müslim nüfusun varlığı dahi tek başına bir delil olarak gösterilebilir.

Yukarıda sözü geçen millet sistemi dahilinde kendi varlıklarını sürdürebilen Ortodokslar, heterojen bir yapıya sahip olup, Anadolu'daki Ortodoks nüfus dışında Balkanlar'da yaşamakta olan Gagauz Türkleri, Sırp, Bulgar, Romen, Arnavut ve ayrıca Araplar olmak üzere farklı birçok Ortodoks nüfusu bünyesinde barındırmaktaydı.[2] Ancak, Ortodoks milleti içerisinde gerek günlük yaşamda, gerekse ibadet dili olarak Yunanca yerine Türkçeyi kullanan, genelde öz Türkçe isimler taşıyan ve Rumlardan farklı bir isimle anılan bu Ortodoks topluluğun kimler olduğu konusuna geçmeden önce Ortodoks kilisesinin İstanbul'un fethiyle nasıl yeniden şekillendirildiğine değinmek gerekmektedir.

Ortaylı, *"Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet"*, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, c. 4, İstanbul, 1985, ss.996-1001; Cevdet Küçük, *"Osmanlı Millet Sistemi ve Tanzimat"*, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, c.4, İstanbul, 1985, ss. 1007-1024; Celal Metin, *"Osmanlı Millet Sistemi"*, **Tarih Çevresi**, s.10, Mayıs-Haziran 1994, ss.61-64.

2 Nacrakas, **op.cit.**, s.68.

İSTANBUL'UN FETHİ VE FENER RUM ORTODOKS PATRİKHANESİ

1453 tarihinde İstanbul'un fethi ile Ortodoks Hıristiyan dünyasının merkezinin Türklerin eline geçmiş olması konumuz itibariyle üzerinde durulması gereken önemli bir olaydır. Bu tarihten itibaren Doğu Roma İmparatorluğu ile birlikte tarihe karışmakta olan Ortodoks Kilisesi, Osmanlı idaresinin sahip olduğu hoşgörü siyaseti sayesinde Fatih Sultan Mehmed'in emriyle, Ortodoks dünyasının en yüksek ruhani kurumu olan ve İstanbul'un fethi sırasında boş bulunan patriklik makamı için yeni bir seçim yapılarak tekrar hayata döndürülmüştür.[3]

Türk hâkimiyetinden kısa bir süre önce Bizans imparatoru Konstantin Paleologos'un isteği üzerine geçmişte birkaç kez denenen ancak başarılı olunamayan iki kilisenin, Roma ve İstanbul kiliselerinin birleşmesi amacıyla Papa, Polonya Kardinali İzidor'u İstanbul'a göndermiştir. Maiyetinde birçok Latin'in de bulunduğu Kardinal 1452 yılı Kasım ayında İstanbul'a gelmiştir. Ancak kısa bir süre sonra imparator ve kilise ileri gelenlerinden bazılarının dışında keşiş ve papazların büyük bir kısmının ve halkın böyle bir birleşmeye karşı olduklarını görmüştür. Bu aleyhtarlığın başında Grandük Nikolas ile fetihten sonra Fatih Sultan Mehmed'in patrik seçeceği 2. Gennadios bulunmaktaydı. Kentte hâkim olan bu aleyhtar havaya rağmen 2 Aralık 1452 tarihinde bir ayin düzenleyen İzidor iki kilisenin birleşmesini kabul etmiştir. Diğer taraftan Grandük Notaras: "İstanbul'un içinde Türk sarığını görmek Latin serpuşunu görmekten daha iyidir" derken, tutucu Ortodokslar da aynı düşünceleri paylaşıyorlardı.[4]

---

[3] Ekincikli, **op.cit.,** s.112; Sofuoğlu Adnan, **Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri,** İstanbul, 1996, s.12.

[4] Ekincikli, **op.cit.,** s.113; Sofuoğlu, **op.cit.,** s.12; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi, I,** Ankara,1982, ss. 466-7.

Sonuçta, 29 Mayıs 1453 tarihinde İstanbul Türkler tarafından fethedildikten sonra Fatih Sultan Mehmed şehrin Hıristiyan halkının Türklerle beraber kendi örf ve adetlerini devam ettirip ibadetlerini serbestçe yapabileceklerini ilan etmiş ve yukarıda bahsedildiği gibi boş bulunan Patriklik makamı için seçim yapılmasını emretmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in emri üzerine toplanan kilise yetkilileri kendi örf ve adetlerine göre Georgios Kortesios Skolarios'u *Gennadios* adıyla oybirliğiyle Patrik seçmişlerdir. Bu seçim, boşalan patriklik makamının doldurulmasının ötesinde, İstanbul Patrikliğinin Roma-Katolik kilisesinin esaretinden kurtuluşunun da simgesi olmuştur. Seçimden sonra Patrikle bizzat görüşerek kendisine *Millet Başı* ünvanını vererek ruhani hükümet ve mezhep işlerinde bazı haklar tanımış olan Sultan, Patriği bütün dindaşlarının meseleleri üzerinde yetkili kılmıştır. Fatih'in huzurundan Bizans İmparatorluğu döneminde yapılan törenler gibi düzenlenen bir törenle uğurlanan Patriğe yine Bizans imparatorları tarafından verilen fermana benzer bir ferman verilmiştir. Bu fermanda:

"Kimse Patrik'e tahakküm itmesun. Kim olursa olsun hiçbir kimse kendüsüne ilişmesün, kendisi ve maiyetinde bulunan papaslar her dürlü umumi hidmetlerden müebbeden muaf olsun, kiliseleri, cami'e tahvil edilmeyecektir. İzdivaç ve defin işleri, sair adat işleri Rum kilise ve adetlerine göre eskisi gibi yapılacaktır".[5] *Bundan sonra bu ferman, Patriğin dini ibadete ait hizmetleri yerine getirmesi şartıyla, tahta çıkan her yeni padişah tarafından yinelenmiştir.*

Bu şekilde Rum Ortodoks Kilisesi, Roma-Katolik Kilisesi hâkimiyetinden kurtarılmış, Bizans İmparatorluğu döneminde sahip olduğu haklar tanınmış ve Rum toplumu benzeri diğer topluluklar gibi, hiçbir şekilde asimilasyona tabi tutulmadan

---

[5] Sofuoğlu, **op.cit.,** ss.14-15.

yüzyıllar boyunca kendi örf, adet ve gelenekleriyle özgürce sosyal ve dini yaşantısının gereklerini yerine getirebilmiştir.

RUM ORTODOKSLAR İÇİNDE FARKLI BİR TOPLULUK: KARAMANLILAR

Karamanlı İsmi Nereden Gelmektedir?

Rum Ortodoks Kilisesine sadece Yunan kökenli Ortodoksların dahil olmadığı gerçeği çerçevesinde bu kategoriye dahil edilen Karamanlılar kimlerdir ve Karamanlı isimlendirmesi nereden gelmektedir?

Karamanlılardan ilk defa bahseden kişi 1553-1555 yılları arasında İstanbul ve Anadolu'yu dolaşan Alman seyyah Hans Dernschwam olmuştur. İstanbul'da Yedikule yakınlarında bir mahallede oturan ve *Caramanos* denilen bu insanlar Dernschwam'a göre Karaman'dan gelmişlerdir. Ortodoks Hıristiyan'dırlar. Hiç Yunanca bilmemekte ve Türkçe konuşmaktadırlar. Yine Derschwam'a göre I. Selim, Karamanlılar'ı İstanbul'a göndererek Yedikule ile Samatya arasında güzel ve büyük bir kilisesi olan Rum mahallesini oluşturmuştur.[6] Aşağıda hakkında daha geniş bilgilere yer verilecek olan ve Yunan harfli ilk Tükçe gazeteyi çıkaran ve *Temaşa-i Dünya* adlı ünlü bir eserin de sahibi olan Evangelinos Misaelidis sözü geçen bu eserinde Karamanlı isimlendirmesinin temelde Karaman'dan gelenleri ifade etmek için kullanıldığının altını çizmektedir ve *"Anadolululara Karamanlı ismi ta Sultan Murad Han-ı Gazi hazretlerinin asrından sehven(yanlışlıkla) İstanbul'un Karamanından dolayı kalmıştır. Şöyle*

---

[6] H. Dernschwam, **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü**, çev. Prof. Dr. Yaşar Ören, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1992, s.78; ayrıca bkz: Von Gotthard Jaschke, *"Die Türkisch-Orthodoxe Kirche"*, **der Islam**, 1964, s.98

ki, Anadolu'dan İstanbul'a gelen taşçı, duvarcı, sıvacı ustalarının ve amelenin cümlesi büyük Karaman ile Küçük Karaman'da otururlar idi. Ve devlet ebniyesine(binalarına) veyahut onun bunun binasına ustalar iktiza ettiğinde, "gidin birkaç nefer Karamanlı usta getirin" derlerdi, yani Karamanda oturan ustalardan demek idi. Ve ustaların kaffesi Anadolulu olduklarından vakit geçerek, İstanbullular kaffe-i Anadoluluları Karamanlı zanneylediler. Ve böylelikle bu isim kalmış ise de yanlıştır, asıl Karaman İstanbul'dadır".[7]

Türkçe konuşan bu Ortodoks cemaatin yerleşim sahasına bağlı olarak Karamanlı şeklinde adlandırılmış olmaları ihtimali bugün konuyla ilgilenenler tarafından kabul görmüş bir düşüncedir. Bu bağlamda, Semavi Eyice'ye göre dilleri gibi bazen adları bile Türkçe olan bu Ortodokslara Orta Anadolu'nun Karaman bölgesinde rastlandığından dolayı Karamanlı Rumlar adı verilmektedir. Yine benzer bir görüşü ifade eden Speros Vryonis de Karamanlıların her ne kadar Anadolu'nun birçok yerinde yaşadığını belirtse de, çoğunluğun Anadolu Türkmen Beylikleri döneminde Karamanoğulları beyliğinin hüküm sürdüğü topraklarda yaşadığından dolayı bu isimle anıldıklarını belirtmektedir.[8] J. Eckmann ise Karamanlı iskân yerleri konusunda daha geniş bir coğrafi alan çizerek Suriye'de, Balkanlar'da, Besarabya'da, hatta Kırım'da Türkçe konuşan Ortodokslara rastlandığı ancak esas kitlenin Türk-Yunan nüfus mübadelesine kadar Trabzon-Fırat-Toros-Silifke hattından batıya düşen kısımda özellikle Kayseri Nevşehir, Niğde, Konya bölgesinde,

---

7 Robert Anhegger, *"Hurufumuz Yunanca. Ein Beitrag zur Kenntniss der Karamanislı-Türkischen Literatür"*, **Anatolica**, no.VII, 1979-1980, s.159; metnin Almanca çevirisinde yardımlarından dolayı Ziraat Yüksek Mühendisi Sayın Medar Vanlı'ya teşekkür ederiz.; Ekincikli, **op.cit.,** s.124.

8 Semavi Eyice, *"Salaville Severien ve Dalleggio, Eugine, Karamanlidika, Bibliographie analytique d'ouvrages en langue Turque imprimes en caracteres Grecs I, 1584-1850"*, **Belleten**, c.XXVI, Nisan 1962, sa.102, s.369; Vryonis, **op.cit.,** s. 452.

Karadeniz sahil mıntıkasında İstanbul'da ve daha başka yerlerde dağınık olarak oturmakta olduklarını belirtmektedir.[9] Yine Robert Anhegger de Türkçe konuşan Ortodoksların Anadolu dışında Rumeli'de Tesalya, Makedonya, Beserabya, Tuna'ya kadar uzanan bölgelerde yaşamış olduklarını, hatta Odessa ve Mariopol'de[*] (Zdanow) izlerine rastlanabileceğine dikkat çekmektedir.[10]

Türkçe konuşan bu Ortodoks Hıristiyanlara ismini veren Karamanoğullarının kimler olduğu konusunda da kısa bir bilgi vermek konu bütünlüğü açısından önem arz etmektedir.

Karamanoğullarının Anadolu'ya ne zaman ve hangi yoldan geldikleri hakkında ihtilaflı bilgiler vardır. Reşideddin, Rum Türkmenleri, Karaman ve Eşrefoğullarının ve diğer Türkmenlerin 20.000 çadır kadar kalabalık bir kitle halinde Tuğrul Bey ile Anadolu'ya geldiğini ve Tuğrul Bey'in dönmesinden sonra da burada kaldıklarını bildirmektedir.[11] Karamanlıların Anadolu'ya hicretlerinden önce Amuderya civarında İlyalık civarında ve nehrin batısındaki Balkhan dağlarında yaşamakta olup şekavetleriyle(eşkiyalık) meşhur oldukları ve hatta Ahmed Yesevi'nin oğlunu öldürerek bu şeyhin bedduasını aldıkları yönünde de bazı bilgiler bulunmaktadır.[12] İslam Ansiklopedisi'nde Karamanlılarla ilgili maddede Yazıcızade Ali'nin belirttiği bir noktaya dikkat çekilmektedir. Yazıcazade'ye göre, Afşarların bir kolunu oluşturan Karaman boyunun Anadolu'ya geçen büyük kısmı Ala'eddin Keykubad I. tarafından 1228'de Kamaraldin adı

---

9 J.Eckmann, "*Anadolu Karamanlı Ağızlarına Ait Araştırmalar,I. Phonetika*", **A.Ü. D.T.C.F. Dergisi**,c.VIII, sa.1, Mart 1950, s.165.

* Mariopol'de Türkçe konuşan Hıristiyanlar için bkz.: s. 225-243.

10 Robert Anhegger, "*Evangelinos Misaelidis ve Türkçe Konuşan Dindaşları*", **Tarih ve Toplum**, 50, Şubat 1988, s. 73.

11 A.Z.Velidi Togan, **Oğuz Destanı, Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili**, İstanbul,1982, s.78.

12 Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul, 1981, s.320.

da verilen Ermenek (Germanicopolis) vilayetine yerleştirilmişlerdir.[13] Diğer taraftan, Üçokların çoğunluğu teşkil ettiği Türkmenlerden bir kısmı Denizli, Hunas, Talamay ve Kilikya hudutlarına (uçlara) yerleşmişken, bu yerleşimde Türkmenlerin çoğunluğunu da yine Karamanlılar teşkil etmiştir. Bu konuda A.N. Nihal'in, *Anadolu'da Türklere Ait Yer İsimleri* adlı Erkan-ı Harbiye haritalarına dayanarak yapmış olduğu çalışmada Karamanlı ismine rastlanan yerler arasında: Aydın, Burdur, Elmalı, Balıkesir, İnegöl, Sandıklı, Şile de yer almaktadır.[14] Karamanlıların Afşar boyuna mensup olduğu yönünde bir başka bilgiye İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın *Anadolu Beylikleri* adlı eserinde rastlamak mümkündür. Uzunçarşılı, Anadolu Selçuklu Devleti'nin Bizans sınırına ve batı Kilikya'ya yerleştirilen Karamanoğullarından bir kısmının da Sultan Alaeddin Keykubad zamanında (1228) Ermenilerden alınan Ermenak taraflarına yerleştirildiğine dikkat çekmektedir. Bunun dışında Karamanoğullarının bir kısmının yine Maveraünnehir, bir kısmının da Karakoyunlu devletinin kurulduğu sıralarda Azerbaycan taraflarında bulundukları bilinmektedir. Karaman aşiretinin reisi Sadüddin Nure (Nure Sufi) olup, onun oğlu Kerimüddin Karaman'dır ve isimlerini Karaman oymağından almışlardır.[15] Karamanlıların isimlerinin kökeni konusunda Abdulkadir İnan, *Karaman İsminin İntişar Sahasına Dair* başlıklı makalesinde Karamanlıların 24 Oğuz boyunun Salur boyundan olduklarına dikkat çekmektedir. İnan'ın belirttiğine göre Oğuzların Türkistan'da özellikle Sirderya'nın kuzeyinde bulundukları dönemde Karamanlılar, Salurların önemli bir şubesini oluşturmaktaydılar. Nehirlerin, destanlar-

---

13 "*Karaman*", **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1985, c.VII, s.316.

14 A. N. Nihal, "Anadolu'da Türklere Ait Yer İsimleri", **Türkiyat Mecmuası**, c.2, ss. 243-260.

15 İsmali Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, Ankara, T.T.K., 1988, s.1.

daki kahramanların, şamani ruhlardan bazılarının isimlerinde ve bazı kabilelerin küçük oymaklarında Karaman ismine rastlanmaktadır. Örneğin, Kazak Kırgızların Kiçiyüz heyetindeki Bayoğlu kabilesinin Tana şubesine bağlı Karaman adında ufak bir oymak vardır. Ayrıca Orta Yüz heyetinde de Argın kabilesinde Karaman bir şubedir. Eski Oğuz yaylalarının kuzeyinde bugün Samara denilen yerdeki iki nehrin isimleri ulu Karaman ve Kiçi Karaman iken, Kazak Kırgız şamani ilahilerinde Karaman bir ruhun ismi olarak, 16.yy.'da da Kalmuk kahramanlarından birinin adı olarak karşımıza çıkabilmektedir.[16] Diğer taraftan, daha önce de belirtildiği gibi, bir şahıs ismi olarak Karaman adına Peçenekler arasında da rastlanmaktadır. A.N. Kurat, Rus ve Bizans kroniklerinde yer alan Peçenek başbuğlarının ismlerinin Kataleym, Suldüz ve Karaman olduğuna dikkat çekmektedir.[17] Yine Gyula Moravcsik'in *Byzantino Turcica* adlı eserinde de Karamanos isimli bir Peçenek başbuğunun isminden bahsedilmektedir.[18] Bu bilgilerden Karaman adının Anadolu dışında gerek İç Asya'da gerekse Balkanlar'daki Türk toplulukları arasında yaygın bir biçimde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Anadolu'da Karamanlı aşiretinin reisi olarak bilinen ve Babai tarikatının bir mensubu olan Nure Sufi, kendi sahasında diğer Türkmenler üzerindeki nüfuzunu zamanla artırmıştır. Nure Sufi'nin taşımakta olduğu Sufi lakabı hakkında F. Köprülü, bu lakabın Baba İshak[19] müridleri arasında yer aldığını doğrular nitelikte olduğunu belirtirken, Sünni Osmanlı'nın Türk-

---

16 Abdulkadir İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara, TTK, 1968, ss. 8-9.

17 Kurat, **op.cit.**, s. 52.

18 Gyula Moravcsik, **Byzantino Turcica, II, Sprachste der Türkvölker in den Byzantine Quellen**, Leiden, 1953, s.151.

19 Baba İshak hakkında detaylı bilgi için bkz: Ahmet Yaşar Ocak, **Babailer İsyanı, Aleviliğin Tarihsel Altyapısı, Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü**, Üçüncü baskı, İstanbul, 2000.

menleri kontrol altında tutmak için çok çaba sarf ettiğine ve Karaman Beylerinin de Türkmenlerle samimi ilişki içinde bulunmasının büyük bir ihtimalle mezheple alakalı olduğuna dikkat çekmektedir.[20]

1256 öncesinden başlayarak Anadolu Selçukluları'nın Moğol nüfuzuna girmeleri ile Kerimüddin Karaman babasının sahip olduğu etki alanını genişletmiştir. Karamanoğullarının adı IV. Kılıç Arslan'ın kardeşi İzzeddin II. Keykavus ile olan taht mücadelesinde de geçmektedir. Bu mücadelede Keykavus'un, Bizans'a sığınmasını takiben (1260), Kılıç Arslan tek hükümdar olup Konya'ya yerleşmiştir. Bundan sonra isyan ederek İzzeddin Keykavus'un safında yer alan uç beylerine karşı Türk-Moğol kuvvetlerinin sevk edilerek isyanın bastırılması ile (1261) aynı şeyin kendi başına geleceğini bilen Karaman Bey, kardeşleriyle Konya'daki taraftarlarıyla haberleşip, harekete geçtiyse de, yenilgiye uğramış ve bu yenilgi sonrasında kardeşleri asılmıştır. 1261 yılında her ne kadar Karaman Bey öldüyse de, Anadolu'daki Karamanlı mücadelesi son bulmamış ve Moğol hâkimiyetine karşı mücadeleye devam edilmiştir.

1277 yılında Memluk Sultanı Baybars, Moğol Ordusunu Elbistan yakınlarında ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Kayseri'ye girerek Selçuklu Sultanının tahta oturuş töreninde olduğu gibi yapılan bir törenle Sultanlık tahtına oturmuştur. Ancak, Moğol Han'ı Abaka'nın daha güçlü bir ordu topladığı haberiyle geri çekilmiştir. Bu arada Karamanoğulları da Eşrefoğulları ve Menteşeoğullarından yardım alarak Konya'ya saldırmışlar ve şehre hâkim olmuşlardır. Bu arada Türkmenler, eski Sultan İzzeddin Keykavus'un oğlu Siyavuş olduğunu ileri süren Cimri adında birini ele geçirdikleri bir sırada Memluk Sultanı Baybars'ın ülkeden gitmesi, güvenilir soyluluğu olan bir sulta-

20 F. Babinger ve F. Köprülü, **Anadolu'da İslamiyet**, İstanbul, 2000, s.97.

nın kısa sürede bulunmasını zorunlu hale getirmiştir. Nitekim, Kırım'daki İzzeddin Keykavus ile de görüşmeler yapılmış, ancak onun ya da oğullarından birinin Konya'ya gelmesi çok zaman alacağından ele geçirilmiş olan sahte Siyavuş'u gerçek bir Sultan çocuğu olarak kabul etme yolunu tercih etmişlerdir. Sahte Siyavuş, Keykubat'ın mezarından alınan bir nişanla Sultan ilan edilmiş ve o sırada Konya'da bulunan eski Sultan Rukneddin'in kızlarından biriyle de evlendirilmiştir. Bundan sonra ise dikkat çekici bir gelişme daha yaşanmış ve yeni Sultan, Karamanoğlu Mehmed Bey'i vezir atamıştır. Türkmen ileri gelenlerine mevki ve ünvanlar dağıtmıştır. Ayrıca Cahen'in şaşılacak bir durum olarak nitenlendirdiği bir gelişme olarak Türkmenlerin Arapça veya Farsça bilmemelerinden dolayı *Rum*'daki Selçukluların tarihinde ilk defa Türkçeyi kullanan bir divan kâtipliği kurmuşlardır.[21] Ancak sonuçta, Karamanoğulları her ne kadar Anadolu'da bir düzen kurmaya çalışsalar da, İlhanlı ordusu düzenlediği bir harekâtla Konya'yı ele geçirmiş ve sahte Sultan Cimri de öldürülmüştür.

Anadolu'da yaşanan gelişmeler karşısında Kırım'da bulunan İzzeddin Keykavus ve oğullarının durumuna değinmek konu bütünlüğü açısından önem arz etmektedir. Anadolu'daki karışıklıklar sürerken İzzeddin Keykavus ölmüş ve en büyük oğlu Gıyaseddin Mes'ud bir süre İstanbul'a yerleştikten sonra kendini sultan ilen ederek babasının ülkesini yeniden fethetmeye koyulmuştur. Bu fetih planları çerçevesinde ortamı hazırlamak amacıyla Sinop'a kardeşlerinden biri gönderilmiştir. Bu arada yaşanan gelişmeler sonucunda İlhanlı Han'ının kararı ile Selçuklu toprakları eskisi gibi Konya merkez olmak üzere batı bölgeleri Keyhüsrev'in oğullarına, Kayseri merkez olmak üzere

---

21 Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, İstanbul, 1985, ss.282-3.

de doğu bölgeler Mes'ud'a verilerek yeni bir taksimata gidilmiştir.[22] Bu tarihten sonra ise İzzeddin Keykavus'un oğlu Mes'ud, İlhanlı denetiminde bir Sultan olmaktan öteye gidememiştir.

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere Karamanoğlulları daima eski Selçukluların bir varisi ve ana kolu gibi hareket etmişler ve Anadolu'da İlhanlı hâkimiyeti boyunca sürekli olarak İlhanlı'ya karşı mücadele etmişlerdir. Bu doğrultuda, Anadolu'da İlhanlı başbuğlarının ayaklanmalarında dahi Sultan Mes'ud ile birlikte ayaklananlara destek olmuşlardır.[23] Ancak, tüm bu çabalar Selçuklu Sultanlığı'nın sona ermesini engelleyememiştir. Uzun zamandan beri Anadolu'da birlik yok olmaya yüz tutarken, her yöre özel beylikler konumuna dönüşmüştür. Bu beylikler arasında da en güçlü olanı, daha önce de belirtildiği gibi Karamanoğulları olmuştur.

Selçuklu Sultanlığı'nın İlhanlı idaresi altına girdiği dönemden başlamak üzere adından sıkça bahsedilen Karamanoğulları, Osmanlı devleti için de başedilmesi gereken bir güç olarak varlığını 15.yy.'ın sonuna kadar devam ettirmiştir.

1398 yılında Yıldırım Beyazıd döneminde Konya ve Larende Osmanlıların eline geçtiyse de, Mut, Ermenak, İçel, Taşeli tarafları hâlâ Karaman ailesinin elinde kalmıştır. Karamanoğulları, 1441-1442 yılında Osmanlı İmparatorluğu Macaristan'da bozguna uğradıktan sonra Osmanlı aleyhine düzenlenen Haçlı ittifakına da destek vermekten çekinmemişlerdir. Bu destek ile ileri harekâta geçerek Beypazarı, Afyon, Bolvadin, Kütahya ve Ankara'ya kadar her yeri yakıp yıkmışlardır. Osmanlı Devleti'ne karşı Haçlılarla dahi ittifak yapmayı göze alan Karamanoğulları direnişlerini 1487 tarihine kadar devam ettirebilmişlerdir. Bu tarihte tamamen Osmanlı idaresi

---

22 **Ibid.**, ss. 287-8.

23 **Ibid.**, s.293.

altına giren beylik, 1500 yılında bir eyalet haline getirilmiştir.[24] Uzunçarşılı'ya göre Osmanlı devleti'ne karşı uzun süren bir mücadeleye girişmiş olan bu beyliğe ait özellikle Ermenak, Anamur, Larende (Karaman), Aksaray, Konya ve Niğde'de bulunan birçok eser onların Selçuk Saltanatının takipçileri olduklarını da göstermektedir.[25] Uzunçarşılı ile benzer görüşler sergileyen Cahen'in de vurguladığı gibi, onlar Selçukluların ana kolu gibi hareket etmekte ve diğer Türkmenler gibi Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykavus'u desteklemekteydiler. Her ne kadar İzzeddin Keykavus Kırım'da bulunsa da, cimri olayında görüldüğü üzere Anadolu'daki Türkmen beyleri ile bir teması olduğu açıkça görülmektedir ve onun oğlu olarak gösterilen bir kişinin tahta oturtulması da ona verilen bu desteğin önemli bir delilidir denilebilir. Bu noktada akla şöyle bir soru gelmektedir: Karamanoğulları Bizans'a sığınan Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykavus'u desteklediklerine göre, acaba İzzeddin Keykavus ile birlikte Bizans hizmetine giren ve daha sonra Anadolu'ya geçen Türkmenler arasında varolma ihtimali yüksek olan Türkopolleri, Karamanoğulları himaye etmiş olabilirler mi veya İzzedddin Keykavus Bizans'a sığındığında onu takip eden askerleri arasında Karamanlılar da var mıydı?

Elde açık tarihi belgeler olmamasına rağmen, yukarıda yer verilen dönemin siyasi tarihinde yaşanan gelişmeler ele alındığında böyle bir ihtimalin pek de uzak olmadığı söylenebilir.

Kendilerine Karamanlılar denilen, Türkçe konuşan ve Türkçe ibadet eden Ortodoksların isimlendirilmesinde etken olduğu düşünülen Karamanoğulları, Orta Anadolu'da birçok yerleşim yerine hâkim olan ve Osmanlı devleti'ni kuruluş aşaması ve sonrasında en çok meşgul eden ve hatta onun karşısın-

---

24 Uzunçarşılı, **op.cit.,** ss. 2-35.

25 **Ibid.,** s. 36.

da en fazla kuvvete sahip olan beylik olarak tarihte yerini almıştır. Karamanoğullarının toprakları üzerinde yoğun bir nüfusa sahip olan bu Ortodoks topluluğun isimlendirilmesi konusunda eldeki mevcut kaynaklar ağırlıklı olarak bu isimlendirmenin coğrafi bir temele dayalı olduğu noktasına işaret etmektedir. Yine bu temele paralel olarak, burada bugüne kadar üzerinde durulmamış bir noktaya daha temas edilmesinin bu duruma farklı bir boyut kazandıracağına inanmaktayız. Anadolu'da mevcut *Karaman* coğrafi isimlendirmesi haricinde bu şekilde coğrafi bir isimlendirmeye ve ayrıca doğrudan *Karamanlı* - *Karamanie* olarak adlandırılan bir gruba Bizans tarihinde de rastlanmaktadır.

Edouard de Muralt'ın, *Essai de Chronographie Byzantine pour Servir à l'Examen des Annales du Byzantine Empire et particulierment Des Chronographes Slavons de 395 à 1057* adlı eserinin ikinci cildi incelendiği takdirde, 1205 yılında İstanbul şehrinin Latin hâkimiyeti altında olduğu dönemde Edirne'ye bir saldırının gerçekleştirildiği görülür. Muralt'ın belirttiğine göre Ulahya (Eflak) ve Karamanie kralları Edirne'yi ele geçirmişlerdir. Haçlılardan on kat daha güçlü durumda bulunan 120.000 kişilik Kuman, Bulgar ve Ulahlardan oluşan büyük bir ordunun başındaki Johannes, Edirne'yi kuşatmıştır. Daha sonra ise Haçlıları kendilerini takibe zorlayan Kumanlar bir tuzak kurmuşlar ve onların bölünmelerine sebep olup yenilgiye uğratmışlar ve Latin imparatoru esir alınarak Tırnovo'ya götürmüşlerdir.[26] Yine aynı eserin birinci cildinde ise Anadolu'da, Alaşehir (Philedelphia)'in 1304 yılında Türkler tarafından kuşatıldığından bahsedilirken, kuşatmaya destek olarak gelecek yardımları kesmekle görevli kişi olan Alişir'in emrindeki *Karamanie*'lerden

[26] Muralt, **op.cit.,** c. 2, s. 285.

bahsedilmektedir.[27] Burada bahsedilen Alişir, daha önce sözü geçen Melik ve Halil gibi Bizans hizmetinde çalışan bir Türk komutanıdır[28] ve onun komutasındaki *Karamanie* olarak adlandırılan paralı Türk ve bunun yanında Alan askerleri Alaşehir kuşatmasını kaldırmıştır.

Diğer taraftan ilgi çekici bir nokta da Büyük İskender döneminde İran'da Horasan'ın güneyinde bulunan Kirmanşah şehrine Karamania denildiğidir. Büyük İskender, Hindistan seferi sırasında Haydaraabat(pattala)'da bir deniz üssü kurduktan sonra ordusunun büyük bir kısmını denizden fazla uzaklaşmamak suretiyle Belücistan (Gedrosya) ve *Karamanya (Kirman-Kirmanşah)* dan sevk etmek ve kuvvetlerini *Karamanya'd*a birleştirmek suretiyle Pazarfat ve Susa üzerinden Babil'e geri dönmüştür.[29] Buradan anlaşılan şudur ki, bugün Kirmanşah olarak bilinen yer Büyük İskender döneminde Karmanya olarak adlandırılmaktaydı. Dolayısıyla, Kirman adı Karmanya'nın değişikliğe uğramış hali midir? Eğer öyleyse, benzer bir isim olarak Beserabya bölgesinde bulunan Akkerman'da benzer bir değişime mi maruz kalmıştır? Muralt'ın belirttiği Ulahya kralı ile birlikte Bizans safında yer alan Karamanya kralının ülkesi bugün Akkerman olarak bilinen yer midir? Yoksa bu sadece bir rastlantı olarak mı değerlendirilmelidir? Bunun dışında, Alişir isimli paralı Türk komutanının emrindeki *Karamanieler* kimlerdir ve Latin imparatorunu tuzağa düşüren ve Tırnovo'ya götüren Kumanların genel olarak yoğun bir biçimde yaşadıkları saha göz önüne alıdığında Karamanya ile bir ilgisi var mıdır? Tüm bu sorular bir araya getirildiğinde ortaya oldukça ilginç bir durum çıkmaktadır: Bir tarafta, 1205 yılında Bizans safında çarpışan Ulah kralı yanında *Karamanie* denilen bir ülkenin kralı ile Ku-

---

27 **Ibid.,** c.1, s. 8.

28 Paparrigopoulou, **op.cit.,** s.145.

29 A. Müfit Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi**, Ankara,T.T.K.,1988, s. 451.

manların Edirne kuşatmasında isimlerinin geçmesi, diğer tarafta, 1304 yılında Anadolu'daki Türklerin Alaşehri kuşatmaları karşısında Alişir isminde bir Türk komutanın kuşatmayı kaldırmakla görevlendirilmesi ve bu kuşatmayı emrindeki *Karamanie*'lerle birlikte kaldırması. Osmanlı idaresi altında Boğdan'da Akkerman olarak adlandırılan yerleşim birimi bugün Ukrayna'nın Odessa yönetim birimine bağlı olan Belgrod-Dnestrovski şehridir ve bu şehir Donetsi ırmağının yukarı kesiminde, Moskova-Horkov ve Sumi-Donetsk Havzası demiryolları üzerinde bulunmaktadır.[30]

Yukarıdaki ilginç tabloyu tamamladığı düşünülebilecek diğer bir bilgi de şudur: J. Eckmann'ın, Anadolu dışında da Karamanlılara rastlandığı konusunda vermiş olduğu bilgi doğrultusunda bugün hâlâ Gagauz yerinde *Karamanköy* olarak adlandırılan bir yerleşim biriminin bulunduğunu burada belirtmek gerekmektedir.

Karamanlıların Osmanlı öncesi dönemde de yine Karamanlı olarak adlandırıldığına dair bir bilgiye Mustafa Ekincikli'nin *Türk Ortodokslar* adlı eserinde rastlamak mümkündür. Ekincikli, Selçuklu döneminde 13.yy.'ın ikinci yarısında kaleme alınmış ve yazarı bilinmeyen bir kaynağı esas alıp bu kaynakta belirtilen bilgilere, başka kaynaklarca desteklenmediği sürece ihtiyatla yaklaşılmalıdır derken, bahsedilen kaynakta Yaranşahr'da iki kiliseninin inşa edildiği bunlardan birinin Romalıların kilisesi, diğerinin de Karamanlıların kilisesi olduğu belirtildiğinin altını çizmektedir.[31]

Türkçe konuşan Ortodoksların genel bir ifadeyle Karamanlılar olarak adlandırılmaları bir kenara bırakılacak olursa, bu insanların kendilerini nasıl isimlendirdikleri sorusunun cevabı-

---

30 *"Belgrod-Dnestrovski"*, **Ana Britannica Ansiklopedisi**, İstanbul, 1986,c. 3,s. 557.

31 Ekincikli, **op.cit.**, s. 116.

nın da oldukça ilginç olduğu görülür. Konuyla ilgili olarak incelenen hemen hemen tüm kaynaklarda Karamanlılar için çoğunlukla *Türkofon Ortodokslar* tabiri kullanılmaktadır. Diğer taraftan, Osmanlı Arşivinde *zımmiyan-ı Karaman* veya sadece *Karamanyan*[32] olarak adlandırılan bu insanların kendilerine Ukrayna ve kuzey Kafkaslarda yaşayan Urumlar gibi *Anadolu Rum'u* veya *Anadolu Hıristiyanı, Anadolulular,* konuştukları dile de *Yavan Türkçe, Sade Türkçe* veya *Anadolu Lisanı* dedikleri görülmektedir.[33]

Genel anlamda, Osmanlı idaresi altında Rum milletine dahil edilmeleri gerçeği çerçevesinde kendilerini *Anadolu Rum'u* olarak adlandırmaları doğal kabul edilebilecekken, acaba bu insanlar sadece coğrafi bir isimlendirmeyle mi diğer Ortodokslardan ayrılmaktaydılar, yoksa onları diğerlerinden farklı kılan başka yönleri de bulunmakta mıydı?

Karamanlı Ortodoks Hıristiyan Nüfus Arasında Türkçe İsimler

Karamanlı Ortodoks Hıristiyanların yaşadığı bölgeler dikkate alınarak yapılan araştırmalar sonucunda Karamanlıların genellikle Türkçe isimler taşıdığı görülmüştür. Ancak, Türkçe isimler dışında Ortodoks Kilisesi mensupları tarafından kullanılan isimlere de rastlanmaktadır. Diğer taraftan belirtilmesi gereken önemli noktalardan birisi de Türkçe isimlere yalnızca Karamanlılar da değil, aynı zamanda bazı Ermeni topluluklarında da rastlandığıdır. Bu konuda Osman Turan'ın *Selçuk Devri Vakfiyeleri III. Celaleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri* adlı makalesinde

---

32 Anhegger, **op.cit.,** s.159.

33 Evangelia Balta, *"Anadolulu Türkofon Hıristiyan Ortodoksların "Ulusal Bilinç"lerini Araştırmaya yarayan Kaynak olarak Karamanlıca Kitapların Önsözleri",* **Tarih ve Toplum**,13/74 Şubat 1990, s. 84; Ekincikli, **op.cit.,** s. 117.

ilginç bilgilere yer verilmektedir. Turan, Selçuklu Sultanlığı'nın ünlü devlet adamlarından olan Celaleddin Karatay tarafından 13.yy'ın ilk yarısında Kayseri ve Elbistan arasında İlbaşı (Zamantı) nahiyesine bağlı Karadayı(Karatay) köyü sınırları içerisinde yaptırılan Kervansarayın vakıfları arasında yer alan köylerden bazılarında öz Türkçe isimler taşıyan Hıristiyanların varlığına dikkat çekerek, yoğun bir biçimde Türkçe isim taşıyan ve ağırlıklı olarak Ermeni mezhebine bağlı bu Hıristiyan nüfusun menşei konusunda daha fazla araştırma yapılması gerektiğini vurgulamakta ve tahrir defterlerinde yer alan: *Kaya veled-i Serkis, Arslan birader-i Haçuk, Budak veled-i Mıgırdıç, Serkis veled-i Balyemez, Baran veled-i Karaca, Subhanverdi veled-i Tomas, Karakoç veled-i Tursun, İlaldı veled-i O, Kirkor biraderi O, Bogos veled-i Hudaverdi, Yağmur, Ulaş, Balı, İlbeği, Çiçek, Serkis veled-i Eymür, Kumrı veled-i Tutı, Serkis veled-i Pulad-Çakır, Yörük veled-i Mehtar, Aydoğmuş birader-i O, Agop veled-i Gökçe, Kaplan, Timur, Şahin, Dede, Toros veled-i Kaya, Ovanis veled-i Hüdaverdi, Melikşah...* gibi isimler taşıyan Hıristiyanların Müslümanlardan ancak *zımmiyan der karye-i mezkur* tabiriyle ayrılabildiklerinin altını çizmektedir. Diğer taraftan, Ermenilerin Türkçe isimler kullanmış olmaları üzerinde de duran Turan, Türkçe isim kullanımının yoğunluğunun bu bölgede bir Hıristiyan Türk unsurunun varlığına delil teşkil ettiğini vurgulamaktadır. Ayrıca, Türk beyliklerinden Karamanlılar arasında Bayburt ve Turgut gibi Türk oymakları haricinde bir Bulgar oymağının da bulunduğunu belirten Turan, Karatay Kervansarayına vakfedilen Güney ve bu civardaki başka bir köyde *Bulgar veled-i Sevundük* ve *Musa veled-i Bulgar* gibi şahıs adlarının varlığının etnik menşe ile ilgili olduğu gerçeği üzerinde durmaktadır.[34]

---

[34] Osman Turan, *"Selçuk Devri Vakfiyeleri III, Celalaeddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri"*, **Belleten**, c.XII, sa.45,1948, ss.67-69. Ermeniler arasında Türkçe isimlere rastlanılması konusunda ayrıca bkz: Hasan Fehmi Turgal, *Mülga*

Osman Turan'ın dikkat çektiği bir diğer önemli konu da Kervansarayı inşa ettiren ünlü Selçuklu devlet adamı Celaleddin Karatay'ın kökenidir. Selçuklu Sultanlarından II. İzzeddin Keykavus'un diğer kardeşleriyle birlikte idareyi ele almasında ve hatta bir ara Keykavus'un tek başına hükümdar olmasında büyük etkisi olan Naib Karatay'ın dönemin bütün vesikalarında babasının adının, bir mühtedinin babasına verilen isim olan *Abdullah (Tanrı Kulu)* olmasının onun Müslüman olmayan bir aileden geldiğinin göstergesi olabileceği söylenebilir. Bunun haricinde Vakfiyesinde akraba ve azadlı kölelerinden aciz kimselere ödenek ayrılırken bunların Müslüman veya Hıristiyan olarak kaydedilmiş olması onun akrabalarından hâlâ İslamı kabul etmeyenlerin olduğuna bir işarettir. Turan'a göre, büyük bir ihtimalle Kilikya-Kayseri arasındaki bir yerden olan Karatay, I. Keyhüsrev'in 1208 yılında gerçekleştirdiği Ermenistan seferinde köle olarak alınmış bir Hıristiyandır ve İbni Bibi, Karatay için *Rum Kölesi* tabirini kullanmaktadır. Diğer taraftan, ona bu bölgede köyler verilmesi ve kervansarayını burada yaptırmış olması yanında aile üyeleriyle bağını koparmaması ve kendisi ile kardeşlerinin Kemaleddin *Rumtaş* ve Seyfeddin *Karasungur* gibi Müslüman isimleri haricinde öz Türkçe isimler taşımaları aslen bir Türk aileye mensup oldukları ihtimalini kuvvetlendiren unsurlardır.[35]

Osman Turan'ın bu çalışması haricinde konuyla ilgili olarak Osmanlı öncesinde Selçuklu ve İlhanlı hâkimiyeti dönemlerine ait olarak gayri müslimlerin durumları hakkında bilinen bir gerçeğe daha dikkat çekmek gerekmektedir. Anadolu'daki gayri müslimler, tıpkı İç Asya'da Uygur ve Hazar devletleri hâkimiyetinde Şamanî, Budist, Maniheist, Hıristiyan, Müslüman ve Mu-

---

Şer'iye Mahkemeleri Sicilleri Üzerinde İncelemeler", **II. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri**, 20-25 Eylül 1937.

35 Turan, **op.cit.**, ss.17, 19-21.

sevî cemaatlerin birlik ve uyum içerisinde yaşamalarına benzer bir biçimde, Selçuklu idaresi altında da serbestce yaşamışlar ve hatta bu serbestliği İlhanlı idaresi altında da devam ettirmişlerdir.[36] Genelde, İlhanlı idaresi din konularında tarafsız kalmış ve farklı dini inançlara karşı saygılı olmuştur. 13.yy.'da İlhanlı idaresi altında Sivas yakınlarındaki Zile'de, Amasya'da, Erzincan ve Malatya'da Hıristiyanların yaşadığı ve piskoposlarının bulunduğu, bunun dışında Kemah, Colonia, Naziantos, Tokat yakınlarında bulunan ve ismi bir zamanlar Bizans ordusunda görev yapmış Hıristiyan Kumanları çağrıştıran *Komana*'da Hıristiyanların yaşadıkları bilinmektedir.[37] Ayrıca bilinen bir diğer gerçek de İlhanlı idaresi altında Anadolu'da yaşayan Hıristiyan Ortodoks veya Gregoryenler dışında İç Asya'dan itibaren farklı inançların temsilcileri olan Türk ve Moğollar da bulunmaktaydı.[38]

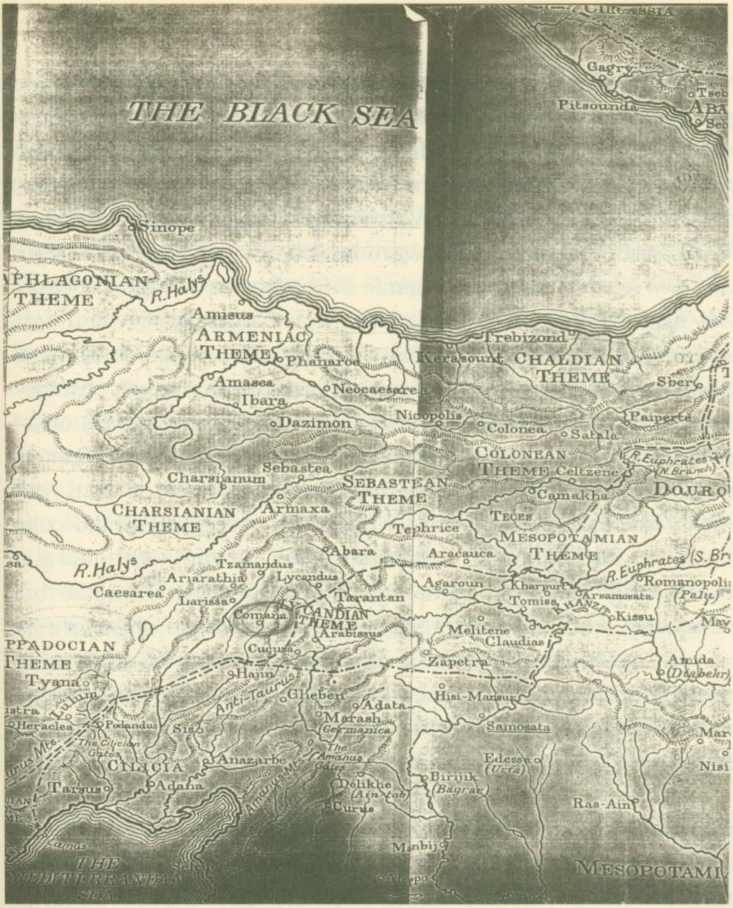
Bu bağlamda, İrene Beldiceanu'nun *Bitinya'daki gayri Müslim Nüfus* başlıklı çalışması ilgi çekicidir. Beldiceanu, Bitinya bölgesinin –bugünkü doğu ve güney Marmara- bir bölümüne ait tapu tahrir defterlerine dayanarak ilginç bilgiler vermektedir. Genel olarak 16.yy. sonuna kadar kentlerdeki gayri müslim nüfusun azaldığına dikkat çeken Beldiceanu, 1573 yılında İnegöl, Söğüt, Yarhisar ve Akhisar gibi şehirlerde Müslüman olmayan kimseninin kalmadığını, ancak Bursa'nın bir istisna oluşturduğunu belirtmektedir. Bursa'nın Koz çeşme olarak adlandırılan mahallesindeki: *Kosta veled-i Tadoros, Mihal veled-i Mihal, Kaloyen veled-i Kaloyen, Arslan veled-i İlyas, Kaloyan veled-i Pulad,*

---

36 Cahen, **op.cit.,**, s.317; Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti,** Ankara, 1965, ss.257,230-232.

37 Cahen, **op.cit.,** s.318; 10.yy'a ait Bizans topraklarında Comana isimli bir yerleşim birimi hakkında Steven Runciman'ın **The Emperor Romanus Lecapenus and his reign**, Cambridge, 1963 adlı eserine bakılabilir.

38 bkz.; Giriş.

Stevan Runciman. **The Emperor Romanus Lecapenus and His reign**
Cambridge, 1963.

Doma veled-i Karaman, Yahşi veled-i İlyas, Todoros veled-i Arslan ve Çardak köyü nüfusundan Akça oğlu Mavrudi, kardeşi Süleyman, Selçuk'un oğlu Yorgi, Karagöz'ün oğlu Yani, Konstantin'in oğlu Karaca, Karaca'nın oğlu Timurtaş... gibi gayri Müslim nüfus isimleri-

ne bakarak bu Hıristiyanların Bizans soyundan gelen insanlar gibi görünmediklerini vurgulamaktadır. Yine tahrir memurlarının gayrimüslimleri ifade eden *gebr*, *kafir*, *zımmi* ya da *haracgüzar* gibi niteleyici bir sıfat kullanmadığı taktirde defterlerdeki Hıristiyan isimlerinin Müslümanlardan ayırt edilemediğini belirten Beldiceanu, doğrudan Türk aşiretlerinin adlarını taşıyan *Yüreğir* ve *Çepni* köyleri üzerinde önemle durmakta ve Yüreğir'de yaşayan tüm köylülerin Hıristiyan ve Grek Ortodoks takviminden isimler taşırken, Çepni nüfusunun Müslüman ve Hıristiyan olarak ayrıldığını ve Hıristiyanların isimlerinin Türkçe olduğunu vurgulamaktadır. Bu örnekler dışında, Bizans İmparatorluğu'nda hizmet etmiş Türklerin varlığına dikkat çeken Beldiceanu, Bizans'ın Hıristiyanlaştırma siyasetinde katı bir kural olan barbar isimlerinin bırakılması gerçeğine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, isimlerinin Grek takviminden olduğunu belirttiği Çepni köyü sakinlerinin büyük bir ihtimalle bu kategoriye dahil edilebileceğini belirten Beldiceanu, diğerlerinin ne yerli Bizans topulukları ne de din değiştirmiş Müslümanlar olmadıklarını, babadan oğula Hıristiyan olan ve Hıristiyanlıklarının incelenmesi gereken bir Türk-Tatar topluluğunun var olduğunun altını çizmektedir.[39]

Yukarıda yer verilen bilgilerle birbirini tamamlar nitelikte olup I.Bölümde üzerinde durulan bir olaya burada tekrar yer vermek gerekmektedir. Bizans hizmetinde askeri görevlerde bulunan çok sayıdaki Kuman, Peçenek, Uz ve Türkopollerin varlığı dışında, ayrıca 14.yy. başlarında Bizans safından ayrılarak Katalan birliklerine katılan Türkopollerin Anadolu'daki Türkmenlerden de destek aldıkları bilinmektedir.[40] Bu destek

---

[39] Irene Beldiceanu, "Bitinya'da Gayrimüslim Nüfus (14.yüzyılın ikinci yarısı-15.yüzyılın ilk yarısı)", **Osmanlı Beyliği**, ed. Elizabeth Zachariadou, Tarih Vakfı yayınları,İstanbul, 1997, s. 18.

[40] Bkz.; ss. 127-132.

bağlamında Anadolu Türkmenlerinin başında yer alan Halil ve Melik komutasındaki Hıristiyan Türkopoller Katalanların safında yer alarak Bizans'a karşı birçok yağma hareketinde bulunmuşlardır. Daha sonra Anadolu'ya geçmeye karar veren Halil ve adamlarına, İzzeddin Keykavus ile birlikte Bizans safına geçtikten sonra Bizans devleti tarafından Dobruca'ya yerleştirilen Türkler de katılmışlardır(1307-8). İşte bu noktada Paul Wittek, Halil ile birlikte Anadolu'ya geçen Türkler arasında Hıristiyanların da olabileceklerini ileri sürmektedir.[41] Halil ile ilgili daha sonraki bilgilere Uzunçarşılı'nın *Anadolu Beylikleri Tarihi*'nde rastlanmaktadır. Çanakkale-Balıkesir bölgesinde 13.yy sonu ile 14.yy.'ın başında kurulmuş olan ve köken olarak 11.yy'da Orta Anadolu'da bir devlet kurmuş olan Melik Danişmend'e dayanan Karesi Beyliği'nin başındaki Karasi Bey, Moğollardan kaçarak kendisine sığınan Türklerle birlikte Dobruca'dan Ece Halil kumandasında gelen Sarı Saltuk'a mensup Alevi Türkmenleri kendi topraklarına yerleştirerek bu bölgedeki Türk nüfusunu artırmıştır. Dolayısıyla bugün bu bölgede var oldukları bilinen Tahtacı Türkmenleri, Çepnilerle birlikte[42] Beldiceanu'nun 16.yy.'da Bitinya'da tespit ettiği Türkçe isimli Ortodoksların Halil ile birlikte Anadolu'ya dönen Türklerle bir bağlantısı var gibi görünmektedir.

Bu şekilde gayrimüslim nüfus içerisinde öz Türkçe isimlere yalnızca Bitinya bölgesinde rastlanmamaktadır. Sivas, Tokat, Ankara, Adana, Konya, Kayseri, Niğde, Nevşehir gibi Orta Anadolu bölgesinde de benzer bir durum söz konusudur. Örneğin Tokat'a bağlı ve yukarıda bahsedilen Zile ve Artıkabad (Artova) çevresinde *Kulı-ı Karakuş* nahiyesinde bazı köylerde vakıf reayası olan gayri müslim nüfusun Müslümanlara oranı yaklaşık %3-

[41] Wittek, **op.cit.**, s. 666.

[42] Uzunçarşılı, **op.cit.**, s.96; Köprülü, **op.cit.**, s. 52.

4'dür. İsimlerine bakıldığında bazılarının Rum ve Ermeni ismi taşısa da, yarıya yakın kısmının isimleri *Alagöz, Ayvaz, Bayram, Budak, Gökçe, Yılbeyi, Bünyad, Karagöz, Kaplan* gibi Türkçe isimlerden oluşmaktadır. Yılmaz Kurt'a göre her ne kadar gayri müslim nüfus içerisinde bir kısmı belirli Türkçe isimleri alsalar da Zile-Artıkabad yöresindeki durum çok farklıdır. Kurt, Anadolu'nun çeşitli yerlerine ait incelemiş olduğu defterlerde bu sıklıkla gayri müslimin Türkçe isim kullandığına rastlamadığını belirtirken, bu bölgeye ait defterde 1286 gayri Müslim vergi nüfusunun kayıtlı olup bunun 469'unun ayrı isim kullandığını bunun da yaklaşık olarak her üç kişiye 1 isim düştüğünü belirtirken, bunun isim zenginliğine işaret etmesinin altını çizmekte ve bu isimlerden babalarına ait 583 ayrı ismin 296'sı Türkçe veya Türklerce kullanılan Müslüman isimleri olduğuna dikkat çekmektedir. Bu da oran olarak yaklaşık % 50.7'ye isabet etmektedir. Kurt'a göre bu durumu Türkçenin etkisiyle, ticaret zorunluluğu veya dini baskı ile açıklamak mümkün değildir ve Anadolu'nun diğer bölgelerindeki gayri Müslimler, özellikle de Rumlar, Türk isimlerine hiçbir zaman bu ölçüde rağbet etmediklerine göre[43] bu kişilerin kökeninin Rum olup olmadığı açık bir şekilde soru işareti uyandırmaktadır.

Tapu Tahrir Defterleri kadar Şer'iye Sicilleri de bu konuda ilgi çekici verilere sahiptir. Nejat Göyünç 16.yy.'da 1522 yılında Ankara'da kalede bulunan Hıristiyan mahallesine dikkat çekerken, mahalle sakinlerinin bir kısmının Ermeni olup *Vartan, Serkis, Bedros* ve *Kirkor* gibi isimler taşıdığını, ancak bu isimler haricinde *Melikşalı, Gökçe, Aydın, Kutlu, Arslan, Emirşalı ve Murad* gibi Türkçe isimlerin de bulunduğunu belirtmektedir. Aynı durumun Ankara'nın diğer mahallelerinde de söz konusu olduğunu vurgulayan Göyünç'e göre Türkçe isimler taşıyan Hıristi-

43 Yılmaz Kurt, "*Sivas Sancağı Kişi Adları*", OTAM, c. 4. s. 233-239

yanlar *"muhtemelen Bizanslılar zamanında Balkanlar'dan Anadolu'ya geçerek yerleştirilmiş olan Hıristiyan Türklerin kalıntılarıdır"*.[44] Yine Ankara ile ilgili olarak *Ankara'nın I numaralı (1583-16489) Şer'iye Sicili*'ni inceleyen Halit Ongan'ın da bazı tespitlerinden bahsetmek gerekmektedir:

> *Bayram veled-i İnebeyi, Tanrıverdi veled-i Budak, zımmi Şahbula, zımmi Hüdaverdi, zımmi Karaman ve Hüsrev, zımmiye Katunpeşe, Kaya Balı veled-i Abraham, Körpe veled-i Sultanşeh, Şehbula veled-i Seferşeh, Şahbula bint-i Tatar nam zımmiye, Tanrıverdi veled-i Budak*[45]

Orta Anadolu bölgesinde Niğde iline bağlı Bor kazasına ait (929-939 Hicri- 1523-1533) Şer'iye Sicillerinde yer alan gayri Müslim isimleri arasında; *Arslan bin Nikola, Bahşayiş bin Aygut, Tanrıvermiş ve Bahar, Bağband, Devlet binti Nikola, Kızlarbeyi, Tanrıvermiş ve kardeşi Bahadır, Turmuş bin Bahadır, Tursun bin Turmuş, Yağmur*[46] gibi isimleri taşıyan gayri müslimlerin oldukları tespit edilmiştir.

Sivas iline ait 1617 tarihli bir mahkeme kaydına bakıldığında Sivas'ta Kaleardı mahallesinden *Turfanda binti Kumru* nam zımminin sahip olduğu bir mülkü *Bulduk veled-i Balyedi'ye* sattığı görülür. Yine 1593 yılına ait başka bir kayıtta zımmiye *İnci Bey'in kızı Gülistanın Balı oğlu Kayabalı* nam zımmi ile evlendiği belirtilirken, 1679 yılına ait bir kayıtta Kayseri'li *Yahşi veled-i Kaplan* ve *Anasdas veled-i Murat* ile *Murat veled-i Dede* isimlerin-

---

44 Nejat Göyünç, *"Onaltıncı Yüzyılda Ankara"*, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,** 1, 1967 s.73.

45 Halit Ongan, **Ankara'nın I Numaralı Şer'iye Sicili,** T.T.K., Ankara, 1958, ss. 17, 46, 48, 609, 581, 226,103,180,455, 61, 180, 206, 268.

46 Ragıp Önen, *"Bor Halil Nuri Bey Kütüphanesindeki Mahkem-i Şer'iye Sicilleri ve Bunlarda Görülen Türkçe Kişi ve Köy isimleri"*, **Türk Etnoğrafya Dergisi**, Ankara, 1959, sa. 3-4, 1958-61, ss.108-110.

deki zımmilere rastlanılır. Kayseri kayıtları arasında devşirme olayı ile ilgili bir kayıt da oldukça dikkat çekicidir:

> *"Vechi tahriri sicil oldur ki 981Ramazanının evasatında emri hümayun ile karye-i Çukur'dan Acem oğlanı olan Sayacı bin Şehri, Balı bin AyaYorgi ve Timur bin Sevindik nam üç nefer kimesnelerin baş libasları tekmil olundu ehli karyeden alındı deyu samsuncu başı Hızır Ağa canibinden vekil olan Mehmed ikrar etmeğin karyei mezburdan zımmi Tanrıverdi bin...., Bayram bin Sevindik ve Budak bin Elvan tasdik edüp bittalep sicil olundu".*[47]

Devşirme ile ilgili 988H(1609) tarihli bir diğer belge ise şöyledir:

> *"Vechi tahrir-i sicil oldur ki, 981 Ramazan'ının evasatında emri hümayun mucebince acemi oğlanların cemi için gelen kıdvetiilmacit velekarim samsuncu başı Hızır ağa canibinden vekil olan Ahmet bey meclisi şer'ide ikrar edüp dedi ki Karye-i Zincidere reayasından iki oğlan iki libas harcı alındı gayrı alakaları kalmadı dedikte mukırri mezburu karye-i mezbureden Çoban bin Düğüncü ve Karaman bin Yardım Şeh tasdik edüp vakıa iki oğlan ve iki libas harcı alındı gayrı nesnemiz almadı dediği bittalep sicil olundu".*[48]

Din görevlileri arasında her ne kadar Ortodoks ismi görmeye alışık olunsa da aşağıdaki örnekte olduğu gibi babalarının öz Türkçe isimler taşıdığına rastlamak da mümkündür. 1058(1679) yılı Rebiülevvel ayına ait bir belgede:

---

47 Hasan Fehmi Turgal, *"Anadolu'da Gregoryen ve Ortodoks Türkler"* , **Ülkü**, c. 4, sa.2, s.180.

48 **Ibid.**, s.180.

"vechi tahriri sicil oldur ki, Kayseriye Rumiyan keşişlerinden Simyon veled-i Kara ve Sava veled-i Uğurlu nam rahiban mahfili kazada.... olan Hızır Balı ve Gülbalı muvacehesinde ikrar ve takriri kelam edip mezbur Hızır Balı'ya kırk kuruş deyyinimiz olup ....."[49]

Şer'iye sicillerinde bazen bir gayri müslim ailenin tamamının isimlerini aşağıdaki örneklerde olduğu gibi bir arada görmek de mümkün olabilmektedir:

> *"Maksadı re'si medinei Kayseriye kazasına tabi Talas karyesinden olup ticaret tarikı ile mahruseyi Konyaya gelip biemrillahi teala halik olan mesfur Malkoç müddei mezkur Sinan ile ikisi liebeveyn karındaşlardır. Babalarının ismi Safer ve validelerinin ismi Gülizar nam zımmiye olmağla..."*[50]

Kayseri mahallelerinden İslim'de *"mürd olan İlana(?) binti Kumru nam nasraniyenin Suna nam sagirine dedesi Kumru veled-i Geyş nam zımmi vasi nasbedildiği gıbbettasdik ketbolundu. 1041"*[51]

Ömer Lütfi Barkan *Türk Yapı ve Yapı Malzemesi için Kaynaklar* başlıklı makalesinde Süleymaniye Camii ve imaretinin inşaatına ait mufassal muhasebe defterlerini incelerken karşılaştığı gayrimüslim ustaların isimlerinin dikkat çekici olduğunu vurgulamaktadır. Barkan, bazı Orta ve Doğu Anadolu yerleşim yerlerinde Hıristiyanların asırlardan beri kalabalık Türk kitleleriyle içiçe yaşamalarından dolayı ve *"hatta belki de vaktiyle Hıristiyanlığı kabul etmiş fakat lisan ve adlarını değiştirmemiş Türk soyundan kimseler olmaları dolayısıyla" Budak, Karagöz, Arslan Karaman, Timur, Alagöz, Tanrıverdi, Hüdaverdi, Aydoğmuş, Ayvat, Kalender, Hızır, Murad, Aslı Beğ, Aydın, Paşa Bey, Karyağdı, Karabaş, Karakaş, Kaplan, Hüsrev, Kumru, Kuzu, Bahadır, Bayram, Balı, Melikşah* gibi

---

[49] **Ibid.**, s.181.

[50] Mesud Koman, *"Anadolu Hıristiyanlarında İslam ve Türk Adları"*, **Konya**, Konya Halk Evi, no.3, İkinci Teşrin 1936, s.182.

[51] Turgal, **op.cit.**, s.959.

Türk isimlerinin bulunmasının altını çizmektedir. Barkan, bu ustaların çoğunlukla Kayseri, Konya ve Amasya gibi Orta Anadolu'dan geldiklerine de ayrıca belirtmektedir.[52]

Barkan'ın genel olarak Süleymaniye Cami ve imareti inşaatında en fazla ustanın gelmiş olduğunu belirttiği Kayseri şehri üzerinde biraz daha yoğunlaşarak burada yaşamış olan gayri Müslimlerin taşımış oldukları isimlere ağırlık verilmesi ortaya oldukça ilginç bir durum çıkartacaktır.

Bu konuda Kayseri Erciyes Üniversitesi Tarih bölümünde Yüksek Lisans tezleri olarak incelemeye alınmış bulunulan ve yine ilgili bölümün bünyesinde yer alan KAYTAM (Kayseri Araştırmaları Merkezi)'da bulunmakta olan Kayseri Şer'iye sicillerinden bazıları tarafımızdan yeniden gözden geçirilmiş ve aşağıda yer alan Türkçe gayri Müslim isimleri tespit edilmiştir.

1609-1611 yıllarına ait Kayseri Şer'iye Sicilinde yeralan gayri müslimlerin taşıdığı Türkçe isimler şöyledir:

> *Sefer veled-i Sefer, Sultan veled-i Karaca, Sefer veled-i Karakoç, Dilir veled-i Tatar, Beyler veled-i Arslan, Kalender veled-i Sultan, Murad ve Yovan, Sefer, Bali veled-i Ağzar, Cumar(?) veled-i Timur, Güllü bint-i Karasatır, Ağca veled-i Timur, Tanrıverdi veled-i Timur, Yağmur, Sefer ve Altun(?), Beşe Balı ve Devlet ve Öksüz oğlu, Sinan veled-i Uğurlu, Meryem bint-i Beyler, Sultan, Şahin (?) veled-i Balı, Dede Balı veled-i Şahbalı, Küçük veled-i Tarşad(?), İbrahim veled-i İse Balı, Kutlu beg veled-i Baran/ Beray (?), Karlı veled-i Sare/Sava(?), Ferman veled-i Murad, Sultan Balı veled-i Eymir, Öğündür veled-i Serkis, Ruşen veled-i Murad.... Germir karyesinde dikkat çekici bir isim olarak: Bulgar veled-i Mihal ve İne, Karaman ve Sultan ve Yovan, Murad ve Bayram, Beğli veled-i Todori, Dostum*

---

52 Ömer Lütfi Barkan, *"Türk Yapı ve Yapı Malzemesi İçin Kaynaklar"*, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, c.17, no.1-4, Ekim 1955-Temmuz 1956, ss.13,19.

veled-i Karaca. Uğurlu veled-i Yardımcı. Erkilet nam Karyeden; Nurlu veled-i Sefer, Yovan veled-i Kel Murad. Umur veled-i Aydın, Kumrı veled-i Keşiş, Gülabi veled-i Kayser, Çoban veled-i Yoseb, Gündüz veled-i Sapir/Sabir, Sayur(?), Allahverdi veled-i Şehmir, Anasdas veled-i Cihanşah. Endürlük nam karyeden Şatır veled-i Gorhi. Sefer veled-i İhtiyar, Ahuluağaç nam karyeden Andronikos veled-i Kara Küçük, Atmaca veled-i Köstendil, Gülistan veled-i Bahadır., Tursun veled-i Turak, Yusuf veled-i Abdullah, diğer Gülistan veled-i Bahadır ve Bereketli nam karyeden Sefer veled-i Keşiş.... Kuvvetli veled-i Timur, Hacı Balı mahallesinden Karakoç veled-i Hoca Bahşı/Yahşi, Kara Devlet veled-i Hoca Bey... Vekse(?) nam karyeden Kuvvetli Şah veled-i Kozma. Şerban mahallesinden Sultan bint-i Nevruz ve kocası Aydoğmuş veled-i Ayvad. Develi nam karyeden Aydın veled-i Halil ve Balı veled-i Beygeldi. Endürlük nam karyeden Güldalı bint-i Gülabi ve Gülabi veled-i Kayser, Yosef/ Yusuf ve Kaya Balı veled-i Sefer ve Meryem ve Tatar veled-i Sefer(?). İse veled-i Gülemir, İskender veled-i Tatar .[53]

Bir gayri Müslim ailenin üç kuşak boyunca taşıdıkları isimleri göstermesi açısından önemli bulunan bir belgede ise;

"Kayseri'ye müzafatından İstefane nam karyeden Hüseyin bin Abdullah nam kimesne mahfil-i kazada Mihail veled-i Saka nam yetimin vasi-i şer'isi olan Anna Peşe nam zımmiye üzerine takrir-i dava edüp Karye-i mezburede Tavlı tarlası demekle maruf ma'lümetü'l-hudud bir kıt'a tarla dedem Küçük tarlası olup, Küçük mürd olup babam Karlı'ya kaldı. Karlı mürd olup bana kaldı. Şer'e sual olunmasın taleb ederim..... 1019/5 Nisan 1610"[54]

denilmektedir.

---

[53] Mustafa Ertürk, **Kayseri'nin 13 nolu Şer'iye Sicili**, Erciyes Üniversitesi, Tarih bölümü yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1994, varak 50.

[54] **Ibid.**

Bu belgeden anlaşıldığı kadarıyla babasının adı Abdullah olarak zikredilen Hüseyin (bin Abdullah) de bir Hıristiyanken Müslüman olmuştur. Diğer taraftan, dedesi *Küçük*'ün ve babası *Karlı*'nın Hıristiyanlar için kullanılan ve *ölmek* manasındaki *mürd olmak* tabiriyle nitelenmesi bu kişilerin Hıristiyanlığına bir delil teşkil ederken, bu ailenin her ne kadar Hüseyin'in Müslüman olmadan önceki ismi belirtilmemişse de, dedesi ve babasının taşıdığı isimler konumuz açısından oldukça ilgi çekici görünmektedir.

Kayseri iline ait 1611-1626 yılllarına ait Şer'iye Sicillerinden tespit edilen isimler de şöyledir:

> *Gökçe, ...veled-i Körpe, Hüdaverdi veled-i ..., Ohannes veled-i Timur, Vasili Balı, Karlıca, Sefer veled-i Hızır Beşe, Sultan Beşe veled-i Devletkar, Saya veled-i Uğurlu, Hüdaverdi, Burak veled-i Yunus, Arzuman, Körpe, Sava veled-i Nevruz, Devlet veled-i Şehri, Uğurlu veled-i Karaman, Cihan Beşe veled-i Sultan. Gesi nam karyeden Yağmur, İnci veled-i Körpe, Todori, Karaoğlan(?). Endürlük'ten Aydoğdu, Dede Balı veled-i Şalı, Gündüz veled-i Keşiş. Gesi nam karyeden Karaca kızı Alıtiye, Balıoğlu Kalender ve KutluBeg, Dursun veled-i Türkman(?).*[55] *Erkilet nam karyeden Şirin veled-i Karakoç, Timur veled-i Bogos, Tanrıverdi veled-iii Suultan, Anasdas veled-i Kaplan, Kaplan veled-i Uğurlu. Ulubürüngüz nam karyeden Bahadır ve karısıKayıhan(?). Balaban Keşiş veled-i Tanrıverdi. Ağyad veled-i Gökçe, Temam bint-i Köse Tudu veled-i Gökçe, Gürelik veled-i acar, Sefer veled-i Yani, Karakoç, Uğurlu ve kardeşi Murat,Toma veled-i Murad, Aydoğdu veled-i ayvad, Çakıcı veled-i Mardar(?), Laçin, Vasil veled-i İnebeg, güleser bint-i*

---

[55] İsmail Kaya, **15/2 nolu Kayseri Şer'iye Sicil Defterinin Transkripsiyoni ve Değerlendirmesi, H1019-1020/ M1611-1612,** ErciyesÜniversitesi,Tarih bölümü yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1995.

Bağdeser ve kocası İbrahim bin Abdullah. Karye-i Hisarcan'dan Köstendil veled-i Karagazi. Karakoç veled-i Kayser, Nazıl bint-i Bağdeser. Kara Yovan ve karısı HatunBula bint-i Eymir Balı ve yetimleri, Kaya. Bektaş mahallesinden Sefer veled-i İhtiyar, Begler veled-i Turak, Sinan veled-i Altun, Kaya veled-i Tatar. Germir nam karyeden Şahin, Karlı, Karagöz, Urum Ali, Uğurlu veled-i Sarı Hacı, Petros veled-i Gülemir [56] *Pavlu veled-i Kaya, Balı veled-i Bağcı, Anasdas veled-i Sefer. Darsiyak nam karyeden Lazari veled-i Karabeg. Gergeme nam karyeden Arslan veled-i Budak. Malhubun nam karyeden Murad veled-i inebeg. Sarımsaklı nam karyeden inebeg veled-i Save. Sayacı veled-i Kutlu Beşe. Taşraşehir'den Sefer veled-i Pirli, Sultan Balı, Kulakoğlu Yovan, Develilioğlu Sultan, Hatır ve Aslan. Karakeçi mahallesinden Uğurlu veled-ii Sultan Balı, Gülabi veled-i Balı.arzuman veled-i Balı, Uğurlu veled-i Sultan Balı. Hisar önünden Bolat veled-i Tatar ve kardeşleri İnebeg ve Murat(?), Mercan veled-i Demir dede ve Balı veled-i Hasan.Gülbeg, Arzuman veled-i Gregos, Durmuş, Dede Balı veled-i Sultan Balı, Budak veled-i Tanrıverdi, Sultan veled-i Murat, Durmuş Balı, Tatar veled-i Mercan. Oduncu mahallesinden HatırBalı Beg ve yetimesi Ayhatun, karısı Altun bint-i Boğos. Depecik mahallesinden Bağdesir veled-ii Yani. Kaya bint-i Yovan, Hatır veled-i Gülbaba. Uyan(?) mahallesinden Sultan Kaya bint-i Yuvan, Yahşi, Tatar, Zincidere karyesinden Gökçe veled-i Köstendil.*[57]

Kayseri Kiçikapu mahallesinden *Gülhatun bint-i Şahbalı, Yahşi/Bahşı,* Efkere nam karyeden *Şahbaz bint-i Dönir(?)* kızı *Ayhatun,*

---

[56] Selahaddin Çördük, **20 nolu Kayseri Şer'iye Sicili, h.1027/m.1617**, Erciyes Üniversitesi, Tarih bölümü yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1995 .

[57] Ahmet Gündüz, **27/1 nolu Kayseri Şer'iye Sicili, h.1035-1036/M.1625-1626**, Erciyes Üniversitesi, Tarih bölümü yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1994.

oğlu *Polat ve Polat'ın* oğlu *Uğurlu* (1067 yılı).[58] Emir Sultan mahallesinden *Anasdas veled-i Balı* ve karısı *Meryem* bint-i *Durmuş*'un kızları *Gülcihan ve Gülzade,* oğulları *Balı ve İmirze,* bir diğer kızları *Sultan*'dır.[59] Bir ailenin bir üyesi hariç tüm üyelerin Türkçe ve Türkler tarafından kullanılan isimler taşıyor olması oldukça ilginçtir. Kayseri'ye ait 1617 tarihli bu Şer'iye Sicili kayıtlarında yer alan ve dikkat çekici diğer isimler ise şu şekildedir:

> *Yovan veled-i Polat. Rumiyan mahalesinden Kurt veled-i Hızır. Selmen mahallesinden Sefer veled-i Bünyat ve oğlu Balı, Sefer veled-i Aslan. Harpit mahallesinden Ağacan veled-i Mardaros ve karısı Gülana bint-i Devlet ve oğlu Abraham. Kiçikapu mahallesinden Sefer veled-i Keşiş. Efkere karyesinden Nazlı bint-i Kutlu. Gülhatun binti Şahbalı. Kayseri Tatar mahallesinden Murat veled-i Uğurlu ve İsebalı veled-i Devlet. Şarkiyan mahallesinden Gülağa bint-i Sefer ve kızı Meryem. Karakeçi mahallesinden Devlet veled-i Balı. Emir Sultan mahallesinden Kaya veled-i Anderyas ve karısı Şam(?) Hatun ve oğulları Anderyas ve Kaya ve kızı Kıymet. Germir karyesinden Bağcı veled-i Murat, Tavlasun karyesinden Acar Kurd ve Şah Murat ve Yuvanoğlu Baryam ve Acar Şah(?). Rumiyan mahallesinden Karagöz ve Hüdaverdi veled-i Nikol, kardeşi Ayan ve kız kardeşi Gülcihan ve Sava veled-i Hergeleci ve Sefer veled-i Murat ve YuriBalı veled-i Dede. Yine Rumiyan mahallesinden Tanrıverdi ve oğlu Korail ve Anasdas ve kızları Gülistan ve Meryem. Sava ve Kara, Allahverdi ve Murat. Bektaş mahallesinden Yağmur ve Emir. Karakeçi mahallesinden zımmi Kasap Nail ve karısı Ayhatun bint-i Karaman ve kızları Meryem ve Nazlı.*

---

[58] Rıdvan Yurtlak, **66/1 nolu Kayseri Şer'iye Sicili,** h. 1067/M.1657, Erciyes Üniversitesi, Tarih bölümü yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1998, belge 15.

[59] **Ibid.,** belge 65.

Zincidere'den Yani veled-i Dede Balı. Bahadır, Karakoç, Arzuman. İslim Paşa Mahallesinden Tanrıverdi veled-i Uğurlu ve karısı Altun bint-i Anasdas. Sultan mahallesinden Devlet ve Altun bint-i Kaya Balı. Avşaroğlu Gülabi.[60]

Şer'iye Sicilleri dışında Tapu Tahrir Defterleri'nde yer alan gayri müslim isimleri arasındaki Türkçe isimler de yukarıda yer verilen isimlerle büyük benzerliklere sahiptir. Yine Kayseri'ye ait 16.yy. Tapu Tahrir Defteri'nde yer alan ve yine ileride görüleceği gibi konumuz açısından örnek bir teşkil eden Çukur karyesinden bazı isimlere yer verilebilir:

Karye-i Çukur'dan: mahalle-i Kor: Karlı veled-i Aydoğdu ve Hızır veled-i O (yani Karlı'nın oğlu Hızır), Yağmur veled-i Aydoğdu,Satılmış veled-i İneverdi ve Yardım birader-i O (yani Satılmış'ın kardeşi Yardım), Aydoğdu veled-i O (Yardım'ın oğlu Aydoğdu), Kademşalı veled-i Aydoğdu, Ağabalı veled-i O, Emir veled-i Tutuk ve Yörük birader-i O (emir'in kardeşi Yörük), Ayurdı veled-i Yahşi ve Budak veled-i O ve Sefer veled-i O, mirerşalı veled-i Uğurlu, Tekir veled-i O, Karip veled-i Ayurdı ve Durmuş birader-i o, sefer veled-i calapverdi ve Gökçe birader-i O ve Döğenci birader-i O, Sefer veled-i Küçük ve Mihail veled-i O, Hızır veled-i Küçük ve Yardım birader-i O, Kayser birader-i O, Yardım veled-i Karaca, Tanrıverdi veled-i Yörük ve İnebey birader-i O ve Yasef birader-i O ve Bahadır veled-i O, Tanrıverdi veled-i Yörük ve İnebey veled-i O, Aydığdu veled-i Seydi,Hızır veled-i Hızır ve Sefer veled-i O, Balıcan veled-i Hızır. Mahalle-i Güliceden: Gökçe veled-i İvan, Durmuş veled-i Satılmış ve Dursun birader-i O, Nikol veled-i Urumşalı ve Bayram birader-i O, Turanşalı veled-i Çullu, Kademşah veled-i Karakoç, Aslıbeg veled-i Yagop ve Budak veled-i O, Turanşah veled-i AslıBEg ve Hızır veled-i O, Küçük veled-i Aydoğdu ve Aydoğdu veled-i O, Sefer veled-i Kutluşahlı ve Ahi

---

60 **Ibid.**

veled-i O, Balı veled-i Bayramlı ve İneverdi veled-i O,Sarı veled-i Yalışi ve Tekir veled-i O.[61]

Osmanlı Arşiv belgeleri arasında öz Türkçe isim taşıyan Ortodoks nüfusla ilgili daha birçok belge bulunmaktadır. *Bab-ı Ali Evrak Odası Sadaret Evrakı Divan-ı Hümayun Kalemi* belgeleri arasında 1843 yılında Kayseri bölgesinden Asakir-i Mansure-i Nizamiye-i Şahane Kaymakamı olan Ahmet Bey, aynı yerde yaşamakta olan *Uğuroğlu* isimli zımmide alacağı olduğu konusunda bir arzuhal sunmuştur.[62] Yine bir alacak davasında *Poladoğlu* Yovan'ın *Bayramoğlu* Yovan'dan alacağı vardır ve Bayramoğlu öldüğünden varislerinden alacağını temin etmek için Dersaadet'e müracatta bulunmuştur.[63]

Osmanlı devleti'nde idari, siyasi, askeri, mali ve şer'i işlerinin her türlü şikâyet ve davaların görüşüldüğü Divan-ı Hümayun'da reisülküttabın mühim olarak addeddiği ferman ve hükümlerin kaydedildiği Mühimme Defterleri'nden 45. ciltte oldukça ilginç bir durum aktarılmaktadır. 1610 yılında Larende Kadısı Mevlana Nuh Efendi mektup göndererek, Larende nahiyesinde tımar tasarruf eden Hacı Memi için mukaddema ismi *Emirşah* iken Hacı Memi nam ile tımar aldığını bildirmeleriyle tahkik olunup zımmi iken ismi *Emirşah* olup İslama geldikte *Memi* tesmiye olunduğunu müteaddid şahidlerin ifade ettiğini bildirmektedir. Beylerbeyinin hakkı icra etmesi ile ilgili olan bu belgede görüldüğü üzere zımmi olan *Emirşah* Müslüman olunca *Hacı Memi* adını almıştır. Anlaşılan onun Müslüman olmadan önce taşıdığı isim idari manada bir karışıklık yaratmıştır.[64] Bir

---

61 Güray Kırpık, **Kayseri, Niğde ve Aksaray Livalarında Hıristiyan Türkler,** Gazi Ün. Eğitim Fakültesi yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara,1997, s. 60-62.

62 **B.O.A., A.D.V.N,** dosya: 2, sıra: 1,1259.1.9.

63 **B.O.A., A.M.K.T.D.V,** dosya: 137, sıra: 40, 1273 R 29.

64 **Mühimme Defteri**, c. 45, s. 229, hüküm: 2702.

başka örnekte de: Ankara, Sivas, Erzurum ve Diyarbakır'a varıncaya kadar tüm kadılara hitaben gönderilen bir hükümde *Milgün* ve *Balı* isimlerindeki zımmıların nerede bulunurlarsa hemen yakalanıp İstanbul'a gönderilmesi istenmektedir.[65]

Yukarıda görüldüğü üzere gayri müslim nüfus arasında öz Türkçe isimler haricinde İranî kökenli olup Türkler tarafından kullanılan şahıs isimlerine ve *Beg, Şah, Emir, Melik* ve Sultan gibi ünvanlara sık rastlanmaktadır. Gayrimüslim nüfus içerisinde bu tür isimlerin varlığı ile ilgili değişik görüşler hâkimdir. Bu tür isimler: 1- Çok eski bir *Türkleştirme* ve *Kültürleşme* olduğunu, 2- Bu Hıristiyanların Türk kökenli olduğunu, ya da Ronald C. Jennings'in belirttiği gibi Turkofon Yunan ve Ermeni ile Hıristiyan Turklerin karışımı ile ortaya çıkan ırki olarak karışık bir topluluk oldukları ihtimalini ortaya koymaktadır.[66]

Yukarıda örnekleri verilen Türkçe isim taşıyan gayri Müslimlerin durumunu; bir grup veya topluluğun yabancı bir kültüre sahip grup veya topululukla temasa geçmesi durumunda hiçbir dahili veya harici baskıya maruz kalmadan o kültürün belli kısımlarını alıp benimsemesi sonucu ortaya çıkan *serbest kültür değişimi* veya bir toplumun sahip olduğu kültürünü uzun mesafeler aşıp yeni bir yerleşim yerine yerleştiğinde burada yaşayan insanlar üzerinde zorla etkin kılmaya çalışması ile meydana gelen *kültürleşme*[67] ile açıklamak mümkün müdür?

Türklerin, Malazgirt sonrası Anadolu'ya yerleşmeye başlamalarını takiben burada yaşayan yerli nüfus ile temas kurmaları ve karşılıklı bir etkileşim sonucu kültürel birtakım değişmelerin

65 **Mühimme Defteri**, c. 31, s. 95, hüküm: 234,12 Ca 985(1606).

66 Ronald, C. Jennings," *Urban Population in Anatolia in the 16th century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum*", **International Journal of Middle East Studies**, 7 (1976), s. 34.

67 Mümtaz Turhan, **Kültür Değişmeleri, Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik**, İstanbul, 1997, ss. 50-51; Bozkurt Güvenç, **İnsan ve Kültür**, İstanbul,1991, s.122.

yaşanmış olması kaçınılmazdır. Yukarıda da değinildiği gibi Türk hâkimiyetiyle birlikte Anadolu'da yaşayan Hıristiyan Bizans nüfusu içerisinden kendi arzularıyla hiç bir baskıya maruz kalmadan İslamiyeti benimseyenler olmuştur. Ancak, din değiştirme konusunda gerek Selçuklu, gerekse Osmanlı hâkimiyeti döneminde bir zorlamanın olmadığı bilinmektedir. Bu konuda Lewis'in belirttiği gibi Türklerin *"İslamlığı hiçbir zorlama ya da tabiiyet belirtisi taşımaz"*.[68] Ayrıca daha önce de belirtildiği gibi Osmanlı'nın son dönemlerine kadar varlıklarını sürdürmüş olan gayri müslim nüfus da bunun en canlı delilidir. Din değiştirme olayları dışında karşılaşan iki topluluğun arasında bir iletişimin yaşanmış olması kaçınılmazken, zaman içinde hâkim kültür durumuna geçmiş olan Türk kültüründen etkileşim ile bazı Türk gelenek ve göreneklerinin alınması ve bu bağlamda, bazı Hıristiyanların öz Türkçe veya İrani kökenli olup Türkler tarafından kullanılan isimleri almış olmaları elbette ki ihtimal dahilindedir. Ancak, gerek Yılmaz Kurt'un incelemiş olduğu Tokat bölgesi, gerekse Osman Turan'ın üzerinde önemle durduğu ve yukarıda birçok örneğin verildiği ve öz Türkçe isimlerin yoğunluk arz ettiği Kayseri bölgesi ve bunun dışında aynı şekilde Nigde, Nevşehir, Karaman, Konya[69] illeri haricinde İrene Beldiceanu'nun belirttiği Orta Anadolu dışındaki güney Marmara bölgesinde rastlanan isimlerin varlığı kültürel değişimin ötesinde ortada üzerinde önemle durulması gereken bir Hıristiyan Türk nüfusun varlığına işaret etmektedir.

Birinci bölümde ele alınarak incelenen Bizans hizmetindeki Hıristiyan Türklerin varlığı ve bu hizmetleri süresince Balkan-

---

68 Bernard Lewis, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, İstanbul, 1982,s.29.

69 Mehmet Aydın, *"Konya Şer'iye Sicillerine göre XIII. yy.'da Konya'da Gayri Müslimlerin Oturdukları Mahalleler, Nüfus Durumları ve Sosyal-Kültürel Çerçeve"*, **XIII T.T.K. Kongresi Bildirisi, 4-8 Ekim1999**, Ankara,1999.

lar'a ve Anadolu'nun birçok yerine iskân edilmeleri ve yine bu süreç sonrasında Müslüman Türklerin idaresi altında Hıristiyan nüfusun varlığını devam ettirebilmesi gerçeği çerçevesinde, bu Hıristiyan Türk topluluğunun Bizans sonrası dönemde sadece dini yönden farklılık gösterdikleri Müslüman Türklerle bir arada yaşamaya devam etmiş olduklarını ortaya koymaktadır. Aksi takdirde Anadolu'ya iskân edildikleri bilinen bu insanlar Bizans hâkimiyetinin sona ermesiyle ortadan kalkmışlardır denilebilir mi? Diğer taraftan, yukarıda değinildiği gibi Dobruca'dan Anadolu'ya geçen Türk nüfusun varlığına paralel olarak, Bitinya bölgesinde tespit edilen öz Türkçe isimli Hıristiyanların varlığı ve bunun dışında yine Paul Wittek'in de belirttiği gibi, Anadolu'nun fethi esnasında, *yerli Rum* nüfusun gelen Gazileri tamamiyle yabancı görmemeleri ve bunun yanında sınır bölgelerinde yaşayan Gazilerin de kendilerini yabancı topraklarda hissetmemiş olmalarının[70] sebebi uzun süren temas ve etkileşimler dışında, bir Hıristiyan Türk zümresinin var olması ile bağlantılıdır denilebilir mi?

Konuşma ve İbadet Dili Olarak Türkçe

Bilindiği gibi Milletlerin en güçlü öğelerinden birisi dil'dir ve dil, toplumların sahip oldukları kültürlerinin sürekliliğini sağlayan en temel kültürel öğe durumundadır. Dilleri ayrı olan toplulukların yaşantıları, duyguları, zevkleri ve davranışları birbirlerinden farklılık göstermektedir.[71] Bu gerçek çerçevesinde Ka-

---

[70] Paul Wittek, **The Rise of The Ottoman Empire**, London, 1965, s.20.

[71] Nihat Nirun, **Sistematik Sosyoloji Yönünden Sosyal Dinamik Bünye Analizi**, Ankara, 1991, s. 5; kültür ve dil ilişkisi için bkz.: **Etnizitaet, Wissenschaft und Minderheiten,** yay. haz. E.J. Dittrich/F.Olaf Radtke, Opladen, 1990, yayın tanıtımı: Murat Hatipoğlu, **Prof.Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan,** H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1995, 495-512.

ramanlı Ortodoksların da temelde en dikkat çekici özelliklerinden birisini Türkçe konuşmaları oluşturmaktadır.

Geçmişten günümüze uzanan tarihi süreçte Türkçe konuşan Ortodokslarla ilgili olarak ilk bilgilere 15.yy'da batı kilise tarihine ait bir raporda rastlanmaktadır. 1437 tarihinde Basel Konsili'ne sunulan ve bugün doğruluk derecesi konusunda her hangi bir şüphe bulunmayan Latince bir raporda ilk defa Türkçe konuşan Rum Hıristiyanlardan bahsedilmiştir. Vryonis'e göre bu konsile sunulan raporu hazırlayan kişi Anadolu'nun birçok yerinde din adamlarının, piskoposların ve başpiskoposların *Türk kâfirlerin* kıyafetlerini giymekle kalmayıp onların dilini de konuştuklarını vurgulamaktadır. Yunanca sadece ibadet sırasında ilahiler, İncil ve Resullerin Mektupları okunurken kullanılmaktadır. Vaaz ise Türkçe verilmektedir.[72]

Yunan harfleri kullanılarak Türkçe yazılan ve Karamanlıca denilen eserler üzerine ilk araştırmayı gerçekleştiren Sophokles Hüdaverdioğlu (Teodotos), III. Bizans Kongresi'nde Anadolulu Rumların Türkçe konuşmazlarsa dillerinin kesileceği tehdidine maruz kaldıkları ve dolayısıyla Türkçe konuşmaya zorlandıklarını iddia ettiyse de,[73] böyle bir şeyin doğru olmadığı bugün bilinmektedir. Yine, Anadolu dışında yukarıda bahsedildiği gibi Osmanlı idaresi altındaki birçok farklı coğrafyada hiçbir zorlamaya maruz kalmadan Türkçe konuşan Ortodoksların varolduğu da bilinen bir gerçektir. Hüdaverdioğlu gibi Anadolu'da yaşayan ve Türkçe konuşan Ortodoksların Yunan kökenli olduklarını ileri süren S.Vryonis, bu insanların Türkçe konuşmalarını dönemin ekonomik, sosyal ve politik ortamına ve bu ortamın doğurduğu zorunluluklara dayandırmaktadır. Günlük hayatlarını devam ettirebilmek için bu insanlar Türkçe öğren-

---

72 Vryonis, **op.cit.,** s. 452-3

73 Eyice, **op.cit.,** s. 370.

mek zorunda kalmışlardır. Bunun dışında, zaten geçmişten beri yaşanan Müslümanlaşma aynı oranda Türkleşmeyi de beraberinde getirmiş ve İslama geçen insanların çoğunluğu din dışında birçok Türk adetini de benimsemiştir.[74] İslamı kabul etmeyenler için de çevrelerinde yaşayan yoğun Müslüman nüfus arasında Yunanca'yı bırakarak tamamen Türkçeyi benimsemiş oldukları görüşü ileri sürülmüştür.[75] Bu görüşlerin geçerliliği tartışılabilir niteliktedir. Çünkü, bizzat Türkçe konuşan Ortodoks Karamanlıların bu konuda neler söyledikleri incelenecek olursa ortaya ilginç bir portrenin çıktığı görülür. Nitekim, Türk-Yunan nüfus mübadelesiyle özellikle Kayseri, Niğde, Nevşehir, Aksaray ve Konya'dan Yunanistan'a gönderilen Karamanlılar üzerinde yaptığımız saha çalışması sonucunda bugün Türkçenin hâlâ canlı bir şekilde bu insanlar arasında yaşadığı, birinci kuşak dışında ikinci kuşaktan Türkçe konuşabilenler olması bir tarafa, konuşulanları anlayanlar dışında az da olsa Türkçe konuşabilen üçüncü kuşaktan insanların bulunduğu tespit edilmiştir.

Kayseri-Sivas yolu üzerinde yer alan Karacaören köyünden ailesi Yunanistan'a gönderilen 74 yaşındaki Evangelia Petrosoğlu Karacaören'in 100 haneden oluşan ve Müslüman nüfus içermeyen bir köy olduğuna dikkat çekerken, köyde Türkçe konuşulduğunu şu sözlerle dile getirmektedir: *"Türkçe, Türkçe... Binde bir erkekler de yazı bilirdi, çok yazı bilen yoğudu. Neden.... koy gapalıydı, çok dışarı çıkmazlardı, okuma bilmezlerdi"*.[76] Karacaören köyü gibi bünyesinde Müslüman nüfus bulunmayan bir diğer köy olan Taşlık köyü yine Kayseri'ye bağlı olup

---

74 Vryonis, **op.cit.**, s. 458.

75 Paschalidis M. Kitromilides ve Alexis Alexandris, *"Ethnic Survival, Nationalism and Forced Migration, The Historical Demography of the Greek Community of Asia Minor at the close of the Ottoman era"*, **DELTIO**, c.4, s.15.

76 Evangelia Petrosoğlu ile 5.10.2000 tarihinde Larissa şehrinde yapılan mülakat: *yapılan tüm mülakatlar yazılı ve sözlü olarak kayda alınmıştır.

Karacaören köyünün kuzey batısında yer almaktadır. Köyde konuşulan dil hakkında Serafim Papadopoulos *"...Urumcayı burda öğrendiler"* derken, ağabeyi Mihail Papadopoulos: *"Vardı 185 hane. Alayı da Rumudu, Türk yoğudu"* yakında da her hangi bir Türk (Müslüman) köyü olmadığını ve köylerine Müslümanların gelmediğini belirtmekteydi.[77] Yine aynı köyden 88 yaşındaki Sultan Çiçekoğlu bayramlarda Müslümanlarla birbirlerine gidip gelmenin olmadığını aralarında da alış verişin gerçekleşmediğini *"yoooh etmezdik"* diyerek vurgularken, köyde hangi dili konuştukları konusunda: *"Türkçe... Urumca kim biliyor... Türkçe...."* demekte ve kilisede dahi ibadet ederken: *"Türkçe Türkçe okurlardı"*[78] diyerek günlük konuşma dili dışında ibadet dili olarak da Türkçenin hâkim olduğunu dile getirmiştir. Taşlık kökenli olan 76 yaşındaki Yuhannis Kulaksızoğlu'nun anne ve babasının Yunanistan'a geldikten sonra bile Yunancayı konuşamadığını belirtmesi de ayrıca dikkat çekmektedir.

Karışık olmayan, yani sadece Ortodoks nüfus barındıran köylerden birisi de yine Kayseri-Sivas yolu üzerinde yer alan Rum Kavak köyüdür. Bu köyden 11 yaşında ayrılmış olan Yohannis Pavlidis Müslümanların düğünlerine geldikleri halde kendilerinin pek Müslümanların köyüne gitmediklerini ve birbirlerine zararları olmadığını belirtirken, yine aynı köyden 90 yaşındaki Kosmas Pavlidis *"dostumuz varıdı şöyle gıl gadar dokanmadılar bize. Onlarla girer çıkardık, öyle koylerine giderdik.. onlar gelirlerdi"* dese de, Paskalya bayramında bazen Müslümanların köylerine geldiklerini, ama Müslümanların bayramlarında veya düğünlerinde kendilerinin pek gitmediklerini ileri sürmekte-

---

77 Serafim Papadopoulos ile 5.10.2000 tarihinde Larissa şehrinde yapılan mülakat; Mihail Papadopoulos ile 6.10.2000 tarihinde Farsala-Agios Konstantinos köyünde yapılan mülakat.

78 Sultan Çiçekoğlu ile 6.10.2000 tarihinde Farsala-Zoodohos Pigi köyünde yapılan mülakat.

dir. Diğer taraftan köyde: *"Türkçe konuşurduk. Rumca yoh..."* derken yine kilisede ibadet ederken Rumca'yı anlamadıkları için papazın İncil'i Türkçeye çevirdiğini belirtmekteydi.[79] Müslüman nüfus barındırmasa da, köylerine gidip gelen Müslümanlarla belli bir ilişki içinde oldukları anlaşılan Rum Kavaklılar açısından bunun fazla yakın bir ilişki olmadığı anlaşılmaktadır. Köylerinde Rumca konuşulmadığını vurgulayan bir başka Rum Kavaklı, 85 yaşındaki Anastasios Apostolidis de: *"İçimizde Türk yoğudu.. köy karışık değildi"* derken, genel bir ifadeyle Müslümanlarla aralarının iyi olduğunu belirtmekteydi. Ayrıca, köylerinde bulunan okulda da Türkçenin hâkim olduğu şu sözlerinden anlaşılmaktadır: *"Yazılar Urum yazısı...Türkçe"*.[80]

Bugün Yunanistan'da Yenice (Yanitsa)'ye bağlı Neo Miletopos köyünde yaşayan 75 yaşındaki Maria Kehayaoğlu'nun anne ve babası Adana'nın Gürümce köyündendirler. Kendisi Yunanistan'da doğmasına rağmen oldukça akıcı bir Türkçeye sahip olan Kehayaoğlu, anne ve babasından duyduklarını anlatırken, Gürümce'nin karışık bir köy olmadığını, ancak çevre köylerdeki Müslümanlarla iyi geçindiklerini dile getirmiştir.[81] Anne ve babası aynı köyden olan Maria Sevastaki de Kehayaoğlu'nun söylediklerini doğrularken, anne ve babasının *melmeket* olarak nitelendirdiği köylerinde: *"Hepsi, bizimkiler Türkçe konuşuyorlardı. Rumca bilmiyorlardı. Mektebe gidenler ancak biliyordu Rumcayı... Buraya gelince mektebe gitmeyenler, ekmek demeye, yemek demeye öğrendi. Kocalar öldü... hep Türkçe biliyorlardı"*.[82]

---

79 Kosmas Pavlidis ile 6.10.2000 tarihinde Farsala-Zoodohos Pigi köyünde yapılan mülakat.

80 Anastasios Apostolidis ile 2.10.2000 tarihinde Karditsa-Kapadokiko köyünde yapılan mülakat.

81 Maria Kehayaoğlu ile 28. 9.2000 tarihinde Yenice (Yanitsa)-Neo Miletopos köyünde yapılan mülakat.

82 Maria Sevastaki ile 28.9.2000 tarihinde Yenice (Yanitsa)-Neo Miletopos köyünde yapılan mülakat.

Serafim Papadopoulos

Maria Kehayaoğlu

Sevastaki'nin sözlerinden de anlaşılacağı üzere, köy halkı Rumca değil, Türkçe konuşmaktadır. Rumcayı ancak kendi tabiriyle; *"Yonan mektebine"* gidenler bilmekteydi. Kilisede de ibadet sırasında papaz Rumca okuduğu İncil'i kimse anlamadığı için Türkçeye çevirmek zorunda kalmaktaydı. Yakın yerlerde, Kayseri'de veya diğer büyük şehirlerde bulunan okullara, ailesinin durumu iyi olanlar giderek Rumca okuma yazmayı öğreniyorlardı.[83] Aşağıda daha detaylı bir şekilde görüleceği gibi, özellikle 19.yy.'da Anadolu'da sayıları artan Rum okullarının hedefi Türkçe konuşan Ortodoks Hıristiyanlara Yunan dilini öğreterek bu insanlara Yunan kimliği kazandırmaktı. Bu konuda Kayseri'nin Zincidere köyü okullar açısından bir üs konumundaydı ve bu köyden olan 82 yaşındaki Suzanna Çakpinoğlu: *"Hep mektepler oradaydı.. Gayseri'den, Gonya'dan hep oraya gelirlerdi mektebe. Orada hocalar Yonanistan'dan giderdi Zincidere'ye. Zincidere'de çok para vardı, hepsi zengindi"*[84] demekteydi.

Kendi aile mensuplarından dayısının da bir öğretmen olduğunu belirten Çakpinoğlu: *"Mekteplerimiz Rum'du. Türkçe de gonuşurlardı. Urumca da gonuşurlardı"* derken, okullar açısından bu köyde belli bir başarı elde edilmiş gibi görünse de, ileriki sayfalarda görüleceği üzere, Yunanistan destekli bu okullar genelde Orta Anadolu bölgesinde Türkçe konuşan Ortodokslar arasında büyük bir başarı sağlayamamışlardır.[85]

---

[83] Sevastaki ile mülakat.

[84] Suzanna Çakpinoğlu ile 5.10.2000 tarihinde Larissa şehrinde yapılan mülakat.

[85] bkz. ss. 173-178.

Suzanna Çakpinoğlu

Yukarıda bahsedilen, Zincidere hariç, tüm köylerin sadece Ortodoks nüfus içermelerine karşın şimdi bahsedilecek köyler karışık bir yapıya sahip olan köylerdir. Niğde'nin Sulucaova isimli köyünden olan 90 yaşındaki Melpomeni Haciliadou köylerinde az da olsa Müslüman nüfus olduğunu belirtirken, 88 yaşındaki Konstaninos Mercanidis, 150 hanelik köyde 3 hanenin Müslüman olduğunun altını çizmekteydi. Konstaninos Mercanidis ve eşi Urania Mercanidou ile Melpomeni Haciliadou'nun söylediklerinden anlaşıldığı kadarıyla Sulucaova bölgesine Yörükler sıklıkla gelmekte ve köy halkıyla belli bir temas halinde bulunmaktaydı. Bunun dışında yine başka köylerden gelen Müslümanlarla da iyi

bir ilişkide oldukları anlaşılan köy halkı, Rumca tek kelime bilmemekte ve Türkçe konuşup Türkçe ibadet etmekteydi. Bu konuda Haciliadou şöyle demektedir: *"Türkçe ... böyle Türkçe gonuşurduk. Urumca gonuşan yoğudu"*.[86]

Melpomeni Haciliadou

Niğde'nin Sulucaova köyünden daha fazla sayıda Müslüman nüfusa sahip olan ve yukarıda Tapu Tahrir Defteri'nde Türkçe isim yoğunluğu açısından örnek olarak verilen Kayseri'nin Çukur köyünden olup bugün Yunanistan'da Karditsa'ya bağlı Kapadokiko köyünde yaşamakta olan 70 yaşın üzerindeki

[86] Melpomeni Haciliadou ile 7.10.2000 tarihinde Larrisa-Vunena köyünde yapılan mülakat.

insanlardan öğrenildiği kadarıyla köyde Müslümanlarla karışık bir mahalle dışında sadece Ortodokslardan oluşan bir mahalle bulunmaktaydı. Köyün karışık olmayan bu mahallesinde yaşamış olan insanların Müslümanlarla her zaman iyi geçindikleri, düğünlerde, cenazelerde bayramlarda bir arada oldukları anlaşılmaktadır. 91 yaşındaki Omiros Köroğanoğlu köyde Türkçeden başka bir dil konuşulmadığını ifade ederken şöyle demektedir: *"Rumca bilmeğk... şu yoldan ötesi Türk mehlesi, bu yanı da bizim idi."* Köroğlanoğlu'nun hâlâ Rumcayı pek iyi bilmediği de şu sözlerinden açık bir şekilde anlaşılmaktadır: *"Ben bunların dilinden çokça bilmem. .Çoğunu anlamam biliyon mu..."*.[87] Benzer şekilde 77 yaşındaki Beniamin Gervanidis'in de hâlâ Rumca'ya tam hâkim olamadığı *".... Rumca nerden bilsin, Rumca'yı burda bilmiyok, orda mı bilecek Rumcayı.."*[88] demesinden anlaşılabilmektedir. Diğer taraftan, Yunanistan'a gittikten sonra Yunanca öğrenme konusunda yaşadıkları zorluk hakkında bir iki noktaya temas etmek gerekmektedir. Kapadokiko'ya yerleştikten sonra tüm Çukur halkının dil konusunda çektiği zorlukla ilgili olarak Maria Sütoğlu şöyle demektedir: *"Türkçe konuşuyorlardı. Buraya gelincik de Türkçe konuşuyorduk. Urumca bilen yok idi. Çocuklarımız bilmiyordu Urumca. Yasak ettiler bizim dilimizi mektepte"*.[89] Sütoğlu'nun sözlerinden de açıkça anlaşıldığı üzere *bizim dilimiz* dedikleri Türkçe yasak edilmişti. Ancak, bugün dahi güzel bir Türkçe ile konuşan köy halkı için bu yasağın pek de geçerli olmadığı da vurgulanması gereken bir diğer gerçektir.

---

[87] Omiros Köroğlanoğlu ile 2.10.2000 tarihinde Karditsa-Kapadokiko köyünde yapılan mülakat.

[88] Beniamin Gervanidis ile 2.10.2000 tarihinde Karditsa-Kapadokiko köyünde yapılan mülakat.

[89] Maria Sütoğlu ile 2.10.2000 tarihinde Karditsa-Kapadokiko'da yapılan mülakat.

Maria Sütoğlu

Buraya kadar verilen tüm örneklerde sadece Ortodokslardan oluşup çevredeki Türklerle pek görüşmeyen veya sınırlı bir ilişki içinde olan ve Türkçeden başka bir dil bilmeyen köyler ile Müslümanlarla karışık olup yine tek kelime Rumca bilmeyen ve ibadetleri de dahil olmak üzere Türkçe konuşan köy örnekleri üzerinde yoğunlaşmışken, şimdi verilecek örneklerin farklı bir yapı teşkil ettiğini belirtmek gerekmektedir. Bu köyler Ürgüp'e bağlı konumları itibariyle iki Müslüman köy arasında yer alan ve Potamya-Başköy ve bu köyün hemen güneyinde yer alan Melekopi-Derinkuyu köyü olarak adlandırılan köylerdir. Köyler karışık olmayıp sadece Ortodoks nüfus barındırmakta olup ve köy halkının günlük konuşma dili Rumca'dır. 84 yaşındaki Potamya'lı Suzana Evyenidou evde Rumca konuştuklarından bahsederken, Türklerle alışverişlerinin halı dokumacılığına dayandığını ve dolayısıyla da ticari nedenlerden dolayı da Türkçe

öğrendiklerini vurgulamaktadır.[90] Benzer şekilde Ekaterini Evyenidou'da köyde Rumca konuştuklarını bunun yanında Türkçeyi de anladıklarını ve gerektiğinde konuştuklarını belirtmektedir.[91] Ekaterini Evyenidou'nun evde Türkçe değil de Rumca konuşulduğunu belirtmesi bir yana, annesinin gece yatarken aşağıda yer verilen Türkçe duayı ettiğini belirtmesi oldukça ilgi çekicidir:

> *"Anam söylerdi: Aman Panaiyam, tatlı panaiyam sağdan sola yokla panaiyam. Yoklayasında bekleyesin. Hristos efendinin kilitleri başıma yastık. Yattım sağıma döndüm soluma melekler şahad olsun datlı canıma, gümüş dinime, altın imanıma. Ben de proskinis edeyim gideyim mekânıma".*

Diğer taraftan: *"Yattım sağıma döndüm soluma şahit olsun melekler dinime imanıma eşhedüenlailaheillallah ve eşhedüennamuhammedenabduhuveresuluhu"* şeklinde Müslümanlar tarafından da edildiği bilinen bu tür bir duanın benzerliği de yine ilgi çeken noktalardan birisidir. Dolayısıyla, köyün halkı Rumca konuşuyorsa Evyenidou'nun annesi gece yatarken neden Türkçe dua etme gereği hissetmekteydi? Bu tercihi onun Rumca konuşan bir aileye gelin giden ana dili Türkçe olan bir kişi olmasına mı dayanmaktaydı? Ya da köyde Rumca konuşulmasının sebebi bu köyde yaşayan insanların Rum kökenli olmasından mı kaynaklanmaktaydı yoksa aşağıda daha detaylı bir şekilde incelenecek olan Sinasos gibi Anadolu içlerine Rum kültürünün nüfuz ettirilmesi ve Türkçe konuşan Ortodoksların aslında Yunan olup yeniden Helenleştirilebilmeleri açısından kurulan Rum okullarının merkezi konumundaki böyle bir yere yakın olmanın verdiği etki ile mi Rumca konuşulmaktaydı? Bu sorulara tam olarak cevap

---

[90] Suzanna Evyenidou ile 5.10.2000 tarihinde Larissa şehrinde yapılan mülakat.

[91] Ekaterini Evyenidou ile 4.10.2000 tarihinde Larissa şehrinde yapılan mülakat.

verebilmek zor ise de, benzer bir durumun daha tespit edildiği bir başka örnekten bahsedilmesi konuya biraz açıklık getirebilecek niteliktedir. Bugün Yunanistan'ın Selanik şehrinde yaşamakta olan 55 yaşındaki Chrisula İokonomidou anne ve babasının Niğde'nin Ovacık köyünden olduğunu, köylerinin Müslümanlarla karışık olmakla birlikte köyde Türkçe konuşulduğunu diğer taraftan ise, evlerinde yalnızca dedesinin Türkçe konuştuğunu diğer aile üyelerinin, örneğin babaannesinin Karadeniz'li olup o yörenin ağzıyla Rumca konuştuğunu vurgulamaktadır.[92] Bu köyden olan başka insanlarla konuşma imkânı bulunamadığından diğer Ortodoks nüfusun evlerinde hangi dili konuştuğu konusunda bir fikir beyan edilemese de, İokonomidou'nun köyde Türkçe konuşulurken evlerinde Rumca'nın konuşulduğunu belirtmesi en azından köydeki Müslüman nüfusun, elde bir tek aile örneği dahi olsa, Ortodoks nüfusun evlerinin içinde Türkçe konuşulması noktasında her hangi bir etki yaratmamış olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Yukarıda ele alınarak incelenen köylere dayanarak ortada üç köy tipinin olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki sadece Ortodoks nüfusdan oluşan ve dışarı ile fazla bir bağları bulunmayan Türkçe konuşan ve Türkçe ibadet eden köyler, hem Müslüman hem de Hıristiyan nüfusa sahip olup Türkçe konuşan ve ibadet eden köyler ve sadece Ortodoks nüfusa sahip olup Türkçeden ziyade Rumca konuşan köyler. Orta Anadolu'da Türkçe konuşan Ortodokslar konusunda ilginç bir görüşe sahip olan Paschalidis Kitromilides, bu insanların doğrudan doğruya orta çağ Bizans varlığının temsilcileri olup, bölgenin sağladığı coğrafi izolasyon sayesinde Bizans-Türk çatışmaları sırasında bu çatışmaların meydana geldiği sahanın doğusuna düştüklerinden

---

92 Chrisula Oikonomidou ile 28.9.2000 tarihinde Selanik şehrinde yapılan mülakat.

dolayı varlıklarını koruyabildiklerini ve hatta o dönemde yaşanan yoğun İslamlaşma sürecine de dahil olmadıklarını belirtmektedir.[93] Kitromilides ayrıca yukarıda da değinildiği gibi, yoğun Müslüman nüfus arasındaki bu Hıristiyan zamanla baskıyla ve sosyal yaşamlarını devam ettirebilmek için Türkçeye yönel diklerinden bahsetmektedir. Şüphesiz ki bu görüş tartışılabilir. Ama yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü üzere anılan yörede Müslüman nüfus bir baskı unsuru ise bu unsurun Niğde'nin Ovacık köyü için de geçerli olması gerekirdi. Ancak, karışık bir yapı sergileyen köyde yaşayan İokonomidis'in ailesi dedesi dışında evlerinde Türkçe konuşma gereği hissetmemişlerdir. Benzer şekilde, içlerinde hiç Müslüman nüfus bulunmayan Rum Kavak ve Taşlık köylerinde yaşayanlar dışarıdaki Müslümanlarla fazla bir ilişkiye sahip olmadıkları halde Türkçe konuşup Türkçe ibadet etmekteydiler. Diğer taraftan, sadece Ortodokslardan oluşup Rumca konuşan köylerden biri olan Potamya-Başköy halkı Müslümanlarla ilişkileri söz konusu olduğunda Türkçe konuştuklarını belirtirken kendi aralarında Rumca konuştuklarını beyan etmişlerdir. Bu noktada, Türkçe konuşan Ortodoksların yoğun olarak yaşadıkları yer olan Orta Anadolu'da Rumca konuşan bazı köylere de rastlandığı söylenebilir. Dawkins, bu köylerin toplam sayısının 32 olduğuna dikkat çekerken, toplam 81 cemaat içinde Türkçe konuşan Ortodoks cemaatinin sayısını da 49 olduğunu vurgulamaktadır.[94] Ayrıca, Roma idari birimlerine göre bölgelere ayırarak Ortodoks kesimin konuştuğu dil konusunda rakamsal verilere yer veren Kitromilides, iç batı Anadolu'da Frigya olarak tabir edilen kuzey kesimde bulunan 19 Ortodoks yerleşim biriminden 14'ünün, Psidia olarak tarif edilen bugünkü Isparta, Afyon, Burdur, An-

---

[93] Kitromilides, **op.cit.**, s.14.

[94] R.M. Dawkins, **Modern Greek in Asia Minor,** Cambridge, 1916, ss.10-38; Kitromilides, **op.cit.**, ss. 20.

talya ve Konyanın bir bölümünü kapsayan kesimdeki 6 Ortodoks yerleşim biriminin tamamının dili Türkçe olup Rumca'dan eser yoktur. Pamfilya olarak adlandırılan Antalya ili, özellikle Kemer-Alanya arası ve çevresinde de 7 Ortodoks köyünden 6 tanesi Rumca bilmeyen köylerdir.[95]

Bu tablo karşısında şunları söylemek mümkündür: Eğer çevredeki yoğun Müslüman nüfus baskı oluşturduysa bu baskı aynı coğrafyada yer alan tüm köyler üzerinde olurdu veya günlük yaşamı idame ettirmenin bir zorunluluğu olarak Ortodoks Rumlar Türkçe konuşmak zorunda kaldıysa mevcut tüm yerleşim birimlerinin hepsinde istisnasız Türkçe konuşulması gerekirdi. Bu durumda iç batı anadolu'nun kuzeyindeki 19 yerleşim biriminden 14'ü Türkçe konuşurken neden 5 köy Rumca konuşuyordu, ya da diğer kesimlerdeki 7 Ortodoks köyden neden sadece birisi Rumca konuşuyordu? Bu köyler üzerlerinde her hangi bir baskı hissetmemişler miydi? diye bir soru sorulabilir. Sonuç olarak, tüm bu bilgilere dayanarak kendi dilleri olan Rumca'yı konuşan Rumların varlığı göz ardı edilemeyeceği gibi, Türkçeden başka dil bilmeyen ve bu dille ibadet eden bir Türk Ortodoks nüfusun da var olabileceği göz ardı edilmemesi gereken tarihi bir gerçektir denilebilir.

Karamanlı Adet, Gelenek ve Görenekleri

Kültür bir toplumun sahip olduğu maddi ve manevi değerlerden oluşan bir bütündür ve bünyesinde her türlü bilgi, değer ölçüsü, genel davranış, görüş ve zihniyet ile her türlü davranış şekillerini içine almakta ve bütün bunlar bir araya gelerek o toplumun mensuplarının ekserisinde ortak olan ve onu diğer toplumlardan ayıran özel bir hayat tarzı oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle, sosyal hayat alanında insanların neleri yapıp neleri

---

95 Kitromilides, **op.cit.**, s. 20.

yapamayacaklarını işaret eden, insanların yaşam tarzlarını tanzim ve tayin eden kültürün bünyesinde davranışlar, inançlar, değer hükümleri ile birlikte beliren adetler, örfler ve normlar yer almaktadır. Toplumların sosyo-kültürel yapılarının muhtevası kültürdür ve her millete has tarih içinde tekrarlanan ve insanları bir arada tutan gelenek, görenek, adet ve örfler vardır[96] ve bu bahsedilen ögeler olmadan hiçbir toplumu tasavvur etmek mümkün olamayacağına göre Karamanlı Ortodoksların sahip olduğu kültürel öğelere de değinmek gerekmektedir.

Müslüman komşusuyla aynı dili konuşması dışında her ne kadar inanç yönünden farklı olsalar da, onları birbirlerine yakın kılan başka özellikler de var mıydı? Karamanlı Ortodoksların sosyo kültürel yapılarına yönelik mevcut bazı genellemelerin yapıldığı kaynaklar hariç, detaylı bilgi elde edilebilecek yazılı kaynak bulunmamaktadır. Cami Baykurt *Osmanlı Üllkesinde Hıristiyan Türkler* başlıklı eserinde, dil olarak tamamen Türk olan bu Ortodoks cemaatin aile, yaşayış, geçim ve adetlerinin her yönüyle Müslüman Türklere benzediğini ve aile yapısı olarak Patriarkal bir yapıya sahip olduklarını belirtirken, Alaşehirli bir Ortodoks'dan edindiği bilgileri şu şekilde aktarmaktadır: *"Kendisinin Türklerle bir ırktan olduğunu kabul ediyordu. Bu zat kendi aralarında at beslemek ve yetiştirmek ve iki üç asır evvel Müslüman Türkler arasında olduğu gibi at ve cirit oyunları oynamak makbul olduğunu söylüyordu. Hatta babası tarafından kendisine bile öğretilmiş olan cirit oyunu usullerini bana anlatmıştı"*.[97] Baykurt'un

---

96 Turhan, **op.cit.**, s. 94, s. 45; Nirun, **op.cit.**, s. 56; Nihat Nirun ve M. Cihat Özönder, *"Milli Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler"*, **Türk Sosyo Kültürel Yapısı İçerisinde Adetler, Örfler, Görenekler ve Gelenekler,** Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yay., Ankara, 1990,s.252-253; kültürün grupların birbirinden farklılıklarını belirleyen bir kavram olması hakkında bkz.; **Ethnizitaet**, yayın tanıtımı; Hatipoğlu.

97 Baykurt, **op.cit.,** s. 6.

aktarmış olduğu ve Alaşehir'li bu Türkçe konuşan Ortodoks'un kendi aralarında oynadıkları cirit oyununa Orta Anadolu'daki Karamanlılarda da rastlamak mümkündür. Her şeyden önce Baykurt'un üzerinde durduğu cirit oyunu ve güreş gibi Türklerin ata sporu saydığı sporlar Karamanlılar arasında gerçekleştirilen yaygın spor türleridir. Yunanistan'da Kapadokiko köyünde yaşayan Kayseri'nin sadece Ortodoks nüfus barındırmış köylerinden birisi olan Rum Kavak'lı 85 yaşındaki Anastasios Apostolidis'in verdiği bilgiye bakılırsa Karamanlılar arasında da pehlivanlar vardır ve kardeşi *Antimos bir* pehlivandır.[98] Kapadokiko halkı ile yapılan görüşmelerde bu tür spor faaliyetlerinin özellikle düğünlerde gerçekleştirildiği yönünde bilgiler elde edilmiştir. Karamanlı köylerinde gerçekleştirilen düğünlerde bu tür spor faaliyetleri dışında başka Türk gelenek ve göreneklerinin izlerini görmek de mümkündür.

Karamanlı köylerinde genelde düğünler bir hafta kadar sürmektedir. Çeşitli oyunların oynandığı ve yemeklerin yenildiği gelin hamamı tabir edilen adet gereği gelin arkadaşları ile birlikte hamama gitmektedir. Perşembe günü gelinin evinde bütün kızlar toplanarak ekmek yapmaktadırlar. Bir tekne içinde bulunan una bir altın atılır ve tüm kızlar ellerini kullanmadan ağızlarıyla altını bulmaya çalışır. Cuma günü gelinin elbiselerini almak için klarnet, zurna eşliğinde damat evine gidilerek elbiseler alınır. Aynı şekilde de damadın elbiselerini almak için gelinin evine gidilir. Ertesi gün, yani cumartesi günü akşam damadın evinde çok büyük eğlence yapılırken, kız evinde damat evine nazaran daha sessiz bir eğlence düzenlenir. Çalınan tef eşliğinde kızlar kaşıklarla oyunlar oynarlar. Damat evinde ise evin damına kırmızı bayrak asılır. Bu arada damat tıraşı adeti gereği zurna ve davul eşliğinde berber önce yaşlı insanları, daha sonra genç-

98 Apostolidis ile mülakat.

leri ve en son damadı tıraş eder. İçinde pamuk, pirinç ve çorap bulunan ve damat tarafından gezdirilen büyük bir tepsiye insanlar para atarlar ve bu paralar da berber tarafından alınır. Daha sonra cirit veya güreş gibi spor faaliyetleri gerçekleştirilerek yemekler yenilir ve en son dam üstünde oynanan oyunlarla geç vakitte eğlence biter. Ancak düğün henüz bitmemiştir. Pazar günü Ortodoks Hıristiyan inancının gereği doğrultusunda, sabah köyün papazı gelin ve damadın evlerine giderek elbiseler üzerine dualar okur ve sonra kiliseye gider. Bu arada damadın yaşça en büyük akrabası tek tek giyeceği kıyafeti damada vererek hazırlanmasına yardım eder. Aynı şey gelin için de geçerlidir. Daha sonra önde davul zurna arkasında damat ve onun arkasında da arkadaşları olmak üzere kirveyi(sağdıç) almak için kirvenin evine gidilir ve kirve alındıktan sonra gelin evine yönelinir. Gelin de alındıktan sonra yine davul zurna önde damat ve akrabaları arkasında, gelin ve ailesi de damadın arkasında kiliseye doğru yürünürken papaz duaya başlar. Gelinin yüzüne damadın bakması yasaktır ve gelinin yüzü genelde *kıvrak* veya *al* denilen ve kırmızı pullu bir örtü ile kapalıdır. Hz. İsa ikonası önünde duran gelin ve damadın başlarının üzerine altın kaplama taç koyan papaz dua eder.
Damadın tacının üzerinde Hz. İsa'nın, gelinin tacının üzerinde de Meryem Ananın ikonası bulunur. Daha sonra ellerinde mumlar tutan küçük çocuklar ilahiler okuyarak kiliseden çıkarken, papazı damat ve gelin onları da aile mensupları ve misafirler takip eder. Gelin ve damadın başına leblebi, buğday, küçük paralar atılırken aynı zamanda da dua ederler. Diğer taraftan davul ve zurna çalmaya devam ederken damadın evinde karşılama yapmak annenin görevidir. Elinde içi bal dolu bir tas tutan anne gelini çağırır. Gelin naz yaparken anne geline , tarla, inek vs. gibi hediye verirken gelin konuşmaz. Bunun üzerine anne elindeki tastan geline bal vermek ister gibi yaparak üç kere geli-

ne doğru uzatır ve çeker ve üçüncü de balı gelinin ağzına verir. Daha sonra anne üç parmağını balın içine batırarak evin kapısının üzerine bir haç işareti yapar. Gelin kapıdan içeri girmeden önce eşikte bulunan bir demire basar. Bu evliliğinin sağlam olması için yapılan bir harekettir. Sonra damadın akrabaları geline bir oğlan çocuğu verirler. Bu da kız değil de, bir oğlan çocuğu sahibi olmasının beklendiğini gösteren bir harekettir. Gelin ve damat eve girdikten sonra davul ve zurna ile eğlence devam eder. Gelin odasında meyve, çerez ve çeşitli yemeklerden oluşan bir tepsi vardır. Düğün gecesi gençleri bir yaşlı kadın beklerken, sabahında çarşaf gösterilmesi adeti vardır. Düğün gecesi sonrasında gelin damat tarafından kayınvalidenin evine götürülür ve gelin orada bir hafta kalır. Bir hafta sonra gelin çeşmeden su alıp damada götürürken çeşmede kızlarla türküler söylenir ve oyunlar oynanır. Gelin, bereket olsun ve hepsi de çabuk evlensin diye kızların üzerine su serper.[99] Yukarıda yapılan düğün tarifinin Hıristiyanlık inancının gerekleri bir yana bırakılırsa, Türklerde al kaftan ve al damganın ve bayrağın hakanlık sembolü ve gelinliğin sembolünün de al renk olması gibi[100] evin damına kırmızı bayrak asılması, geleneksel yapılı Türk ailesinde soyun erkek çocukla devam edeceği fikri, evlilik kurumunun sağlam olması için evin eşiğinde yapılan bir takım ritler, gelin ve damadın düğün gecesi bir bayan tarafından beklenmesi ve çarşaf adeti gibi bugün Türkiye'nin birçok yerinde olduğu gibi tüm Türk dünyasında da aşağı yukarı aynı özellikleri taşıyan düğünlerle benzerlik gösterdiği açıkça ortadayken, gelinin çeşmeden su getirmesi

---

[99] Dimitrios Katsikas ile 9.10. 2000 tarihinde Larissa şehrinde yapılan mülakat; Kalyopi Alivanoğlu-Papangelu, **Apo to Çukur Kappadokia isto Kapadokiko Karditsa**, 2000, s.37; EserinYunanca'dan Türkçeye çevirisinde yardımlarından dolayı Sayın İskender Osman'a teşekkür ederiz.

[100] Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, c.VI, Ankara, 1991, ss.19-27.

ve çeşmede kızlara su seprmesinde de eski Türklerde var olan su kültünün izlerinin varolduğu söylenebilir.[101]

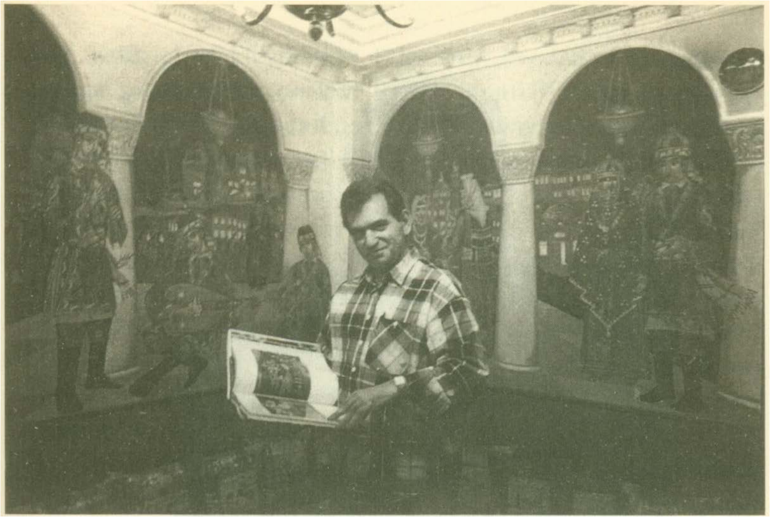
Evlendikten sonra gelinin yeni bir birey olarak katıldığı aile içerisinde yerine getirmesi gereken bazı görevleri vardır. Kayseri Çukur köy kökenli 83 yaşındaki Sultan Aslanoğlu bir gelinin neler yapması gerektiği ve büyüğe karşı duyulan saygı konusunda şunları söylemektedir:

> *"Gelin oldunmuydu, kaynanaya, kaynataya, eltiye söylemezdik. Var mı sizin orda? Zabanan kaktıkmıydı elimize bir desti alırdık peşgiri omuzumuza atardık, ellerine su dökerdik, o elini yurdu, öteki elini yurdu.Elti elti elini öperdi.Çocuk varsa onun da yüzünü öpüyordun. Her vahıt bunu yaparlardı. Şimdi burda büyüğün elini bile öpmüyorlar. Benim beş gelinim var. Beşi de el öper. Yerli öpmüyor. Köyü bozdular... Ayakkabıları çıhardırdık. Bir misafir geldimiydi, gidecek vahıt, yatacak vahıt ayaklarını yurduk. Siz yurmusunuz? Öyleydi adet. Kaynata, kaynana döşeğe girmeyincik gelin girmeyeceğiydi döşeğe... Ölen gızım güccüğüdü, yeni yürüyordu... Şora babımın evi... çocuğu aldık geliyoh. Babam arkasında ben önündeyim. Gel yavrum gel dedim. Kaynanam da şorda soruduyor. Utanmıyon mu babanın yanında yavrum demeye dedi. Sevemiyodun çocuğu..."*.[102]

---

[101] Ayrıca bkz: Nevin Akkaya, **Gelenek İnanç ve Toplum,** Balıkesir, 1995, s. 43 Pertev Naili Boratav, **Türk Folklorü**, İstanbul, 1984; Hamit Zübeyr Koşay, **Türkiye Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme**, Ankara, 1944; Yaşar Kalafat, **Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları,** ASAM, Ankara, 2000; İnan, **op.cit.,** s. 491-95.

[102] Sultan Aslanoğlu ile 2.10.2000 tarihinde Karditsa-Kapadokiko köyünde yapılan mülakat.

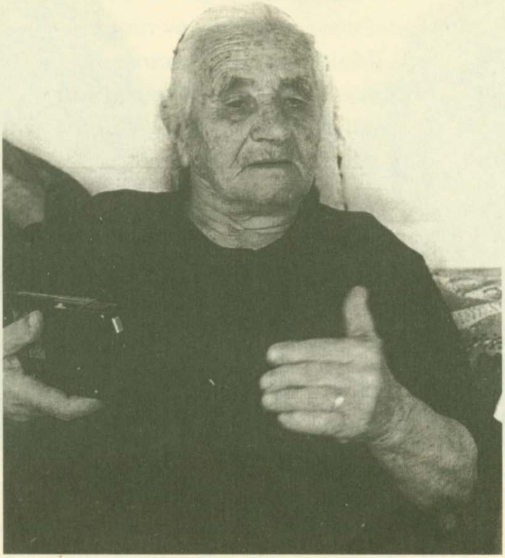

Dimitrios Katsikas ve evinin duvarında yer alan
bir Karamanlı düğünü resmi

Bu arada çocuğunu aile büyükleri yanında tam anlamıyla sevemeyen bir kadın doğum yaptığında; bebeği tuzlanır, kundağına ince kum serpilerek "hayırlı kırklanma" dilenir ve nazardan bebeğin korunması için de yatağına sarımsak ve mavi boncuk konulurken, kendisinin de kötü ruhlardan korunması amacıyla tütsü yapılır.[103]

---

[103] Alivanoğlu, **op.cit.**, s. 43.

Sultan Aslanoğlu

Fotoğrafta da görüldüğü gibi Karamanlıların geçmişte giydikleri ve bugün de önemli günlerde ve aralarında düzenledikleri eğlencelerde giymeye devam ettikleri kıyafetleri Türk kıyafetlerinden ayırt etmek oldukça güçtür. Saçlarını *belik* şeklinde ören ve beliklerin sonuna da üzerinde *saçlık* denilen sikkelerin dikildiği renkli şeritlerle bağlıyan kadınlar topuklara kadar uzanan gömlek, üzerine yanları açık arşın entari, kırmalı fistan, üç etek, sıkma, salta denilen yelek, oyalı yazma, çember, yapık, dizlik denilen şalvar, kuşak, kuşağın bağlanmasında kullanılan siyah ve kırmızı yünle yapılmış örme ip ve ipin ucunda püskül-

ler, nalın giymekteydiler.[104] Erkeklerin kıyafetleri ise gömlek, şalvar, yelek, kuşak, çarık ve festen ibaretti.[105] Kadın ve erkeklerin kıyafetleri hakkında bu şekilde bilgi verdikten sonra birkaç örnek ile çocukların oyunlarına da değinilebilir: Gruplar halinde oynanan oyunlar arasında çelik, aşık, körebe, hoplamaç, saklambaç, beş taş, sırt-sırt ve güreş gibi.[106] Yukarıda bahsedilen düğün adetleri, kıyafet, çocuk oyunları kadar ilgi çekecek bir diğer Karamanlı geleneği de Türklere hiç de yabancı olmayan ve bir çeşit Halk doktorluğu olarak nitelendirilen *Ocak-Ocaklı* kavramıdır.[107] Bugün Yunanistan'ın orta bölgesinde bir köyde bu tür bir kavramın telaffuz edilmesi gerçekten dikkat çekici bir durumdur.

Köylerde yaşanılan mekân olarak Karamanlı Ortodoksların evleri ve yemek adetleri hakkında Sultan Aslanoğlu'nun kendi evlerini tarifini burada aynen vermek yeterli olacaktır: *"Evimiz eyi değildi. Üstü çamır, toprağıdı, bi şey yoğudu. Burdan şora gadar bir ev. Şorda tandır var, ocak var. O tandırı yaharlardı, ekmee neyin pişirirlerdi. Gışın o tandırı (taar?) gorlardı, o tandırın sıcağında otururlardı. Ne sobamız vardı ne... bir ocağımız vardı, o da odadaydı. Minderler vardı. Tandırda yemek de yaparlardı. Odunulan... ondan... indirirlerdi çölmeğinen fasulyayı, sovanı movanı doğrarlardı, tandırda pişerdi, çölmeğinen çıkarırlardı. Tandır ekmee.... çok tatlı ekmeemiz vardı"* [108]

---

104 **Ibid.**, s.51; Evangelia Petrosoğlu ile 5.10.2000 Larissa şehrinde yapılan mülakat: Sultan Çiçekoğlu ile 6.10.2000 tarihinde Farsala-Zoodohos Pigi köyünde yapılan mülakat: Haciliadou ile mülakat; Ahmet Talat Duru, **Karaman'ın Yakın Tarihteki Kültürü ve Gelenekleri,** Karaman, 1999,s.35-36.

105 Alivanoğlu, **op.cit.,** ,s.63.

106 **Ibid.,** s.65.

107 **Ibid.,** s.83.

108 Aslanoğlu ile mülakat.

Kapadokiko-Larissa
3.10.2000

Dimitrios Katsikas'ın evinin duvarında yer alan bir karamanlı düğünü resmi
9.10.2000

Benzer şekilde Niğde'nin Sulucaova denilen ve Müslümanlarla karışık olan bir köyden olup Yunanistan'ın Larissa şehrine bağlı Vunena köyünde yaşayan 88 yaşındaki Konstantinos Mercanidis de: *"Orda evlerimiz üstü toprah, kiremit yoğudu. Üstüne toprah korduh, bir taş vardı, yuvarlardık, su ahmaz, su çehmez... loğ taşı.., heç akmazdı"*.[109] İstisnasız her evde bulunan tandırda yapılan yemekler de geçmişte ve bugün Türk mutfağından hiç eksik olmayan yemeklerdir. Görüşme imkânı bulunan tüm Orta Anadolulu Karamanlıların belirttiği yemekleri Sultan Çitoğlu şu şekilde sıralamaktadır: *"Pastırma, sucuk, mantı, her vahıt yapardık. Burda da yaparıh, yuha, bulgur pilavı, yoğur-dulan bulgur pilavı... ayranınan... pilavı yuhaya sohum ederlerdi, üs-tüne bir kaşık ayran"*.[110] Yine, Yunanistan'ın Farsala şehrine bağlı Zoodohos Pigi köyünde yaşayan Kayseri'nin Taşlık köyünden 88 yaşındaki Sultan Çiçekoğlu da: *"Memlekette tavuk yerler, mal hasta olursa keserler, burgul yirler, köfte yirler, un aşı keserler, mantı yirler"* derken tatlılardan Kadayıf, baklava ve Sarı Burmanın bugün hâlâ köylerinde yapıldığından bahsetmekteydi. Adana'da sadece Türkçe konuşan Ortodoks nüfustan oluşan Gürümce köyünden olan

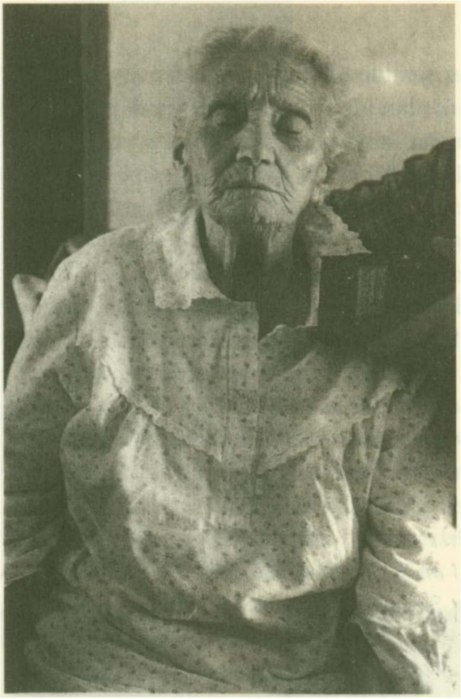
75 yaşındaki Maria Kehayaoğlu da gençlerin artık rağbet göstermediği yemeklerinden içli köfte, mercimekli köfte, çiğ köfte, tarhana ve mercimek çorbalarını, mantıyı ve yufka ekmeğini sıralamaktaydı.[111]

---

109 Konstantinos Mercanidis ile 7.10 2000 tarihinde Larissa-Vunena köyünde yapılan mülakat.

110 Sultan Çitoğlu ile 2.1.0.2000 tarihinde Karditsa-Kapadokiko köyünde yapılan mülakat.

111 Maria Kehayaoğlu ile 28.9. 2000 tarihinde Yenice (Yanitsa)-Neo Miletopos köyünde yapılan mülakat

Sultan Çitoğlu

Yukarıda belirtilen birçok ortak özellik dışında Karamanlıların Müslüman Türklerle ortaklaşa sahip oldukları bir diğer özellikleri de türkülerdir. Yunanistan'da görüşülen hemen hemen herkesin *"Çanakkale içinde vurdular beni"* , *"Konyalı"* ve *"Gesi Bağları"* isimli Türküleri bildikleri ve söyledikleri tespit edilmiştir. Bu türkülerin haricinde bugün Anadolu'da olduğu kadar Gagauz yerinde de 600 yıllık bir geçmişle söylenmekte olan *Yalabık Çoban* isimli şu türküyü Kapadokiko köyünde duymak da ayrıca dikkat çekici bir durumdur:

"Oğlan oğlan kalk gidelim
Oğlan da oğlan kalk gidelim
Cigarayı feneri yak gidelim.
Cigarayı feneri yak gidelim.
Ne güzel oğlan, boynuma dolan.
Ne güzel oğlan, boynuma dolan.
Oğlanın elinde ne var belinde.
Oğlanın elinde ne var belinde.
Oğlan çıkmış köprüye şapka elinde
Ne güzel oğlan boynuma dolan
Oğlan çıkmış köprüye şapka elinde.
Ne güzel oğlan boynuma dolan."[112]

Bu türkünün nakarat kısmındaki *ne güzel oğlan boynuma dolan* sözleri ayrıca *ne güzel oğlan yalabık çoban* şeklinde de söylenmektedir.[113]

Karamanlıların bugün dahi Yunanistan'da söylemekte olduğu bu türküyü Gagauz Türklerinden de dinlemek mümkündür. Gagauz Yeri Kültür Dairesi Başkanlığı'ndan elde edilen bilgiye göre bu türkü Romanya ve Bulgar Dobrucası ve Makedonya'dan göç etmiş Gagauzların atalarınca Gagauz yerine getirilmiştir. Türkünün bazı versiyonlarına Romanya'daki Dobruca Türkleri, Rum Türkleri, Türkiye Türklerinde de rastlamak mümkündür. Yine paralel şekilde Moldova Bilimler Akademisi Gagauz Bölümü Başkanı L. Çimpoeş de *Oğlan* türküsünün metni ve müziğinin halka ait olup geçişte halka olunarak bu türkü eşliğinde dans edildiğini ve köken olarak türkünün Balkanlar'da Gagavuzlardan çıktığını belirtmektedir.[114] Aşağıda Gagavuz Türklerinde bu türkünün nasıl söylendiğine bakılacak olursa temelde büyük bir bir farkın olmadığı görülecektir.

---

112 Çitoğlu ile mülakat.

113 Dimitrios Katsikas ile 27 Ekim 2001 tarihinde Ankara'da yapılan mülakat.

114 Gagoğuzya Kültür Daire Başkanlığı, 16 Ekim 2001, TİKA, Kişinev.

Oğlan oğlan kalk gidelim
Oğlan oğlan kalk gidelim
Graniça'nın içinde koyun güdelim
Ne güzel oğlan, yalabık çoban
Oğlanın evi sarı samandan
Oğlanın evi sarı samandan
Ona yaklaşamıycan tozdan dumandan
Ne güzel oğlan yalabık çoban.
Oğlanın sopası ceviz kökünden
Oğlanın sopası ceviz kökünden
Yanına sakın gitmeye köpek sesinden
Ne güzel oğlan yalabık çoban
Oğlan oğlan boynuma dolan
Oğlan oğlan boynuma dolan
Şu elinnan saçımdan bana yap yorgan
Ne güzel oğlan yalabık çoban
Oğlan oğlan ne güzelsin sen
Yandı yüreem eridi bekledim seni
Ne güzelsin sen yalabık çoban

Bu ve benzeri türküler haricinde Karamanlılar arasında çeşitli manilere de rastlamak mümkündür. Bu konuda Vunena köyünde yaşayan 90 yaşındaki Melpomeni Haciliadou'nun ve Kapadokiko köyünden 95 yaşındaki Sultan Çitoğlu'nun söyledikleri maniler örnek olarak verilebilir:

"Lale sümbül bulunur mu,
koyah koyah dağlar gelsin,
allar geyen salınır mı,
yalan dünya senden bezdim,
yiten yavru bulunur mu".
"Beş bacıydık uçarıdık havada

Kayfe ettiler gavırdılar tavada.
Bitene bacımın yavrusu galdı bi dene de yuvada
Gendi gurbet elde göğnü sılada
Sılam derdi. Bir alı çekim
Bağlar vardı arlıamızda
Garlı garlı dağlar vardı".
"Argun musunuz,
yoldan geldiniz yorgun musunuz
bade içtiniz dolgun musunuz
yolısa çolı oturmuyorsunuz
benden dargın mısınız"[115]
"Kadifeden yeleğim
seni sevdim meleğim
Sen de beni bilirsen
Feralı olsun yüreğin"[116]

Türk kültür varlıkları arasında önemli bir yer tutan türkü ve manilerin izlerini Yunanistan'ın orta kesiminde bir köyde bulabilmek geçmişte ve bugün ileri sürüldüğü gibi Türkçenin ve Türk kültürünün etkisi ile gayri müslim tebanın Türkçe konuşmak zorunda kaldığı ve dolayısıyla Türk kültüründen bir takım izler taşıyabileceği tezinin ötesinde bir şeylerin varolduğunu gösterir niteliktedir. Bu tür izlerin hâlâ canlılığını koruyor olması ve hâlâ güzel ve saf bir Türkçe ile konuşuyor olmaları dile hâkimiyetin son derece iyi olduğunu göstermektedir denilebilir.

Karamanlıların Müslüman komşuları ile ilişkileri hakkında da bazı noktalara temas etmek gerekmektedir. Yunanistan'da ziyaret edilen yerleşim yerlerinde yaşayan tüm insanların hemen hemen hepsi Türk olarak adlandırdıkları Müslüman kom-

---

115 Haciliadou ile mülakat.

116 Çitoğlu ile mülakat.

şularıyla iyi geçindiklerini belirtmişlerdir. Anne ve babası Adana'ya bağlı bir Ortodoks köyü olan Gürümce kökenli 75 yaşındaki Maria Kehayaoğlu anne ve babasından duyduklarını anlatırken Müslüman komşularıyla olan ilişkileri konusunda; *"Çok iyilerdi. Muhabbetlilerdi. Herkes işindeydi, herkes dinine gidiyordu. Onlar bazen gelirlerdi bizim kiliseye, bizimkiler de camiye...."*.[117] Birbirlerinin kutsal mekânlarını ziyaret konusunda bazı *Türk*'lerin çeşitli sağlık sorunları karşısında kiliseye gittiği hakkında birçok örneğin verildiğini de burada belirtmek gerekmektedir. Bu konuda Niğde'nin Sulucaova köyünden olan 83 yaşındaki Urania Mercanidou ovaya Yörüklerin gelip gittiğini belirtmekte ve genel olarak Türklerden bahsederken: *"Bunlar başları ağrıdı mıydı eklesiyamıza gelirlerdi. İncilinizin altına duralım..derlerdi de başlarının ağrısı kesilirdi... belki yörükte vardı içlerinde bilmiyorum. Orayı bilemiyorum... Papaz okurdu"* demektedir.[118] Müslümanların kiliseyi ziyareti ile ilgili ilginç bir bilgiyi de yine Sulucaovalı Melpomeni Haciliadou aktarmaktadır: *"Türkler evimize gelirlerdi, biz onlara giderdik. Sonradan bozuldu ortalık... Bayramda gelirlerdi ya. Bazısı bişti yapardı bizim Triskiyamıza(?) bi dene de garı vardı ihtiyar garı gözleri ağrıyordu"*[119] şeklinde devam ederek bu kadının köydeki papaz tarafından iyileştirildiğini vurgulamaktadır.

Paskalya Bayramı ve Şeker Bayramı veya düğün ve cenaze gibi önemli günlerde iki topluluk arasında az veya çok ziyaretlerin gerçekleştiği de bilinmektedir. Müslüman ve Hıristiyanın karışık olarak yaşadığı bir mahallenin bulunduğu Çukur'un sadece Ortodokslardan oluşan bir mahallesinde yaşayan Kapadokikolu Maria Sütoğlu bu konuda şunları söylemektedir

---

117 Maria Kehayaoğlu ile 28.9.2000 tarihinde Yenice (Yanitsa)-Neo Miletopos köyünde yapılan mülakat.

118 Urania Mercanidou ile 7.10.2000 tarihinde Larissa-Vunena köyünde yapılan mülakat.

119 Haciliadou ile mülakat.

"Çok iyilerdi. Çok muhabbetlilerdi. Bir ev gibilerdi, yaşıyorlardı. Biz Türk içindeydik. Ne kilisemizi yasak ettiler, ne düğünümüzü ne ölümüzü. Onlar da gelirlerdi. Erkekler erkeklerle, karılar karılarla...".[120] Sütoğlu'nun *bir ev gibilerdi* şeklinde yorumladığı bu ilişki, Sultan Aslanoğlu'nun şu sözleriyle daha ayrı bir önem kazanmaktadır: *"Gelirlerdi bizim oraya. Unaşı yirlerdi, çaman yirlerdi, hoşaf yirlerdi. Orda ayrı yoğudu. Bu kapı Müslümandı.. şo kapı benimdi. Çocuğu mocuğu ağladı mıydı birbirlerine gidip emziriyorlardı. Orda olsam ben de yapardım belki...."*.[121]

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere Karamanlı Ortodoksların dil dışında da Müslüman Türklerle paylaştıkları pek çok ortak gelenek görenekleri bulunmaktadır. Düğünler, oyunlar, yemekler, büyüğe saygı, yardımlaşma, misafirperverlik, türküler, maniler, yaşanılan mekânlar, bugün dahi folklor oyunları oynarken veya özel günlerde giydikleri kıyafetleri, bazı örneklerde olduğu gibi geçmişteki kadar olmasa da bugün taşıdıkları soy isimlerindeki öz Türkçe isimler Karamanlı Ortodoksların sahip oldukları sosyokültürel yapının Müslüman veya Gagauzlar gibi Hıristiyan olan diğer Türklerden farklı olmadığını gösterir niteliktedir.

19. YY.'DAKİ SOSYO-EKONOMİK VE KÜLTÜREL GELİŞMELER KARŞISINDA KARAMANLILAR

19.yy. içerisinde Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelerden tüm gayri müslim cemaatler etkilenmişlerdir. Clogg'un tabiriyle Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleştirilen Tanzimat ve Islahat Fermanları gibi reformlar devlet yetkililerinin düşündüğü gibi devlete karşı bağlılığın artmasını, başka bir ifadeyle Osmanlılık kavramını etkin kıla-

120 Sütoğlu ile mülakat.

121 Aslanoğlu ile mülakat.

mamıştı.[122] Diğer taraftan, dini otorite konumundaki Rum Patrikhanesi cemaatlerine önceden verilmiş imtiyazlar dairesinde kendine bağlı Ortodoks milletini idare etme hakkına sahipken düzenlenen yeni reformlarla bu haklarının zayıflayacağının ve cemaatlerine verilen tüm imtiyaz ve muafiyetler açısından devlet kontrolünün gündeme geleceğinin farkındaydılar ve bu durum ruhani kesim tarafından hiç de olumlu karşılanmamaktaydı. Hukuk yönünden eşitlik sahip oldukları imtiyazların ortadan kaldırılacağı anlamına gelse de,[123] zaman içerisinde Osmanlı tebası üzerinde özellikle imparatorluğun Ortodoks nüfusu üzerinde etkin bir güç olan Rusya gibi yabancı devletlerin destek ve müdahaleleriyle imparatorluğun içinde bulunduğu olumsuz durum Rum tebasının lehine bir ortam hazırlamıştır.

Aslında Rumların imparatorluk içerisindeki ekonomik durumlarındaki ciddi ilerlemeler 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı sonunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile başlamıştır denilebilir. Bu tarihe kadar zaten ülkede ekonomik alanda faaliyet gösteren Rum teba bu tarih sonrasında Rus bayrağı altında ve koruyuculuğunda serbest bir şekilde hareket etmişlerdir. Bu gelişmeleri takiben ticari amaçlarla uğradıkları Avrupa şehirlerinde dönemin siyasi ve sosyal gelişmeleriyle ve o ülkelere yerleşen Rum asıllılarla yakından temas kurma imkânı sağlamışlardır. Bu temaslar beraberinde milliyetçilik ve bağımsızlık gibi kavramlarla tanışmayı gündeme getirmiştir. Diğer taraftan, İstanbul'daki Fenerli Rumlar da Yunanistan'daki Rumlar gibi Montesquieu, Racine, Voltaire gibi Fransız şair ve düşünürleri-

---

122 Richard Clogg, *"The Greek Millet in the Ottoman Empire"*, **Christians and Jews in the Ottoman Empire**, ed. By Benjamin Braude and Bernard Lewis, v.I, New York, t.y., s.195; Halil İnalcık, *"Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu"*, **Belleten**, c. XXVIII, sa.112, Ekim 1964, **ss.** 603-622; Karpat, **op.cit.,** s.165.

123 Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi** c. IV, Ankara1988,s.13; Clogg, **op.cit.,** s.195; Sonyel, **op.cit.,** s. 76.

nin yazdıklarını okurken çocuklarını da Avrupa'daki üniversitelerde okutmaktaydılar. Ayrıca bu dönemde Yunanistan'da Kozmas, Rigas ve Korais gibi yazar, şair ve fikir adamlarının da ortaya çıktıkları ve zaman içerisinde çeşitli örgütlerin de kurulmaya başlandığı bilinmektedir.[124] Dolayısıyla, 18.yy'dan itibaren batı ile kurulan temaslar ve özellikle de kendi çıkar politikalarına uyacak şekilde yabancı devletlerin ilgi odağı, başka bir ifadeyle piyonu olma yoluna girmeye başlamaları 19.yy'da yeni bir takım gelişmeleri de beraberinde getirmiştir.

Gülhane Hatt-ı Hümayun'unun ilanından bir yıl önce 1838 tarihinde İngiltere ile imzalanan Balta Limanı ticaret antlaşmasının başta İngilizler olmak üzere birçok yabancı tüccar kadar Osmanlı tebası Rumlar için de ayrı bir önemi vardır. Bu ticaret antlaşması sayesinde yabancılara sağlanan her türlü ticari ayrıcalıklardan Rumlar da istifade etmeye başlamışlardır. Bunun dışında geçmişten gelen bir ayrıcalık olarak sahip oldukları askeri muafiyetten yararlanmasını da bilen Rumlar, zaman içerisinde geçmişte sahip oldukları ve yabancı müdahalesiyle daha da güçlenen ekonomik durumlarında önemli bir gelişme daha yaşamışlardır. Zamanla kıyı bölgelerinden iç bölgelere açılarak birçok yerde ticari kontrolü ele geçirmişlerdir.[125] Sonuçta, kazandıkları ekonomik refah ve sosyal hayatlarındaki bir takım değişiklikler ile siyasi alanda yaşanan gelişmeleri dışarıdan yabancı müdahalesiyle desteklenen bağımsız bir Yunan Devleti fikrinin ortaya çıkması takip etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasi tüm gelişmeler içinde kendileri de Rum milletine dahil

---

124 Murat Hatipoğlu, **Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)**, Ankara, 1988, ss. 5-6.

125 A. J. Panayotopoulos, *"On The Economic Activies of The Anatolian Greeks"*, **DELTIO**, c. 4, Atina, 1983, ss. 87-128: Karal, **op.cit.**, s. 107: Karpat, **op.cit.**, s. 158-9.

olan Karamanlı Ortodoks nüfusun yeri ne olmuştur? Genel anlamda Rum milletine dahil olmaları onlara ne kazandırmıştır veya ne kaybettirmiştir?

19.yy.'da yaşanan ekonomik gelişmeler Anadolu'nun iç bölgelerinde yaşayan ve ağırlıklı olarak tarımla meşgul olan Karamanlı Ortodoksların da dikkatini çekmiş ve ekonomik ilişkilerin yoğun yaşandığı özellikle İzmir ve İstanbul başta olmak üzere Mersin ve Samsun gibi kıyı bölgelerine doğru bir göç gündeme gelmiştir. Bunun dışında yine demiryolunun geçtiği bölgelerden Ankara, Yozgat ve Sarmusaklı gibi iç bölgelere olduğu kadar Kahire, İskenderiye, Atina ve Amerika'ya doğru da bir göç yaşanmıştır. Göç eden köylü nüfus gittikleri yerde genelde vasıfsız işçi olarak çalışırken durumu biraz daha iyi olup ticaretle veya zanaatla meşgul olanlar mesleklerini daha fazla ilerletme imkânı bulmuşlardır.[126] Bu arada yaşadığı köy ve kasabayı terk eden bu insanlar yeni yaşam yerlerinde siyasi kurumsallaşma, toplumsal örgütlenme ve kimlik meselesi ile karşı karşıya kalmışlardır. G. Agustinos, kendi cemaatinden ayrılan bu insanların geniş bir ekonomik dünya içine dahil olmaları ile birlikte kimlik kavramına yeni bir boyut kazandırıldığını ve ekonomik kazanç temin etme yönünde daha kapsamlı bir kimlik temelini esas alan türde bir cemaat yaratmaya itildiklerini vurgularken sahip oldukları kültürün iki temel özelliği olan dil ve din konusunun daha fazla ön plana çıktığının altını çizmektedir.[127] Aslında göç Karamanlılar için yeni ortaya çıkan bir şey değildir. Geçmişte de geçici dönemler için İstanbul, Antalya veya İzmir'e gidenler olmuştur. Ancak bu defa yaşanan göçlerde kimi zaman tek yönlü bir hareketlilik yaşanırken, bazen de bireysel göç hareketi yerine ailelerin göçü gündeme gelmiştir.

---

126 Foti Benlisoy ve Stefo Benlisoy, *"Nevşehir Mektepleri"*, **Tarih ve Toplum**, Şubat 2000, s. 26.

127 Gerasimos Agustinos, **Küçük Asya Rumları**, Ankara,1997, s. 307-309.

Agustinos'a göre yaşanan bu süreçle bir çeşit içsel kolonizasyon dahi yaşanmıştır denilebilir.[128] Zaman içerisinde yükselen maddi refah kültürel bir takım gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Genel bir ifadeyle Rum milleti, özelde de Karamanlı toplumu için eğitim, üzerinde durulması gereken en önemli gelişme olmuştur.

Büyük şehirlerde misyonerler tarafından kurulmuş okullara Rum milleti mensuplarından birçok genç gitmiştir. 1840'larda Amerikan ve İngiliz Protestan misyonerlerinin kurduğu bu okullarda, her ne kadar misyon yetkililerinin istediği başarı elde edilemese de, eğitim gören gençlerin sayısı 10.000'den fazladır.[129] Bu arada misyonerlerin faaliyetleri Rum milletinin eğitiminden sorumlu kurumu olarak Ortodoks Patrikhanesi'ni rahatsız etmeye başlamıştır. Tanzimat dönemine kadar eğitimden sorumlu tek kurum olan patrikhanenin bu görevi, Tanzimatla birlikte gerçekleştirilen yeni düzenlemelerle din dışı unsurlar tarafından paylaşılmaya başlanmıştır. Kentte yaşayan okur-yazar nüfusun kilise merkezli eğitime karşı çıkarak batı tipi bir eğitim anlayışını savunması da patrikhaneyi zora sokan bir diğer gelişmedir. Bu bağlamda, gençlerin dinlerine sahip çıkmaları ve ihtidadan uzak durmalarının gereğinden hareketle eğitim düzeyinin yükseltilmesi ve tek tip bir okul sisteminin kurulması konusunda Patrikhane zamanla diğer kesimle bir uzlaşma sağlamıştır.[130]

Genelde Yunanlıları tanımlayan ortak özellikleri dil olmuştur. Birçok Rum Ortodoks din adamına göre İstanbul, İzmir ve Ayvalık (Kydonies)'da bulunan okullar Yunan dilini yaşama geçirmek suretiyle önemli bir görevi yerine getirmekteydiler. Ancak, her ne kadar Yunanlılığı tanımlayan ortak özellikleri

---

128 **Ibid.,** s. 39.

129 **Ibid.,** s. 194.

130 Benlisoy, **op.cit.,** s. 25.

dilleri olsa da, Kayseri piskoposu bu konuda endişe duymakta ve Nevşehir'e kitap yardımında bulunan Helen Hıristiyan kültürünün destekçilerinden ve Atina Eğitim Cemiyeti Başkanı Leon Melas'a teşekkür mektubunda Nevşehir Ortodokslarını yabancı dil (xenofonoi) yani Türkçe konuşan, Yunanlılar (ellinophsychoi) olarak tanımlamakta ve halkın yeniden anadil ve kültürüne sahiplenmek için çok çaba harcadığını belirtmekteydi. Piskoposa göre zamanla bu insanların ruhu ve eylemleri, dinde, eğitimde ve dilde saf bozulmamış Helen niteliğine yeniden kavuşacaktır.[131]

İstanbul, İzmir, Mersin gibi şehirlerde yaşayanlar özellikle eğitimin yaygınlaştırılmasında önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu insanlar oluşturdukları mütevelli heyetleri ve eğitim cemiyetleri ile memleketlerinde eğitimin gelişmesine ön ayak olmuşlardır. Eğitim konusunda koordinasyon ve destek işi ruhban sınıfı üyeleri, cemaat eşrafı ve kurulan eğitim dernekleri tarafından yürütülmekte olup, bu işte asli kılavuzluk yine kiliseye bırakılmıştır. Nitekim, bir okul kurulabilmesi için her şeyden önce ilgili cemaatin Patriğe bu talebini bildirmesi ve patriğin de devlet yetkililerinden izin alması gerekmekteydi. Eğitimin desteklenmesi için kurulan cemiyetlere nüfusunun büyük oranda Türkçe konuşan Karamanlılardan oluştuğu Nevşehir'de *Filekpadideftiki Leschi Vasileias* örnek olarak alınabilir. Üyelerinin büyük çoğunluğunu tüccar ve iş adamlarının oluşturduğu dernekte ruhani ve entelektüel liderler de görev almaktaydı. Ancak 1874 yılına gelindiğinde derneğin üye sayısıyla birlikte mali yardımlarında da bir düşüş yaşanmaya başlanmış ve kısa bir süre sonra da dernek feshedilmiştir. Ancak, aynı yıl yeniden bir canlanma yaşayan derneğin haricinde *İndiktias* adında bir cemiyet daha kurulmuştur. Bu cemiyet Nevşehir'deki eğitim faaliyet-

131 Agustinos, **op.cit.**, s. 280.

lerinin desteklenmesi çerçevesinde mevcut olan okullarına bir de anaokulu eklemeyi hedeflemiş ve bu konuda Yunanistan'dan Leon Melas'ın desteğini almıştır. Bu destek sayesinde açılan anaokulunun amacı *büyük bir şanssızlık eseri kaybedilen kutsal, ata dillerinin öğretilmesi ve çocukların ahlaki formasyonunun gerçekleştirilmesidir.*[132] Okul faaliyetlerinin düzenlenmesi dışında pek başarı elde edilemese de bir gazete çıkarmaya çalışılmış, halka yönelik olarak konferanslar ve kurslar düzenlenmiştir.[133] Benzer faaliyetlerin en kapsamlısı aslında 20'ye yakın derneğin bulunduğu İstanbul'da yürütülmekteydi. Bu derneklerden *Ellinikos Syllogos Konstantinoupouleos* çıkardığı dergide Bizans devri ve klasik Roma ve Yunan dönemlerine ait arkeoloji, filoloji ve tarih alanlarındaki çalışmalara yönelik yazılar yayınlamakta ve bunları yaparken de Rum milleti mensuplarının *etnik gurur* duygusunu güçlendirmeyi amaçlamaktaydı. Anadolu'da bu derneğe bağlı yaklaşık 200 okul bulunmaktaydı. Yine eğitim faaliyetleri için kurulmuş derneklerden birisi olan *O Syllogos ton Mikrasiaton i Anatoli* 1891 yılında faaliyete geçmiş ve bu tarihten itibaren Yunanistan'daki bankalar, Atina Belediyesi, üniversite ve doğrudan devletten temin edilen ödenekler ve Mısır'daki zengin Yunan nüfus tarafından desteklenmiştir.[134]

Nevşehir'de eğitim cemiyetlerinin desteği ile ayakta duran okulların ilki 1804 yılında kurulmuştur. Okulun ilk 40-50 yılı Talas, Zincidere ve Tavlasun gibi yerlerden gelen ruhban kökenli öğretmenlerden oluşurken, 1855 yılında Zincidereli Dimitrios İlyadis öğretmenliğe alınmıştır.[135] Nevşehir dışında da birçok yerde okullar açılmıştır. Bunlar arasında Niğde Bor'da iki[136] ve

---

132 **Ibid.**, s. 295.
133 **Ibid.**, s. 295.
134 **Ibid.**, s. 293-4; Clogg, **op.cit.**, s.197.
135 Benlisoy, **op.cit.**, s.27.
136 **B.O.A., Y.M.T.V.** , dosya: 187, sıra: 22, 1316.L.12.

Karaman'da da bir okul açma girişimi olmuştur. Bu konuda Osmanlı Arşivinde bulunan belgeler, 1327(1911-12) yılında hükümete Karaman kilisesi avlusunda misafirhane yapılması konusunda izin için müracaatta bulunulmuşken, yapılan binanın misafirhane değil de bir okul olduğu anlaşıldığı anda ruhsat iptal edildiyse de, bir süre sonra okul inşaatı için izin alındığını ortaya koymaktadır.[137] Osmanlı Arşivi'nde yer alan Rum mekteplerinin açılışı ile ilgili belgeler dışında dikkat çekici bir belgeye daha rastlanmıştır. Kayseri'de yaşayan birçok Ortodoksun şikâyetini içeren bu belgede şikâyet konusu Kayseri metropolidinin dini akideleri ihlal ederek ruhbanlığa yakışmayan bir takım faaliyetlerde bulunmasıdır. Şikâyetlerinde: *"Akaidi diniyyemizi külliyen ihlal mekteplerimizi payimal, ziyaretgâhları ticaretgâh ittihaz etmekte"* olan ve *"vilayet-i şahaneden ve hatta ecnebilerden akçeler cem ve tebaiyetleri meçhul hocalar celb ederek Zincidere'de ruhban mektebi namıyle açtığı mektepte icra eylediği mezarret"* hakkında Patrikhaneye şikâyet etseler de, bir sonuç alamadıklarından dolayı bu insanlar Sadarete müraccattan başka çare bulamamışlardır. Telgrafın altında yazan isimler de ayrıca dikkat çekecek niteliktedir: *"Kileoğlu, Yovan Kozmaoğlu, Mavridis, Lazari, Bodos Bektaşidi, Uğurluyadis, Haralam Hristo, Yordan Eskidis, Avraham Eskidis, Hristo Topaloğlu, Şehbalidis, Yordan Kulahoğlu, Burdurumyadis, Yovan Arzumanoğlu, Yovan Hacıoğlu, Yovan İskenderidioğlu, Evrahim Şamlı, Papaz Andreya Birlioğlu, Nikola, Durmuşidi,........ Arslanidis, Haralam Aslıdis...."*[138]

Bu belgelerden elde edilen bilgilere bakılırsa Patrikhane ve büyük şehirlerdeki derneklerin açmaya çalıştıkları okullar ve bu okullardaki faaliyetleri bölge halkı tarafından pek destek görmemekte, hatta tam aksine bu konuda ciddi şikâyetleri dahi

---

[137] **B.O.A., D.H.M.U.İ.** 38-1,67.1327 Za.26; D.H.İ.D., 30,1-2-1328N.20.

[138] **B.O.A., Y.M.T.V.**, dosya: 41, sıra: 43, 3.4.1307.

olabilmekteydi. Bu şikâyetleri arasında yer alan ve okullarında görevlendirilen *tebaiyetleri mechul* öğretmenlerin geldikleri en önemli merkez Atina Üniversitesi olmuştur.

Anadolu kökenli genç öğretmenler dışında Yunanistanlı birçok öğretmen de Anadolu'da kurulan okullarda öğretmenlik yapmıştır. Osmanlı yönetimine karşı milliyetçi duygular aşılamakla yükümlü bu öğretmenler, 1894 yılında Osmanlı Devleti'nin Yunan milliyetçisi öğretmenlerin imparatorluk topraklarında öğretmenlik yapmasını yasaklamasına ve Helenizm propagandası içeren yayınların ithali konusunda da sansür getirilmesine rağmen,[139] yasağın sıkı bir şekilde uygulanmamasına bağlı olarak, görevlerine devam etmişlerdir.

19.yy. sonuna doğru Rum milletine ait okul sayısı 4000'e ulaştıysa da,[140] Karamanlıların yaşadıkları Anadolu'nun iç kesimlerindeki her yere bu tür okulların ulaşmadığı ve okulların varolduğu yerlerde de tek tip bir okul sisteminin oluşturulamadığı bilinmektedir. Bunda en büyük faktör yukarıda Kayseri piskoposunun da endişelendiği bir konu olan dil problemidir. Genel bir kaygı ifadesi olarak Kayseri ruhanilerinden metropolit şöyle demekteydi: *"Hıristiyan nüfus, yabancı milletler arasında bulunduğu için Hıristiyan dilini kullanmayı bıraktı. Halk, kilisede dillendirilen kilise kelamını anlamaktan aciz durumdadır"*.[141] Bu kaygı dolu sözlerden de anlaşılacağı üzere Türkçe konuşan Ortodokslar kilise için önemli bir sorun olarak varlığını devam ettirmiştir.

Bu durum karşısında Rumca bilmeyen Karamanlılara yönelik olarak izlenen programın temel özelliği öncelikle Rumca öğrenmelerini temin etmek olmuştur. Anhegger'e göre Rum okullarının görevi Yunanca konuşan öğrencilerin dil bilgilerini

---

139 Clogg, **op.cit.,** s.198.

140 **Ibid.,** s.198.

141 Benlisoy, **op.cit.,** s. 28.

geliştirmek ve Türkçe konuşan gençlere de Yunancayı öğretmekti. İlk başta Ortodoks dini kitaplarının yazıldığı dil olduğundan dolayı gençlerin yazıların aslını okuyabilmeleri için Rumca öğrenmeleri istenirken, bu durum giderek Türkçe konuşan Ortodoksları Yunanlığa kazanmak için yapılmaya dönüşmüştür.[142] Rumca öğrenmeleri zaman içerisinde Helenleşmelerini de beraberinde getirecekti. Bu amaç doğrultusunda Türkçe konuşan çocuklara Yunanca ders okutulması için özel ders kitapları yazılmıştır J. E. Kalfaoğlu 1894 yılında yayınladığı almanakta şöyle bir tavsiyede bulunmaktaydı: *"Hele çocuklarımızın anadilimizi (Yunanca) öğrenmeleri için faydalıdır. Bu yüzden vatanımız Küçük Aysa'nın bütün okullarına onu sokmak ve derste kullanmak gerekir"*.[143] Bu tavsiyenin ötesinde bazı cemaat okullarında Türkçe konuşmanın yasaklandığı da bilinmektedir. Örneğin Müslüman ve Hıristiyanların karışık bir şekilde yaşadıkları Gelveri'de bulunan okulların 1903 tarihli nizamnamesinde böyle bir hüküm bulunurken, bu hükme uymayan öğrencilerin dayakla cezalandırıldığı da bilinen bir gerçektir.[144] Türkçe konuşan çocuklara Rumca öğretme hedefi doğrultusunda 1879 yılında Atina'da gerçekleştirilen *Helen Sillogları* konferansında Türkçe ve Bulgarca konuşan *soydaşlar* için *Yeniden Helenleştirme (ekselinismos)* tabiri kullanılmış ve Rumca öğretiminin önemi üzerinde durulmuştur.[145] Rumca bilmeyen Karamanlılara okul dışında da Rumca konuşmaları için belli bir program takip edilmiştir denilebilir. Bu konuda Nevşehir'e bağlı Sinasos kasabasındaki bir uygulama oldukça dikkat çekicidir. Bahsedilen kasabada bulunan okul zaman içerisinde çevre köy ve kasabaların da eğitim merkezi olmuştur. 1862 yılına gelindiğinde ise

142 Anhegger, **op.cit.,** s. 76.

143 **Ibid.,** s.175.

144 Benlisoy, **op.cit.,** s. 28.

145 **Ibid.,** s. 28.

cemaatin ileri gelenleri *"kızların ahlaki terbiyesi ve yurdumuzun manevi ıslahı için"* diyerek bir kız okulu açmaya karar vermişlerdir. Ancak, diğer bölgelerden gelen kızların barınma ve beslenme ihtiyacı karşısında zorluklarla karşılaşılması, cemaati yıllık sabit bir ücret karşılığında kızları bölge halkından ailelerin yanına vermeye sevk etmiş ve bu durum çoğu Rumca bilmeyen bu kızların Rumca öğrenmeleri için uygun bir ortam hazırlamıştır.[146]

Yukarıda belirtildiği üzere Anadolu'da gözlemlenen Rum gençlerinin eğitimi konusunda Patrikhane ve Yunanistan hükumetinin herhangi bir etkisi olmadığı söylenemez. Her şeyden önce Rum milletinin eğitiminden birinci derecede sorumlu olan Patrikhanenin ve ruhani liderlerin Türkçe konuşan Karamanlılar konusunda endişe duydukları daha önce örneklerle belirtilmişti. Bu konuda Amasya Metropolidinin sözleri de oldukça ilgi çekicidir. Metropolit yayınladığı bir genelgede: *"Bu eyaletteki Hıristiyan kardeşlerimizin çoğunun Yunan dilini anlamadığı bilinen bir gerçektir"* derken, yeni çıkan bir kitabı tavsiye etmekte ve bu kitabın dini öğreti açısından olduğu kadar *"ulusal Yunan"* dilinin *"yeniden kazanılmasında"* da hizmet edeceğini vurgulamaktaydı.[147] Bu konuda Agustinos, 19.yy. ortalarında Yunan Krallığında devlet nezdinde gerçekleşen eğitim alanındaki belirli gelişmelerin zamanla Anadolu Rumları üzerinde de etkisini gösterdiğinin altını çizerken, Benlisoy yüzyıl içerisinde imparatorluktaki Rumların eğitim faaliyetlerinin giderek daha fazla bir biçimde Yunanistan eğitim sistemini örnek aldığı ve Rum eğitiminin entelektüel merkezinin Yunanistan olduğu, okullardaki eğitim malzemelerinin Yunanistan'dakilerle benzeştiğine dikkat çekmektedir.[148] Ayrıca, Büyük şehirlerde bulunan

---

146 Agustinos, **op.cit.,** s. 289.

147 Anhegger, **op.cit.**, s.175.

148 Agustinos, **op.cit.**, s. 279; Benlisoy, **op.cit.,** s. 33.

Yunan konsoloslarının görevleri arasında okulların kurulmasına yardımcı olmak için mali yardımda bulunmaları, öğretmen bulmaları, okul programlarının oluşturulmasına yardım etmeleri de yer almaktaydı. Bu konularda özel talimat almışlardı.[149]

Ortaya çıkan bu tablo karşısında tam bir başarı elde edilip edilemediği sorusuna verilebilecek cevap olumsuzdur. Yani, gerçekleştirilen tüm bu faaliyetler Türkçe konuşan ve köyünün sınırları içinde yaşamını sürdüren Karamanlıların Türkçeyi bırakmaları için yeterli olmamıştır. Bu konuda Clogg, Batı Anadolu'da Yunan irredentizmi yaşandığı dönemde Kayserili Ortodoksların tüm bu yaşananlarla ilgisi olmadığına dikkat çekerken, Anhegger ve Benlisoy sadece Karamanlıca yayınların ve basın organlarının sayısının bile buna dolaylı bir kanıt teşkil ettiğini belirtmekte, Yunanca yanında Türkçe yazılan dernek tüzüklerinin varlığının da bunu desteklediğini vurgulamaktadırlar.[150] 19.yy. ikinci yarısında Karamanlıca İstanbul'da bile hâlâ yaygındır. 1910 yılında bir reklamın, 1902'de ipekböceği yetiştirme talimatnamesinin, yine 1901 yılında da nitrat üretecilerinin propaganda broşürlerinin Türkçe yayınlandığı bilinmektedir. Ayrıca, 1913 ve 1914 yıllarına ait iki Nevşehir salnamesinin varlığı da Karamanlıların Türkçe konuşmasının ve yazmasının engellenemediğinin bir göstergesidir. Bunun dışında 1914 yılına ait salnamede yer alan bir yazı Türkçe konuşan Karamanlılarla Yunanca konuşan Rumlar arasındaki gerginliğe de ışık tutmaktadır.

Yıllıkta Nevşehirli üyelerin on kişilik yönetim kurulu adına önsöz yazan J. Jonanidis, 1913 yıllığına gösterilen rağbetten cesaret alarak yeni bir yıllık çıkardıklarından bahsederken: *"Bizim Anadolu lisanı"* demekte ve şöyle devam etmektedir:

---

149 Benlisoy, **op.cit.,** s. 33.

150 Anhegger, **op.cit.**,s. 34; Benlisoy, **op.cit.,** s. 35.

"Hemşehrilerimizin bazıları, Anadolu dilini terk etmemezi ve bu salnameyi Yunanca yayınlamamızı tavsiye ediyor. Onlara şu soruyla cevap veriyoruz. Yunancayı yeterince bilenler yüzde kaçtır bilmeyenler kaç? Bu türden bir eseri anlamak içinse iyi Yunanca bilmek gerekir. Vaktiyle okullarımızda Yunanca öğrenmiş olanlardan hangisinin aklındadır bunlar?".[151] Diğer taraftan Yunan kilisesinin dilinin Yunanca olduğu fikri her zaman patrikhane tarafından vurgulansa da, pratikte bunun geçerli olmadığı zaten ortadaydı. Her şeyden önce kilisede kendi dilini kullanmak isteyen Bulgar kilisesinin bu konudaki ısrarı bilinen bir gerçekti. Bu gerçek karşısında Patrikhaneyle uzun süre ciddi çatışmalar yaşanmış ve 1872 yılında ancak, Osmanlı hükümetinin Bulgarlardan yana tavır almasıyla sorun çözülebilmişti.[152]

Aynı şekilde, kendi dillerinde ayin yapmak isteği Karamanlılar tarafından da sürekli dile getirilen bir durumdu. İstanbul'da yaşayan Karamanlılardan Kum Kapı ve Langa semtlerinde oturanlar yine Kum Kapı ve Kadırga arasında bulunan Aya Kiriaki kilisesinde, Anhegger'in deyimiyle *"avazlarının yettiğince Türkçe ayin yapılmasını"* ve Kayseri'ye Türkçe konuşan bir metropolidin atanmasını istemelerini sağlayacak kadar güçlülerdi. Bu durum karşısında olayların çıktığını belirten Anhegger, 28 Mart 1870 ve 10 Mayıs 1871 tarihlerine ait İstanbul'da yayınlanan *Pravo* isimli Bulgar gazetesine dayanarak Türk güvenlik kuvvetlerinin müdahalesiyle ortamın yatıştığını belirtmektedir. Bundan sonra ise semtlerde dini metinlerin Türkçe nüshalarının da bulunduğu okuma salonlarının kurulması dışında resmi manada önemli bir sonuca ulaşılamamıştır. Yukarıda sözü geçen ve İstanbul'daki Karamanlıların Kayseri'ye Türkçe konuşan bir metropolit atanmasını istemeleri dışında şu olay da Karamanlı-

---

151 Anhegger, **op.cit.,** s. 176.

152 Karpat, **op.cit.,** s.160-1 ; Clogg, **op.cit.,** s.188-9.

lara karşı girişilen faaliyetleri açıkça ortaya koymaktadır. 1792-1850 tarihleri arasında Kayseri'de okul sisteminin yeniden düzenlenmesi ve diğer bazı konularda anlaşmazlık yaşanmıştır. Yaşanan bu sorunların temeli aslında dışarıdan gelen öğretmenlerin yerli halkın Türkçe konuşmalarına olduğu kadar örflerine, adetlerine ve ahlak anlayışına ayak uyduramamasından kaynaklanmaktaydı.[153]

Sonuçta, Karamanlıların Türkçe konuşması için Türk idaresi tarafından zorlandıkları görüşünün aksine, Rumca konuşmaları için belirli bir politikanının takip edildiği söylenebilir.

KARAMANLICA ESERLER

Türkçe konuşan Karamanlı Ortodoksların kendilerine ait olan veya ağırlıklı olarak onlara hitaben kaleme alınan Yunan harfli Türkçe veya başka bir ifadeyle, Karamanlıca olarak adlandırılan eserler bulunmaktadır.

Bu edebi çalışmaların başlangıcı genellikle İstanbul'un fethiyle Patrik seçilen Gennadios'un Yunanca olarak kaleme aldığı *Hıristiyanlığın İman İkrarına* dayandırılmaktadır. Patriğin kaleme aldığı bu itikatname daha sonra Yunan alfabesiyle Türkçe olarak yazılmıştır.[154] Fatih Sultan Mehmed'e sunulan bu itikatnamenin Yunanca metni 1455-6 yılında hazırlanmış ve daha sonra Karaferye (Veria) kadısı Ahmet tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Daha sonra da Arap harfli Türkçe itikatname çevirisi Yunan harfleriyle de yazılmıştır. Bunu kimin hazırladığı bilinmemekle birlikte, Avrupa bilim çevresi bundan hemen haberdar olmuş ve Martin Crusius bu metni Latin harfli yazı çevrimi ile birlikte

153 Anhegger, **op.cit.,** s. 176.

154 **Ibid.,** Vryonis, **op.cit.,** s . 453.

1584 yılında yayınlamıştır. Daha sonra da Macar Türkolog Tibor Halasi Kun eseri Macarca'ya çevirmiştir.[155]

Yunan alfabesi kullanılarak Türkçe yazımı işi aslında çok eskilere dayanmaktadır. Nitekim, Yunan alfabesiyle yazılmış en eski Tükçe kelimeler *Yayık* (Ural) nehri ile Türk boylarının cenaze törenine verdikleri isim olan *yoğ*'dur. İskenderiyeli astronom matematikçi ve coğrafyacı Ptolemaios, 2.yy.'da Yayık nehrini Dayıks(Δαιε) olarak belirtmişken, yine Bizanslı Menandros Protektor 6.yy'da Dayıh veya Dayık (Δαιx) şeklinde yazmıştır. Göktürk'lerin cenaze törenlerini nitelemek için kullandıkları *yoğ* kelimesi de 576 yılında Göktürk hakanı Ektel'e giden Bizans elçisi başkanı Valentinos'un dönüşünde yazdığı raporda Dohia (δoΧια) olarak belirtilmiştir.[156] Bunun haricinde Bizans tarihinin Türklerle ilgili bölümlerinde ve Bulgar Türklerinden kalan çeşitli kalıntılarda Yunan alfabesiyle yazılmış kişi adları, ünvanlar ve belirli bazı kelimeler, örneğin 12 hayvanlı Türk takviminde yer alan hayvan adları ve sayılar bulunmaktadır. Yunan alfabesiyle yazılmış eski Tuna Bulgarları kitabelerinde (9.yy.) *Omurtag*, *Tervel* gibi Türk hükümdar adları ile *Bayan, Boyla, Bağgatur* gibi Türkçe ünvanlara rastlamak mümkündür. Yine Tuna Bulgarlarından kalma ünlü Nagy-Szent-Miklos hazinesindeki taslardan birinin üzerinde de 9 kelimelik *Boyla Çoban Kitabesi* yazılı bulunmaktadır. Yunan alfabesiyle Türkçe yazılmış kelimeler konusunda Gyula Moravsik'in *Byzantino-Turcica* adlı eserinin ikinci cildi büyük önem arz etmektedir.[157]

Bizanslıların komşuları bulunan Türk boylarına ait çeşitli kelime ve isimleri kendi alfabelerine göre yazmaları dışında, Yunan alfabesini kullanarak kendi dillerinde bir şeyler yazmış

---

[155] Talat Tekin, "*Grek Alfabesiyle Türkçe*", **Tarih ve Toplum**, Mart 1984, ss.180-1.

[156] **Ibid.**, s.180.

[157] **Ibid.**, s. 180; bkz.; Gyula Moravcsik, **Byzantino Turcica, II, Sprachste der Türkvölker inden Byzantine Quellen**, Leiden, 1958.

olan Bulgar Türkleri bir tarafa bırakılacak olursa, yazıda Yunan alfabesini en geniş ölçüde kullanan topluluk Anadolulu Karamanlılar olmuştur.

Yunan harfleriyle Türkçe olarak basılmış kitaplar üzerine oldukça kapsamlı bir çalışma gerçekleştiren Severien Salavielle ve Eugine Dallegio bir bibliografik eser ortaya koymuşlardır. Bugün Karamanlıca üzerine çalışan tüm bilim adamlarının temel başvuru kaynağı haline gelen bu üç ciltlik eserin 1584 tarihinden 1900 yılına kadar geçen süre içerisinde kaleme alınan 333 Yunan harfli Türkçe eserin analitik bir bibliografyasını içermektedir. Bu tür benzer bir çalışma daha sonra Evangelia Balta tarafından *Karamanlidika: Additions (1584-199). Bibliographie Analytique,*[158] başlığı altında gerçekleştirilerek varolan 333 kitaba 300 yeni kitap daha eklenmiştir. S. Salaville ve E. Dallegio tarafından ortaya konulan bibliografik çalışmada yer alan ilk eser daha önce bahsedilen,1455-6 tarihinde İstanbul Patriği Gennadios Skholarios tarafından Fatih Sultan Mehmed'e sunulan İtikadname'dir. Bu bağlamda kaleme alınmış ilk eser 16.yy.'a kadar götürülebilmektedir. Bundan sonra ise en eski baskılı kitap 1718 yılında Amsterdam'da yayınlanan bir papazın kaleme aldığı *Gülzar-ı iman-i Mesihi* adlı 170 sayfalık bir Hıristiyan ilmihalidir.[159] Bu tarihten itibaren 1860 yılına kadar çıkan tüm eserler ağırlıklı olarak dini konular üzerine olup çeşitli ilmihalleri, ibadet kitaplarını, Mukaddes Kitap tercümelerini, Hıristiyan Azizlerin ve Hıristiyanlık uğruna ölenlerin hayatını anlatan kitapları içermektedir. Nitekim, kitapların önsözlerinde dinleri-

---

158 Evangelia Balta, **Karamanlidika: Additions (1584-1900). Bibliographie Analytique, Athen, 1987;** Turgut Kut, *"Evangelinos Misaelidis Efendi"*, **Tarih ve Toplum,** c. 48 (Aralık 1987), s. 342-6.

159 S. Salavielle ve E.Daleggio, **Karamanlidika, Bibliographie Aalytique D'ourrages en Langue Turque Imprimes en caracteres Grecs(1584-1900), c.1; 1958.**

ni unutmak yolunda olan ana dilleri Türkçe Hıristiyanlara din bilgilerini yeniden hatırlatmak amacı taşıdıkları açıkça belirtilmektedir. Bunun dışında felsefe, tıp ve ticari alanla ilgili eserlerin de bulunduğu bilinmekteyse de, bu gibi alanlardaki eserler özellikle 1850 sonrasında artış göstermiştir.[160]

Genel olarak 1850 yılına kadar basılan kitapların baskı yerlerine bakıldığında başta 42 baskı ile İstanbul gelirken, bunu 35 baskı ile Venedik ve 19 baskı ile Atina izlemektedir. Ayrıca, Viyana'da 4, Leipzig, Bükreş ve İzmir'de ikişer, Amsterdam, Syra ve Kayseri yakınlarında Zincidere manastırı basımevinde birer kitap basılmıştır. İstanbul'da 1718 ve 1764 yıllarında birer, 1799'da iki kitap basılırken 1815 yılından sonra bu sayılarda artış gözlenmiştir.[161]

Yine Yunan harfleriyle Türkçe olarak çıkan gazete ve mecmualara da rastlanmaktadır. İlk Yunan harfli Türkçe gazete *Gazete-i Anatoli* olup 1840 yılında İstanbul'da aslen Kulalı olan gazeteci, yazar, çevirmen ve matbaacı E. Misaelidis[162] tarafından çıkarılmıştır. 1851 yılında kurulan gazetenin kesin olarak hangi tarihe kadar faaliyet halinde bulunduğu konusunda çelişkiler mevcutsa da, R. Anhegger'e göre gazetenin yayınına son verdiği tarihler üzerindeki bu belirsizlik 1900 yılıyla, pek muhtemel olmamakla birlikte I. Dünya Savaşı'nın başladığı yıl olan 1914 arasında değişmektedir.[163]

Anatoli gazetesinin sahibi bulunan Misaelidis'in ayrıca Türkçe konuşan Ortodokslara hitaben kaleme aldığı birçok eser de bulunmaktadır. *Temaşa-i Dünya ve cefakar u cefakeş* adlı romanı bu eserler arasında ayrı bir öneme sahiptir. 1871-2 yılında kaleme aldığı bu eser Türkçe konuşan Ortodokslara ders verme,

---

160 Eckmann, **op.cit.**, s.,166; Eyice, **op.cit.**, s. 372.

161 Eyice, **op.cit.**, s. 372.

162 E. Misaelidis hakkında detaylı bilgi için bkz: Kut, **op.cit.**, s. 342-6.

163 Anhegger, **op.cit.**, s.10.

kiliseye bağlılıklarını devam ettirme ve dürüst insan olma konusunda uyarılar içeren bir biyografik macera romanıdır. Bu eserinde Misaelidis, Avrupa'nın ilerlemesine duyduğu ilgi ile beraber eleştirel bir gözlemci tavrı takınmıştır. Yine dinine bağlı bir Ortodoks olmasına rağmen kilisedeki aksaklıklara değinmekten kaçınmamıştır. Ayrıca tüm eser boyunca Anadolulu Karamanlılara Yunan kökenli olduklarının bilincine varmaları konusunda çağrıda bulunmayı da ihmal etmemiştir.[164]

Yukarıda da değinildiği gibi 1850 sonrasında din dışı yayınlarda görülen artış çerçevesinde kültür kitaplarında ve özellikle hukuk kitaplarında bir artış görülmüştür. Bu bağlamda, 1868 yılında *Düstur, yani Mecmua-i Kavanin-i Devlet-i Aliye* başlığı ile İstanbul'da 570 sayfa olarak basılmış, bir sonraki yıl da yine *Düstur vilayet Nizamnamesi* İstanbul'da 208 sayfa olarak basılmıştır. Bunu 1871 senesinde *Ticaret Kanunu Şerhi ve İdare-i Umumiye -i Vilayat Nizamnamesi* takip etmiştir. Ayrıca ilk Düstur'da Gülhane Hatt-ı Hümayununun da bir sureti basılmıştır.[165] Bundan sonra ise 1891 yılında büyük ihtimalle birinci Meşrutiyet'in ilanından sonra tasnif edilen ilk tertip Düstur'dan derlenen bir eser yayınlanmıştır. Bu cildin başlığı ise şu şekildedir: *Düstur yani Devlet-i Osmanıye'nin kavanin-u nizamat ve talimata-u tarifatı ve evamiri mecmuasıdır. Cild-i evvel, umur-ı mülkiyeye müteallik kavanin ve nizamat.* Bu tür cildlerin hazırlanmasında para yardımı yaparak katkıda bulunanların isimlerinin de ayrıca belirtildiğine dikkat çeken Şakiroğlu, Hukuk mektebi mezunlarının arasında Karamanlıların da sayılarının arttığının anlaşıldığını vurgulamaktadır.[166]

---

164 **Ibid.,** s.75.

165 Mahmut Şakiroğlu, "*S. Salavielle ve E.Daleggio, Karamanlidika, Bibliographie analytique D'ourrages en Langue Turque Imprimes en caracteres Grecs, III, 1866-1900*", **Belleten,** c.XXXVIII, sa.149-152. Ankara, 1974., s.758.

166 **Ibid.,** s. 759.

19.yy.'ın ikinci yarısından sonra Karamanlıca eserler arasına dahil edilen lügatlerin sayısında belirli bir artış olmuştur. 1804 yılında Venedik'te basılmış Türkçe-Yunanca bir lügat bulunmaktadır. Bu lugatin yeni basımları da bu sürede iki kez yine Venedik'te gerçekleştirilmiştir. 1873 tarihinde ise A. Konstantinidi tarafından başka bir lugat hazırlanmış, bunu 1888 tarihinde 3000 sayfadan oluşan M. Levidi'nin lügati izlemiştir. T. Ketana tarafından İzmir'de yayınlanan iki ciltten oluşan Türkçe-Yunanca lügatte Arap harflerinin Yunan harflerine göre bir çevirisi yapılmıştır. Yunan okullarında eğitim gören öğrenciler için hazırlanan bir diğer lügat ise 1898 tarihinde N. Elefteriadis tarafından İstanbul'da yayınlanan bir lügattir. Bunun dışında bilim adamları tarafından sıklıkla atıflarda bulunulan ve Osmanlıca okunuşlar ve açıklamaların bulunduğu 1899 baskılı Kholoru'ya ait olan eser de bu tür faaliyetler arasında önemli bir yere sahiptir. Diğer taraftan, Yunanca-Türkçe lügat alanında en fazla bilinen isim Panayotudus isimli bir kişidir ve lügati 1897 yılında yayınlanan 2048 sayfalık coğrafi bir sözlüğü de kapsayan *Kamus'dur.*[167].

Din dışı yayınlar arasında yer alan ve halk literatürü olarak ifade edilebilecek diğer eserler arasında *Halk Diliyle Atasözleri, Bilinen Köroğlu Hikâyelerinden,* 1872, 1890 ve 1896 yılarında olmak üzere 3 adet, 1908 yılında *Nasreddin Hoca hikâyeleri*[168] 1909'da da *Şah İsmail, Âşık Garip hikâyeleri* yayınlanmıştır.[169] Ayrıca, 1896 yılında İstanbul'da basılmış olan ve Zincidereli Stavros Stavridis tarafından derlenen *Anadolu Türküleri* isimli kitap ayrıca dikkate değerdir. Şakiroğlu, Anadolu Türk folklorü ile bir karşılaştırma yapma açısından önem arz eden 123 Türkü-

---

167 Ibid., s. 759.

168 Ayrıca bkz: Mustafa Duman, *"Karamanlıca, Yunanca, Ermeni Harfli Türkçe ve Ermenice Nasreddin Hoca Kitapları",* **Tarih ve Toplum,** c.XVI, 1991, s. 125-8.

169 Anhegger, **op.cit.**, s.187.

nün Dallegio ve Salaville tarafından şimdi hangi kitaplıkta olduğundan bahsedilmediğini vurgulamakta ve bu Türkülerden sadece aşağıdaki dört mısranın örnek olarak verildiğini belirtmektedir:

Birer birer saydım da yedi yıl oldu
Diktiğin fidanlar meyvaya durdu,
Senin ile gidenler sılaya döndü,
İstanbul yoluna diktim gözümü.[170]

Din dışı Karamanlıca eserler ile ilgili olarak *Tarih ve Toplum* dergisinin Haziran 1984 sayısında yer alan bir okuyucu mektubunda önemli bir bilgiye rastlanmaktadır. 1921-22'de Kayseri-Talas'ta Amerikan Kolejinde öğretmen olan İsmet Tökin, Türk Ortodoks Patriği Papa Eftim'le tanışmıştır. Papa Eftim, İstanbul'da Avusturya Lisesi son sınıfta Latince ve eski Yunanca dersi almış olan Tökin'e, Talas'ın yukarısındaki Zincidere Rum okulunun bodrumundaki büyük kitaplıktan bahsetmiştir. Tökin, yıllar sonra Ankara'da Maarif vekâletinde klasikleri tercüme bürosunda Almanca ve Rusça bölümünde görevliyken Batı ve Doğu klasiklerinin çevirisiyle uğraşan Büroya ve Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'e bu klasiklerin Grek alfabesiyle Karaman Türkçesine zaten çevrilmiş olduğunu belirtmiştir. Daha sonra Tökin bu kitapların getirilmesini teklif etmiş, Maarif vekilinin emriyle Zincidere'den getirilen kitaplar vekâlet binasının altında sandıklara konularak diğer Rum okullarındaki kitaplar da aranmaya başlanmıştır. Ancak çıkan bir yangında söz konusu eserler tamamen yok olmuştur.[171]

---

170 **Ibid.**, s. 187; Şakiroğlu, **op.cit.**, s.760.

171 İsmet Hüsrev Tökin, *"Grek Alfabesiyle Türkçe"* ,**Tarih ve Toplum**, Haziran 1984, s. 386.

Karamanlılara yönelik olarak yapılan yayın faaliyetleri arasında misyoner kuruluşlarının da gerçekleştirmiş olduğu yayınlar önemli bir yere sahiptir. 16. ve 17.yy.'larda İtalyan misyonerlerin başlatıp yürüttüğü sonraki asırlarda da Fransız Katolik ve Amerikan ve İngiliz Protestan misyonerlerinin Anadolu içlerinde yaşayan Rum ve Ermeni topluluklara yönelik okul, hastane ve matbaa kurup çeşitli dini ve din dışı yayınlar yaparak gerek dini açıdan gerekse siyasi açıdan önemli hizmetlerde bulundukları bilinen bir gerçektir.

1820'lerden sonra Amerika'daki bir misyoner kuruluşu olan *American Board of Commisioners for Foreign Mission* üyeleri İzmir ve komşu merkezlerde vakıflar, kütüphaneler ve paralı okullar açmışlar, dinsel ve bilimsel birçok dergi yayını yapmışlardır. Ancak, bir süre sonra kendi inançları doğrultusunda Hıristiyan doğuya ruhani ve ahlaki yenilenme getirme amacıyla hareket eden İzmir'deki Protestan misyonerlerin, kendisini Hıristiyan doğunun koruyucusu ve sürdürücüsü olarak ilan etmiş olan Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi ile arası bozulmuştur. Protestanlar, Ortodoksların doktrinsel ve ikon kullanımı açısından yanlış yolda olduğunu vurgularken, Ortodoks Rumlar, her ne kadar Protestanların niyetleri konusunda endişe duysalar da, sağlamakta oldukları eğitim fırsatı açısından hoşnut durumdaydılar. Ancak, patrikhane tarafından Protestanların gerçekleştirdiği İncil tercümeleri yok edilirken, Ortodoks çocuklarına misyoner okullarına gitmek yasaklanmıştır.[172]

1843 yılına gelindiğinde Amerikalı Protestan Misyonerlerin Yunan Devleti ve Osmanlı topraklarında gerçekleştirdiği faaliyetler sonucu bir milyon kitap ve broşür basılmış ve bunlar Anadolu'daki Ortodoks cemaatler içinde geniş kitlelere ulaştırılmıştır.[173]

---

172 Anhegger, **op.cit.**, s. 35.

173 Agustinos, **op.cit.**, ss.187-194.

Bu arada bir İngiliz Protestan misyoner kuruluşu olan *Engilish Bible Society*'nin ilk temsilcisi H.R. Leeves'in Karamanlıca'ya yapmış olduğu katkıdan burada bahsetmek gerekmektedir. Leeves, belli bir düzen dahilinde olmayıp farklılıklar gösteren Karamanlıca için 1820 yılında bir çeşit alfabe oluşturmuştur. Leeves'in oluşturduğu bu Karamanlıca alfaberinin ne derece etkili olduğu konusunda aşağıda yer alan ve Karamanlıca'nın bir birlik oluşturamadığı konusundaki J. Eckmann'ın açıklamaları yeterlidir denilebilir. Eski ve Yeni Ahit'in (Old Testament – New Testament) tercümeleri haricinde 1826 ile 1899 arasında Amerikan ve İngiliz Protestanların, Ortodoksların Protestan karşıtı tutumlarından dolayı, ağırlıklı olarak Ermeni matbaalarında 60'ın üzerinde yayınları basılmıştır. Daha sonra her iki Protestan derneği yayınlarından söz eden ve *Angeliaforos* ismini taşıyan biri yetişkinlere diğeri de çocuklara hitap eden iki dergi çıkarılmıştır. Çocuklara hitaben çıkan dergide Hıristiyan inancı ve Hıristiyan davranışı, Martin Luther veya papaz Hannigton ile ilgili makalelerin yer alması Patrikhane tarafından hiç hoş karşılanmamışken, dergide ahlaki konuların dürüstlük, namus, çalışkanlık, ebeveyne saygı, sosyal ve fen bilimleri ve teknik alanlar ile ilgili yazılar ve hikâye, masal, şarkı, resim ve bulmacalar dergiyi oldukça ilgi çekici hale getirmiştir. Çocuk dergilerinde dikkate değer temel noktalardan birisi anne ve babaya itaatin büyük harflerle yazılmış olmasıdır. Dergi dışında çocuklara yönelik olarak *Sabilere Fazilet Kılavuzu, Çocukların Talimi İçin Can Üzerine Mükaleme, Lisan Bahçesi, Kızlar İçin Ali Hıristiyan Talim-i Terbiyesinin Müessesesi olan Meiri Layinin Ömrü, Küçük Çocuklara İlmi Hesap, Mecmuai Hikayat ve Drubi Emsal* gibi yayınlar da bulunmaktaydı.[174]

---

[174] Anhegger, **op.cit.**, s.174-184.

Yukarıda yer verilen yayınlanmış Karamanlıca eserlerin dil yönünden nasıl bir içeriğe sahip olduğu da üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu alanda araştırmalar yapan J. Eckmann, Karaman dilinin birlik göstermediğine dikkat çekerken, bir edebi dil ve muhtelif ağızların varolduğunun altını çizmektedir. Eckmann'a göre Karamanlıca eserleri dil bakımından şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

I. Doğrudan doğruya edebî Türkçe ile yazılan eserler: Bu kategorideki eserler Arap harfleriyle yazılmış Türkçe eserlerin Yunan harfleriyle yazılmış şeklidir. Bu gruptaki eserler diğerlerine nazaran yenidir ve transkripsiyon sistemleri genelde doğru olup kelimelerin vurgusunu göstermektedirler. Nitekim, Rumlar için yazılmış Türkçe gramer ve lügatler ve Misyoner kuruluşlarının yayınlamış olduğu Yunan harfli Türkçe Mukaddes Kitap tercümeleri bu kategoride değerlendirilebilmektedir.

II. Halk unsurları ile az çok karışık bir yazı dili ile yazılan eserler. Bu kategoride bulunan eserler de:

a. Dili edebi Türkçeye yakın olmakla beraber halk ağızlarına ait bir takım fonetik özellikleri (arzuler, oğlı, yoktır, güni gibi) içeren eserler; bu gruba Yunanca bilmeyen Ortodokslara Yunanca öğretmek amacıyla, Türkçe kısmı da Yunan harfleriyle yazılan ve genel olarak edebi dil kullanılmış olmalarına rağmen, bazı ağızlardan kelimeler içeren lugatler dahil edilebilmektedir.

b. a grubundaki özelliklerden başka yalnızca Karamanlıca metinlerde rastlanabilen bazı özellikler gösteren eserlerdir. Arapça isim ve adiectivumlara –lik ve –li ve –siz eki getirilerek *aflık, mübarekli, mimkinsiz(imkânsız*) gibi kelimeler dışında, yardımcı fiil olarak; *edilmek, olunmak* yerine; *olmak -cem olmak, icra olmak* ve az rastlansa da; Türkçe ve Farsça kelimeden Arapça ekle kelime oluşturmak, variyet(varlık), serbestiyet gibi bu gruba dahil olan eserlerin belirgin özellikleridir.

c. bu kategorideki eserlerde diğer kategorilere nazaran ağız özelliklerine daha fazla rastlanmaktadır. Söz dizimi açısından Türkçeden büyük farklılıklar göstermemektedir.

III. Karamanlı halk dili veya ona çok yakın bir dille yazılmış olan eserler:[175]

Karamanlıca konusunda üzerinde durulması gereken önemli noktalardan birisi de Yunan alfabesinde Türkçenin bulunmayan seslerinin nasıl gösterildiğidir. Bu konuda Cami Baykurt, Türk diline uymayan Δ delta, ϑ sita, Ξ ksi, Ψ psi, Ω omega gibi harflerin Karaman alfabesinde bulunmadığını belirtirken, Yunan dilinde bulunmayan B, D, Ş ve K sessizleri ile Ö ve Ü seslilerinin alfabeye ilave edildiğini belirtmektedir. Dolayısıyla, Π'nin üzerine nokta konularak B, T'nin üzerine nokta konularak D, Σ sigma üzerine nokta konularak Ş ve K kappa harfi üzerine nokta konularak K sessizleri oluşturulmuştur. Ö sesli harfini elde etmek için O (omikron) üzerine nokta konulurken, Ü harfi için OY harfleri birlikte kullanılmıştır.[176] Baykurt'a göre bu tür bir alfabenin geliştirilmesi ancak *"Türkçe konuşan bir kavmin dilini yazmak zaruretinden doğmuştur ve eğer bunlar Yunan olsalardı tabii böyle tadiller ve ilavelerle yazılarını tamamlamak zaruretini hissetmezlerdi"*.[177] Ayrıca, yine Yunan alfabesinde bulunmayan c, ç, hı, ı, j, v harfleri de şu şekilde temin edilmiştir: dz birleştirilerek c, tz birleştirilerek ç oluşturulurken, Γ harfi ile ğ ve y, β harfi ile de v harfi karşılanmıştır.[178]

Türkçe konuşan Ortodokslara, yani Karamanlılara yönelik yapılan yayın faaliyetleri yanında, yukarıda da belirtildiği gibi bir de Türkçe bilmeyen Yunanlılara Türkçe öğretmek amacıyla yayınlanmış eserler vardır. Bu eserler Karamanlıca'ya dahil

---

175 Eckmann, **op.cit.,** ss.166-8.

176 Baykurt, **op.cit.,** s. 25.

177 **Ibid.,** s. 27.

178 Tekin, **op.cit.,** s.181.

değillerdir ve 19.yy.'da Türkçe bilmeyen Rumlar arasında yaygın bir görüş olarak *"Osmanlılarla kardeşçe birarada yaşadığımıza göre Türkçe öğrenmek"* gerekliydi. Türkçe öğrenmede belirleyici etken, iyi Türkçe bilgisi sayesinde elde edilebilecek olan ekonomik ve toplumsal refahı sağlayabilmekti. Bu gerçek 1866 yılında Rumca-Türkçe sözlük hazırlayan Stefan Cira ve 1876 yılında J.B. Miliopulos tarafından özenle vurgulanmıştır. Miliopulos'a göre Türkçeyi bilmek Rumlara siyasi ve hukuki mesleklerin kapısını açmaktaydı.[179] Diğer taraftan, 1894 yılında Türkçe tüm okullarda zorunlu bir ders haline getirilmiştir.[180] Buna paralel olarak da Yunanca konuşan Ortodokslara Türkçe öğretmek amacıyla ders kitapları yayınlanmaya başlanmıştır. İşte yukarıda da belirtildiği gibi bu tür eserler aslında Karamanlıca eserler arasına dahil değillerdir. Çünkü bu eserlerde Karamanlı alfabesi sadece Türkçenin fonetik olarak doğru yazımını sağlamak amacıyla kullanılmaktaydı ve hatta çoğu zaman bu eserlerde Arap harfleri dahi kullanılmaktaydı. Karamanlılar için yazılmış olan dil kitapları Anhegger'in belirttiğine göre, yirmiyi geçmemektedir. Ayrıca Anhegger'in üzerinde durduğu ilginç bir tespit de Salaville ve Dallegio tarafından yayınlanan üç cildlik Bibliografik çalışmanın sekizde birini sözlüklerin, gramer ve ders kitapları ile antolojilerin oluşturması ve E. Balta'nın Karamanlidika'ya ek olarak çıkardığı çalışmada yer alan eserler de dahil olmak üzere yayınların en büyük bölümünün Yunanca konuşan ve Türkçe öğrenmek isteyen ya da öğrenmesi istenen Ortodokslara yönelik hazırlanan eserleri içermeleridir.[181] Dolayısıyla, bu alanda çalışan tüm bilim adamlarının temel başvuru kaynağı niteliğini taşıyan bu çalışmada yer alan tüm eserlere sadece Türkçe konu-

---

179 Anhegger, **op.cit.,** s. 76.

180 Clogg, **op.cit.,** s.198.

181 Anhegger, **op.cit.,** s. 76.

şan Karamanlılara yönelik eserler içerdiğini düşünerek yaklaşmak doğru olmayacaktır.

Yayınlanmış ve yazma eserler dışında Karamanlıca'ya rastlanılan bir başka sahaya daha değinmenin konu bütünlüğü açısından fayda sağlayacağı kanaatindeyiz. Anadolu'nun birçok yerinde özellikle Nevşehir, Niğde, Kayseri, Konya, Ankara, Isparta gibi Orta Anadolu haricinde İstanbul'da, İznik'te, Karadeniz'de ve Yunanistan'da Athos Dağı'nda (Aynaroz) bulunan mezar taşları ve bunun haricinde kilise, çeşme kitabeleri ve hatta bugün Yunanistan'da Atina'da bulunan Benaki müzesinde örneklerinin görülebileceği çeşitli ev eşyaları üzerinde Karamanlıca yazılara rastlanabileceğini belirtmek gerekmektedir.[182]

Karamanlıca, daha genel bir ifadeyle Yunan harfleriyle Türkçe yazılan veya Karamanlıca alfabe kullanılarak yayınlanmış bu eserler bir tarafa bırakılacak olursa 16. ve 17.yy.'lara ait olduğu tespit edilen yayınlanmamış yazma eserlerin de varolduğu görülür. Daha önce Türkçe konuşan Ortodosların yaşadığı coğrafi alanlar arasında sözü geçen Azak Denizi kıyısındaki Mariapol şehri metinleri bu kategoridendir. Bu metinler üzerinde ilk incelemeleri gerçekleştiren O. Blau'nun Kırım Türk halk ağzıyla yazıldığı yönündeki tespitlerinin doğru olmadığını belirten Eckmann, gerçekte bu metinlerin Anadolu Karamanlı ağızlarından biriyle yazıldığını, -ş sesi için kullanılan işaret dı-

---

182 Karamanlıca kitabeler için bkz.: Semavi Eyice "*Anadolu'da Karamanlıca Kitabeler*", **Belleten**, c.XXXIX, sa. 153-156, ss. 25-48; Harun Güngör, "*Karamanlıca Üç Kitabe*", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, 1989, ss. 19-31; Harun Güngör, **Türk Din Tarihi Araştırmaları**, Kayseri,1999, ss. 153-170; Richard Clogg, "*A Karamandlika Inscription from Mount Athos (1818)*, **Byzantine and Modern Greek Studies**, v.1, 1975, ss. 207-210; Peter Mackridge, "*A Turco-Greek Inscription at Ürgüp in Cappadocia*", **Byzantine and Modern Greek Studies**, v.13,1989,ss.289; Anastasios İordanoglou, "*A Karamanlidic Funerary Inscription (1814) in Nicea (İznik) Museum*), **Balkan Studies**, vol.19, Thessaloniki, 1978, ss.185-191.

şında imlanın Anadolu Karamanlı imlasıyla aynı olduğunu belirtmektedir.[183] Bu bağlamda, Anadolu coğrafyası dışında sözü geçen yüzyıl itibariyle Kırım Hanlığı toprakları dahilinde bulunan Mariopol şehrinde Türkçe konuşan ve yine sözü geçen Karamanlı imlasıyla yazılmış, yayınlanmamış el yazmalarının sahipleri kimlerdir ve Karamanlılarla olan ilgileri nedir?

KIRIM'DA TÜRKÇE KONUŞAN ORTODOKSLAR: URUMLAR

Karadeniz'in kuzeyinin yüzyıllar boyunca Türk boylarının, özellikle de Kuman-Kıpçakların ve sonrasında Altın Ordu devletinin, hâkimiyeti altında kaldığı ve yine bölgenin Bizans misyon sahası içinde bulunması sonucu binlerce Türk'ün Ortodoksluk inancını benimsediği yukarıda detaylı bir biçimde ele alınmıştı. Bugün Ukrayna'nın farklı bölgelerindeki müzelerde sergilenen eserler incelendiğinde yüzlerce heykele rastlamak mümkündür. Müze yetkilileri bu heykellerin Kuman-Kıpçaklara ait olduğunu belirtmektedirler. Müzelerdeki bu heykellerle ilgili ilginç bir tesbiti burada belirtmek yerinde olacaktır. Resimlerde de görüldüğü üzere heykellerin elleri vücudun ön kısmında olup dikdörtgen bir şey tutmaktadırlar. Müze yetkilileri bu dikdörtgen nesnenin bir kap olabileceğini belirtirken bu kabın ne kabı olduğuna dair her hangi bir açıklama yapamamışlar ve bu nesnenin İncil olduğu yönünde de bir görüşün hâkim olduğunu belirtmişlerdir.[184]

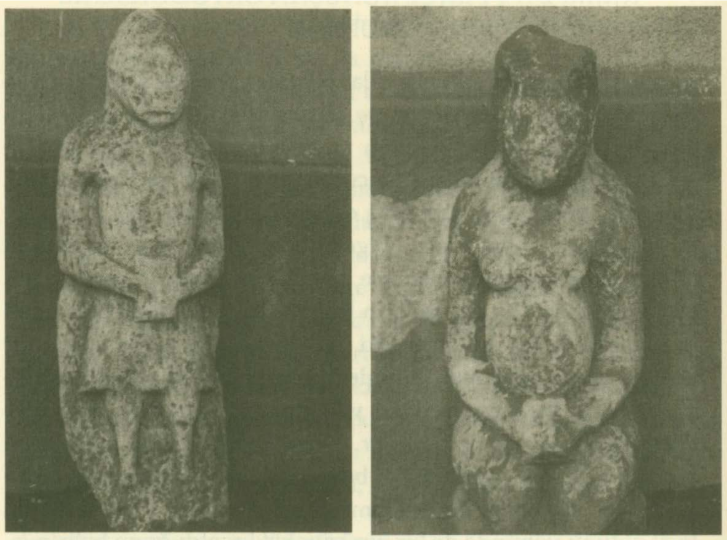
İstisnasız mevcut tüm heykellerin ellerinde bu tür bir nesnenin var olması gerçekten dikkat çekicidir. Ayrıca, bölgenin uzun yıllar hâkimi durumundaki Kıpçak Türklerinin Ortodoksluk ile olan bağı da düşünüldüğünde, bir kitabı andıran

---

183 Eckmann, **op.cit.,** s. 168.

184 11.05.2002 Mariopol müzesi; 13.05. 2002 Donetsk Müzesi.

diktörtgen nesnenin İncil olabileceği görüşünün daha anlamlı olabileceği akla gelmektedir. Bugün Ukrayna müzelerinde var olan bu heykeller kadar ilginç olan yukarıda adı geçen Mariopol yazmalarıdır. Karamanlıca olarak yazıldığı söylenen bu yazmalarla ilgili olarak yapılan araştırma sonucunda yazmaların şu anda nerede olduğuna dair bir bilgiye ulaşılamasa da, yazmaların sahibi oldukları bilinen Türkçe konuşan Ortodokslara Ukrayna'nın farklı bölgelerinde ulaşmak mümkün olmuştur.

Mariopol Müzesi

Günümüzde ağırlıklı olarak Ukrayna'nın Donetsk eyaletinde yaşamakta olan Türkçe konuşan bu Ortodokslar kendilerini Karamanlı değil de, *Urumlar* olarak adlandırmaktadır. Donetsk merkez dışında Mariopol, Manguş, Starokırım, Granitnaya, Starolaspa, Staroignatovka, Mirna, Staromolinovka, Staro-

beşevo, Komar, Ulaklı, Bagatiri'de yaşayan ve resmi belgelerde Grek olarak adlandırılan bu Ortodoks topluluğun en çarpıcı özelliği Türkçe konuşuyor olmalarıdır.

Yukarıda belirtildiği gibi Urumların büyük bir kısmı Ukrayna'da yaşıyor olsa da, Ukrayna dışında yaşayan Urumlar da bulunmaktadır. Nitekim, Kuzey Kafkasya'da özellikle de Pyatigorski (eski adı beş Tav, Beş Dağ) ve Mozdok kasabalarında da Urumların izlerine rastlamak mümkündür.[185]

1989 yılında Sovyetler Birliği'nde yapılan nüfus sayımına göre Ukrayna topraklarında belirtilen tarihte 45.000 Urum yaşamaktaydı. Ancak, sosyolojik tahminlere göre Urumların o gün için nüfusunun 60.000'i bulduğu tahmin edilmektedir.[186] 2002 yılı itibariyle ise resmi bir veriye dayanmamakla birlikte, tüm Ukrayna'da yaşamakta olan 300.000 Grek nüfusun yarısının Urum olduğu tahmini üzerinde durulmaktadır.[187]

Tarihi seyir açısından Urumların ilk yerleşim yeri Kırım olarak bilinmektedir. 1778 yılına kadar Kırım'da Kırım Hanlığı idaresi altında yaşamış olan Urumlar, Rus İmparatoriçesi II. Katerina döneminde diğer Hıristiyan topluluklarla, Ermeni ve Yunanlılarla birlikte Kırım'dan çıkarılmış ve bugün Donetsk olarak adlandırılan bölgeye iskân edilmişlerdir. Kırım'dan bu şekilde çıkarılmaları topluluk üyeleri açısından *sürgünden* başka bir şey değildir. Diğer bir ifadeyle, Urumların Kırım'dan çıkarılmalarının gerçek amacı, Kırım Hanlığı'nın ekonomik gücünü elinde tutan Hıristiyan halkın Kırım'dan uzaklaştırılarak

---

185 "Kamil Güner, "*Urumlar Acaba Unutulmuş bir Kabilemiz mi?*", **Yesevi**, Yıl:2, sa.16, Nisan 1995, ss.12-13; Valeri Kior ile Eski Kırım (Staro Kırım)'da 10.05.2002 tarihinde yapılan mülakat. Urumlar ile ilgili yapılan bir çalışma için bkz. Erdoğan Altınkaynak, **Ortodoks Türkler Urumlar**, Ankara, 2005.

186 Aleksander Garkavets ile Akmescit'te 13.05.2002 tarihinde yapılan mülakat; ayrıca bkz.: www.christusrex.org/www1/pater/source/urums.html

187 Kior ile mülakat.

Hanlığı ekonomik olarak çökertmektir. Halk arasındaki bu yaygın görüşe paralel olarak akademik çevrede de bu görüş hakimdir. Donetsk Devlet Üniversitesi'nde Matematik Profesörü olan Stephan Kalayerov ve Kazakistan'da Almata'da Deşt-i Kıpçak sahası ve Urumlar üzerine incelemeler yapmakta olan Dr. Aleksander Garkavets, II. Katerina tarafından gerçekleştirilen bu iskânın gerçek amacının Kırım Hanlığı'nın ekonomik olarak çökertilmesi olarak ifadelendirmektedirler.[188] Sözü geçen *sürgünün* ardından, tam beş yıl sonra 1785 yılında Kırım Hanlığı'nın Rusya'ya bağlandığı da bir gerçektir.

Stephan Kalayerov

[188] Stephan Kalayerov ile Donetsk'de 08.05.2002 tarihinde yapılan mülakat; Garkavets ile Mülakat

Aleksander Garkavets

Kırım'dan ayrılmalarının ardından Ermeni, Grek ve Urumların çoğu açlık, soğuk ve hastalıktan hayatlarını kaybetmiştir. Geride kalanlar ise kendi çabaları ile yaşayacakları yerleşim birimlerini oluşturmuşlardır. Ermeniler zaman içinde toplam 5 köy, Yunanlılar ve Urumlar da toplam 22 köy kurmuşlardır.[189]

---

189 Garkavets ile mülakat.

2002 yılı içerisinde Urumların yaşamakta oldukları yerleşim birimlerinde yapılan saha çalışması sonucunda topluluk hakkında oldukça ilginç veriler elde edilmiştir. Urumların kendi hafızalarındaki ve şu an için ulaşılabilen en eski tarihleri 1778'dir. Saha çalışması boyunca ilgili yerlerde sözü geçen yıl öncesine ait tarihi her hangi bir bilgiye veya yazılı kaynağa ulaşılamamıştır. Nitekim, topluluk üyelerinin de 1778 öncesi tarihlerine ait bilgi sahibi olmadıkları tespit edilmişse de, bu durum onların tarihleri ile ilgilenmedikleri anlamına gelmemektedir. Urumlar arasında kim oldukları sorusu ciddi bir biçimde sorgulanmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi resmi kayıtlarda Grek-Yunan olarak adlandırılan Urumlar, kendilerini asla Yunan olarak görmemekte ve Yunanlılardan dini inançları hariç tamamen farklı olduklarını açıkça vurgulamaktadırlar.

Topluluğa mensup ve akademisyen sıfatıyla Urum tarihi üzerine araştırmalar yapmakta olan Valeri Kior, Urumların yüzyıllar boyunca Türklerin hâkim oldukları *Deşt-i Kıpçak* ismiyle anılan bu coğrafyada yaşamış ve yaşamakta olduklarına dikkat çekerken, dil olarak hem güney hem de kuzey Türkçesinin özelliklerini taşıdıklarına, adet, gelenek ve görenek olarak Yunanlılardan farklı bir yapıya sahip olup, Türklere benzediklerine dikkat çekmektedir. Başka bir ifadeyle, Kior'a göre Urumlar köken olarak Kıpçak-Oğuz Türklerinin bir karışımıdırlar.[190] Kior'un bahsetmiş olduğu Deşt-i Kıpçak sahasının yüzyıllar boyunca Roma Katolik Kilisesi ve Bizans Ortodoks Kilisesinin misyon faaliyetlerine sahne olması ve bu faaliyetler sonucunda bu Türk boylarına mensup yüzlerce Türkün Hıristiyanlığı kabulüne daha önce değinilmişti.[191]

---

190 Kior ile mülakat.

191 bkz: s. 45-60; Ayrıca Deşt-i Kıpçak sahasında misyonerlik faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz.: Peter Golden, *"Religion Among the Qıpcaqs of Medivial Eurasia"*, **Central Asiatic Journal**, no.42, 1998; Istvan Vasary,

Valeri Kior

Topluluk üyelerinin kimlik sorgulaması ile bağlantılı olarak toplumları tanımada kültürel ögelerin önemli bir yere sahip olması gerçeğinden hareketle, Urumları tanımak için bugün kendi aralarında devam ettirmeye çalıştıkları düğün, doğum ve ölüm adetleri gibi kendi kimliklerinin birer parçası olan kültürel ögelerine değinmek yerinde olacaktır.

"Orthodox Christian Qumans and Tatars of Crimeea in the 13th-14th centuries", **Central Asiatic Journal**, vol.32, no. 3-4, 1988; Gyula Moravcsik, *"Byzantinische Mission im Kraise der Türkvölker an der Nordküste des Schwarzen Meeres"*, **Proceedingss of the 13th International Congress of Byzantine Studies**, Oxford, 5-10 September 1966, ed. J.M. Hussey, D. Obelensky and S. Runciman, Oxford Un. Press, London, 1977.

Eski Kırım'da (StaroKırım) yaşamakta olan Feodora Mihaeliç, Urumların Yunanlılardan farklı olduklarını vurgulayarak bir Urum düğünün nasıl gerçekleştirildiğini şu şekilde anlatmaktaydı: Düğünün ilk ilk günü süslenen iki at ile gelinin evine gidilir. Gelinin vaftiz annesi, geline damat ile paylaşacağı yastığı satar. Gelin evine gidilirken gelinin vaftiz annesi ön sırada yerini alır ve gelinin temizliğini simgeleyen kırmızı bayrak taşır. İkinci günde köy meydanında toplanılır ve gelinin anne ve babası, damadın anne ve babası ile oluşturulan bir çember içinde davul, klarnet, kemençe eşliğinde oyunlar oynarlar. Köy meydanında gerçekleştirilen bu adet, iki ailenin birbirine saygısını simgelemektedir. Düğünün üçüncü gününde, gelin çeyizinin alınmasını takiben, çalınan gelin havası ile gelin ağlatılmaya çalışılır. Daha sonra ise düzenlenen çeşitli eğlenceler ve törenle evlilik gerçekleştirilir.

Evlilik sonrasında genç çiftlerin yaşamlarının en önemli anlarından birisini aileye yeni bir bireyin katılması oluşturur. Urum ailelerinde bir bebek dünyaya geldiğinde ailesi kendilerine *göz aydına* gelen misafirleri için *göz aydın sofrası* hazırlamaktadır. Ayrıca, bebeğin kötü ruhlardan korunması için de yatağa istavroz-haç konulmaktadır. Bebekle ilgili Türk adetlerine hiç de yabancı olmayan bir uygulama da yeni doğan bebeğin ya da Urumların dediği gibi *balanın kırklanması* gerekmektedir. Bebeğin kırklanması adeti bir tarafa, *loğusa* olarak adlandırılan annenin 40 gün dışarıya çıkmaması gerekmektedir. 40.gün ise yıkandıktan sonra genç anne kiliseye giderek dua eder. Loğusanın 40 gün boyunca dışarı çıkmamasının sebebi, eski bir Urum inancına bağlıdır. Bu inanca göre yeni doğum yapan bir kadının bastığı yerde ot bitmemektedir.[192]

---

192 Feodora Mihaeliç ile Donetsk-Staro Kırım'da 10.05.2002 tarihinde yapılan mülakat.

Düğün ve doğum adetleri dışında hayatın kaçınılmaz bir gerçeği olan ölüm karşısında da Urumların sahip oldukları inanç ve uygulamalar ilgi çekicidir. Bir Urum hayatını kaybettiğinde, cenaze töreni düzenlenmeden önce cenazenin bir gece evde yatması gerekmektedir. Cenazenin bulunduğu odada mum yakılması adettir, ayrıca ölen kişinin ayakları ve çenesinin bağlanması, karnının üzerine ise mıknatıs konulması eline de haç verilmesi gerekmektedir. Bu arada ilginç bir uygulama olarak evde beslenen kedi veya köpeklerin kapatılmalarına ayrıca özen gösterilmektedir. Bunun dışında yine evde yapılması gereken bir diğer şey de tüm aynaların bir örtüyle kapatılmasıdır. Geçen gecenin ardından gündüz düzenlenen cenaze töreni ile ölü defnedilir. Ölünün defnedilmesinin ardından 8. ve 40. günleri önem taşımaktadır. Bu arada yine ölen kişinin ardından tutulan yasın simgesi olarak yakınlarının tıraş olmaması gerekmektedir.

Urumların sahip oldukları adetler arasında *nazar değmesinin* de önemli bir yeri vardır. Urum inançlarına göre bazı insanların *gözünün değmes*i ile gerçekleşen nazar değmesi esneme ve baş ağrısı ile ortaya çıkmaktadır. Nazara karşı yapılması gereken şey İncil'den dua okunmasıdır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta duayı herkesin okuyamayacağıdır. Nazar değmesine karşı kendi ailelerinde bu tür bir özelliğin olduğunu belirten Mihaeliç, büyükannesinin elini sürüp sırtını sıvazlamasıyla bu özelliğin kızı Ludmila'ya geçtiğini belirtmektedir.[193]

Çocuk oyunlarına bakıldığında ise bugün pek yaygın olmasa da, eskiden koyun ayağı kemiği ile oynanan *aşık oyunu, dip düştü, elçi geldi, çaka oyunu, çelik çomağın* çocuklar arasında oynanan oyunlar olduğu anlaşılmaktadır. Tüm bu örneklerin ardından kültürün bir parçası olarak ne tür yemekler yenildiğine da

---

Mihaeliç ile mülakat.

kısaca değinmek faydalı olacaktır. Bugün dahi yapılmakta olan Urum yemekleri arasında kavurmanın *sızık* ismiyle, ayranın *aryan*, kaymağın *haymah* olarak, pekmezin *bekmez* olarak tüketildiği, yoğurdun *süzme yoğurt* hali ile bilindiği, bunun dışında yine *köbetenin ve kolbasının*[194] Urum mutfağında önemli bir yere sahip olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Feodora ve Ludmila Mihaeliç

Yüzyıllar boyunca Rus hâkimiyeti altında kalmaları, her ne kadar son dönem kuşak arasında pek o kadar dikkate alınmasa da, yukarıda belirtilen adet gelenek ve görenekleri hafızalardan silememiştir. Sahip oldukları bu adet, gelenek ve görenekleri kadar geçmişte olduğu gibi bugün de taşımaya devam ettikleri *Arabacı, Keçeci, Yağmurci, Nalça, Karasakal, Kör (Kior),* gibi soyisimleriyle Yunanlılardan tamamen farklı olmaları gerçeği

194 Mihaeliç ile mülakat; Syvetlana Konstantinova ile Donetsk-Staroigneteva'da 09.05.2002 tarihinde yapılan mülakat.

dışında, resmi literatürde Grek olarak isimlendirilmelerine rağmen neden Yunanlılara benzemedikleri, neden onlarla anlaşamadıkları ve en önemlisi de neden Türkçe konuştuklarını sorgulamaktadırlar.

Rus idaresi boyunca Rusça'nın hâkim kılınmaya çalışıldığı bir ortamın etkisiyle bugün günlük yaşamda ve özellikle de genç kuşak arasında Rusça'nın etkisinin büyük olduğu söylenebilirse de, Urumların kendi aralarında *bizces* dedikleri dillerini konuşmaya devam ettikleri ve genç kuşaklara aktarmakta başarılı oldukları söylenebilir. Konuştukları dil tam anlamıyla Türkçedir. Ancak, kendileri dillerini Türkçe olarak değil de, *Greko-Tatar* dili veya *Urumca* olarak adlandırmaktadırlar. Greko-Tatar adlandırması bugün batı literatüründe Urumlara verilen bir addır.[195] Urumlar arasında da bu isimlendirme kullanılmakla birlikte bu adda yer alan Greko tabirinin kendilerini nitelemediğini ve Yunanlılardan ayrı olduklarını belirtmek için: "*Biz Helen değiliz Greko-Tatarız. Helen başka Greko-Tatar başka*" şeklinde ifade etmektedirler. Dolayısıyla, Urumlar için Yunanlılar Helen'dir ve Urumların Helenlerle bir yakınlığı yoktur. Resmi olarak Grek, batı literatüründe ise Greko-Tatar olarak adlandırılsalar da, özellikle yaşlı kuşak kendilerini Urum olarak adlandırmaktadırlar. Yukarıda da belirtildiği gibi günlük yaşamlarında her ne kadar Rusça etkin bir yere sahipse de, kendi aralarında ve evlerinde orta ve yaşlı kesim *Urumca* konuşmaktadırlar. Kırım'dan 1778'de ayrılmalarını takiben her türlü kısıtlama ve yasağa rağmen dillerini korumayı bu şekilde başarabildiklerini vurgulayan Urumlar, aralarında Rusça konuşanları "*bizces laf et*" diyerek uyarmaktadırlar. B*izces* dedikleri dillerinin Türkçe ile %99 oranında aynı olduğunu belirten Urumlar, dillerinin ölmek üzere

---

[195] Baruch Podolsky, **A Greek Tatar-English Glossary**, Ottoharrassowittz, Wiesbaden, 1985.

olduğu yönünde büyük bir endişeye sahip bulunmaktadırlar. Dolayısıyla, dillerinin kaybolup gitmesini önlemek amacıyla genç kuşakların kendi ana dillerini öğrenmeleri üzerinde ciddiyetle durmaktadırlar.

Urumların kendi aralarında *Karan* olarak adlandırdıkları ancak bugün Ukrayna devleti tarafından yapılan bir isim değişikliğiyle *Granitnaya* olarak anılan bir Urum köyünde Dora Vasilevna Famiçova adında emekli bir kütüphane görevlisinin önderliğinde, Urum gençlerinin kendi kültürlerini ve dillerini unutmamaları için köy kütüphanesinde büyüklerinden kalan çeşitli eşyaların sergilendiği bir köşe oluşturulmuştur. Gençlere dil eğitimi konusunda hassasiyetleri çerçevesinde kendisinin kütüphane görevlisi olduğu zamanlarda Urumca öğrettiğini belirten Famiçova, Urumca öğretmeye başlamadan önce kendi dillerini en doğru biçimde ifade edecek bir alfabe oluşturmaya çalışmış ve bu doğrultuda yapmış olduğu araştırmalar sonucunda Türkiye'de kullanılan Latin alfabesinin Urumca'nın ifade edilmesinde en uygun alfabe olduğunu tespit etmiştir. Bu tespitinin ardından da Latin alfabesini Urumca'ya uyarlamıştır. Bu şekilde, köyün gençlerine görevli olduğu dönemde dillerini Latin alfabesine dayanarak öğreten Famiçova, bugün de bunu yapmak istediklerini ancak, maddi imkânsızlıklar nedeniyle bunu yapamadıklarını belirtmektedir.[196]

Gençlere kendi dillerini öğretme konusunda faaliyet gösteren bir başka kişi de Valeri Kior'dur. Kior, Eski Kırım (StaroKırım)'da köyün gençlerine Latin alfabesiyle değil de, Krill alfabesiyle Urumca öğretmeye devam etmektedir.[197]

---

196 Dora Famiçova ile Donetsk-Karan'da 09.05.2002 tarihinde yapılan mülakat.

197 Kior ile mülakat.

D. Vasilevna Famiçova

Urumların sahip oldukları ve kimliklerini ifade etmede büyük önem verdikleri dillerini, tam iki yüz yıl boyunca korumayı başarmış oldukları açıkça ortadadır. Geçen iki yüz yıl boyunca Rusça'nın hâkimiyetine karşı varlık mücadelesi veren Urumlar günümüzde bu mücadeleye devam etmektedirler. Ancak, bu mücadele bugün için sadece Rusçaya karşı değil, aynı zamanda Yunanca ve Yunan hâkimiyetine karşı da yapılmaktadır.

Ukrayna topraklarında yaşamakta olan tüm Urumları ve Yunanlıları bir çatı altında toplamak amacıyla doğrudan Yunanistan tarafından desteklenen *Grek Federasyonu* adıyla bir federasyon faaliyet halinde bulunmaktadır. Merkezi Donetsk şehrinde bulunan federasyonun başkanı Feodor İstanbulci, 1990 yılında kurulan federasyonun aynı soydan geldiklerini belirttikleri tüm Urum ve Yunanlıların biraraya getirmek amacında olduğu, ancak zaman içinde bunun başarılamayarak federasyon bünyesinde bir parçalanmanın meydana geldiğini vurgulamıştır.[198]

---

[198] Feodor İstanbulci ile Donetsk'de 08.05.2002 tarihinde yapılan mülakat.

Bu arada İstanbulci, parçalanmanın nedenleri konusunda herhangi bir açıklama yapmaktan kaçınmış olsa da, bu konuda Urumlar net bir biçimde Yunanlıların kendilerini Yunanca konuşmadıkları için dışladıklarına dikkat çekerek parçalanmanın neden ileri geldiğine açıklık getirmişlerdir.

Yukarıda sözü geçen yerleşim birimlerinde yapılan saha çalışması süresince elde edilen bilgiler ışığında şunlar söylenebilir: On yıldır doğrudan Yunanistan ile bağlantılı olarak çalışan Grek federasyonu, özellikle Türkçe konuşan Urumlara aslen Helen soyundan geldikleri fikrini benimsetmeye çalışmaktadır. Urumların neden Yunanca değil de, Türkçe konuştukları sorusuna ise Türklerin baskısı sonucu Türkçe konuşup onlara benzedikleri şeklinde cevap vermektedirler. Yürütülen bu tür propagandalar çerçevesinde Urumların Yunanca öğrenmelerini sağlamak, Urum gençlerini eğitim veya çalışma amacıyla Yunanistan'a göndermek, hatta Yunan vatandaşlığına geçmeleri için çaba sarf etmek federasyonun faaliyetleri olarak belirtilebilir.

Belirtilen bu faaliyetler açısından federasyonun tam anlamıyla başarı elde ettiğini söylemek, federasyon bünyesindeki parçalanmaya bağlı olarak, pek mümkün görünmemektedir. Ayrıca, federasyon çerçevesinde Yunanistan'a gönderilen Urumlar ile ilgili olarak Staroignatovka'da yaşayan Syvetlana Konstantinova, Maria Sağırova ve Evdokia Tırnaksız'ın söylediklerine bakılırsa Urumların da, ileride görülebileceği gibi, tıpkı Türk-Yunan nüfus mübadelesinde Yunanistan'a gönderilen Karamanlı Ortodokslar gibi Yunan toplumu tarafından kabul görmediği ve toplumdan dışlandıkları anlaşılmaktadır.[199]

---

[199] Konstantinova ile mülakat; Maria Sağırova ile Donetsk-Staroignatovka'da 09.05.2002 tarihinde yapılan mülakat; Evdokia Tırnaksız ile Donetsk-Staroignatovka'da 09.05.2002 tarihinde yapılan mülakat.

Syvetlana Konstantinova

Evdokia Tırnaksız

Özellikle Urumlar arasında sergilenen federasyon karşıtı tutum da bunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Urumlar arasında federasyon karşıtlığı kendi başlarına bir organizasyon oluşumunu dahi gündeme getirmiş durumdadır. Bu tür bir oluşumun temellerinin ise çıkarmakta oldukları *Birlik* adlı gazete ile atılmış olduğunu söylemek mümkündür.

БИРЛИК

СПОРТ

Birlik Gazetesi

Ayrıca, yayınlanan Birlik gazetesi dışında yayın hayatında tanınan ve yukarıda adı

geçen akademisyen Kior'un ve ünlü Urum güreşçi ve şair Viktor Borata'nın yazmış oldukları Krill alfabesiyle Urumca şiir ve yazıların Urumlar tarafından ilgiyle takip edildiği de söylenebilir.

Viktor Borata

Buraya kadar verilen bilgiler, Urumların kendilerini Yunanlılardan farklı gördüklerini, kendilerinin başta Urumca dedikleri ve %99 Türkçe ile aynı olduğunu belirttikleri dilleri ve diğer adetleriyle Türklere benzedikleri fikrine sahip olduklarını göstermektedir denilebilir. Ancak, Urumlar açısından ortada yine de açık bir biçimde cevap bekleyen bir soru bulunmaktadır. Urumların kökeni nereye dayanmaktadır? Urumlar gerçekten

Türk müdür? Bugün için tüm Urumlar bu soruların cevabını bulmaya çalışmaktadır. Başka bir ifadeyle, Urumlar, kökenleri konusunda ciddi anlamda sorun yaşamaktadırlar. Konuştukları dil kendi isimlendirmeleriyle Urumca olsa da, Türkçedir. Yine kendi sözlerine bakılırsa adet ve gelenekleri sadece dinlerinin ortak olduğu Yunanlılardan çok Türklere benzemektedir. Ancak onlara Türk denilmemekte, hem Grek hem de Tatar isimlendirmeleri kullanılmaktadır.

Urumların kimler olduğu üzerine akademik çevrelerde yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bugüne kadar yaptığı çalışmalarla bu konuda tek isim denilebilecek olan Dr. Alexander Garkavets aslen bir Ukrayn olup, şu anda Kazakistan'da *Avrasya Araştırmaları Merkezi*'nin başkanlığını yürütmektedir. 1973 yılından itibaren Ukrayna'da yaşayan Urumlar üzerine dil ve folklorik incelemeler yapmış olan Garkavets'e göre Türkçe konuşmakta olan Urumlar köken itibariyle Helen'dir. Urum isimlendirmesi ise Türklerin Romalılara vermiş olduğu Rum ismiyle alakalıdır. Garkavets, Urumların neden bu isimle adlandırıldıkları yönündeki soruya sadece bu açıklama ile cevap vermekle yetinmektedir. Topluluk üyelerinden olan Valeri Kior ise, Garkavets'in aksine, Urumların Kıpçak-Oğuz Türklerinin karışımı olduğunu ileri sürmekte ve bu iddiasını başta dilleri ve geçmişte olduğu gibi şu anda da yaşamakta oldukları Deşt-i Kıpçak isimlendirmesiyle anılan sahanın tarihi ile desteklemektedir.[200] Diğer taraftan, konu ile ilgili olarak bugüne kadar Türkiye'de her hangi bir bilimsel çalışmanın yapılmamış olması gerçeği bir tarafa, Urum isminde bir topluluğun varlığından dahi haberdar olunmadığını söylemek hiç de yanlış olmayacaktır.

---

200 Garkavets ile mülakat; Kior ile mülakat.

Bu durumda, Karamanlı olarak adlandırılan Ortodokslar ile yine onlarla aynı durumda olup, Ortodoksluğu benimseyen, Türkçe konuşup, Türk adet ve geleneklerine sahip olan Urumlar arasında bir ilişki olup olmadığı sorusu ortaya çıkmaktadır. Birinci bölümde bahsedildiği gibi adı geçen coğrafyanın yüzyıllar boyunca Deşt-i Kıpçak olarak adlandırılması, bu bölgede yaşamış olan Hunlardan başlamak üzere, Bulgar, Hazar Peçenek, Uz ve Kıpçak Türklerine yönelik Bizans Kilisesi misyonunun ve bunun yanında Roma misyonunun varolması ve Urum akademisyenler arasında kendilerinin Kıpçak Türkleri ile Anadolu Türklerinin karışımı oldukları yönünde bir görüşün hâkim olması iki topluluk arasında tarihi bir bağın olabileceği ihtimalinin yüksek olduğunu gösterir niteliktedir denilebilir. Burada sözü geçen Anadolu Türkleri bağlantısı konusunda ise yine daha önce sözü geçmiş olan İzzeddin Keykavus'un Kırım'a gidişi sırasında beraberinde bazı askerlerinin de olması ve Kırım'a yerleşmiş olma ihtimalleri ile açıklanabileceği kanaatindeyiz. Ancak, burada Urumlarla ilgili kesin tarihi verilere ulaşılması konusunda daha detaylı araştırmaların yapılması gerektiğini belirterek tıpkı Urumlar gibi neden Yunanlılardan farklı oldukları sorunuyla mücadele eden asıl konumuzu oluşturan Karamanlıların kendi kimliklerini nasıl ifade ettiklerini ele alabiliriz.

KARAMANLILARDA KİMLİK MESELESİ

Yaşanan tüm gelişmeler karşısında her ne kadar Karamanlıların büyük çoğunluğu tıpkı yukarıda bahsedilen Urumlar gibi Türkçe konuşmaktan vazgeçmedilerse de, özellikle yıllar boyunca eğitime şu veya bu şekilde katılanların ve aynı şekilde çeşitli yayınlar vasıtasıyla belirli bir kültür propagandasına maruz kalanların zihinlerinde bazı soruların oluşmadığı da söylenemez.

Karamanlılara yönelik yapılan kültür propagandalarının amacı bu insanların zihinlerinde kendilerinin Yunan etnik kimliğine sahip oldukları fikrinin gelişmesini sağlamaktı. Bu görüş paralelinde yayınlanan en çarpıcı örnek Evangelios Misaelidis'in *Temaşa-i Dünya* adlı eseridir. Misaelidis eserinde: *"Anadolulıların kaffe-i Rumları atik Yunanlıların fafidleri (torunları) olduklarından zadegandır. İşte böyle atik Yunanlılar şimdiki Anadolululara şeref ise de, şimdiki Anadolulular cehalet sebebine atik Yunanlılar şerefine zuldürler. Ve hatta ekseri Evropalı alimler Anadolulıların şu cehaletine nazar ederek bunlar atik Yunanlıların hafidesi olmayıp milel-i muhtelifeden derme çatma olmalıdırlar şüphesine zahip olurlar".*[201] Ayrıca, 1913 yılına ait yukarıda sözü geçen Nevşehir Salnamesinde de yer alan bazı yazılar bu ikilemi açıkça ortaya koymaktadır. Anhegger bu yıllıkta yer alan yazılar konusunda milliyetçi olarak nitelediği Türk şarkılarının yanında IV. Romen Diojen'in Kınalı Ada'daki mezarını ziyaret etme ve en yüksek tepeye onun bir anıtını dikme tavsiyesinin yan yana yer aldığını vurgulamaktadır.[202]

Karamanlıların zihinlerindeki bu ikilemin sebebi açıktır: Ortodoks Hıristiyandılar ama diğer Ortodoks Rumlar gibi Rumca değil, Türkçe konuşuyorlardı. Bu noktada aşağıda verilen dizeler bir Karamanlının kendini nasıl tanımladığını ve nasıl bir ikilem içinde olduğunu açık bir şekilde ortaya koyabilmektedir:

Gerçi Rum isek de Rumca bilmez Türkçe söyleriz
Ne Türkçe yazar okuruz ne de Rumca söyleriz
Öyle bir mahludi hattı tarikatimiz vardır
Hurufumuz Yonanice Türkçe meram eyleriz[203]

---

201 Anhegger, **op.cit.**, s. 176.

202 **Ibid.**, s. 176.

203 Şakiroğlu, **op.cit.**, s. 761.

Geçmişten bu zamana uzanan süreçte batının gözünde, başka bir ifadeyle Hıristiyan âleminin gözünde, Müslüman olan herkes Türk iken Hıristiyan bir Türk'ün varlığı dahi sorgulanamayacak bir şeydir. Bugün dahi Türk-Yunan nüfus mübadelesiyle Yunanistan'a gönderilen Karamanlılarla konuşulduğunda Türkiye'de kalarak Müslüman olmuş akrabaları için Müslüman oldu demek yerine *Türk oldu* dedikleri tespit edilmiştir. Dolayısıyla, yaşadıkları ikilemde bu düşüncenin de kaçınılmaz bir payı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bunun dışında ortada var olan en açık gerçeklerden birisi de Osmanlı idaresi altında yalnızca Ortodoks inancını benimsemelerine bağlı olarak Rum Ortodoks Kilisesine dahil edilmeleridir. Yani, idaresi altında yaşadıkları imparatorluk da bu insanları gayrimüslim ve Ortodoks olmaları esasına dayanarak isimlendirmiştir.

Karamanlılar için içinde yaşadıkları ortamda kimliklerini belirleyecek iki unsur olarak din ve dilleri ön plana çıkmıştır. Evangelia Balta, *Türkofon Ortodoks* olarak adlandırdığı Karamanlıların etnik kimliklerini belirleyen nesnel özelliklerinin çelişkili olduğunu belirtirken, etnik yapının iki yanını oluşturan din ve dil arasındaki karşıtlık üzerinde durmakta ve elde başka veriler olmadığından bu topluluk için kesin bir etnik kimlik tanımlaması yapılabilmesi için bu iki özelliğin yeterli olamadığına dikkat çekmektedir.[204] Balta, Karamanlılar açısından etnik kimlik konusunda mevcut Karamanlıca kitapların ön sözlerinden faydalanarak bir sonuç çıkarılabilceğini belirtmektedir. S. Salaville ve A. Dalligio tarafından gerçekleştirilen Yunan harfli Türkçe eserlerin bibliyografik çalışmasında yer alan tüm kitapların önsözlerini inceleyen Balta, yazar, çevirmen ve yayıncının okuyucuya hitabı üzerinde durarak, ilk yayınlanan ve ağırlıklı olarak

---

204 Evangelia Balta, "*Karamanlıca Kitapların Ön Sözleri*", **Tarih ve Toplum**, 13/74, Şubat 1990, ss. 82.

dini içerikli olan eserlerde *Hıristiyanlar, Anadolu Hıristiyanları* sözcüklerinin kullanıldığını belirtmektedir. Ancak, 1829 yılından itibaren protestan misyonerlerinin yayınladığı kitaplarla birlikte Hıristiyanlar adına bir de *Ortodoks* sözcüğü eklenmiştir. Bundan sonra bazı eserlerde bu isimlendirmeye rastlanmıştır.[205]

Osmanlı idaresi altında yaşayan tüm diğer toplumlar için olduğu gibi Karamanlılar için de din toplumsal bilinçlerinin en büyük payını oluşturmuştur. Yine içinde yaşadıkları topluma bakıldığında dinleri onları diğerlerinden, Müslümanlardan olduğu kadar diğer Hıristiyan topluluklardan, Katolik ve Protestanlardan, ayıran bir özellikleriydi. Onlara hitaben kaleme alınan eserlerin yazarları genelde okuyucu kitlesine *kardeş Hıristiyan* veya *dindaş* şeklinde de hitap etmişlerdir. Karamanlıca eserlerde 20.yy.'ın başına kadar hâkim durumda olan bu dini temelli sesleniş zamanla çok yavaş bir biçimde göreli olarak değişmeye başlamıştır denilebilir. Bu konuda önemli bir noktaya dikkat çeken Balta, 18.yy.'da Yunan ulusal bilinci yaratacak bir Yunanistan'ın henüz bulunmamış olması ve Osmanlı'da belirleyici etkenin din olması sebeplerine bağlı olarak bunun çok doğal olduğunu, ayrıca Patrikhanenin de anlayışına göre din kavramının soya, soyun da dine bağlı olduğu görüşünü savunduğunu belirtmektedir. Balta'nın üzerinde durduğu bir diğer ilginç nokta da 19. ve 20.yy.'larda Balkanlar'da ulus-devletler doğarken bu insanların neden kendilerini *Anadolu Hıristiyan Ortodoksları* diye belirledikleri ve imparatorluk içinde kendilerini ayırdıklarıdır. Bu konunun incelenmeye değer olduğunu belirten Balta, Osmanlı İmparatorluğu'nda dinsel bir içerik taşıyan millet kelimesinin Karamanlıca metinlerde etnik bir içeriğe sahip olacak şekilde yer almadığının altını çizmekte ve kelimenin etnik içerik

---

205 **Ibid.,** s. 82.

bağlamında, dinsel ya da kültürel içeriğe karşı üstünlük elde edemediğini vurgulamaktadır.[206]

Yine Karamanlılar için vatan Anadolu'dur ve kitaplarda sürekli *vatanımız Anadolu* tabiri geçmektedir. Yunanistan onlar için vatan değildir ve Yunan adı da hiçbir şekilde bahsedilmeyen bir kimliktir. Zaten, Kendileri *Yunan* değil, *Rum*'dur ve kendilerine *Rum* derken *Anadolu* kelimesi de özenle belirtilen bir nokta olmuştur. Yani onlar *Anadolu Rum'u* dur. Bu tabir bugün için de Yunanistan'da yaşayan birçok Karamanlı için geçerli olan bir tabirdir. *Yunan (Elines)* sözcüğü veya türevleri sadece dili nitelemek amacıyla kullanılmıştır. (*Elinas lisanından* veya *Elinika lisanı*... gibi).[207]

Genel olarak bakıldığında bu insanlar Yunanlılar ile aynı dini paylaşmaktaydılar ve Rum Ortodoks Kilisesine bağlıydılar. Ancak, bu hiç bir zaman Yunanistan'daki gibi bir Yunan ulusal bilinci taşıdıkları anlamına gelmemiştir ve nitekim, yoğun dil ve kültür propagandasına maruz kalarak Yunanlılığı benimseyen bir bölüm Karamanlı dışında, genel bir ifadeyle, çoğunluk Yunanistan'daki tüm olaylara karşı sessiz ve ilgisiz kalmışlardır.[208] Bu sessizlikle beraber, Osmanlı idaresi altında yaşayan ve 19.yy.'ın sonundan itibaren milliyetçilik çağrısına olumlu yönde cevap veren diğer Rumların aksine, Karamanlılar milliyetçilik konusunda Yunanistan'ın beklediği olumlu cevabı vermemiştir.

Gerasimos'a göre Müslüman nüfusun oldukça altında bir sayıya sahip olmaları ve dağınık yaşamaları bu insanların milliyetçiliği akıllarına bile getirememelerinin temel sebebi idi. Karamanlılar Müslüman komşularıyla aynı biçimde toplumsallaş-

---

206 **Ibid.,** s. 83.

207 **Ibid.,** s. 83.

208 **Ibid.,** s. 83-4.

mıştı. Rum ve Türk köylülerin hâkim yerel Müslüman yönetim karşısındaki statüleri de aynıydı.[209]

Kısacası, onlar Yunan değildi ve dilleri Rumca değil Türkçeydi. Yani onların dili Müslüman Türk komşusunun konuştuğu dille aynıydı. Üstelik günlük konuşmanın ötesinde ibadetlerini bu dille yapmaktaydılar. Ayrıca sahip oldukları yaşam tarzı ve alışkanlıkları da yine Müslüman Türklerden farklı değildi.

Buraya kadar yer verilen bilgiler bir araya getirildiğinde ortaya şöyle bir gerçek çıkmaktadır: Osmanlı İmparatorluğu yönetimi altında Ortodoks kilisesi dahilinde Grek, Bulgar, Romen, Sırp, Arnavut ve Arap olmak üzere farklı etnik kimliklere sahip birçok Ortodoks topluluk yaşamaktaydı. Dolayısıyla, tıpkı Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu nüfus yapısına benzer bir yapı sergileyen Ortodoks kilisesi bünyesinde yukarıda bahsedilen farklı kimlikten insanlar haricinde bir grup daha bulunmaktaydı ve Karamanlı olarak adlandırılan bu insanlar Bizans ortaçağından beri taşıdıkları öz Türkçe isimleriyle, sahip oldukları dilleri Türkçe ile birer Hıristiyan olarak varlıklarını devam ettirebilmişlerdi.

---

[209] Agustinos, **op.cit.,** s. 326-7.

III. BÖLÜM

Milli Mücadele ve Sonrasında Karamanlı Ortodoks Türkler

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE RUM ORTODOKSLAR

Yüzyıllar boyu Osmanlı idaresi altında, Ortodoks kimliği ile gerek dini gerekse sosyal yaşantılarını özgürce yerine getirebilen Rumlar, 18. yy.'ın sonundan itibaren başta Rusya olmak üzere yabancı devletlerin müdahaleleri sonucu elde ettikleri ekonomik gücün yanı sıra, batı ile kurulan temaslar sonucunda Avrupa'da yaşanan siyasi ve sosyal gelişmelerle ortaya çıkan milliyetçilik ve bağımsızlık gibi yeni fikirlerle de tanışmışlardır. Yaşanan tüm bu gelişmelerin sonucunda ise, yine doğrudan dış müdahalelerin etkisiyle Osmanlı'dan ayrılarak milli bir kimlik ile oluşturulan ilk toprak parçası olma özelliğiyle bağımsız bir

Yunanistan devleti ortaya çıkmıştır.[1] Yunanistan devleti kurulduktan sonra topraklarını sürekli olarak Osmanlı devleti aleyhinde kuzeye doğru genişletmeye çalışmıştır. Bu gaye çerçevesinde 1912 yılında Makedonya ve Balkanlar'da yaşanan bunalımları takiben ortaya çıkan Balkan savaşlarının (1912-1913) sonunda ilhak edilen Girit Adası dahil olmak üzere, güney Epir, Selanik dahil Makedonya'nın önemli bir bölümü ve bazı Ege Adaları Yunanistan'ın eline geçmiştir. Böylece, 65.000 km^2 olan Yunanistan yüz ölçümü 118.000 km^2'ye, nüfusu da 2.666.000'den 4.363.000'e çıkmıştır.[2] Ancak, Yunanistan Osmanlı İmparatorluğu'ndan biraz daha toprak koparmayı başarmışsa da, bu iktidarda bulunan Venizelos'un hayalindeki Yunanistan için yeterli değildir.

İşte bundan sonraki dönemde yaşanan gelişmelerde Yunanistan'ın temel politikasını Venizelos'un hayal ettiği ve Anadolu'nun büyük bir kısmını içine alan sınırlara ulaşmak oluşturmuştur. Bunun için de en büyük destek ve yardımı bağımsız Yunanistan'ın kurulmasında önemli rol oynamış olan devletlerden, özellikle de Venizelos'un büyük yakınlık duyduğu İngiltere'den görecektir.

Bu arada 18.yy. sonunda Fransa'da ortaya çıkarak Avrupa'ya yayılan liberalizm, bağımsızlık ve milliyetçilik hareketleri dışında 19.yy'a gelindiğinde endüstrileşmenin kazandığı yeni hız ile İngiltere ve Fransa'nın dünyanın birçok yerini ele geçirerek sömürgeleştirmelerini, 1871 Bismarck sonrası Avrupa'da barışı korumak için uygulanan denge politikasını terk eden Almanya'nın giderek güçlenmesi ve sömürge dünyasında yerini

---

1 Yunanistan Devleti'nin kuruluşu ile ilgili olarak, bkz: Murat Hatipoğlu, **Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı, (1821-1922)**, Ankara, 1988.

2 **Ibid.**, ss. 57-59.

almaya çalışması takip etmiştir.[3] Bu şekilde Avrupa'daki dengelerin değişmesi ise yeni çıkar çatışmalarını gündeme getirmiş ve 1914 yılında İngiltere, Rusya, Fransa ve İtalya bir cephede yer alarak Avusturya-Almanya ve bu gruba daha sonra dahil olan Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşmışlardır. Bu arada İtilaf devletleri safında yer almanın büyük Yunanistan hayalini gerçekleştireceğine inanan Venizelos, Almanya yanlısı Krala karşı ülke içinde yürüttüğü faaliyetler sonucu İngiltere ve Fransa'nın da desteğini alarak iktidarı tamamen ele geçirmeyi başarmış ve 1 Temmuz 1917'de Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş ilan ederek itilaf devletleri safında yer almıştır.[4]

1914-1918 yılları arasında yaşanan Birinci Dünya Savaşı'na bir oldu bitti ile giren Osmanlı İmparatorluğu Kafkasya ve Galiçya'da Rusya ile, Makedonya'da Yunanistan ve Fransa ile, Çanakkale'de İngiltere, Fransa ve İtalya ile, Suriye, Filistin ve Irak cephelerinde de yine İngiltere ile olmak üzere toplam yedi cephede savaşmak zorunda kalmıştır.[5] 1914 yılında girdiği bu savaştan ancak 30 Ekim 1918 günü imzalanan Mondros Mütarekesiyle çıkabilen Osmanlı, adı geçen bu mütarekeyle İtilaf devletlerine güvenlikleri tehlikeye girdiği anda Osmanlı İmparatorluğu'nun stratejik noktalarını işgal hakkı tanıyan bir nevi teslim belgesi imzalamıştır denilebilir. Bundan sonra imzalanacak olan barış antlaşmasını dahi beklemeyen itilaf devletleri mütarekenin özellikle 7. maddesine dayanarak hemen Osmanlı topraklarını işgale başlamışlardır.[6] Bu doğrultuda, Boğazlar İngilizlere teslim

---

3 Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih**, Ankara, ty, s. 100.

4 Venizelos'un ülke içindeki faaliyetleri için bkz:Hatipoğlu, **op.cit.**

5 **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, ed. Temuçin F. Ertan, Ankara, 2001, s.82.

6 Mondros Mütarekesi hakkında detaylı bilgi için bkz: Ali Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara, 1948; Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, c.I, 1918-1919, Ankara, 1918; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar** c.I., İstanbul, 1991.

edilirken, yine Anadolu'da Antep, Maraş, Urfa, Kars, Merzifon, Samsun, Konya, Batum ve Musul da İngiliz işgaline maruz kalmıştır. Trakya demiryolunun önemli noktaları ile Anadolu'da Dörtyol, Mersin, Adana ve Afyon Fransızlar, Antalya, Bodrum, Kuşadası, Fethiye, Marmaris İtalyanlar tarafından işgal edilmiş ve ayrıca Konya ve Akşehir'e de bir birlik göndermişlerdir.[7] Diğer taraftan, yine Mondros Mütarekesinin doğudaki altı vilayetin Ermenilere bırakılmasını içeren 24. maddesine dayanarak harekete geçen Ermeniler de Müslümanlara karşı Fransızlarla birlikte hareket ederek özellikle Çukurova bölgesinde halka zulüm yapmaya başlamışlardır.[8] Bu şekilde ülke işgal edilirken İstanbul'daki hükümet ve Padişah ülke sorunları ile mücadele etmekten aciz bir durumda olup işgalci devletlerin istek ve arzularına boyun eğmek durumunda kalırken, Anadolu'da işgallere karşı büyük bir tepki oluşmaya başlayacaktır.

Mütarekenin imzalanmasını takiben itilaf devletlerinin Osmanlı topraklarını işgale başlamalarıyla birlikte Osmanlı idaresi altında yaşayan Rum Ortodokslar da mütarekeyi takip eden günlerde şehir ve kasabalarda bir takım faaliyetlere girişmişlerdir. 2 Kasım 1918 günü gazetelerde çıkan Yunanlıların Anadolu'yu işgal edeceğine dair bazı haberleri, yine 18 Kasım günü Beyoğlu Yunan Kulübünde Yunan Amirali Kokalidis'in verdiği demeç ve Venizelos'un İstanbul'a geleceği yönündeki haberler izlemiş ve bunu Rumların cadde ve sokaklarda bir takım hareketlere girişmeleri takip etmiştir. Rum kiliselerinde düzenlenen ayinlere Fransız, İtalyan ve Yunan general ve subaylardan bazıları katılırken, İstanbul'da bulunan itilaf devletleri donanmasını ve Yunan gemilerini her gün birçok Rum ziyaret etmekteydi. Bu arada sokaklarda taşkınlık hareketleri önemli ölçüde artarken

---

7 Oğuz Aytepe, *"Milli Mücadele; Hazırlık Dönemi"*, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, ed. T.F. Ertan, ss. 97-98.

8 **Ibid.**, s. 99.

Yunanlıların en önemli arzularından birisini Aya Sofya'yı yeniden bir kilise olarak görmek oluşturmaktaydı ve hatta bu amaç için *Kurtuluş Komitesi* adı altında bir de komite kurmuşlardı.[9] Yine İzmir'de, İstanbul'da yaşananlara benzer bir takım faaliyetler meydana gelmiştir. 4 Kasım 1918 günü büyük şenlikler düzenlenirken İzmir Rumları evlerine ve dükkânlarına Yunan bayrağı çekmişler ve yine limana giren İngiliz savaş gemisini kilise çanları eşliğinde ellerinde Yunan bayrakları ile karşılamışlardır. 24 Aralık 1918 günü ise İzmirli Rumlar için ayrı bir öneme sahip olmuştur. Belirtilen tarihte limana İngiliz, Fransız ve İtalyan savaş gemilerinden sonra Yunan torpidosu Leon'da gelmiştir. Torpidonun gelmesiyle İzmir yeniden çılgınca gösterilere sahne olmuştur. Bu arada İzmir Rumlarının başında daha önce Makedonya'daki faaliyetleri sonucu bölge Valisi tarafından İzmir'e sürülmüş bir din adamı olan Metropolit Hrisostomos bulunmaktaydı. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiği sırada bölgedeki kiliseler birer üs olarak kullanılmakta ve Yunanistan'dan Kızılhaç gemisiyle getirilen sandıklarda ilaç yerine Yunan üniformaları ve cephaneler taşınmaktaydı. Ayrıca yine Mustafa Ekincikli'nin Genel Kurmay Başkanlığı Arşivi'nde bulunan belgelere dayanarak belirttiğine göre işgal sırasında harekâtın önünde silahlı Rum papazları bulunmaktaydı. 22 Kasım 1919 tarihine ait başka bir belgede de terhis edilen Rumların patrikhaneye getirilerek Venizelos namına yemin ettirilip Yunan pasaportu techizatı ve üniforması verilip Anadolu'ya sevk edildiklerine dair bilgiler mevcuttur.[10]

Aslında yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi İstanbul, İzmir ve Ege'nin daha birçok yerinde sokaklarda yaşanan tüm taşkınlıkların ve düşmanca tutumların düzenlenme-

---

9 Tansel, **op.cit.**, s.85.; Sofuoğlu, **op.cit.**, ss. 114-5.

10 Ekincikli, **op.cit.**, s.150.

sinde en büyük destek doğrudan patrikhaneye ve ona bağlı cemiyetlere aittir. İstanbul'da Fener Patrikhanesi'nin başında o dönemde V. Germanos bulunmaktaydı. Ancak, patrikhane adı geçen patriğin yerine daha dinamik birisini getirme düşüncesinden hareketle Dorotheos Mammelis'i patriklik makamına atamıştır.[11] Yeni patrik hemen harekete geçerek Anadolu'da Yunan yayılmacılığına yardımcı olmak amacıyla Ethniki *Epitropia (Milli Komite)* adında bir örgüt kurmuştur. 1918 yılı Aralık ayında Osmanlı Rumlarına karşı bir sempatisi olan İngiliz yüksek komiseri Amiral Arthur Calthrope ile görüşen ve *Kurtarılmamış Elenlerin Merkez Komitesi (İ Kentriki Epitropi ton Alitroton Ellinon)* olarak bilinen bu örgüt kısa sürede Avrupa'nın ve Osmanlı İmparatorluğu'nun önde gelen şehirlerinde teşkilatlanmıştır. Bunun dışında Bab-ı Ali'yi tanımayan bir tavırla hareket eden Patrikhane, Rum okullarında Türkçe öğretilmesini de yasaklamıştır.[12] Paris Barış Konferansı'na sunulmak üzere 500 yıldır Türklerin hâkimiyetinde esir bulunan Rumlara özgürlük verilmesi için bir takım kararlar da yine yeni Patrik Mamelis döneminde alınmıştır. Ekim 1919'da ise Rum milletvekilleri adını alan bir heyetin Fransa, İngiltere, İsviçre ve Yunanistan'a giderek İstanbul'un Yunanistan'a veya milletlerarası bir idareye bağlanmasını istedikleri de bilinmektedir. Ayrıca Mamelis, Lloyd George'a İstanbul için Yunan mandasını dahi teklif ederken İstanbul'un Hıristiyan olduğunu söyleyecek kadar ileri gidebilmiştir.[13] Patrikhanenin bu tutumu en başından itibaren İstanbul'da yaşayan Rumlar tarafından da desteklenmiştir. Bu

---

[11] Hatipoğlu, **.op.cit.**, s.76; Fener Patrikhanesi'nin siyasi faaliyetleri için bkz: Sofuoğlu, **op.cit.**

[12] **Ibid.**, s.76; Alexios Alexandris; *"Constantinopolitan Greek Factor during the Greco-Turkish Confrontation of 1919-1922"*, **Byzantine and Modern Greek Studies** vol. 8, 1982/1983, s. 145.

[13] Hatipoğlu, **op.cit.**, s. 76; Tansel, **op.cit.**, c.1, s. 89.

destek çerçevesinde yukarıda verilen örnekler dışında 13 Kasım 1918 tarihinde itilaf devletlerine ait bir filonun İstanbul'a gelişi sırasında filo içerisinde Yunanlıların ünlü zırhlısı Averoff'un da bulunması Rumların İstanbul'da Ermenilerle birlikte çeşitli taşkınlıklar yapmalarına sebep olmuştur.[14]

8 Şubat 1919 günü Fransız General d'Esperey birliklerinin başında olduğu halde İstanbul'a girdiğinde kendisini karşılayan Rum ve Ermeniler için itilaf devletlerinin kazandığı zafer onların da zaferi sayılmakta idi. Zaten Osmanlı Rum toplumu bir asıra yakın süreden beri Megali İdea, yani İstanbul'un yeniden Bizans İmparatorluğu'nun başkenti olacağı ve tüm Yunanlıların bu şehir etrafında yeniden birleşeceği fikrine hazırlanmıştır. Daha önce de sözü geçtiği gibi çeşitli cemiyetlerin, basın yayın organlarının, okullar ve din adamlarının Osmanlı topraklarında irredentist bir faaliyet yürüttükleri de bilinmektedir.[15] Bu şekilde Yunan hükümetinin propagandalarıyla harekete geçen Rumlar 1897 yılında kurulmuş olup halen faaliyet halinde bulunan *Etnik-i Eterya*'nın[16] dışında birçok komiteler kurmuşlar ve Osmanlı topraklarında eşkiyalık faaliyetlerine girişmişlerdir. Bu faaliyetler açısından bir merkez konumunda ki İstanbul'da faaliyet gösteren cemiyetlerden olan *Mavri Mira Cemiyeti* Yunan konsolosluğunun ve Yunan Kızılhaç'ının doğrudan maddi ve manevi desteğini almaktaydı. Kızılhaç Teşkilatı'nın göçmenlere yardım resmi kurumu kimliği altında gerçekte Rumlara tıbbi yardım bahanesiyle silah ve cephane gönderdiği bilinmektedir.[17] Mavri

---

[14] Hatipoğlu, **op.cit.,** s. 77.

[15] bkz.: s. 163-174.

[16] Hatipoğlu, **op.cit.,** s.8; Dimitri Kitsikis, **Türk-Yunan İmparatorluğu,** İstanbul, 1996, s.171; **Pontus Meselesi,** Yay. Haz.; Yılmaz Kurt, Ankara, 1992, s. 31.

[17] Tansel, **op.cit.,** s.86; Paul Dumont, **Mustafa Kemal,** çev. Zeki Çelikkol, Ankara, 1994,14; M. Tayyib Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken,** c.I, Ankara, 1965, s. 61

Mira'nın silah techizatlarıyla özellikle Ege ve Marmara kıyılarında ve Kırklareli'nde faaliyet halinde olan Rum çeteleri Üsküdar'a bağlı Büyük ve Küçük Bakkalköy ve Şile yakınlarındaki Yeniköy Rumlarından Çakır Yorgi, Karabacak ve Anesti Kaptan gibi kişilerin liderliğinde birçok köy basıp Türk nüfusu öldürmüşlerdir.[18] Benzer şekilde, Ege bölgesinde de aynı şeyleri görmek mümkündür. Bu bölgede de birçok köy Rum çetelerince basılarak Müslüman nüfus öldürülmüştür. 19 Şubat 1919 günü bir İngiliz yüzbaşı ile 19 Yunan eri Ayvalık'ta karaya çıktığında yerli Rumlar büyük bir gösteri düzenleyerek hapishaneye saldırıp tutuklu Rumları serbest bırakmışlardır. Anadolu'da ve İstanbul çevresinde faaliyet gösteren Mavri Mira cemiyeti dışında Batı Trakya'da *Helen Yardım Komitesi* adında bir komite daha bulunmaktaydı. Bu komite çarpışmalar sırasında topraklarını terk etmek zorunda kalan Rum çiftçilerin topraklarını geri kazanmalarına yardım etmekle görevliyken, *Trakya Komitesi* de Mavri Mira gibi yerleşik Müslüman halka evlerini terk etmelerini sağlamak için şiddet hareketlerinde bulunmaktaydı. Kısacası, sözü geçen bu komitenin temel hedefi Batı Trakya'nın Yunanistan'a bağlanması idi.[19]

Benzer şekilde Rize'den İstanbul Boğazı'na kadar uzanan bir Pontus Devleti kurma fikrini gerçekleştirmek üzere İstanbul'da kurulan *Pontus Cemiyeti* Karadeniz bölgesinde yaşamakta olan Rumları silahlandırarak çeteler kurmuşlardır. Bu Rum çeteleri ve hatta zaman zaman doğrudan Rum köyleri halkı Müslüman köylerine baskınlar düzenlemişler ve binlerce Müslümanı katletmişlerdir. Bu olaylarda özellikle Amasya Metropolidi Germanos ve Trabzon Metropolidi Crysantos Rum çetelerine cesaret vermekte ve uluslar arası mercilerle temas kurmaktaydı-

---

18 Tansel, **op.cit.**, s. 86.

19 **Ibid.**, s.88; Dumont, **op.cit.**, s.14.

lar. Ayrıca özellikle Samsun ve çevresindeki Rumların Pontusçuluk fikri etrafında toplanmalarında ve yetiştirilmelerinde *Merzifon Amerikan Koleji*'nin büyük katkısı vardır.[20] 1920 yılında Merzifon Amerikan Koleji'ne yapılan bir baskında Büyük Yunanistan, Büyük Ermenistan ve Pontus'a ait birçok harita ve bilgi ele geçirilmiştir. Yine, yüzyılın başında 1904 yılında Amerikan misyonerlerinin yardımlarıyla kurulan *Pontus Komitesi* muhtar bir Pontus Devleti kurma fikrinden hareketle gazeteler, propaganda broşürleri yayınlamakta ve kongreler düzenlemekteydi.[21] Ayrıca, zenginlerden para toplayan ve gerektiğinde ölüm cezası kararı alabilen bir de *Mukaddes Anadolu Rum Cemiyeti* adlı bir kuruluş daha bulunmaktaydı. Pontus Devleti kurma hayali ile uğraşan diğer bir kuruluş da Galata'da faaliyet göstermekte olan *Kordos Cemiyeti*'dir. Rum Muhacirleri Merkez Komisyonu adı altında çalışmalarını yürüten bu kuruluş dışarıdan, özellikle de Rusya'dan göçmenmiş gibi gelen çete mensubu Rum ve Ermenileri Osmanlı topraklarında asayişi bozmakla görevlendirmekteydi.[22] Bu arada İtilaf Devletleri'nin de bu tür çetelere karşı son derece müsamahakâr ve arka çıkan bir politika izlemiş olduklarını burada özellikle belirtmek gerekmektedir. Karadeniz'de Rum çetelerine karşı Müslüman halk silahlanmaya başladığında İngilizler'in bölgedeki Müslümanların Hıristiyanları toptan öldürmek üzere silahlandıklarını iddia ederek 9 Mart 1919 günü Samsun'a asker çıkarmış oldukları da bilinmektedir.[23]

---

20 Merzifon Amerikan Koleji hakkında detaylı bilgi için bkz.: Pontus, **op.cit.,** ss. 369-379.

21 **Ibid.,** s.369-379; Dumont, **op.cit.,** s.15.

22 Tansel, **op.cit.,** s.92; Gökbilgin, **op.cit.,** c.1, s.154.

23 İngilizlerin Samsun'a asker çıkarmaları ile ilgili olarak bkz.: Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da 1919-1921,** Ankara, 1981, s. 88-91.

Osmanlı toprakları üzerinde kurulan bu tür cemiyetlerin haricinde Pontus Devleti'nin kurulması için kişisel çabalar harcayan birçok Rum'un da bulunduğu bilinen bir gerçektir. Bunlar arasında aslen Trabzonlu olan ve Marsilya'da yaşayan Konstantin Konstantinides, bu uğurda İngiltere, Fransa ve Rusya ile temaslar kurarak bağımsız bir Pontus Devleti kurulması gerektiğini iddia ile destek istemekteyken,[24] Pontus Devleti'nin kurulması için en büyük çabalardan birisi de daha önce adından bahsedilen Trabzon Metropolidi Crysanthos'a aitti. Patrik tarafından Paris Barış Konferansı'nda Pontusluların hakkını savunma yetkisi verilen Crysanthos, 2 Mayıs 1919 günü Konferansa Pontus Devleti ile ilgili görüşlerini içeren bir muhtıra sunmuştur. Ayrıca 18 Aralık'ta Batum'da bir Pontus Hükümeti kurarak Tiflis ve Erivan'da Ermeni Hükümeti ile temaslarda bulunan Chrysanthos, Rum-Ermeni Konfederasyonu için de bir anlaşma imzalamıştır.[25]

Aslında Rumların bu tür faaliyetleri sadece 20.yy'da ortaya çıkmış değildir. Daha önceki bölümde de bahsedildiği gibi, Osmanlı tebası Rum halkı bizzat Yunanistan merkezli propagandalarla Osmanlı idaresine karşı yönlendirilmekteydi. İşte bu faaliyetlere en çarpıcı örneği belki de Ali Bey adasında bulunan Rum okulunda 1884 tarihinde okutulmuş olan ders kitapları oluşturmaktadır. Bu kitaplarda yer alan bilgilere bakıldığında; Türkler, Rumlar için ezeli düşmandır, Türklerin en küçük hataları dahi büyütülerek Avrupalı devletlerin dikkatleri çekilmelidir, Türkler ekonomik olarak çökertilmeli ve zengin Türklerin ticari hayatları zora sokulmalıdır, Türklerin ahlak, milliyet, din ve geleneklerini bozmak için gerekli her şey yapılmalıdır, aralarına ikilik sokulmalı ve gençler ahlaksızlığa sürüklenmelidir, Türk

---

24 Pontus, **op.cit.**, s. 84; Tansel, **op.cit.**, c. 1, s. 94.

25 Pontus, **op.cit.**, ss. 110-121; Tansel, **op.cit.**, c.1, s. 97-8.

hükümranlığı yerine Bizans yeniden kurulmalıdır, komiteler kurularak Türk köyleri basılmalıdır ve ayaklanmalar düzenlenmelidir, bir savaş sırasında Türk halkını her türlü sefalete götürecek her yola başvurulmalıdır. Doktor ve eczacı Rumlar hastaları özellikle kimsesiz olanları gizlice zehirleyip öldürmeli, kör, sağır veya sakat etmelidir; Türklerin ellerindeki topraklar Rum tüccarlarınca ele geçirilmelidir, yüksek rütbeli devlet memurları rüşvet, ziyafet gibi yollarla Etniki Eterya'nın emrine alınmalı ve bu işler tamamen okuldan yetişmiş papazların talimatlarıyla gerçekleştirilmelidir. Resmi binalarda yangınlar çıkartılmalıdır. Birer karakol ve gözetleme yeri olan manastırlardaki din adamlarının istekleri ve verdiği görevler yerine getirilmelidir, Bütün Rum ustalar kesinlikle Türk çırak kullanmamalı, eğer kullanması gerekirse bir hizmetçi olarak kullanmalı ve şehirlerden Türk sanatkârların azalmasının sağlanması gereklidir, tüm bunlar gizli olarak yürütülmeli, kurallara uymayanlar aforoz edilmeli ve Rum toplumundan kovulmalıdır[26] şeklinde bir Türk düşmanlığının sergilendiği görülmektedir.

Bu arada bir barış antlaşması imzalanması amacıyla 18 Ocak 1919'da Paris'te toplanan İngiliz, Fransız, Amerikan, İtalyan, Yunan vs, delegelerin üzerinde en çok tartıştıkları konuyu Osmanlı topraklarından Yunanistan'a düşecek pay oluşturmuştur. İngiltere, Yunanistan'ın büyük bir Akdeniz devleti olmasının İngiltere'nin Akdeniz'deki varlığını güvenlik altına alacağına inanmaktaydı. Dolayısıyla, Yunanistan'ın en büyük destekçisi konumunda olan İngiltere bir zamanlar gizli antlaşmalarla İtalyanlara vaat edilen yerleri Yunanlılara vermekte bir sakınca görmemekteydi. Yunanistan'ı temsil eden ve Avrupalı devletlerin takdir ve beğenisini toplamış bir kişi olan Venizelos,[27] 30

---

[26] Ekincikli, **op.cit.**, ss. 147-8.

[27] J.A.R. Marriott, **The Eastern Question, an Historical Study in European Diplomacy,** 4th editon, Oxford, t.y.

Aralık 1918 tarihli Paris Barış Konferansı'na katılan delegelerin huzurunda *Yunanistan* başlıklı bir memorandumu konferansa sunmuştur. Venizelos için bütün Trakya, Batı Anadolu'nun bir kısmı, Oniki Ada, Meis, Rodos, İmroz ve Bozcaada ve İstanbul Yunanistan'a verilmeliydi. Sonuçta, Trakya üzerinde hak sahibi olduğuna inanan Bulgarlar ile ve diğer taraftan Batı Anadolu konusunda da İtalyanlar ile ters düşse de, bu konferanstan en kârlı çıkan ülke, İzmir ve gerisindeki toprakları işgal etmesine karar verilen Yunanistan olmuştur. Konferansta alınan karar gereği 15 Mayıs 1919 günü Yunanlılar İzmir'e asker çıkararak şehri işgale başlamışlardır.[28]

Yunanlılar, İzmir Metropolidi Crsysostomos'un da belirttiği gibi *"atalarının topraklarını"*[29] yeniden ele geçirmek üzere harekete geçmişlerdi. Onlar bu amaç için Batı Anadolu'da ilerleyişe geçtiklerinde Osmanlı Devleti'nin birçok yeri İngiliz, Fransız ve İtalyanlar tarafından da işgal edilmiş ve edilmekteydi. Ancak, gerçekleştirilen tüm bu işgaller karşısında Anadolu'nun birçok yerinde yerel örgütlenmeler oluşmaya başlamıştı. Diğer taraftan ise, yine Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'in işgali sonrasında 19 Mayıs'ta Samsun'a ayak basmasını takiben Amasya Genelgesi, Sivas ve Erzurum kongreleriyle Türk Milli Mücadelesi'nin merkezi bir idare çerçevesinde şekillenmeye başladığı görülmekteydi.[30]

---

[28] Tansel, **op.cit.**, c. 1, s.167; Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası(1919-1938)**, Ankara, 1990, ss.3-6; Salahi Sonyel, **Minorities and the Destrucution of the Ottoman Empire**, Ankara, 1993, s. 331; Fahri Belen, **Askeri, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, 1973, ss. 57-8.

[29] Tansel, **op.cit.**, c.1, dn. 157.

[30] Erzurum ve Sivas'ta düzenlenen kongreler hakkında detaylı bilgi için bkz.: Belen, **op.cit.**, ss.72-140; Mahmut Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, Ankara, 1968; Mahmut Goloğlu, **Sivas Kongresi**, Ankara, 1969; Gökbilgin, **op.cit.**, c. I-II.

Anadolu'da yaşanan işgaller ve buna karşı girişilen Milli Mücadele boyunca bir zamanlar Osmanlı tebası konumundaki Ermeni, Rum, Keldani, Nasturî gibi gayrimüslimler yanında Türk olmayan Müslüman gruplar da kendi çıkarlarını yabancı himayesinde ve desteğinde görmüşlerdir. Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere yerli Rum halkı da başta Yunanistan'ın yürüttüğü propaganda ve eğitim faaliyetleri olmak üzere diğer yabancı devletlerin himayesi altında işgali desteklemişler ve Türk yönetiminden kurtulmak için çeşitli faaliyetlere girişmişlerdir. Bu faaliyetlerden en çarpıcı olanları Yunanistan'ın İzmir'den Anadolu'nun içlerine Sivrihisar, Polatlı ve Haymana'ya kadar başlatmış olduğu ileri harekât ve bu harekât sırasında tıpkı Pontus Devleti kurma amacıyla Karadeniz bölgesinde yürütülen katliamlar gibi Müslüman halka karşı girişilen katliamlardır denilebilir.[31] Bu tür faaliyetlerde birçok yerde yerli Rumların da Yunan askerleriyle birlikte hareket ettiklerine dair birçok örneğe yaşanan olayların içinde yer almış ve mübadele sırasında Yunanistan'a gönderilmiş bir Anadolulu Rum'un hatıralarının anlatıldığı Dido Sotiriyu'nun *Benden Selam Söyle Anadolu'ya*[32] adlı eseri gibi Yunanca romanlarda dahi rastlamak mümkündür.

Yukarıda genel hatlarıyla Yunanistan'ın Anadolu topraklarındaki ilerleyişi, siyasi alandaki gelişmeler ve Anadolu'nun özellikle Batı Anadolu, Marmara ve Karadeniz bölgelerindeki yerli Rumların tutum ve davranışlarına kısaca değindikten son-

---

31 Yunan ilerleyişi sırasında uygulanan katliamlar ilgili olarak detaylı bilgi için bkz: Em. Kurm. Albay Talat Yalazan, **Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soy Kırımı Girişimi,** II. cilt, Genel Kurmay Başkanlığı yayınları, Ankara, 1994; **Türk İstiklal Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı,** Genel Kurmay ATASE yay., Ankara, 1962; Rahmi Apak, **İstiklal Savaşı'nda Batı Cephesi Nasıl Kuruldu?,** İstanbul, 1942.

32 Dido Sotiriyu, **Benden Selam Söyle Anadolu'ya,** çev. Atilla Tokatlı, İstanbul, 1970.

ra Karamanlı Ortodoks Türklerin Milli Mücadele ve sonrasında yaşanan dönemde nasıl bir tutum ve davranış sergiledikleri incelenmeye çalışılacaktır.

MİLLİ MÜCADELE'DE PAPA EFTİM VE KARAMANLI ORTODOKS TÜRKLER

Yerli Rumların, özellikle Ege bölgesi, Marmara ve Karadeniz'de faaliyet gösterenlerin, bu tür faaliyetleri karşısında ağırlıklı olarak Orta Anadolu bölgesinde yaşayan Karamanlıların düşünce ve davranışları nasıldı? Onlar da Yunan ilerleyişini sevinç ve coşkuyla mı karşılamışlardı. Yunan askeriyle birlikte Müslüman komşusuna karşı savaşmışlar mıydı? Yunan ilerleyişinin Sakarya ve Büyük Taarruz ile durdurulmasını takiben İzmir'in Türkler tarafından ele geçirilmesi ve savaşın sona ermesiyle imzalanan Lozan Barış Antlaşması sırasında neler olmuştu? Karamanlılar, Yunanistan ve Türkiye arasında imzalanan ve temelde bir Türk-Rum nüfus mübadelesinden ziyade Müslüman-Ortodoks nüfus mübadelesinin esas alındığı bir mübadele hakkında neler düşünmüşler ve bu süreçte neler yaşamışlardı?

Tüm bu soruların cevapları verilmeden önce Milli Mücadele döneminde Karamanlıların faaliyetlerinin organizasyonunda en büyük çabayı sarf eden kişi olarak Papa Eftim'in kim olduğu konusuna açıklık getirilmesi gerekmektedir.

Papa Eftim Kimdir?

Papa Eftim 1300 (1884-5) yılında Ankara vilayeti Yozgat Sancağı Akdağmadeni kasabası İstanbulluoğlu Mahallesi'nde doğmuştur. Babası tüccar olan Eftim, doğduğunda kendisine dedesinin adı olan Pavli ismi verilmiş olup ailesi belki de kökenlerinin bir simgesi olarak Karahisarlıoğlu diye tanınmaktaydı. Küçükken kilise okulunda eğitim gören Eftim, 1918 yılında Ankara'ya gi-

derek babasının mesleği olan manifaturacılığa başlamış ve 1911 yılında da evlenmiştir. Bu evliliğinden üç kızı iki oğlu olmuştur. Diğer taraftan, küçük yaştan itibaren dine karşı büyük bir ilgi duymuş ve bu ilgisinin sonucunda da manifaturacılığının dışında 1912 yılında kilise bünyesinde diyakoz* olarak göreve başlamıştır. Diyakozluğu 1915 yılında papazlık takip etmiş ve Kayseri Metropolidi Nikolaos tarafından takdis edilerek aynı yıl Eftim Akdağmadeni'ne papaz olarak atanmıştır. Daha sonra ise 1918 yılında Keskin Metropolit vekili olmuştur.[33]

O dönemde Anadolu'da ve İstanbul'da yaşanan gelişmeleri de yakından takip eden bir Ortodoks din adamı olarak gerek Avrupalı devletlerin gerekse onlarla işbirliği halinde hareket eden Osmanlı tebası azınlıkların faaliyetlerinden rahatsızlık duymakta olan Eftim, bu durum karşısında öncelikli olarak kişisel bir tercih yapmak durumunda kalmıştır. Ortodoks Hıristiyan bir din adamı olarak ya bağlı bulunduğu ruhani merkez konumundaki Fener Rum Patrikliği'nin istek ve direktifleri doğrultusunda hareket edecek, ya da bağlı olduğu bu kurumun karşısında yer alarak Anadolu'daki mücadeleye katılacaktı. Sonuçta, Papa Eftim hiç tereddüt etmeden aldığı kararla tüm Milli Mücadele boyunca ve daha sonra Cumhuriyet Türkiyesi'nde Fener Patrikhanesi'nin Türkler ve Türkiye devleti aleyhine giriştiği her faaliyetin karşısında yer almayı tercih etmiştir. Bu kararını takiben ilk olarak Osmanlı devleti'ne karşı saldırıya geçen Avrupalı devletlere, Anadolu'daki Müslüman ve bu kavgada yer almayan Hıristiyanlara yönelik olarak bir beyanname yayınlamıştır. Her ne kadar dini açıdan Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlı olsa da, Türk olduğunun bilinci-

---

* **Diyakoz**: Ruhban sınıfının papazlık rütbesinden önceki ilk basamağıdır: Diyakoz-papaz-Episkopoz-Metropolit.

33 Teoman Ergene, **İstiklal Harbinde Türk Ortodoksları,** İstanbul, 1951, ss. 5-6.

ne sahip bir din adamının duygu ve düşüncelerini yansıtması açısından büyük önem arz eden bu beyannameye burada aynen yer verilecektir:

"Büyük Allah'ın iradesiyle isa Mesih'in hizmetkârı, Keskin Ortodoks Reisi Ruhanisi Papa Eftim, Umum Anadolu Ortodoks Cemaat ve Kiliselerine Tanrı'dan ve mübarek İsa Mesih'imizin cümlenize selamet ve saadet inayet ve ihsan buyurulmasına dua eder. Amin.

Avrupa müdahelesi ve bilhassa son zamanlardaki Yunan taarruzları neticesinde Anadolu'nun Müslümanları gibi biz Hıristiyanları da müteessir ve mutaarrız oluyoruz. Buna hiç şüphe yoktur. Anadolu'da hiçbir Hıristiyan yoktur ki şu umumi felaketin kendilerine ait kısmının yegâne müsebbibi İstanbul Patrikhanesi olduğuna kanaat getirmemiş olsun. Zira kabili inkâr bir keyfiyyet değildir ki, Türk hükümetimizin bidayetten şimdiye kadar kilisemize bir müdahalesi olmamış iken İstanbul patrikhanesi mübarek İsa mesihimizin emri hilafına ruhaniyetin ve mezhebimizi şerre alet ederek Türk olduğumuz halde Helenizm propagandası ile iğfal edilerek güya aslen Yunan imişiz ve aslına rücu edermiş gibi azınlık hukuku iddiasıyle mezhebi millete karıştırarak bir taraftan bizi Yunan amaline alıştırmak desiselerini istimal ve diğer taraftan da umumi vekilimiz imişcesine hakkımızı istiyor der gibi vaziyetler alarak Avrupa'ya karşı hükümetimizden müşteki sıfat vaziyetiyle göstermeye kalkıştılar. İstanbul patrikhanesi acaba bu hususta haklı mı haksız mı? Meselenin ruhani ve cismani olarak etraflıca halline bakalım:

Evvela ruhani düşüncemizden bahsedelim: İncili şerifte mübarek İsa Mesihimizin Allah'a ait olanı Allah'a ve hükümdara ait olanı hükümdara veriniz, diye buyurduğu yazılı olduğu gibi, İsa Mesih'in resulü Pavlos'un Romalılara hitaben yazdığı mektubun onüçüncü babında aynen şöyle yazılıdır:

"Herkes emri altında bulunduğu hükümete itaat etsin. Zira, Allah tarafından olmayan hiçbir hüküm ve hükümet yoktur. Hükümet, mevcuda Allah tarafından tertip edilmiştir. Bunun için hükümete muhalefet eden Allah'ın düzenine mukavemet ederler, kendi aleyhine hükmü davet ederler. Zira hükümetler iyi ameller için değil ancak kötü ameller için korkutuyorlar. Hükümetten korkmamak ister misin? İtaat et. Ve iyi olanı işle ki onun tarafından metholunacaksın. Çünkü senin iyiliğin için Allah tarafından memurdur. Lakin kötü olanı işler isen kork. Çünkü o, kılıcını beyhude taşımıyor. Zira Allah tarafından memur olup kötülük işleyen ve itaat etmeyen üzerine gazap icrası için intikam alıcıdır.

Bu ezelden yanlış gazap sebebi ile değil, ancak zamir sebebiyle dahi (yani bütün kalbimizle samimi olarak) hükümete tabi olmak lazımdır. Bu sebepten dolayıdır ki, hükümete vergi dahi verirsiniz. Zira hemen bu şeye mukayyet olarak Allah tarafından memurdur. İmdi, cümleye haklarını veriniz. Yeni vergi hakkı olana vergi, korku hakkı olana korku, itaat hakkı olana itaat, saygı ve hürmet hakkı olana saygı ve hürmet ederiz....... Meselenin ruhani kısmına yukarıdaki ilahi sözler kâfi. Bunlara ilave edilecek nasihat zait olur sanırım. Meselenin dünyevi hususlardaki düşüncemize gelince, bu da pek açık ve çok basit olduğundan uzun uzadıya izahat vermeye lüzum görmüyorum. Çünkü bu da herkesce malum bir keyfiyettir. Mesela, İstanbul Patrikhanesi bize Türklüğümüzü unutturmak ve dilimizi değiştirtmek için aldığı bunca tedbirler hiç kar etti mi? ... İşte Türk tabiiyetimiz ve dilimiz olduğu gibi bakidir. Halis Türk ve Türk evlatları olduğumuzu adet, töre, kültür ve her halimizle bunu ispat etmekteyiz.

Düşüncelerimizi böylece hülasa ve halletmiş oluyorum, zannederim. İşitmek için kulağı olan işitsin! On asırdan beri Anadolu'da Türk hükümetimiz kiliselerimize ve dinimize ne zaman taarruz etti?... Böyle bir şey vaki midir? Hâşâ!

Din Allah'a ait ve vicdana bağlıdır. Kiliseler siyaset ocağı değildir, Allah evidir. Din, şerre ve ihtilafa alet değildir, Allah evidir. Din şerre ve ihtilafa ait değil, hayra ve iyiliğe sulh ve selamete delalettir. Fener Patrikhanesi, dini ve ruhani vazifesini ihmal ederek, şanlı Türk milletinin şanlı biz evlatlarını hilelerle Yunan yapmaya kalkışması ve Avrupa'ya böyle göstermesi, Türk milletinin aleyhine esastan ari şikayetlerde bulunması, Allah'ın emrine ve hakikatine muhaliftir".[34]

Bu şekilde yayınlamış olduğu beyanname ile Anadolu'nun işgali karşısında Müslümanlar kadar Hıristiyanların da rahatsız olduğuna dikkat çeken Eftim'in üzerinde özenle durduğu iki nokta vardır: Bunlardan birincisi Anadolu'da yaşayan Ortodoksların dilleri, adetleri ve kültürleriyle Türk olduklarını ispatladıkları, ikincisi; Fener Patrikhanesi'nin bu gerçek karşısında takındığı Helenleştirme politikası ve bağlı olduğu devlete karşı giriştiği ihanetler. Papa Eftim, Milli Mücadeleye katıldığı andan itibaren sürekli Ortodoks halkın dikkatini Fener Patrikhanesi'nin geçmişten itibaren Osmanlı idaresi ve sonrasında TBMM hükümetine karşı takip ettiği aleyhtar siyasete çekmeye çalışacak ve Anadolulu Hıristiyanların Milli Mücadeleye tüm gayretleriyle destek vermeleri gerektiğini ve Müslüman Türklerle aynı soydan geldiklerini hatırlatacaktır.

Papa Eftim'in bu tür bir beyanname ile halka seslenmesinin ardından Fener Patrikhanesi Papa Eftim'e bir tamim göndererek; Türkiye'nin Yunanistan'a verilmiş olup, Türkiye'deki hükümetin verdiği ve vereceği emirlere kesinlikle uyulmaması ve Ortodoks Rumların Türk tabiyetinde kalmalarının lüzumsuz olduğu belirtilmiş ve o dönemde yapılması tahmin edilen mil-

---

[34] Erol Cihangir, **Papa Eftim'in Muhtıraları ve Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi,** İstanbul, 1996, ss. 29-33; Ergene, **op.cit.**, ss.7-9.

letvekilleri seçimlerine kesinlikle katılmamaları emredilmiştir.[35] Ekincikli, Papa Eftim'in milletvekilleri seçimlerinde "Patrikhanenin bu emri hilafında... İstanbul'da toplanan ve bilahare İngilizler tarafından dağıtılan Meclis-i Mebusan seçimlerine hatta Müslüman Türk cemaati tarafından seçilmiş bir müntehib-i sani sıfatıyla bilfiil iştirak" ettiğini belirtmektedir.[36] Papa Eftim'in oğlu Bağımsız Türk Ortodoks Kilisesi III. Patriği Selçuk Erenerol'un da babasının ilk müttehib-i sani'lerden olduğunu[37] belirtmiş olması kanımızca o dönemde yapılan milletvekilleri seçimleri ile ilgili Patrikhanenin Papa Eftim'e göndermiş olduğu tamim ve bir tezkire ile Sadrazam Tevfik Paşa'ya müracaat edip Papa Eftim'in tutuklanarak Patrikhaneye teslim edilmesini neden talep ettiğini de açıklar niteliktedir.[38]

Yaşanan bu gelişme ile ilgili olarak Papa Eftim: *"Bu emir bana tebliğ edilmekle beraber, o sırada Milli Mücadele hareketine yardım ettiğimizden dolayı infazı nazara alınmadı. 1919 Mayısı'nda Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçip Erzurum ve Sivas kongreleri yapılıp milli harekete bir mevcudiyet verildikten sonra, Keskin'de yapılan bir miting sırasında İstanbul Hükümetini tanımayıp Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı tanıdığımı ve ancak ondan emir alabileceğimi bildirdim"*[39] demekteydi.

Papa Eftim'in İstanbul hükümetini tanımadığını ilan ettiği dönemde son Mebuslar Meclisi'nin toplanmasının ardından İstanbul, İtilaf devletleri tarafından işgal edilmiş (16 Mart 1920)

---

35 Ergene, **op.cit.**, s.34; Cihangir, **op.cit.**, s.9; Süreyya Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, İstanbul, 1980, s. 189.

36 Ekincikli, **op.cit.**, s. 163.

37 Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi III. Patriği Selçuk Erenerol ile 2 Aralık 2000 tarihinde İstanbul'da Yapılan mülakat.

38 Papa Eftim'in tutuklatılma isteği hakkında bkz: Ergene, **op.cit.**, s. 10; Cihangir, **op.cit.**, s. 35.

39 Ekincikli, **op.cit.**, s.163.

ve Meclis dağıtılmıştır.[40] İşte bu tarihten sonra İstanbul'da her hangi bir faaliyette bulunulamayacağı açık bir şekilde ortaya çıkınca kurtuluş için tek umut 23 Nisan 1920'de ilk toplantısını gerçekleştirecek olan Ankara'daki TBMM görülecek ve nitekim bu durum 10 Ağustos 1920 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'na imzalattırılan ve ülkenin varlığı ve bağımsızlığına ağır bir darbe vuracak olan Sevr Antlaşması ile de bir kez daha teyit edilmiş olacaktır.[41]

Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi Basın ve
Halkla İlişkiler Sorumlusu Sevgi Erenerol

Bu gelişmelerin yaşandığı günlerde yapmış olduğu açıklama ile İstanbul hükümetiyle ilişkisini keserek resmen Anadolu'da başlayan mücadeleye katılan Papa Eftim ile Mustafa Kemal Paşa'nın nasıl tanıştıkları konusunun da burada aydınlatıl-

---

40 Akşin, **op.cit.**, c.II.
41 Detaylı bilgi için bkz.: Gökbilgin, **op.cit.**, c.II

ması gereken bir nokta olduğuna inanmaktayız. Bu konuda en güvenilir kaynak olarak Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi III. Patriği Selçuk Erenerol ve Patriğin kızı ve Patrikhanenin Basın ve Halka ilişkiler Sorumlusu Sevgi Erenerol'un açıklamalarına bakılacak olursa, Papa Eftim'in adından ve düşüncelerinden haberdar olan Mustafa Kemal Paşa ile Papa Eftim'in ilk buluşmaları Çerkez Ethem aracılığı ile Sivas kongresi sırasında Sivas'ta gerçekleşmiş ve bundan sonra da Atatürk'ün *Baba Eftim* diye hitap ettiği Papa Eftim ile diyaloğu Atatürk'ün ölümüne kadar sürmüştür.[42]

Bu şekilde Milli Mücadele safında resmen yer alan Papa Eftim bundan sonra yapacağı bir açıklama ile Patrikhaneden de ayrıldığını ve artık müstakil hareket edeceğini resmen ilan edecektir.[43] Onun Milli Mücadele safında yer almadaki kararlığı konusunda verilebilecek en çarpıcı örneklerden birisi kendisinin hükümete karşı isyan ederek köy basan Rum çetelerine karşı belli bir başarı elde etmesidir denilebilir. Bu bağlamda, Zekeriya Türkmen, Papa Eftim'in Keskin ve civarında topladığı 500 kadar Türk Ortodoks gönüllü taburu ile savaşa katılmak istediğine ve bunun için de TBMM Hükümeti Müdafaa-i Milliye Teşkilatına müracaatta bulunduğuna dikkat çekerek daha sonra kendisine TBMM Hükümeti tarafından İstiklal Madalyası verildiğini belirtmektedir.[44] Ayrıca Eftim'in Pontus çetelerinin tenkil harekâtında dahiliye vekili Fethi Bey ile birlikte harekâta katılma iste-

---

[42] Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi Patriği Selçuk Erenerol ile 2 Aralık 2000 tarihinde İstanbul'da yapılan mülakat; Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi Basın ve Halka İlişkiler Sorumlusu Sevgi Erenerol ile 29 Ekim 2001 tarihinde yapılan mülakat; ayrıca bkz.: Ercan Yavuz, "Sürgündeki Ortodoks Türkler", **Aksiyon**,17/23 Ocak 1998, s. 28.

[43] Ergene, **op.cit.**, s.10.

[44] Zekeriya Türkmen, *"İstiklal Harbi Yıllarında Türk Ortodokslarının Fener Rum Patrikhanesi'ne karşı yürüttükleri propaganda faaliyetleri"*, **Askeri Tarih Bülteni**, yıl: 24, Şubat 1999, sa.48, ss.77-78.

ğini bildirdiği ancak, kendisinin zarar görebileceği ihtimaline karşı bu teklifi geri çevrilse de, Akdağmadeni civarında faaliyet gösteren Rum çetelerinin yola getirilmesi konusunda bir şeyler yapabileceği belirtilmiştir. Bunun üzerine iki papaz ve iki sivilden oluşan bir heyet kurarak çetelerle temas sağlayan Papa Eftim, çete mensuplarını ikna etmeyi başarmıştır.[45] Bu şekilde bazı çete mensuplarını ikna etmeyi başarması dışında cemaatler arasındaki gerginliklerin giderilmesinde de Papa Eftim'in büyük etkileri olmuştur. Her ne kadar Fener Patrikhanesi'nin propagandaları özellikle Batı Anadolu, Karadeniz ve Marmara bölgelerinde etkin olmuşsa da bu, iç kesimlerin propagandalardan tam manasıyla uzak kaldığı anlamına gelmemektedir. Nitekim, II. Bölümde daha önce bahsedildiği gibi Patrikhane, her ne kadar istediği başarıyı elde edemese de, bu bölgedeki Ortodoks cemaatlere yönelik önemli girişimlerde bulunmuştur.[46] Ancak, bu girişimler başarısızlıkla sonuçlansa da, bu durum Patrikhaneyi ve Yunan hükümetini hedeflerinden vazgeçirememiştir. Bu da Milli Mücadele döneminde Anadolu'nun iç kesimlerinde yaşayan Ortodoks nüfusun Müslümanlarla olduğu kadar kendileri arasında da bazı ihtilafların çıkmasının başlıca sebebi olmuştur. Bu konuda Papa Eftim'in Nevşehir'de Müslümanlarla Ortodoks Hıristiyanların birbirlerine karşı itimatsızlıklarına bağlı olarak yaşanan gerginliğin sebebinin Patrikhane hizmetindeki kiliseler olduğunu ortaya çıkararak meseleyi halletmesi hem Müslüman hem de Ortodoks halkın birbirlerine karşı önceden duydukları itimadın yeniden kazanılmasını gündeme getirmiştir. Nevşehir'den sonra Ürgüp bölgesinde Ortodokslarla Müslümanların arasında her hangi bir sorunun yaşanmadığını gören Papa Eftim, İncesu'da Nevşehir'deki olaya benzer bir şekilde

---

[45] Ergene, **op.cit.**, s.10; Cihangir, **op.cit.**, ss. 42-3

[46] Bkz.: ss. 163-174.

Müslümanlarla Ortodoksların arasını bozmaya çalışan bir Papazın faaliyetlerinden haberdardır ve burada da gereken tedbirleri alan Papa Eftim, sözü geçen bu papazın görevine son vererek halk arasında yeniden sükûnetin sağlanmasını temin etmiştir.[47]

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere 19.yy.'dan itibaren Osmanlı devleti idaresine karşı doğrudan Yunan hükümeti destekli Fener Patrikhanesi faaliyetleri bünyesinde yer alan din adamlarından oldukça farklı bir portre çizen Papa Eftim, her ne kadar Ortodoks Hıristiyan olup Fener Patrikhanesi ve Rum milleti kategorisinde yer alsa da, hiçbir zaman Fener propagandalarına kapılmamış ve her fırsatta *"Ben Türk dostu değil, Türk oğlu Türk'üm"*[48] şeklinde gururlu bir ifadeyle dile getirdiği Türk kimliğiyle ölümüne kadar (Mart 1963) Fener Patrikhanesi'nin ve ona hizmet edenlerin karşısında yer almıştır. Bu bağlamda, Fener propagandalarına karşı halkı uyarmayı ve aynı soydan geldiklerini her fırsatta belirttiği Müslüman Türklerle birlikte ülke savunmasında yer almaları gerektiğini hatırlatmayı kendisine bir görev addetmiştir.

Papa Eftim'in yukarıda yer verilen Milli Mücadele yanlısı tavrı sadece Milli Mücadele dönemi ile sınırlı olmayıp kazanılan zafer sonrası, Cumhuriyet Türkiye'sinde de devam edecektir.

Türk Ortodoks Patrikhanesi'ne Doğru

Yukarıda Papa Eftim'in kişisel olarak Fener Patrikhanesi hakkındaki düşüncelerinin hangi doğrultuda olduğu konusunda belirli bir açıklık sağlanmışsa da, bu kişisel düşünceler ve faaliyetler Milli Mücadele döneminde Anadolu'daki Ortodoks cemaatler açısından yaşanan gelişmeleri tam olarak anlayabilmek

---

47 Ergene,op.cit., s.18-22; Cihangir, op.cit., s. 46-52.

48 Nureddin Peker, *"Türk Dostu Değil Türk Oğlu Türk Eftim'in Arkasından"*, Tarih Konuşuyor, c. 8 , Mayıs 1968, s. 52.

için yeterli değildir. Çünkü bilinmektedir ki, her düşünce eğer onu destekleyenler varsa bir hareket haline gelebilir. Dolayısıyla, sözü geçen dönemde Anadolu'da başlayan Milli Mücadele sırasında kendilerini Türk Ortodokslar olarak adlandıran insanlar Papa Eftim'in etrafında ve onunla aynı fikir doğrultusunda Ankara hükümeti yanında yer alarak hem İngiliz, Fransız ve İtalyan hem de Fener Patrikhanesi'nin faaliyetlerine ve Yunan işgaline karşı mücadele etmişlerdir.

Bu konuda Papa Eftim'in tek başına olmayıp Anadolu'nun farklı yerlerinden Papa Eftim ile aynı zamanda veya onu takiben birçok Türk Ortodoks dönemin gazeteleri aracılığıyla Fener Patrikhanesi'nin faaliyetlerine karşı olduklarını, kendilerinin Yunanlılarla bir ilgilerinin bulunmayıp Türk olduklarını dile getirerek Milli Mücadeleye destek verdiklerini ve Fener Patrikhanesi'yle olan tüm bağlarını keserek Anadolu'da kurulmasını istedikleri bir Türk Ortodoks Patrikhanesi etrafında birleşmek istediklerini vurgulamışlardır.

1 Mayıs 1921 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde yer alan *"Anadolu Rumları ve İstanbul Patrikliği"* başlıklı bir haberde o dönemde Papa Eftim dışındaki Türk Ortodoksların düşüncelerini yansıtan ilginç bilgilere yer verilmektedir. Haberin alt başlığında: *"Rumların mühim bir telgrafnamesi; Anadolu Rumları şimdiye kadar kendilerine felaketten başka bir şey getirmeyen İstanbul Patrikhanesiyle alakalarını kesmek istiyorlar"* denildikten sonra bir süreden beri gazeteye gönderilen birkaç telgrafın pek önemli olmadığının düşünüldüğü, ancak gün geçtikçe bu telgrafların sayısının artmasıyla Anadolu'daki Rumların ciddi bir şekilde İstanbul'daki Patrikhaneden ayrılmaya karar verdiklerine inanıldığı belirtilmektedir. Ayrıca, Anadolu Ajansının yayınladığı bir telgrafa dikkat çekilerek amaçlarının Anadolu'da bir Türk Ortodoks Patrikliği tesis etmek olduğu ve konuştukları dilin Türkçe olup, Rumca'dan kısa bir süre öncesine kadar, yani Pat-

rikhane propagandaları ve faaliyetlerine kadar hiçbir şey bilmedikleri vurgulanmakta adet, gelenek görenekleriyle Türk oldukları belirtilmektedir. Haberde ayrıca ilginç bir noktaya daha temas edilmektedir: *"Anadolu Rumlarının İstanbul Patrikliğinden ayrılmak arzusu yeni bir şey değildir. Harb-i Umumi içinde de bunu istemişlerdi. Bu mutalebat üzerine o zamanki hükümet Anadolu'da dinen Hıristiyan, fakat aslen Türk olan bu Rumlar için Karamanda yeni bir kilise, yeni bir patrikhane ihdası tasavvurunda idi. Mesele şimdi tekrar canlanmış bulunuyor. Ümit ederiz ki bu defa bir neticeye vasıl olur"*.[49] Anadolu'daki Karamanlı Ortodoks nüfusun daha önce de böyle bir talepte bulunup bulunmadığı ile ilgili olarak, Osmanlı Arşivinde Yıldız Esas Evrakı Sadrazam M. Kamil Paşa Evrakında Ek II'de yer alan belgeye bakıldığında yukarıdaki gazete haberinde belirtilen Harb-i Umumi'den çok önce 1.8.1292 (1875) tarihinde Sadarete hitaben yazılmış *"bir Türk"* imzalı belgede Anadolu'da yaşayan Ortodoksların Türk olduğu ve Anadolu'nun orta yerinde bir Türk Ortodoks Patrikhanesi kurulmasının gerekliliğine dikkat çekildiği görülmektedir.[50] Bir Türk Ortodoks Patrikhanesi kurulması arzusu yanında, Türkçe konuşan Ortodoksların Türkmenlerle Anadolu'nun ilk yerli ahalisinin karışımı oldukları, Yunanlılıkla bir alakalarının bulunmadığı, Müslüman olmanın Türk olmak anlamına gelmeyeceği gibi, Ortodoks olmanın da Yunan olmak anlamına gelmediği de 20 Mart 1899 tarihli İkdam gazetesinde "Türklük" başlıklı bir yazıda vurgulanmıştır. Yine aynı yazıda dini dogmanın inanca dayandığı ancak milliyetin dile dayandığının da altı çizilmiştir.[51]

---

[49] *"Anadolu Rumları ve İstanbul Patrikliği"*, **Hâkimiyet-i Milliye**,1 Mayıs 1921.

[50] bkz: Ek:I; O. A., Yıldız Esas Evrakı Sadrazam M. Kamil Paşa Evrakına Ek II, dosya 86/1, sıra: 19, 1.8.1292

[51] Renk Özdemir, "Borders of Belonging in the 'Exchanged' Generations of Karamanlis" in **Land of Diverse Migrations, Challenges of Emigration and**

Bunun dışında, 1917 yılında Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasında diplomatik ilişkilerin kesilmesi sonrası İttihat Terakki iktidarı ayrı bir patriklik kurmayı düşünmüşse de, savaşın kaybı ile bu gerçekleşmemiştir.[52]

Bu bilgilerden de anlaşılacağı gibi Anadolu'da bir Türk Ortodoks Patrikhanesi kurulması fikri yeni bir düşünce değildir ve temelleri Milli Mücadelenin çok öncesine dayanmaktadır.

Yukarıda adı geçen gazete haberi incelenmeye devam edilecek olursa, Ankara hükümetine gönderilen telgrafların Dahiliye vekâleti tarafından Adliye ve Hariciye vekâletlerine iletildiği görülür. Diğer taraftan, Anadolu Ajansına gönderilen şu telgraf da oldukça ilgi çekicidir:

"Menşe', adet, ananat ve lisan itibariyle Türk olan bizler, şimdiye kadar "pan Elenizm" amalinin husulüne has mesai iden İstanbul Rum Patrikliğinin taht-ı tazyik ve tesirinde kaldık milliyet-i asliyemizi izhar edemedik. Filhakika sahaif-i tarih tetkik edilecek olursa ezmine-i mütekaddimede Ortodoks mezhebini kabul etmiş Türk olduklarında şüphe kalmayan ve fakat tazyikat-ı maruzadan dolayı Rum namı altında yaşayan kardeşlerimizden, mezkur patrikliğin teşvikat ve telkinatına tabi olan, ara sıra yanlış yollara gidenler oldu. Buna rağmen bizler yine Türklerden, Türkiya hükümetinden daima adil ve şefkatle muamele gördük. Bundan sonrada (PanElenizm) amal ve cereyanlarına katiyen tabi olmayarak aslen kardeşlerimiz olan Türklerle mes'ud ve müreffeh bir halde yaşamak arzusundayız. Anadolu'da bulunan ve bizim gibi kendilerine Rum namı verilen bilumum ırkdaşlarımızın amal-i perverde ettiklerine şüphemiz yoktur...." dedikten sonra bu güne kadar ruhani işlerden çok siyasi işlerle uğraşan

Immigration in Turkey, ed.by Ahmet İçduygu, Kemal Kirişçi, İstanbul, 2009, s.67.

52 Elçin Macar, **Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi,** İstanbul, 2003, s.85.

Patrikhaneyle olan tüm ilişkilerini kestiklerini ve bundan sonraki amaçlarının Anadolu'da Türk Ortodoks Patrikliği tesis etmek olduğunu belirtmektedirler. Telgraf, Safranbolu'daki "ikibin yedi yüz kırk dokuz nüfusun tercüman-ı efkar-ı hissiyatı olarak" hükümetin dikkatine sunulmuştur. Telgrafın sonunda Safranbolu'da 2749 kişiden oluşan Türk Ortodoks Cemiyeti namına Kırımlıoğlu Hristo, Bazı karyesi muhtarı Yorgi, Kilise mahallesi muhtarı Yermanos, Papaz Dimitri, Kilise Heyetinden Dimitri Kemikçioğlu, Hanyar mahallesi muhtarı Vasil, eşraftan Çerkiroğlu İstavri, Kırkakan mahallesi muhtarı Ekmekçioğlu Anastas, Dolambaş mahallesi muhtarı Vasil, Kıratoğlu Hacı Yovan, Ekmekçioğlu Yovan, Şerbetçi/Şerkistçioğlu Mihail'in imzaları bulunmaktadır.[53]

Safranbolu'da yaşamakta olan Ortodoks Türklerin duygu ve düşüncelerinden de anlaşılacağı üzere Anadolu'daki Ortodoks nüfus içerisinde kendilerinin Türk olduğunu dile getiren ve Fener Patrikhanesi'ni desteklemeyerek kendilerine ait bir patrikhanenin kurulmasını isteyen insanlar bulunmaktadır.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yer alan bu haber dışında yine dönemin gazetelerinden *İkdam* da incelendiği taktirde aynı içerikli haberlere rastlamak mümkündür. 3 Mayıs 1921 tarihli gazetede: *"Anadolu Rumları Ayrı Patriklik İştiyorlar"* başlığı altında yer alan haberde Anadolu Rumlarının Türk Ortodoks Patrikhanesi teşkili hakkındaki taleplerinin Heyet-i Vekile tarafından dikkate alındığı ve bu konuda Büyük Millet Meclisine sunulmak üzere bir kanun tanzimine başlandığına dikkat çekilmektedir.[54] Yine aynı haberde Anadolu'nun birçok yerinden her gün Mustafa Kemal Paşa'ya, Adliye Vekâletine ve diğer makamlara birçok

---

53 **Hâkimiyet-i Milliye**, 1Mayıs 1921, s.1.

54 *"Anadolu Rumları Ayrı Patriklik İstiyorlar"*, **İkdam**, 3 Mayıs 1921, s. 1.

telgraf gönderilerek bu taleplerini teyit ettiklerinin altı çizilmekte ve:

"Rumlar bu telgrafnamelerde eskiden beri ahlak ve adet-i kadimelerini muhafaza ettiklerini Türkçeden başka bir lisana vakıf olmadıklarını ve binaenaleyh Türk olduklarını bildiriyorlar. İstanbul'dan gelen bir telgrafnamede papazların bile aslen Türk olan yerli ahaliden yetiştirilmiş olduğu İstanbul'daki Patrikhane ile hiçbir münasebeti alakaları olmadığı zikrediliyor.... Gümüş Hacı Köy Reisi Ruhanisi talgrafnamesinde: "Bugün Anadolu'da asırlardan beri yaşayan Rumlar aslen Selçuklulardan olup Hıristiyanlığı kabul etmiş halis Türklerdir" diyor....Tosyalı Rumlar (patrikhanenin) bir an evvel intacını ehemmiyetle talep ediyorlar" denilmektedir. Ayrıca gazetede yer verilen bu telgrafı gönderenlerin bazılarının isimlerini ve dolayısıyla bulundukları yerleri burada görmek de mümkündür: *"Isparta'dan Papaz Yovakim, Papaz Nikola, Papaz İstirati, ve sair birçok imzalar, Havza'dan Piskopos Aristas, Papaz Haralambos, ve müteaddid imzalar; Gümüş Hacı köyden Papaz Pedro, Papaz Dimitri, sekiz on imza; Kayseri'den Papaz vekili"*.[55] Yukarıda sözü geçen yerler haricinde Çorum'daki Ortodokslar da kendi duygu ve düşüncelerini Adliye Vekâletine gönderdikleri bir ariza ile duyurmaya çalışmışlardır. Bölgedeki Ortodoks nüfus adına Çorum Metropolit vekili Papa Nikola ve Çorum Ortodoks Eşrafından Gülistanoğlu Hristanos Adliye Vekâletine gönderdikleri bu arizada; Anadolu'da yaşamakta olan Ortodoksların *"Turan ırkından Türk milletinden"* olup Hıristiyanlığı kabul ettiklerini beyan ile Yunanlılar ve Fener Patrikhanesi ile hiçbir bağlarının olmadığına dikkat çekmekte ve Anadolu'da bir patrikhane kurulmasını talep ettiklerini dile getirmekteydiler.[56]

---

55 **Ibid.**

56 **Hâkimiyet-i Milliye,** 22 Kanuni Evvel 1921, s. 2.

Benzer şekilde, Trabzon ve Maçka bölgelerinden de TBMM'ne yapılan müracaatlarda Fener Rum Patrikhanesi'nin faaliyetleri protesto edilirken, patrikhane ile olan tüm ilişkilerin kesilerek Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin kurulması talep edilmekteydi. Mayıs 1921'de Maçka'da yaşayan Ortodokslar, Pontusçuların iddialarını reddederken: *"Anadolu'da tarihen dahi müsebbit olduğu üzere Rum Elenik namıyla hiçbir millet yoktur, mevcut olan Rumlar yalnız asırlarca Türk Müslümanlarla birlikte yaşayan Türk Ortodoks Rumlardır... (Patrikhanenin) Rum Elenik namı verdiği biz Rumlar bu nam ve unvanı katiyen reddeder ve Yunanlılara, Dersaadet patrik ve patrikhanesine lanet eyleriz."* [57] diyerek kendi kaderlerini tayin edecek tek kuvvetin Ankara hükümeti olduğuna dikkat çekmekteydiler. Bu bilgilere dayanarak, Pontusçuluk faaliyetinin karşısında bölgeden yükselen bu sesin önemini de burada vurgulamak yerinde olacaktır. Nitekim, Mesut Çapa, *Pontus Meselesi* adlı eserinde Trabzon başta olmak üzere Samsun, Mecitözü, Torul, Maçka gibi yerlerden yükselen bu seslerin Karadeniz ve çevresinde, Yunan Megali İdea'sının gerçekleşmesinin mümkün olmadığına en iyi kanıt olduğunun altını çizmekte ve Rum Pontus devleti olarak düşünülen yerlerde yaşayan Hıristiyanların çoğunun kendilerini Ortodoks Türk olarak ilan ettiklerine vurgu yapmaktadır.[58]

Safranbolu, Isparta, Havza, Gümüş Hacı köy, Kayseri, Çorum, Trabzon, Samsun, Maçka, Torul ve Mecitözü gibi birçok yerden benzer taleplerin gelmesi sadece Papa Eftim'in değil, Anadolu'daki Ortodokslar arasında kendilerinin Türk kimliğiyle diğer Ortodoks Rumlardan ayrıldıklarına inanan insanların o günün şartları altında neler düşündüklerini açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Üstelik, Milli Mücadelenin en buhranlı

---

57 Mesut Çapa, **Pontus Meselesi,** Trabzon, 2001, s.40.

58 **Ibid.**, s.41-42.

günlerinde takındıkları bu tavır gerçekten üzerinde durulması gereken bir harekettir.

Dönemin olaylarına yakından şahitlik eden gazeteler incelenmeye devam edildiği taktirde, 1921 yılı içerisinde Anadolu'daki Ortodoks Türklerin sadece Fenere karşı gelmekle kalmayıp geçmişte Bulgar kilisesinin izlediği yolu takip ederek kendilerine ait bir kilise oluşturmaları için hiçbir engelin olmadığı ve buna hiçbir ülkenin veya kurumun itiraz edemeyeceği ve hatta bu tür bir girişimin destek göreceği yönünde haberlerle karşılaşılacaktır. Nitekim, yine İkdam gazetesinin 7Mayıs 1921 tarihli sayısında yer alan bir köşe yazısında *"Anadolu Ortodokslarının Milli Kilise Davası"* başlığı ile Anadolu'daki Ortodoksların Fener Patrikhanesi'nden ayrılarak kendi milli kiliselerini; yani Türk Ortodoks Patrikhanesi'ni kurma arzusunda olduğu ve bu istek doğrultusunda Anadolu'nun birçok yerinden telgrafların geldiğine dikkat çekilmektedir. Ayrıca, yukarıda da değinildiği gibi, Bulgar kilisesinin Fener'den ayrılışına değinilerek benzer bir girişimin Anadolu'da da gerçekleştirilebileceği belirtilmektedir. Bulgar Eksarklığı kurulduğunda buna hiç bir Hıristiyan ülkenin itiraz etmediğine dikkat çekilerek, Patrikhane karşı çıksa da, Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin kurulması için her hangi bir engelin söz konusu olamayacağı vurgulanmaktadır.[59] Bu arada gazetelerde yayınlanan telgraflar ve Ankara hükümetine yapılan müracaatlar karşısında hükümetin ne gibi bir tavır aldığı da ayrı bir önem arz etmektedir. Bu bağlamda, Anadolu'nun birçok yerinden Fener Patrikhanesi'nden ayrı bir patriklik kurulması ile ilgili TBMM hükümetine ve Adliye ve Mezahip vekâletine yapılan müracaatlar ve Papa Eftim'in bizzat kişisel gayretleri sonucunda hükümetten beklenen karar 1 Mayıs 1921 tarihinde çıkmıştır.

59 *"Anadolu Ortodokslarının Milli Kilise Davası"*, **İkdam**, 7 Mayıs 1921, s. 1.

İcra vekilleri heyetinin 1 Mayıs 1921 tarihli toplantısında konu ele alınarak Anadolu'da bir Türk Ortodoks Kilisesi kurulması kabul edilirken: *"Anadolu Hıristiyanlarının büyük bir kısım itibariyle neslen Türk olmaları nazar-ı dikkate alınarak bunların bir Anadolu Patrikliği yapılmak suretiyle İstanbul Patrikliğinden ve bunun tesirlerinden kurtarılması mümkün olup olmadığının Adliye vekili Celaleddin Arif Bey tarafından tetkik"* edilmesi kararı alınmıştır.[60] Cumhuriyet Arşivinde bulunan belgelerden anlaşıldığı kadarıyla İcra vekilleri heyetinde alınan bu kararı takiben Adliye vekâleti bünyesinde İstanbul Adliye Nezareti Mezahip Müdürü Baha Bey Ankara'ya davet edilerek kendisinden Türk Ortodoks Kilisesi konusunda 1 Haziran 1921 tarihinde detaylı bir gerekçe ile bir kanun layihası hazırlaması istenmiş ve Baha Bey'in hazırlamış olduğu ve aşağıda yer verilen bu layiha 26.07.1921 tarihinde Adliye vekili tarafından Heyet-i Vekile'ye sunulmuştur.[61] Bu şekilde 1921 Mayısından itibaren hükümet katında başlatılan çalışmalar Temmuz sonuna doğru şekillenmeye başlamıştır.

> *"Türk Ortodoks Kilisesi Tesisi Hakkında Layiha-yı Kanun suretidir: Madde 1- Türk Ortodoks Cemaatının umur-u ruhaniyelerini idare etmek ve diğer kiliselerden müstakil olmak üzere bir Türk Ortodoks Kilisesi tesis olunmuştur.*
> *Madde 2- Türkiye dahilinde iş bu kiliseye tabi Piskoposluklar ber vech-i atidir: İstanbul, Edirne, İzmir, Ereğli, Ankara, Amasya, İznik, Üsküdar, İzmit, Antalya, Alaşehir, Aynaroz, Aydın, Güzelhisar, Edremit, Bursa, Tire, Çeşme, Çatalca, Diyarbakır, Halep, Kuşadası, Kars, Kapudağı, Konya, Trabzon, Gümüşhane, Mardin, Gelibolu, Maraş, Niksar.*

---

60 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararları Fonu, 030-18-01-03-18-14; 030-18-01-02-26-20.

61 Ek:II: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararları, 18 94 6 1921

Madde 3- Başreisi ruhaninin görecekleri lüzum üzerine ve hükümetin tensibi ile icap eden mahallere memurin-i ruhaniye tayin olunur.
Madde 4- Baş reisi ruhani ikinci maddede ta'dad olunan piskoposluklarda la ekall beş sene ifayı hizmet eden eben an ceddin tabiyet-i devlette bulunmuş olan ve kırk yaşına ikmal eden piskoposlardan olmak üzere hükümetce ara edilecek üç namzet meyanında nizamnameyi mahsusiyesine tefikan intihap olunur.
Madde 5- Piskoposluk mesnetlerinde vuku bulacak mahallere tayin keyfiyeti la akal beş sene ifayı hizmet eden eben an ceddin tabiyet-i devlette olan Türkçe okuryazar rehabin meyanından meclis-i ruhaniyece tefrik ve intihap olunacak üç namzetten birinin baş reisi ruhani tarafından arz ve taraf-ı hükümetce azl olunmaları caizdir.
Madde 6- Gerek baş reisi ruhani, gerek piskoposlar ve gerek diğer memurin-i ruhaniye ve mezhebiyenin devlete ihanet ve hiyanetleri, ahaliye zulüm teadileri siyasetle iştigalleri kavanin ve nizamat-ı devlete mugayir su-i hal ve hareketleri vukuunda hükümetce azlolunmaları caizdir.
Madde 7- Kavanin ve nizamat-ı devlete mugayyir hareketlerden dolayı haklarında takibat-ı adliye icra edilen memurin-i ruhaniye herhangi rütbe ve derecede olursa olsunlar huzur-u muhakemede hiçbir guna imtiyaz ve istisna ve muafiyet iddia edemezler.
Madde 8- Gerek mansıbta bulunsun gerek bulunmasın mabeyn baş reis-i ruhani piskopos ve ruesa-yı ruhaniyeden biri vefat ettiği takdirde müteveffanın zatına ait emval hakkında kavanin ve nizamat-ı devlet tamamen caridir. Ancak bunlar Türk Ortodoksu cemaat ve kilisesinden gayri bir cemaatin ve kilisenin menfaatına vasiyet ve vakfa mezun değildir.
Madde 9- Kayseri'de baş reisi ruhaninin riyasetinde olmak üzere on iki azadan mürekkep bir meclis-i ruhani teşkil olunmuştur. İkinci maddede ta'dad olunan mahaller piskoposları en kı-

demli ve musenna olanlardan başlamak üzere ikişer sene müddetle meclis-i ruhani azalığı vazifesini ifa ederler. Meclis-i ruhani azasının bir listesi her defasında baş riyaset-i ruhanice adliye ve mezahip vekâletine takdim olunur.

Madde 10-Meclis-i ruhaninin vazifesi Türk Ortodoksların umur-u ruhaniyesine nezaret ve itikadat-ı mezhebiyyeyi celileden... taife-i ruhbanın ıslah ve terfiye hallerine ve ehliyetli rahip ve papazlar yetiştirmeye gayret ve tekevvün eden mesail-i diniyye ve mezhebiyyeyi usul-ü kenisaiyyeye tatbiken hal ve tesviye etmek hususlarından ibarettir.

Madde 11- Meclis-i ruhani azalarından beş zatı bila intihab kilise meclis idaresini teşkil edeceklerdir. Meclis idare azalığı iki sene devam eder.

Madde 12- Bütçe layihasını tanzim ve meclis-i ruhanice kabul olunan bütçe baş reis-i ruhaninin emriyle tatbik ve icra ve Türk Ortodoks kilisesinin emval ve emlak ve evkafına ait umuru rü'yet ve mebani-i diniyyenin tamiratı gibi hususata nakid-i meclis-i idarenin vezaif-i cümlesindendir.

Madde 13-İkinci maddede ta'dad olunan piskoposluk daire-i ruhaniyeleri dahilinde bulunan kiliselerde bil cümle emlak, emval ve varidatın idaresi Türk Ortodoks Kilisesine aittir. Bu hususta tekevvün edecek ihtilafat nizamname-i mahsusada beyan olunan usul dairesinde adliye ve mezahip vekâleti tarafından hal ve fasl olunur.

Madde 14- Manastırlar hasılatının idaresiyle muhasebatının ru'yetine... suret-i nasb ve tayinine dair Kayseri Kilisesince bir nizamname layihası tertib edilerek Adliye ve Mezahip Vekâleti tarafından bade'l tasdik mevki-i icraya vaz olunacaktır.

Madde 15-İş bu kanunun suret-i tatbikiyesine dair nizamname yapılacaktır.

Madde 16-İş bu kanunun tatbikine Adliye ve Mezahip Vekili memurdur"[62]

[62] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararları Fonu, 18-94-6-1921.

Hükümetin bu kararı ile ilgili olarak basında yer alan haberlere bakıldığında ise Adliye vekilinin bu konuda çeşitli açıklamalar yaptığı görülür. Nitekim, İkdam gazetesinde: *"Anadolu Rumları Ayrı Patrik İstiyorlar"* başlıklı yazıda Fener Patrikhanesi'nin düşmanca tutumu karşısında Anadolu'da Türk Ortodokslarına ait ayrı bir patrikhane kurulması talebi doğrultusunda gerekli yasal düzenlemelerin yapılmakta olup ilgili kanunun görüşülmekte olduğuna dair Adliye Vekilinin bir açıklaması yer alırken,[63] Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde: *"Papa Eftim Efendi Ne Diyor?"* başlıklı bir yazıda kendisine: *"Bu hareket bir müdahale neticesinde mi olmuştur?"* şeklinde bir soru yöneltilen Eftim: *"Kat'iyyen, hatta... hükümet-i Milliye'nin teşkilinden evvel meydana çıkmıştır"*[64] şeklinde cevap vererek Anadolu'da bir Türk Ortodoks Kilisesi kurulması taleplerinin Ankara hükümetinin müdahalesiyle olmayıp doğrudan Ortodoks Türklerin fikri olduğuna dikkat çekmiştir. Yine aynı gazetenin 30 Kasım 1921 tarihli nüshasında TBMM hükümetini Fenerin hain planlarına karşı uyanık olmaya davet eden Papa Eftim, bütün Ortodoks kiliselerine hitaben bir tamim yayınlamıştır. Gazete haberinde: *"Keskin Türk Ortodoks Reisi Ruhanisi Papa Eftim Efendi bir tamim ile Ortodokslara şerre alet olmamalarını tavsiye etmektedir"* denilmektedir. Sözü geçen tamim incelendiği takdirde Papa Eftim'in, dış kaynaklı propagandalara aldanılmaması, Ruhani görevini unutan ve Türk ırkını parçalamaya çalışan Fenerin bölücü faaliyetlerinin dikkate alınmaması, Müslüman Türk kardeşleriyle birlikte Milli Mücadeleye katılmaları gerektiği ve Anadolu'da azınlık

---

63 *"Anadolu Patrikhanesi ve Adliye Vekâleti"*, **Hâkimiyet-i Milliye** 28 Kanunuevvel 1921, s. 1; "Anadolu Rumları Ayrı Patrik İstiyorlar", **İkdam,** 3 Mayıs 1921, s.1; *"Anadolu'da bir Patriklik Tesisi Hakkında Adliye Vekili Refik Şevket Bey'in Beyanatı"*, **İkdam,** 7 Kanunusani 1922, s. 2.

64 *"Papa Eftim Efendi Ne Diyor?"* **Hâkimiyet-i Milliye**, 28 Kanunuevvel 1921, s.1.

bulunmadığı sadece Hıristiyan ve Müslüman Türk bulunduğunu bütün dünyaya ilan ettiği görülebilir.[65]

Bu şekilde 1921 yılı boyunca sıklıkla Anadolu'da bir Türk Ortodoks Patrikhanesi kurulması fikri dile getirilirken, İstanbul'da Fener Patrikhanesi Londra Konferansı toplanmadan kısa bir süre önce 1 Şubat 1921 tarihinde Rumluğun kurtarılması için İtilaf devletleri başkanlarına birer telgraf ile müracaat etmiştir. Daha sonra bu telgrafı, yine aynı içerikli yeni bir telgrafın doğrudan konferansa gönderilmesi izlemiştir. Patrik Kaymakamı Doreteos'un kendisi önce 23 Şubat 1921 tarihinde Londra'ya, daha sonra ise 20 Mart 1921 tarihinde Amerika'ya gitmiştir. Bu şekilde uluslar arası destek arama çalışmaları haricinde yurt içinde de faaliyetlerine devam eden Patrikhane 2 Nisan 1921 tarihinde bir Yunan Lisesi'ni Yunan yaralılar için hastane olarak düzenlerken, 8 Mayıs 1921'de İstanbul ve çevresinde Rumlara zulüm ve tehcir yapıldığı iddiasıyla siyasi temsilcilere müracaatta bulunmuştur. Anadolu'da Yunan taarruzunun başlaması ile de Yunan hükümetine bir teşekkür telgrafı göndermeyi ihmal etmeyen Patrikhanenin o dönemde başında bulunan Patrik kaymakamı Doreteos, 3 Ağustos 1921 tarihinde Anadolu'da ileri harekâta geçmiş bulunan Yunan ordusunun başarıları hakkında bir konuşma yapmıştır.[66] Diğer taraftan, Patrikhanenin yine Pontusçu faaliyetleri desteklemeye devam ederek Rumların Yunan ordusuna gönüllü yazılmalarını temin etmeye çalıştığı da bilinmektedir.[67]

Açıkça görüldüğü üzere bir tarafta Anadolu'da yayınlanan gazetelerin çoğunda Türk Ortodokslarının ayrı bir Patrikhane istedikleri yönünde haberler yayınlanırken, diğer tarafta Fener Patrikhanesi yurt içi ve yurt dışında giriştiği faaliyetleri ile itilaf

---

65 "*Ortodoks Kiliselerine Bir Tamim*", **Hâkimiyet-i Milliye,** 30 Kasım 1921, s.1.

66 Sofuoğlu, **op.cit.,** ss.115-118.

67 **Ibid.,** s.118; Ergene, **op.cit.,** s. 24.

devletlerinin desteğini ve ilgisini çekmeye çalışmakta ve ayrıca Anadolu'da ileri harekâta geçen Yunan ordusuna kendisi açıkça destek vermekten çekinmemekteydi.

İstanbul'daki Fener Patrikhanesi bu tür işlerle meşgul olurken, Anadolu Türk Ortodoks Patrikhanesi için yeni bir adım daha atılmaktaydı. 10 Kanunusani 1922 tarihli bir gazete haberinde Anadolu'da kurulacak olan Patrikhane için patrik seçimi yapılacağından tüm Türk kiliselerinin takdis ettiği bir patrik seçmek üzere on iki Metropolitin bir araya geleceği ve hükümetin de bu seçimleri kontrol edeceğine dair bir habere yer verilmektedir.[68]

Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin kurulmasına doğru yeni adımlar atılırken Anadolu'nun birçok yerinden gazetelere gönderilen telgraflarla Avrupa basınında Anadolu'da Hıristiyanlara zulüm yapıldığı yönünde çıkan haberler tekzip edilmekteydi. Bu konuda Ankara Ortodoks Reis-i Ruhanisi Papa Apostol'ün açıklaması oldukça ilginçtir. Papa Apostol, Anadolu'da Hıristiyanlara zulüm yapıldığı yönündeki haberlerin asılsız ve iftira olduğunu belirtirken, böyle bir zulmün hiçbir zaman gerçekleşmeyip tam tersine yüzyıllardan beri Müslüman ve Hıristiyan halkın bir arada huzur içinde yaşadığını ve hiçbir ayrıma maruz kalmadıklarına en güzel örneğin kendisinin Vilayet İdare Meclisinde üye olmasını göstermektedir.[69]

Türk Ortodoks Kilisesi Kongresi'nin Faaliyetleri

Anadolu'nun birçok yerinden gelen talepler ve bizzat Papa Eftim'in kişisel girişimleri sonucu hükümetten alınan onay sonrasında Anadolu'da Fener Patrikhanesi'nden bağımsız bir Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin kurulmasına yönelik faaliyetlerin yürütülmesi amacıyla Anadolu'nun farklı yerlerinden birçok

---

68 "*Anadolu'da Türk Ortodoks Patriği İntihabı*", **İkdam**, 10 Kanunusani 1922, s.1.

69 "*Anadolu Hıristiyanlarının Tekzipleri ve Müracaatları*", **Ibid.**, 4 Haziran 1922, s. 3.

ruhani temsilcinin katıldığı bir kongre düzenlenmesine karar verilmiştir. Kongrenin düzenleneceği yer Kayseri'de bulunan Zincidere Ortodoks Manastırı'dır.

Kongrenin takip ettiği politika ve aldığı kararların içeriğine geçmeden önce bu konularda, yani alınan kararlar, uygulamalar ve Türk Ortodoksların fikir ve düşünceleri konusunda önemli bir kaynak niteliği taşıyan ve kongrenin yayın organı olarak adlandırılabilecek bir gazeteden bahsetmek yerinde olacaktır. *Anadolu'da Ortodoksluk Sadası* adı altında çıkarılan bu gazete 22 Temmuz 1338 (9 Temmuz 1922) ile 21 Şubat 1339 (8 Nisan 1923) tarihleri arasında yayınlanmıştır.[70] Her bir sayı 2 sayfa olmak üzere toplam 32 sayfa ve 16 sayıdan oluşan ve Osmanlıca olarak çıkan gazetenin isminin altında imtiyaz sahibi olarak Bulluoğlu İstimat Zihni'nin ve Umumi tahririye müdürü Antalyalı Çeneoğlu Filip'in isimleri verilirken, idare merkezinin "*şimdilik Zincidere Manastırında daire-i malısusidir*" denilerek telgraf adresinin de "*Kayseri'de Kilise Kongresi*" olduğu belirtilmiştir.[71]

Gazetenin ilk 12 sayısında dikkat çeken en önemli noktalardan biri de gazetenin isminin hemen altında: "*Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine tabi Umum Anadolu Türk Ortodoksları Kilise Kongresinin mürevvic-i efkârıdır*"[72] ifadesinin yer almasıdır. 13. sayıdan itibaren ise "*Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Tabi Umum Anadolu Türk Ortodokslarının Dinî, Ahlakî, Tarihî Haftalık Gazetesidir*" ifadesi yer alacaktır. Bu ifadeyle kongre bir kez daha Ankara'daki Büyük Millet Meclisi hükümetine bağlılığını dile getirirken, gerçekleşen kongre toplantılarında alınan kararlar, nizamname ve kongre üyelerinin kaleme almış olduğu yazılar

---

70 Gazetenin tarihlendirilmesi ile ilgili bkz. Salih Özkan, **Kayseri'de Türk Ortodoks Kilise Kongresinin Toplanması ve Anadolu'da Ortodoksluk Sadası Gazetesi**, Kayseri, 2003, s.50.

71 **Anadolu'da Ortodoksluk Sadası**, 9 Temmuz 1922, s.1.

72 **Ibid.**, 9 Temmuz 1922- 8 Nisan 1923; Özkan, **op.cit.**, s.52.

gazetede yayınlanarak kamuoyuna faaliyetleri ve düşünceleri hakkında bilgileri günü gününe ulaştırılmaya çalışılmıştır. Milli Mücadele döneminde gerçekleşen olayların takibi açısından dönemin gazetelerinin son derece önemli birer kaynak oldukları bilinen bir gerçektir. Bu gerçek doğrultusunda, 16 Temmuz 1922 tarihinden itibaren Kayseri'de Türk Ortodoks Kilisesi Kongresi çatısı altında meydana gelen olayları, alınan kararları, kısacası Türk Ortodoksların Milli Mücadele'deki faaliyetleri ve düşüncelerini açık bir biçimde görebilmek açısından önemli bir kaynak durumunda olan *Anadolu'da Ortodoksluk Sadası* adlı gazetede yer alan bilgilere değinmek yerinde olacaktır.

16 Temmuz 1922 Pazar günü *"saat iki raddelerinde Zincidere Manastırında Kilise Kongresinin birinci ictima-i umumi"* toplantısının yapıldığına dair haberden anlaşıldığına göre ilk toplantı Metropolit Meletyos'un Tanrının *"Kahraman Türk Ordusunu muzaffer eylemesi"* için ettiği duasıyla başlamış daha sonra reis vekili Filip idaresinde toplantıya geçilmiştir. Daha sonra ise kongrenin amaçlarının:

1-Bugüne kadar kendilerine şerden başka bir şey getirmemiş olan Fener Patrikhanesi'yle alakalarını kesmek ve takip ettiği siyasete hiç bir şekilde iştirak etmemek olduğunu bir kez daha gazeteleri aracılığıyla dünyaya duyurmak,

2- İç nizamnamenin kabul edildiğini ilan etmek,

3- Kongre üyelerinden bazılarının taşrada bulunmalarından dolayı kendilerine alınan kararlar hakkında bilgi verilmesi olduğu beyan edilmektedir.[73]

Yine ilk sayıda Kongrenin katib-i umumisi İstimat Zihni'nin konuşmasına yer verilerek: *"Irken, lisanen, tebaen, adeten Türk İslamlarla millet-i vahide halinde bir aile evladı olduğumuzu ve Fener'in tavır ve vaziyetinden mütevellid... harici kuvvetlerin, müdaha-*

---

73 **Ibid.,** 9 Temmuz 1922, s. 1.

lesine hiç bir kanunun müsaade etmeyeceği" vurgulanırken, Anadolu'da *"esir ve hakir ve zelil değil, hür ve serbest yaşadığımızı mükerreren Avrupa hükümetlerine alem-i medeniyete ilam etti ediyor ve daima edecektir"*[74] denilerek, Türk Ortodoksların Avrupa'ya hiç bir şekilde hiçbir şey için müracaat etmediği ve etmeyeceğinin altı çizilmektedir. Gazetenin 2. sayfasında ise Milli Misak adlı yerel bir gazetede *"Türk Ortodoks Kilise Kongresinin Küşadı Münasebetiyle"* başlığı altında kaleme alınan bir yazı aynen aktarılmıştır. Bu yazıdan; düzenlenen kilise kongresinin heyet-i idaresinin teşkil edildiği ve bu münasebetle mutasarrıf vekili Miralay Abdullah Bey ve refakatinde Sıhhiye Müdürü Hıfzı Nuri Bey Zincidere Manastırında metropolit Meletyos ve diğer kişilerle görüştükten sonra *"civardan vürud eden rüesayı ruhaniye ve mekatip talebesi ve halkın hürmetleri arasında kiliseye"* giderek gerçekleşen dua ve konuşmaların ardından mutasarrıf vekilinin de İstanbul'un fethinden beri Rum Ortodokslara *"pek müstesna imtiyazlar"* verildiğini hatırlatan bir konuşma yaptığı anlaşılmaktadır.[75] Gazetenin ilk sayısında yine kongrenin ilk ictimasında düzenlenen nizamnameye de yer verilmiştir. Altı maddeden oluşan bu nizamnamenin son maddesinde:

"Madde 6-... Anadolu Türk Ortodoks Patrikliğinin tesisi ile kongrenin maksadı hasıl olmuş ve müddeti hitam bulmuş addolunacağından mevcudatı patrikhaneye devredilecektir. İşbu nizamname Ankara'da bulunan Umum Anadolu Türk Ortodoksları Murahhası tarafından ba telgrafname tasvip buyrulduğundan ve heyeti idare azasından Antalyalı Çeneoğlu Filip Efendi Reis vekili ve Isparta vekili Pulluoğlu İstimad Efendi Katib-i Umumi ve Kayseriyeli Kostaki Fehmi Efendi veznedar nasb olunduklarından Kanun-u mahsus ahkâmına tevfiken üç nüsha olarak mea beyanname Kayseri Sancağı Mutasarrıflığı canib-

[74] **Ibid.,** s.1.

[75] **Ibid.,** s. 2.

i âlisine takdim kılındı. Kayseri" denilmektedir.[76] Kilise kongresinin birinci ictimaında alınan birinci karara gelince:

"Biz Zincidere vaz'ül imza umum Anadolu Türk Ortodoks Cemaatleri vekil-i murahhasları işbu bin dokuz yüz yirmi iki sene-i miladisinin şehr-i temmuzun üçüncü Pazar günü saat ikide reis vekili Antalyalı Çeneoğlu Filip efendinin taht-ı riyasetinde Kayseri'nin Zincidere Manastırında bi'içtima murahhas-ı umumimiz Papaz Eftim efendi hazretlerinin beyanat(ını)teyiden ve tasdiken bütün alem-i medeniyete ilân ve ilam edilmek üzere şu kararı ittihaz eyledik" denildikten sonra çok uzun zamandan beri dinen bağlı bulundukları Fener Patrikhanesi'nin son senelerde İncil-i Şerifin ahkamına ve Ortodoksluk mezhebine tamamen muhalif ve insani ve ahlaki kurallara aykırı hareket etmekte olup *"güzel Türk memleketlerine göz diken ve Türk ırkının zararına uğraşan ve bu gayenin hususu için her dakikada birer mesele ihdas ve icat eden düşmanların aleti olduğunu ve binaenaleyh Türk'ün Ortodoks Hıristiyanlığını müthiş uçurumlara vahim felaketlere doğru sürüklemek istediği"* vurgulanmakta ve Fener Patrikhanesi'yle irtibat ve alakalarını kestiklerini, dini hür ve müstakil bir Ortodoks kilisesinin teşkilinin temel hedefleri olduğu ve artık Fener'in dini siyasete alet eden faaliyetlerini nefretle reddettikleri ve ana yurda karşı girişilen her türlü aleyhtarlığı tekzip ve telin ederek ırklarını ve mezheplerini müdafaa ve muhafazası için gereken her şeyi yapmaktan çekinmeyeceklerini dile getirmekte ve *"Fener Siyaset Ocağından uzanan"* huzurlarını bozacak tüm *"hain parmakları müfsid mülevves ayakları kırmağa bütün mevcudiyetimizle ahd-i beyan ettiğimizi bir buçuk sene evvel müteaddid telgraf namelerle ve protestolarla ve evrak-ı havadisle ilân etmiş olduğumuz gibi kongremizin bugünkü ictima-i umumiyesi münasebetiyle de TBMM hükümetine tabi Umum Anadolu Türk Ortodoksu Cemaatleri namına teyiden ve tasdiken bir kere daha Kong-*

[76] **Ibid.**, s. 2.

remizin birinci içtimanın birinci kararı" ile tüm dünyaya duyurduklarını belirtmektedirler.[77] Bu kararın altındaki imzalara bakıldığında ise kongre toplantısına nerelerden kimlerin katıldığı da kolaylıkla görülebilmektedir. Reis vekili olarak Antalya Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Çeneoğlu Filib, Katib-i Umumî Zonguldak Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Bodrumî Pulluoğlu istimad Zihni, Veznedar Keskin Madeni Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Kostaki Fehmi dışında; Kayseri Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Durmuşoğlu Todori, Konya Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Bacoğlu Simeonaki, Silifke Türk Ortodoks Cemaati Murahhası İsakidisoğlu Yovan, Develü Türk Ortodoks Murahhası Boyacıoğlu Kozma, Hamid Bünyan Ortodoks Murahhası Hacı Pavli, Fethiye Türk Ortodoks Murahhası Konstantioğlu Hacı Yani, Sinason Türk Ortodoks Murahhası Rizu(?), Samsun Türk Ortodoks Murahhası Kesiğalaoğlu(?) Melitiyadi, Niğde Türk Ortodoks Murahhası İsakoğlu Vasilaki, Kastamonu Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Yusufaki, Trabzon Türk Ortodoks Murahhası Pavlidi, Karahisar-ı Şarki Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Yorgi Urluğas, Alaiye Türk Ortodoks Murahhası Yorgi Danailoğlu, Tosya Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Sılasız(?) Yovanaki, Ürgüp Türk Ortodoks Murahhası Hacı Eftim oğlu Efdad (?), İncesu Türk Ortodoks Murahhası Hacı Gavril, Akşehir Türk Ortodoks Murahhası Araboğlu Vasilaki, Nevşehir Türk Ortodoks Murahhası Güdürlü(?)oğlu Anarkirus, Talas Türk Ortodoks Murahhası Niufidus Isanoğlu, Endürlük Türk Ortodoks Murahhası Iyostoloğlu Mihal, Tavlasun Türk Ortodoks Murahhası Derkemeci(?)oğlu Vasilaki, Arabsun Türk Ortodoks Murahhası Papa Dimitri, Sille Türk Ortodoks Murahhası Yovanaki, Gü-

[77] **Ibid.**, 16 Temmuz 1922, s.1; Özkan, **op.cit.**, s.38.

müşhacıköy Türk Ortodoks Murahhası Bodosaki Ketencioğlu, İnebolu Türk Ortodoks Murahhası Mihalaki Çömlekçioğlu.[78]

Bu arada 23 Temmuz 1922 tarihinde kongre üyeleri, büyük bir ihtimalle Erzurum Kongresi'nin yıldönümü dolayısıyla, Mustafa Kemal Paşa'nın milli bayramını da kutlamışlardır.[79] Kilise kongresinin ikinci ictimaında alınan önemli bazı kararları da burada belirtmek gerekmektedir. Her şeyden önce Anadolu Ortodokslarının konuştukları dilin Türkçe olduğu ve Rumca'yı anlamadıkları vurgulandıktan sonra kiliselerde İncil'in Türkçe okunmasının tüm cemaatlere kongre tarafından bildirilmesi kararı alınırken, Anadolu'da müstakil bir kilise kurulmasına yönelik Adliye Vekâleti tarafından tanzim edilen kanun layihasının bir suretinin de Ankara umumi murahhaslığından teminine karar verilmiştir.[80] Bu arada kongre üyeleri adına katib-i umumi İstimat Zihni ve Metropolit Meletyos'un Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ve Baş Kumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben gönderilen telgrafa Mustafa Kemal Paşa tarafından gönderilen cevap gazetenin ilk sayfasında yer almaktadır. Mustafa Kemal Paşa tarafından kongreye gönderilen telgrafta ise şunlar yazılıdır: *"Kayseri'de metropolit Meletyos efendiye; aid-i Milli münasebetiyle vakii olan tebrikat ve temenniyat-ı malısusaya teşekkür ve bi'l mukabele beyan-ı tebrikat eylerim"*.[81] Ankara ile yürütülen yazışmalara bir örnek teşkil edecek bu telgraftan sonra dikkate değer bir noktaya daha temas etmek gerekmektedir. 12 Ağustos 1338 (30 Temmuz 1922) tarihinde toplanan kilise kongresi Ankara'da bulunan General Townshed'e Anadolu'da *"ekalliyet iddiasıyla diyaneti siyasete alet ittihaz edenlerin vaki olan gürültülerine"* önem verilmemesi yönünde bir telgraf çekilmesine

---

[78] **Ibid.**

[79] Ekincikli, **op.cit.**, s.174.

[80] **Anadolu'da Ortodoksluk Sadası**, 16 Temmuz 1922, s.1.

[81] **Ibid.**, s.1.

karar verilmiştir. Bunu takiben 19 Ağustos 1338 (6 Ağustos 1922) tarihli gazetede yer alan bilgiye göre de benzer içerikli bir arizanın da Papa Eftim tarafından cihan kiliselerine ve Anglikan Kilisesi Episkoposu Canterbury'ye takdim edildiği belirtilmektedir. Bu arizada Fener Patrikhanesi'nin İngiliz hariciye nezaretine ve Anglikan kilisesi episkoposluğu makamına ve batılı basın organlarına müracaatla asılsız beyanlarda bulunduğuna dikkat çekilmekteydi.[82] Ayrıca, Anadolu'yu terk ederek İstanbul'da Fener Patrikhanesi'ne giden ancak hâlâ Anadolu devair-i ruhaniye ünvanlarını taşımakta olan İznik Metropolidi Vasilyos, İzmit Metropolidi Aleksandros, Antalya Metropolidi Yerasimos, Amasya Metropolidi Germanos, Trabzon Metropolidi Hrisantos, Ankara Metropolidi Yervasyos, Niksar Metropolidi Polikarbus ve Gümüşhane Metropolidi Lavrintiyus'un Anadolu Türk Ortodokslarını temsil etmeyip kendileriyle hiçbir alakaları olmadığından taşımakta oldukları ünvanları terk etmeleri istenmiştir.[83]

Yukarıda verilen tüm bilgilerden de anlaşılacağı üzere Kayseri'de toplanarak bağımsız bir Türk Ortodoks Patrikhanesi kurmak için yoğun bir çalışma programı izleyen kongre üyeleri kongrelerinin amaçlarını dile getiren birçok beyanlarda bulunmuş ve bu amaç doğrultusunda birçok kararlar almışlardır. Ayrıca, aldıkları bu kararları çıkarılan gazete ile hem Anadolu halkına hem de tüm dünyaya ilan etmeye çalışmışlardır. Diğer taraftan, her fırsatta ve hemen hemen alınan tüm kararlarda Fener Patrikhanesi'nden ayrı oldukları ve onun takip ettiği hiçbir siyaseti onaylamayıp Fener'in kendilerini temsil etmediğini vurgulamayı ihmal etmemişlerdir. Bu arada üzerinde durulan önemli noktalardan birisi de Anadolu Ortodokslarının dilinin Türkçe olmasına bağlı olarak kiliselerde İncil'in Türkçe okun-

---

82 **Ibid.**, 6 Ağustos 1922, s. 1.

83 **Ibid.**, 13 Ağustos 1922 s.1.

ması olmuştur. Bu karar doğrultusunda, İncil'in tam olarak Türkçeye çevrilmesi için bir tercüme kurulu dahi oluşturulması kararı alınmış ve bu tercümede mümkün olduğunca Arapça ve Farsça kelimelerden uzak halkın anlayabileceği saf bir Türkçenin kullanılması üzerinde özenle durulmuştur.

Kongrenin faaliyetleri konusunda önemli bir bilgi kaynağı olan Anadolu'da Ortodoksluk Sadası gazetesinde yer alan tüm haberler incelendiği takdirde kongrenin üzerinde önemli durduğu konulardan birisinin Anadolulu Ortodoks halka Türk kimliğiyle yaklaşılması ve Milli Mücadele'de Müslüman Türklere onlarla aynı soydan gelen Ortodoks Türklerin kesinlikle destek olması gerektiğidir. Bu konuda kongrenin ne derece başarılı olduğu kongreye gönderilen temsilcilerin varlığı ve kongre üyelerinin çevre köy ve kasabalarda dolaşarak halkı Fener'in faaliyetleri ve Anadolu'daki Milli Mücadele hakkında aydınlatmaya ve insanları bu mücadelede Müslümanlarla aynı safta yer almaya davet etmeye çalışmaları sırasında gösterilen samimi tutumlara bakmak yeterlidir. Kongre umumi kâtibi İstimat Zihni'nin Nevşehir, Ürgüp, Sinasos, İncesu Türk Ortodoks cemaatlerini ziyaret ederek onlara düzenlenen bir konferansla kongrenin gayesi hakkında bilgi vermesi ve yukarıda değinildiği gibi Müslüman Türklerle birlikte düşmana karşı savaşılması gerektiğinden bahsetmesi sonucunda kendisine büyük bir ilgi gösterilmiştir.[84] Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere kongre sadece Kayseri Zincidere Kilisesinde bazı kararlar almakla yetinmemiş, alınan bu kararları halka doğrudan iletme yolunu tercih etmiştir. Bu çalışmaların halk üzerinde olumlu bir etki yaptığı ve bu etki ile birçok Ortodoks Türk'ün Milli Mücadeleye destek olması veya en azından Fenerin propagandalarına kapılmayarak Ankara hükümetine karşı silah kullanmamasını sağlamıştır denilebilir.

---

[84] **Ibid.**, 13 Ağustos1922 ve 20 Ağustos 1922, s. 2- s.1.

Nitekim bunun böyle olduğu ve Anadolu'nun iç kesimlerinde kayda değer her hangi bir Ortodoks cemaat ayaklanmasının meydana gelmediği bilinen bir gerçektir.

Bu arada Anadolu'da Yunan işgaline karşı girişilecek ve tarihe Büyük Taarruz olarak geçecek olan (26 Ağustos 1922) harekât ile Yunan birlikleri geri çekilmeye başlamıştır.[85] Yunan ordusunun geri çekilmeye başlaması üzerine Kayseri'deki Anadolu Türk Ortodoks Kilisesi Kongresi adına TBMM Hükümetine tabi Umum Anadolu Türk Ortodoksları Kilise Kongresi Reisi Kayseri Metropolidi Meletyos ve Katib-i Umumi İstimat Zihni *"TBMM Hükümeti Reisi celili Baş Kumandan-ı Alişan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine ve Heyet-i celile-i Vekile Riyaset-i Samisine"* hitaben Yunan ordusuna karşı savaşan Türk askerlerinin başarılarını tebrik ve düşmanın tamamen yurttan atılması ve Misak-ı Milli'nin tam anlamıyla teminini dileyen bir telgraf göndererek kazanılan başarılardan duydukları memnuniyet ve sevinci dile getirmişlerdir.[86] Gönderilen bu telgrafla bir kere daha Milli Mücadeleye destek verdiklerini vurgulamış olan Türk Ortodokslar tarafından batı cephesindeki gelişmeler yakından takip edilmek suretiyle sürekli olarak kiliselerde ordunun kesin zaferi ve Büyük Millet Meclisi'nin başarıları için dualar edilmiş ve Kayseri Metropolidi Meletyos daha kongrenin toplandığı ilk günlerde bir beyanname yayınlayarak tüm Türk Ortodoks kiliselerinde bu duaların sıklıkla tekrarlanmasını istemiştir.[87] Bu bağlamda, Büyük taarruzun ardından Kilise kongresinde neler olduğu konusunda Anadolu'da Ortodoksluk Sadası'nın 10 Eylül 1922

---

85 Büyük Taarruz hakkında detaylı bilgi için bkz.: **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz,** c.II, Ankara, 1968 ,ss. 89-276; Tansel, **op.cit.,c.IV,** s.161vd.

86 *"Arıza-i Telgrafiye"*, **Anadolu'da Ortodoksluk Sadası,** 27 Ağustos 1922, s.1.

87 *"Kayseri Metropolidi Meletyos Efendi Hazretlerinin Beyannamesi"*, **Ibid.,** 16 Temmuz 1922, s.1.

tarihli nüshasına bakıldığında; Kayseri'de Aya Nikola kilise-si'nde tüm Kilise kongresi murahhasları ve civardaki Türk Ortodoksların bir araya gelerek hükümet ve ordu lehinde tezahüratta bulundukları, bunu Papa Diyodorus'un duasının takip ettiği ve Kongre üyesi ve katib-i umumisi İstimat Zihni'nin: *"Ey asil, necip, rahim ve şefik Türkler! Azim ve iman sahibi Türklük daima yükselecek; daima şerefle yaşayacaksın. Şanlı sancağının gölgesi altında sana kalben, ruhen merbut bizler de yaşayacağız"*[88] şeklinde duygularını dile getirir bir konuşma yaptığı görülür. Diğer taraftan, düzenlenen bu ayine mutasarrıf Muammer Bey, mevki kumandanı ve kalem reisi Miralay Abdullah Bey ve diğer bazı memurlar da katılmışlardır. İşte bu şekilde Yunan Ordusuna karşı girişilen başarılı harekâtın ardından tüm kiliselerde ayin ve kutlamalar yapılırken artık Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin kurulması için atılması gereken son adım da yaklaşmıştır.

Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi

Ülkenin içinde bulunduğu savaş şartları altında Ankara'da askeri ve siyasi alanda verilen mücadeleye Kayseri'de Türk Ortodoksları tarafından yürütülen çalışmalarla destek verildiği ve hatta bu desteğin ötesinde, benzer içerikli bir mücadelenin Fener Patrikhanesi'ne ve onunla birlikte hareket edenlere karşı verildiği bilinen bir gerçektir. İşte bu mücadelenin belki de en önemli aşaması olarak, uzun zamandan beri yürütülmekte olan kongre çalışmaları ile ilgili 26 Temmuz 1922 tarihinde İcra vekilleri heyetine bu konuyla bir yıl kadar ilgilenen Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey tarafından sunulan raporda patrikhane tesisinin sona ermesi gerektiği ve bunun barış konferansı öncesinde bir emri vaki şeklinde yapılmasında fayda olduğu ve meselenin bir de tüm vükelay-ı kiram huzurunda görüşülebileceği belirtilmesine

---

88 **Ibid.**, 10 Eylül 1922.

rağmen,[89] gerekli izin Adalet Bakanlığı'ndan alınmıştır. Ankara hükümeti ve Kayseri'deki kongre çalışmaları bu şekilde devam ederken bu girişimler yabancı devletler tarafından da yakından takip edilmiştir. Esat Arslan, konuyla ilgili olarak 8 Temmuz 1921'de Amerikan Misyoner Gazetesi *Orient*'te Türk Ortodoks Kilisesi kuruluşuyla ilgili bir taslak yayınlandığına dikkat çekerek, 17 Temmuz 1921 günü Amerikalı istihbaratçıların *Türk Ortodoks Kilisesi* adlı monografik bir istihbarat raporunu da Washington'a göndiklerini beyan etmektedir.[90]

16 Temmuz 1922 tarihinden itibaren Kayseri'de devam etmekte olan kongre çalışmalarını yakından takip eden ve sürekli temas halinde bulunan Papa Eftim, Eylül ayı başlarında Kayseri'ye gitmek üzere yola çıkmıştır.[91] Ancak, Kayseri'ye gitmeden önce Nevşehir, Ürgüp ve İncesu'yu ziyaret ederek oradaki Müslüman ve Hıristiyanlar arasında olduğu kadar Hıristiyanların da kendi aralarındaki bazı problemleri çözmüş ve daha sonra Kayseri'ye gitmiştir. Şehre geldiği gün manastırın bulunduğu meydanda toplanan halk sevinç gösterilerinde bulunurken, meydanda Papa Eftim, Türk Ortodoksları adına avukat İstimat Zihni ve Antalyalı Filip gibi kongrenin önde gelen isimleri konuşmalar yapmışlardır. [92]

21 Eylül 1922 tarihinde Papa Eftim ile birlikte Kayseri'ye gelerek kongreye iştirak eden Gümüşhane Metropolidi Yervasios, Antalya Metropolidi Meletios ve Konya Metropolidi Prokobios[93]

---

[89] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Fonu: 18 94 6 1921.

[90] Esat Arslan, *"Kurtuluş Savaşında Yunan-Fener Patrikhanesi Birlikteliğine Karşı Örgütlü Bir Yaklaşım: Türk Ortodoks Kilisesi"*. **A.Ü.Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi**, Mayıs 1995 Yıl: 8, Sayı: 15'den Ayrı Basım,

[91] *"Sekizinci ictima-i Umumi"*, **Anadolu'da Ortodoksluk Sadası**, 10 Eylül 1922, s. 2.

[92] Ergene, **op.cit.**, s. 23.

[93] Adı geçen metropolitlerin Kongreye katılmalarıyla ilgili olarak bkz: Ergene, **op.cit.**, ss. 28-30

başkanlığında Anadolu ve Trakya'dan çok sayıda temsilcinin katıldığı kongrede Türk Ortodokslarının istekleri doğrultusunda Umum Türk Ortodoksları Patrikhanesi'nin teşkil edildiği ve bundan sonra patrik seçiminin yapılacağı belirtilmiştir. Ancak bundan önce Papa Eftim'e iltifatlar eşliğinde kilisenin en büyük amir ve kumandanı manasına gelen *Megas Konomks* ünvanı verilmiş ve aynı gün öğleden sonra kongre çalışmasına başlamıştır.[94] Öğleden sonra gerçekleşen Kilise Kongresinin dokuzuncu ictima-i umumisinde açış konuşması bizzat Papa Eftim tarafından yapılmış ve kongreye şu üç teklif sunulmuştur:

1-Kanunlara ve nizamlara aykırı olarak Patriklik makamına getirilen Meletios Metaksakis patriklikten çıkarılmalıdır, 2-Kilise ve cemaatler tarafından noterde tanzim olunacak vekâletnamelerle Papa Eftim'e Anadolu Türk Ortodoks Kilisesinin Umumi Vekilliği ve murahhaslığı ünvanı verilmelidir, 3- Bugüne kadar gerçekleştirilen tüm faaliyetlerin asıl hedefini oluşturan Kayseri'de Bağımsız bir Türk Ortodoks Kilisesi kurulmalıdır.[95] Sonuçta, Patrikhanenin teşkil edildiği ve patrik seçiminin yapılacağına yönelik alınan karar ile Patrikhanenin resmen kurulduğu ilan edilmiştir.[96] Gerek Türk Ortodoksları gerekse Cumhuriyet Tarihi açıdan önem arz eden mazbatayı burada doğrudan aktarmanın gerektiğine inanmaktayız:

> *"İşbu 1922 senesi şehr-i teşrinievvelinin dördüne müsadif 21 Eylül 1922 çarşamba günü zevali saat birde Umum Anadolu Türk Ortodoks kilise kongresi Zincidere'de manastır bahçesindeki köşkte fevkalade olarak Reis Vekili Antalyalı Çeneoğlu Philip efendinin riyaseti tahtında ictima^c etti. Taraf-ı riyasetten*

[94] **Ibid.**, s. 49.

[95] Yavuz Ercan, *"Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi"*, **A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi**, c.V, sa. 8-9, Ankara, 1967, s. 422.

[96] Ergene, **op.cit.**, s. 24-6; Şahin, **op.cit.** ,s.190-1; Cihangir, **op.cit.**, s. 56.

[bugün umum Türk Ortodoksların arzuları dairesinde TBMM hükümetine tabi umum Türk Ortodoksları Patrikhanesi'nin teşkil ettiği ve Patrik kaymakamının intihab olunacağı ve bu intihabın ortodoksluk mezhebimizin ahkâm-ı şerifesine izhariyeti muvafık ve mutabık bulunacağı ve bununla beşinci bir Ortodoks patrikhanesi ihdas olunmayıp on yedi asır evvel Kayseri'den İstanbul'a Roma İmparatorlarının payitahtı olmak hasebiyle nakledilmiş olan riyaset-i ruhaniyyenin Kayseri'ye tekraren intikalinden başka bir şey olmadığı ve Patrikhane nizamatı mucibince müstakil patrikhanemizin cemaat-i metropolitan ile meclis-i muhtelit-i daimi tarafından temsil edileceği ve şimdilik muzaffer Türk ordularımızın tarihte emsali gayri mesbuk fedakarlıkları ile tahlis edilen ve edilecek olan devair-i ruhaniyenin metropolitleri tayin ve murahhasları davet edilerek Umum Türk Ortodoksların iştiraki olmağsızın Patrik intihabı kabul olamayacağından Metropolit Prokobiyos ve Episkopos Meletyos, Yervasyos efendilerden müteşekkil cemaat-i metropolitanla teşriki mesai Patrikhaneyi temsil etmek üzere Kongremizce "Meclis-i muhtelit-i daim" içün sekiz azanın intihabları zaruri bulunduğundan rüfekamızdan en ziyade şayan-ı itimad olanlardan arayı-hafiye ile intihabına şüru edileceğinden herkesin vicdanına namusuna emin olduğu zevatı intihab etmeleri tavsiye olunur] yolunda izahat verildikten sonra hemen rey pusulaları tevzi[c] edildi. Aranın tefrikinden sonra ekseriyet mazbata ile (1) Antalya Türk Ortodoks Cemaati murahhası Kongre Reisi vekili Çeneoğlu Philip efendi, (2) Talas Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Ayanoğlu Theofidos efendi, (3) Kayseri Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Durmuşoğlu Todori efendi, (4) Karahisar-ı Şarki Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Yorgi Uruluğan(?) Efendi, (5) Everek "Develi" Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Boyacıoğlu Kozma Efendi, (6) Keskin Madeni Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Kostaki Fehmi Efendi, (7) Zonguldak Türk

Ortodoks Cemaati Murahhası Kongre Katib-i Umumisi İstimat Zihni Efendi, (8) İnebolu Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Çömlekçioğlu Mihalaki efendi TBMM hükümetine tabi Umum Türk Ortodokslar Patrikhanesi'nin Meclis-i Muhtelit-i daimi" azalığına intihab edildiklerinden ve Fethiye Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Kostantioğlu Hacı yani ve İncesu Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Anastasoğlu Hacı Gurail Efendiler ekalliyette kaldıklarından ol vecihle keyfiyetin ba mazbata cemaat-ı metropolitane arz ve takdimine karar verildi".[97]

21 Eylül 1922 gününün ertesi günü, yani 22 Eylül 1922 günü toplanan kongrede bir gün önce resmen kurulduğu ilan edilen Patrikhane için Patrik seçimi yapılmış ve Konya Metropolidi Prokobiyos Efendi, Umum Türk Ortodokslarının Patrik kaymakamı seçilmiştir. Metropolit Prokobiyos'un patrik Kaymakamı seçimi ile ilgili olarak Anadolu'da Ortodoksluk Sadası gazetesinde yer alan açıklamayı da burada aynen vermek konu bütünlüğü açısından önemlidir:

"22 Eylül 922... Çarşamba günü Kayseri'de Zincidere Manastırında Konya Metropolidi rütbetlü Prokobiyos Efendi hazretleri Umum Türk Ortodoksların Patrik kaymakamı intihap edilmiştir. Zevali saat birde Umum Anadolu Türk Ortodoksları Kilise Kongresi reis vekili Antalyalı Çeneoğlu Philip efendinin taht-ı riyasetinde Zincidere Manastırının bahçesindeki köşkte fevkalade olarak ictima ile Kongre azalarından esamisi kongre kararında münderic 8 zevatı patrikhanenin meclis-i muhtelit-i daim azalığına intihap etti.

Badel intihap Meclis-i Muhtelit-i daim azaları tarafından Umum Anadolu Türk Ortodokslarının murahhas-ı muhterem-

---

97 *"Dokuzuncu İctima-i Umumi"*, **Anadolu'da Ortodoksluk Sadası**, 24 Eylül 1922, s.1; Özkan, **op.cit.**, s.98.

leri Papa Eftim Efendi hazretleri davet olunarak Kongreye reis vekili tarafından takdim ve kendilerine karşı ilelebet Umum Türk Ortodokslarının minnettar bulundukları ilân... olundu. Müteakiben Papa Eftim Efendi hazretleri tarafından gayet müessir ve ruhlu nutuk ile mukabele ve umum hazirun tarafından alkışlar ile ammenin teşekkürratı arz olundu".[98]

Daha sonra ise Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine tabi Umum Türk Ortodoksların Patrik kaymakamı seçilmiş olan Metropolit Prokobiyus'a mazbatası verilmiştir. Adı geçen bu mazbatada:

"TBMM hükümetine tabi Umum Türk Ortodoksları Patrik Kaymakamı intihabatına mütedair mazbatadır "İşbu 1922 senesi şehr-i Eylül'ün 21 Çarşamba günü zevali saat üç raddelerinde... Zincidere'de toplanan Anadolu Türk Ortodoksları Cemiyetleri Murahhasları Konya Metropolidi şerafetlü Prokobiyos efendi hazretlerinin riyasetinde şerafetli episkoposlar Meletyos ve Yervasyos efendilerle Umum Anadolu Türk Ortodoksları murahhası umumîleri faziletli Papa Eftim Efendi ve Kayseri'de mevcud umum sınıf-ı ruhban hazır oldukları halde bilictima"
....

Fener Patriğinin Umum Anadolu Türk Ortodokslarının Patriği bulunmadığını dünyaya ilan ettiklerini ve Prokobiyus Efendi hazretlerini *"TBMM hükümetine tabi Umum Türk Ortodokslarının Patrik Kaymakamı"*[99] seçtiklerini belirtmekteydiler. Üç nüsha olarak düzenlenen mazbatanın biri yukarıda belirtildiği gibi Prokobiyos'a verilirken diğerleri Papa Eftim'e ve Kayseri Mutasarrıflığına verilmiştir.

98 **Ibid.,** ss.1-2.
99 **Ibid.**

Böylelikle uzun zamandan beri kurulması düşünülen Türk Ortodoks Patrikhanesi ve patrik seçimi yapılarak Bulgarlar, Ruslar, Romenler, Avusturyalılar ve Yunanlılardan sonra Fener Patrikhanesi'nden Türk Ortodoksları da ayrılmıştır. Sözü geçen ve Fener Patrikhanesi'nden zaman içerisinde ayrılan bu milli kiliseleri Fener'in kabullenmesi zor olmuşsa da, bir süre sonra bu ayrılıkları kabullenmek zorunda kalmıştır. Bu gerçek karşısında Türk Ortodoksların Patrikhaneden ayrılarak kendi patrikliklerini kurmalarının da bir süre sonra Fener tarafından kabul görebileceği ihtimali düşünülmekteyken, diğer taraftan Türk Ortodoks Patrikhanesi üyelerinin yaptığı açıklamalardan yeni kurulmuş olan Patrikliğin Fener tarafından onaylanıp onaylanmamasının o kadar da önemli olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca şu da bir gerçektir ki, Fener Patrikhanesi de ilk kuruluş aşamasında Roma Katolik Kilisesi tarafından tanınmamış ve aforoz edilmiştir.[100]

Açıkçası, Türk Ortodoksları uzun zamandan beri zaten Fener'den ayrıydılar ve onu ruhani kurumları olarak tanımamaktaydılar ve hedefleri Fener kabullensin ya da kabullenmesin diğer milli kiliselerin yaptığı gibi, kendilerine ait bir kilise kurmaktan ibaretti ve sonuçta da bunu gerçekleştirmişlerdi. Anadolu'nun farklı yerlerinden TBMM hükümeti yetkililerine, gazetelere ve hatta yabancı yetkililere gönderilen arizalar ve telgraflar hedefine ulaşmıştı.

Anadolu'nun ortasında Kayseri'de kurulmuş olan Türk Ortodoks Patrikliğinin tesisi için Anadolu'nun birçok yerinden Ortodoksun katıldığı bilinmektedir. Bu Ortodokslar arasında dah önce sözü geçenler dışında bağlı oldukları yerleşim birimlerinin ve temsilcilerin isimleri için yine Kongre çalışmaları için temel bir kaynak olan Anadolu'da Ortodoksluk Sadası gazete-

---

[100] Sofuoğlu, **op.cit.**, s.149; Ercan, **op.cit.**, s.422.

sinde yer alan bilgilere bakmak yeterlidir. Örneğin gazetede Meclis-i Muhtelit-i daimi azaları olarak: Antalyalı Türk Ortodoks Cemiyeti Murahhası Kongre Reisi vekili Çeneoğlu Philip, Talas Türk Ortodoks Cemiyeti Murahhası Ayanoğlu Nuifidus, Kayseri Türk Ortodoks Cemaaati Murahhası Durmuşoğlu Todori, Karahisari Şarki Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Yorgi Orluğas, Everek Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Boyacıoğlu Kozma, Keskin Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Kostaki Fehmi, Zonguldak Türk Ortodoks Cemaati Murahhası ve kongre Katib-i i umumisi Pulluoğlu İstimat Zihni, İnebolu Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Çömlekçioğlu Mihalaki'dir. Konge Azaları ise; Fethiye Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Kostantioğlu Hacı Yani, İncesu Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Anastasoğlu Hacı Gurail, Trabzon Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Militi Pavlioğlu, Tosya Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Yovanaki Selamsızoğlu, Samsun Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Milti Kisyalas, Endürlük Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Apostoloğlu Hacı Mihal, Isparta Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Yanko Biyaslıoğlu(?), Konya Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Bacıoğlu Simyon, Niğde Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Vasilaki İsakoğlu, Silifke Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Yanko, Yozgat Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Simyon Karulidis, Kangrı Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Pauli Murad oğlu, Sivas Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Bodosaki Anatiyadi, Malatya Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Istefanaki, Çorum Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Yordan Hacı Andonoğlu, Anamur Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Terzioğlu Bodosaki, Eğridir Türk Ortodoks Cemaati Murahhası (?) oğlu Damyanos, Kastamonu Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Yusufaki Mihail oğlu, Akşehir Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Vasilaki Araboğlu, Zincidere Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Vasilaki Arzuoğlu, Kayatürk Türk

Ortodoks Cemaati Murahhası Doktor Papadolis, Tavlasun Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Dökmecioğlu Vasilaki, Alaiye Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Zayail (?) oğlu Yorgi, Sille Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Hristofur Vasioğlu, Akdağmadeni Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Bostancıoğlu Nikolaki, Germir Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Şüküroğlu Haralim, Aksaray Türk Ortodoks Cemaati Murahhası Vasilaki Lukidis, Sinop Murahhası Hacı Istırati, Milas Murahhası Talis, Sungurlu Murahhası Yani. Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Anadolu'nun birçok yerinden kongreye katılım olmuştur. Bu da göstermektedir ki, adı geçen bu yerlerin Ortodoks nüfusu kendilerini Yunanlılardan ve Fener Patrikhanesi'nden farklı görmekte ve çekinmeden Milli Mücadele ve TBMM hükümeti yanında yer alabilmekteydi. Burada bir noktaya dikkat çekmek gerekirse yukarıdaki isim listesinde son üç kongre azasının isimleri yazılırken diğerlerinden farklı olarak Türk Ortodoks cemaati Murahhası yerine yalnızca murahhas tabiri kullanılmıştır. Bu adı geçen üyelerin kendilerini Türk Ortodoks murahhası olarak adlandırmaması basit bir yazım hatası olarak mı değerlendirilmelidir bu konuda her hangi bir açıklama bulunmadığından bir yorum yapmak oldukça güç görünmektedir. Ancak açık olan şudur ki, Anadolu'da bağımsız bir patrikhane kurulmasını sadece Papa Eftim istememiştir. Onun dışında da Fener Patrikhanesi'nin faaliyetlerinden rahatsız olan ve kendisini Türk olarak tanımlayan Ortodokslar olmuştur. Bu tanımlamaya kimlerin gönülden bağlı kimlerin bağlı olmadığını burada belirleyebilmek de oldukça zordur. Ancak yine de yapılan açıklamalara ve kullanılan ifadelere bakıldığında Fener Patrikhanesi'ne bağlı Ortodokslar arasında geçmişte Hıristiyanlığın Ortodoksluk mezhebini benimseyen Türklerin de varolduğu inancı kabul görmüş bir gerçek olarak dile getirilmiştir. Bu konuda Papa Eftim'in yayınlamış olduğu beyanname oldukça ilginçtir:

"....aslen Türk oldukları halde mezhep farkından maada Müslüman Türklerden farkları olmayan Ortodokslar da, millet itibariyle Türk'türler... Ruhen ve cismen bir olarak yaratılmış olan Anadolu Türkleri arasına ekalliyetler meselesi sokarak kendi hesaplarına dolap döndürmek isteyen adamların maksatları malumdur... Bir mezhep farkından maada hiçbir adetleri yekdiğerinden ayrı olmayan iki kardeş anasır arasında niçin birbirinden ayrılmak hisleri bulunsun. Bugün Anadolu'nun her tarafında, Konya Karaman, Kayseri, Niğde... mahallerde sakin olan Türk Ortodokslarının ırkça, adetçe, ahlakça, adapca, neleri yekdiğerin mütemmimi değildir. Türk Ortodoksların da Türkçeden başka bir lisan bilmediklerini söylersek iddiamıza bundan parlak bir delil olabilir mi?.. Şarkılar, maniler, sözler bile birdir. Birbirinden katiyen ayrılamaz. Şu halde bu büyük hakikat karşısında apayrı iddialarda bulunan düşmanların maksatlarını anlamak o kadar güç olmasa gerek.
Hayır Türk Ortodokslar böyle bir safsataya itibar etmezler onlar Türk'türler, Türk olarak öleceklerdir. Nitekim, ecdatları dahi aynı suretle doğup büyümüş(tür).

30 Mart 338
Umum Anadolu Türk Ortodoks
Vekil-i Umumî Murahhası
Papa Eftim"[101]

Türk Ortodoks Kilisesinin kurulması için bizzat çaba sarf eden bir Türk Ortodoks olarak Papa Eftim'in düşünceleri bu doğrultudayken, Müslüman Türkler arasında da Anadolu'da yaşayan Ortodoksların Türk oldukları düşüncesini savunanlar bulunmaktaydı. Bu konuda dönemin gazetelerinde yer alan birçok makalede Türk tarihine atıflarda bulunularak bu fikrin

[101] **Ibid.**, s. 2, 24 Eylül 1922.

açık bir şekilde beyan edildiği görülebilmektedir. Örneğin Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde İzzet Ulvi imzalı *"Anadolu'da Hıristiyan Türkler"* başlıklı yazıda tarih bilgisinin ihmal edildiğine dikkat çekerek Anadolu'ya Türklerin Selçuklulardan çok önce geldiklerini tarihi verilerin ortaya koyduğu belirtilmektedir. Ayrıca Anadolu'da yaşayan Ortodokslar için Karamanlı Türkler tabirini kullanarak fiziki görünüş, gelenek, görenek ve dil yönünden Müslüman Türk'ten farkı olmayan bu insanların; *"İri kemikli vücudu, geniş omuzları, gür siyah kaşları, pala bıyıkları, sakin tavrı ciddiyeti, resmiyeti hele konuşmasındaki şive ile bir Oğuz'dan, bir Türkmen'den ne farkı vardır. Konuştuğu dil halis Türkçedir, bir iki kelime Rumca her nasılsa öğrenmişse bile onu söylemekten zevk almaz. Söylese bile kelimeleri ziyade bozar, dağıtır, başka bir şekle sokar. Vaktiyle Anadolu adlı İstanbul'da çıkan Rumca harfli ve Türkçe ibareli bir gazeteleri vardı. Bu gazete bile Rumca harflerin hepsini kullanmıyordu. İşte Karamanlı denilen Türklerin Rumlukla alakası bu gazete kadardır. Bu Karamanlılar vaktiyle Ortodoksluğu kabul ettikleri vakit kilisede Rumca ibadetten pek ziyade bıkarak Bizans İmparatoruna şikayet etmişler bunun üzerine kilisede bunlara Türkçe .... müsaade edilmiştir"* denilmektedir.[102] Yine paralel içerikli birçok yazıyı Türk Ortodoks Kilisesi Kongresinin tüm faaliyetlerinin yakından takip edilebileceği Anadolu'da Ortodoksluk Sadası gazetesinde okumak mümkündür. Bu bağlamda, 7 Kanunusani 1923 tarihli sayıda *"Anadolu Türk'tür"* başlıklı bir yazıda: *"Türkler Anadolu'ya Selçuklu hükümetini teşkil edenler ile ve Ertuğrul Gazi ile gelmiş değillerdir. Kable't tarih eski zamanlardan beri Anadolu'da Türk ırkı vardı. Anadolu'nun ilk sakinleri tarihin gösterdiğine göre Turanlılardır"* denilirken Asya'nın içlerinden batıya doğru gerçekleşen büyük göç sırasında Kafkaslar yoluyla Asya'dan Av-

[102] İzzet Ulvi, *"Anadolu'da Hristiyan Türkler"*, **Hâkimiyet-i Milliye**, 18 Kasım 1921.

rupa'ya akın eden Türklerin Macaristan'ı ve Trakya'yı istila ettiklerine dikkat çekilmekte ve: *"İşte ırken, lisanen, adeten Türk, diyaneten Ortodoks olan Türk Ortodoksların Türklüğünde(n) hiçbir kimsenin"* şüphe edemeyeceğin(e) vurgu yapılmaktadır.[103] Yine diğer bir gazetede, İsmail Habib Sevük, *"Dahili Rumlar: ırk ile milliyetin farkı"* başlıklı yazısında Anadolu Rumlarının Türklüğü üzerinde ısrar ettiğini belirttiği Papa Eftim'in ve ayrıca İzzet Ulvi'nin *"Anadolu'da Hıristiyan Türkler"* başlıklı Hâkimiyet-i Milliye'de yer alan yazılarına atıfta bulunarak Anadolu'nun Osmanlı ve hatta Selçuklu öncesinde de Türk olduğuna De Morgan, Ginyi ve Maspero'nun eserlerinden örnekler vererek dikkat çekmektedir. Ginyi'nin *Asya-i Türkiye'de Coğrafya-i İdari* adlı eserinde Bursa ilinin *"en eski ahalisi şimdiki Türkmenlerdir"* denildiğine dikkat çekmekte ve Karamanlıların Türk olduğunu belirtmektedir. Bunu anlamak için Rumların Türkçe konuşmalarına ve zorla Rumca öğrenenlerin dahi bu dili yeterince iyi konuşamadıklarına bakmanın yeterli olacağını vurgulamaktadır. Onların Türk oldukları yalnızca lisanlarından değil fizyonomilerinden, vücut ve simalarının teşkili, adet ve yaşayışları, ruhi seciyelerinden de kolaylıkla anlaşılabilmektedir. Sevük, Anadolu Rumlarının nasıl Hıristiyan olduğu konusunda geçmişe, iç Asya'ya uzanarak Türkler arasında asıl hâkim dinin Şamanizm olduğuna, bunun haricinde zamanla Hıristiyanlık, Musevilik, Müslümanlık gibi farklı dinlerin yayılabildiğine dikkat çekmektedir. Bu konuda Cengiz Han'ın sarayındaki farklı dinin temsilcilerine ve Hülagü Han'ın Bağdat halifesini imhasında bir papazın ve kendi karısının teşvikine dikkat çekerek Hıristiyan Türklerin o zamanlarda Anadolu'ya ve Kafkaslara yerleşip kaldıklarını vurgulamaktadır.

---

103 *"Anadolu Türk'tür"*, **Anadolu'da Ortodoksluk Sadası**, 7 Kanunusani 1923.

Ancak, Sevük Karamanlıların ırken Türk olmalarının Türk milliyeti kategorisine girmeleri için yeterli olmadığı kanısındadır. Çünkü ona göre milliyet için esas olan kriterler; din, dil ve his birliğidir. Din ve dil ayrılırsa yalnız başına ırk milliyet için yeterli değildir. Yani, *"dini dinimden, dili dilimden, hissi hissimden, bu üç şeyde birleşenler Türk milliyetine dahildir."*... Sahilde yaşayan Rumlar arasında yayılan propagandanın hissi hissimden, dili dilimden de denilemesin diye dahili Rumlara da sirayet ettirilmeye çalışıldığını ancak bunda tam başarı sağlanamadığını vurgulamaktadır. *"Tarih ki bize, onlarla kanı kanımdan dedirtiyor, biz yine dili dilimden hissi hissimden düsturuyla bağlanırlarsa dini dinimden diyemesek de zararı yok, kendileriyle güzelce geçiniriz".*[104] Sevük için Karamanlı Türklerle Müslüman Türkler bir ırktan olsalar da bu onların, dinlerinden ötürü, Türk milliyetine tabi olamayacakları anlamına gelmektedir. Ancak Sevük her ne kadar bu şekilde düşünse de, Karamanlı Ortodokslar kendilerinin Yunan değil, Türk olduklarını ve yalnızca dini inançlarının farklı olduğu Müslüman Türklerle aynı ırktan gelip aynı milliyete tabi olduklarına inanmış ve bunun için mücadele etmişlerdir. Bu mücadelelerinde ne dereceye kadar başarılı oldukları ise ancak aşağıda yer verilecek bilgilerden sonra fazla bir yoruma gerek bırakmadan kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

22 Eylül 1922 tarihinde Patrikhanenin resmen açılması ile daha önce alınan karar doğrultusunda, kongrenin görevini sona erdirmesi ve yetkilerini patrikliğe devretmesi gerekirken bu karar Adliye Vekâletinden patriklik seçiminin onaylanması kararı çıkana kadar ertelenmiş ve kongre görevine devam etmiştir.[105] Bu

---

104 **İsmail Habib Sevük'ün Açıksöz'deki Yazıları 1921-1922**, Makaleler – Fıkralar, haz. Mustafa Eski, Atatürk Araşırma Merkezi Yay., Ankara, 1998, ss.194-6.

105 *"Onuncu İctima-i Umumi"*, **Anadolu'da Ortodoksluk Sadası,** 8 Teşrinievvel 1922, s. 2.

arada Patriklik makamına kimin oturacağına karar verildikten sonra bir takım düzenlemelere gidilerek patrikhaneye bağlı görev yapacak Episkoposların tayini konusu ile meşgul olunmuştur. Aslında Anadolu'da, Konya metropolitliği hariç, metropolitliklerin çoğu Milli Mücadele ve öncesinde Fener Patrikhanesi ile işbirliği yaptıkları ve birçoğu zaman içerisinde yerlerini terk ederek İstanbul'a gittikleri ve kongre tarafından da azledildikleri için boş bulunmaktaydı. Konya metropolidinin Kayseri metropolitliği görevini yürütmesi ve daha sonra patrik seçilmesi ile boşalan Konya metropolitliğine Antalya metropolit muavini Episkopos Meletyos getirilirken, Ankara Episkoposliğuna Kayseri Gesi Karyesi'nden rahip Konstantinos seçilmiştir. Gümüşhane metropolitliğine de Karahisar-ı Şarki Metropolit vekili Episkopos Yervasyos tayin olunarak patrikhanenin ruhani kadroları oluşturulmaya başlanmıştır. Episkoposların tayinin sonrasında Patrikhanenin idaresinde önemli bir yere sahip olan Sen Sinod'un oluşturulması ile uğraşılmıştır. Sen Sinod'da bulunması gereken beş metropolitten sadece bir eksik olmasına bağlı olarak, bunun da seçiminin gerçekleştirilmesine karar verilmiş ve Sinod üyelerinin tamamının Anadolu kökenli olan insanlardan oluşturulmasına özen gösterilmiştir.[106] Baş reisi ruhani Prokobios aslen Niğdeli'dir ve diğer üyeler Konya Episkoposu Meletyos Ispartalı, Gümüşhane Episkoposu Yervasyos Gümüşhaneli ve Ankara Episkoposu Konstantinos ise daha önce belirtildiği gibi Kayserili'dir. Oluşturulmaya çalışılan Sen Sinod Meclisi'nin görevlerinin neler olduğuna bakıldığında ise Kayseri Zincidere'de Hazret-i Yahya Manastırı'nda açılması düşünülen Türk Ortodoks Ruhban Mektebi'nin idaresi, diğer Episkoposlukların nasb ve tayini, halk ile ruhban sınıfı arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi, ilgili yerlere vaiz ve rahip tayini, ruhban sınıfının eğitim ve öğretiminin geliş-

---

106 Ergene, **op.cit.,** s. 55.

tirilmesi için gereken kitapların temini, tercümesi ve basımı ve gerekli tüm ihtiyaçların karşılanması gibi sadece dini meselelerden ibaret olduğu görülür. Episkoposların seçimi ve Sen Sinod'un üyelerinin belirlenmesinin ardından meclis-i muhtelit-i daime'nin üyelerinin belirlenmesine yönelinmiş ve bu göreve de daha önce Kilise kongresinde hazır bulunan elli Türk Ortodoks Cemaati murahhasının gizli oylarıyla belirlenen ruhban sınıfı dışından altı kişi ile Sen Sinod tarafından belirlenecek üç Episkopos getirilmiştir.[107]

Açıkça görüldüğü üzere kongrenin 16 Temmuz 1922 tarihinde ilk toplandığı günden itibaren hızlı bir çalışma temposu içerisinde Patrikhanenin kurulması için uğraşan Türk Ortodoksları sonuçta Patrikhanenin resmi açılışı ile patrikhaneye bağlı hizmet edecek birimlerin ve bu birimlerde görev yapacak kişilerin seçim ve tayin işlerini de bu şekilde hallederek tam anlamıyla resmi bir hüviyet kazanmışlardır. Bundan sonra ise Kayseri'de Müstakil Türk Ortodoks Kilisesi Meclis-i Muhtelit Daimi azası ve katib-i Umumisi İstimat Zihni ile Mülga Kilise Kongresi reis vekili Filip imzasıyla yapılan bir açıklama ile: *"...Umum Türk Ortodoksların ser episkoposu rütbetlü Prokobiyos Efendimiz hazretlerinin tahtı riyasetlerinde hamd olsun müstakil Türk Ortodoks Kilisemiz fiilen tesis ve cemaat-i metropolitan ile Meclis-i muhtelit-i daimi dahi evvel suretle teşkil ettiğinden ve binaenaleyh kongremiz maksadına muvafık bulunduğundan fimabad kongremizin mülga olduğunu ve her türlü umur-u ruhaniyeniz için merci-i mahsusunuz bulunan müstakil kilisemize müracaat etmeniz lazım geleceğini arz eyleriz efendim"*[108] denilerek bundan sonra müracaat edilecek merciinin Patrikhane olduğuna dikkat çekilmiştir.

---

107 *"Türk Ortodoksların Müstakil Kilisesi"*, **Anadolu'da Ortodoksluk Sadası**, 17 Kanunuevvel 1922, s.1.

108 *"Umum Türk Ortodoks Cemaatleri Ruesayı Ruhaniyesine"*, **Ibid.**, 17 Kanunuevvel 1922.

Patrikhanenin resmen faaliyete geçmesi Fener Patrikhanesi'ni oldukça rahatsız etmiştir. Aslında Fener Patrikhanesi'nin de benzer bir şekilde Roma Katolik Kilisesi'nden ayrıldığı ve aforoz edilmesine rağmen bağımsız bir patrikhane olarak kurulduğu bilinmekteyken,[109] bu tarihi gerçeği göz ardı ederek bağımsızlığını ilan eden Türk Ortodoks Patrikhanesi'ni tanımadıklarını ilan etmeleri oldukça ilgi çekicidir. Fener Patrikhanesi'nin tavrı ne olursa olsun yeni kurulan patrikhane ve onun yayın organı konumundaki Anadolu'da Ortodoksluk Sadası gazetesi aşağıda yeri geldiğince değinileceği gibi faaliyetlerine ara vermeksizin devam etmişlerdir. Ancak, Patrikhane'nin kuruluşunu takiben Papa Eftim'in Ankara'ya dönüşünün gerçekleştiği günlerde yaşanan siyasi gelişmeler Türk Devleti için olduğu kadar Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi ve Türk Ortodoksları için de yeni bir mücadelenin yaşanmasını gündeme getirecektir.

LOZAN BARIŞ KONFERANSI VE TÜRK- YUNAN AHALİ MÜBADELESİ MESELESİ

1922 yılı sonlarında Kayseri'de toplanan Türk Ortodoks Kilisesi kongresini takiben patrikhanenin kurulması ile Fener'e karşı her ne kadar bir başarı sağlanmışsa da, gerçekte Türk Ortodoksları için bu mücadelenin belki de en önemli safhası bundan sonra başlamıştır denilebilir. Daha açık bir ifadeyle, bu mücadeleleriyle doğru orantılı olarak; o günlerde ülkenin içinde bulunduğu savaş şartları altında diğer birçok gayri müslim nüfusun aksine işgalci güçlerle birlikte hareket etmek yerine yüzyıllardır hiçbir şekilde resmi manada dile getirilmeyen Türk kimliklerini her fırsatta vurgulayan Türk Ortodoks kilisesi mensuplarının Anka-

109 Sofuoğlu, **op.cit.**, s. 149; Ercan, **op.cit.**, ss.422.

ra hükümeti yanında yer alması ve ona destek vermiş olmalarının sonucu ne olmuştur? Kanaatimizce, bu sorunun cevabı aşağıda yer verilen ve konu bütünlüğü açısından değinilmesi gereken Lozan Barış Antlaşması'nın imzasını takiben yaşanan gelişmelerin ele alınarak incelenmesi sonucunda ortaya çıkacaktır.

Anadolu'daki Yunan ordusunun varlığına 26 Ağustos 1922 de gerçekleştirilen Büyük Taarruz ve onu takiben 9 Eylül 1922 tarihinde Türk ordusunun İzmir'e girmesiyle son verildiyse de, bu askeri başarıların siyasi başarılarla da desteklenmesi gerekmekteydi. Dolayısıyla, Türk ordusunun İzmir sonrasında Bursa, Boğazlar bölgesi ve Trakya'yı işgalden kurtarmak için harekete geçmeye hazırlandığı bir sırada müttefiklerin İstanbul'daki temsilcileri İngiltere'nin ısrarları sonucunda 18-21 Eylül 1922 tarihlerinde Ankara'ya gönderdikleri notalarda kabul edilmesi güç teklifler sunmaları üzerine yeni bir çatışma tehlikesiyle karşı karşıya kalınmıştır. Ancak, İngiltere'nin bu tekliflerine Fransa ve İtalya'dan destek gelmediği gibi, kendisine bağlı dominyonlardan da sadece Avustralya ve Yeni Zelanda'dan yardım gelmiştir. Diğer taraftan bir ölçüde, Türk milli kuvvetlerinin başta İngiltere olmak üzere müttefik güçleri tahrik etmek istememesine bağlı olarak yeni bir savaş tehlikesi önlenebilmiştir. Aslında, yeni bir çatışma ile bir şey elde edemeyeceklerinin bilincinde olan müttefik güçler 23 Eylül günü askeri çatışmaların durdurulması ve İzmir veya Mudanya'da bir mütareke yapılması konusunda teklifte bulunmuşlardır. Müttefiklerin bu tekliflerini Ankara; İstanbul'un boşaltılması, Trakya'nın Edirne dahil Meriç nehrinin batısına kadar olan yerlerinin Türkiye'ye iade edilmesi şartıyla kabul edebileceğini belirtmiştir.[110] Türkiye'nin şartlarının kabul edilmesiyle 3-11 Ekim 1922 tarihleri arasında Mudan-

---

[110] Gönlübol, **op.cit.,** ss. 39-40; Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa,** İstanbul, 1943, ss.5-7.

ya'da gerçekleşen görüşmeler sonucunda İngiliz diplomasisi için önemli bir yenilgi olarak tarihe geçen mütareke antlaşması imzalanmıştır. Mütareke antlaşmasının imzalanmasının ardından İngiltere'de Yunan dostluğu ile tanınan başbakan Lloyd George istifa etmek zorunda kalmıştır.[111] İngiltere'de hükümet değişikliğine sebep olan bu yenilginin ardından diplomasi alanında gerçekleştirilmesi gereken barış görüşmelerinin ise Lozan'da yapılmasına karar verilmiştir.

Konferansın yapılacağı yerin belirlenmesinin ardından müttefik devletlerin Türkiye'yi temsilen Ankara hükümetinin yanında İstanbul hükümetini de davet etmesi Ankara hükümeti tarafından şiddetle reddedilirken ülkede Osmanlı padişahının statüsü tartışılmaya başlanmış ve bu tartışmalar sonucunda 1 Kasım 1922 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi, Osmanlı saltanatına resmen son vermiştir. Saltanatın kaldırılmasıyla Türkiye'yi temsil eden gücün yalnızca Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğu gerçeği vurgulanmaya çalışılırken, hilafet birçok yetkilerinden yoksun olarak Osmanlı Hanedanında bırakılmıştır.[112] Saltanatın ilgasını takiben İstanbul hükümeti istifa etmiş ve son Osmanlı Padişahı Vahideddin, 17 Kasım 1922 tarihinde ülkeyi terk etmiştir. Bu olay üzerine Osmanlı Hanedanından Abdulmecit Efendi, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından halife ilan edilerek bu makamın bir süre daha devam etmesine karar verilmiştir.[113] Ülke içerisinde yaşanan bu önemli siyasi karar ve uygulamalardan sonra Ankara hükümetinin ülke yönetiminde ve dolayısıyla da temsilinde tek güç olarak varlığı tescil edildikten kısa bir süre sonra 21 Kasım 1922 tarihinde bir tarafta Türkiye, diğer tarafta İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanis-

---

111 Gönlübol, **op.cit.,** s. 40.

112 **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabit Ceridesi,** devre:1, c.24, s.269-314; Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk,** Ankara, 2006, s.468.

113 **Ibid.,** s. 41.

tan, Romanya ve Yugoslavya'nın yer alacağı barış görüşmeleri Lozan'da başlamıştır.

Konferans 4 Şubat 1923 tarihinde kesintiye uğramış ve bu kesintinin ardından görüşmeler ancak 23 Nisan 1923 tarihinde tekrar başlamıştır. Konferansta yapılan tüm toplantılarda Türkiye'yi kendilerine karşı yenilmiş ve hatta Yunanistan'ı galip gelmiş devlet olarak kabul eden ve tüm teklif ve değerlendirmelerini bu düşünceye göre düzenleyen müttefik devletler, kendisinin diğer devletlerle eşit statüde bağımsız bir ülke olarak tanınması ve barış antlaşmasının milletlerarası hukuk kurallarına uygun bir biçimde yapılması gerektiğini savunan Türk tarafının isteklerini kolay kolay kabul etmemişlerdir. Ancak, bu durum karşısında Türk delegasyonu hiçbir şekilde geri adım atmamış ve tüm konferans boyunca gerek iktisadi, gerek mali gerekse hukuki konularda Türkiye'nin egemen ve bağımsız bir devlet olarak kabul görmesi ilkesinden vazgeçmemiştir. Diğer taraftan, Birinci Dünya Savaşı'ndan en güçlü devlet olarak çıkan İngiltere, özellikle Musul ve Boğazlar'ın statüsü üzerinde dururken, Fransa kapitülasyonlar, imtiyazlar ve Osmanlı borçları, İtalya ise yine kapitülasyonlar, adalar ve kabotaj meseleleri üzerinde durmuştur. Ancak, bu konular üzerinde gerçekleşen uzun ve çetin tartışmalar sonucunda 24 Temmuz 1923 tarihinde barış antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Misak-ı Milli hedefine hemen hemen ulaşılmış, Boğazlar konusunda tam kontrol hakkı sağlanamamışsa da, Türk egemenliği ve bağımsızlığı üzerindeki tahditlerin birçoğu kaldırılmıştır.[114] Diğer taraftan ise, İngiltere ile Musul konusu üzerinde gerçekleştirilen görüşmelerden her

---

[114] **Ibid.**, ss .46-50; ayrıca Lozan Barış Artlaşması hakkında daha detaylı bilgi için bkz.: **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler,** çev. Seha Meray, VIII cilt, Ankara,1969-1973; İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları(1920-1945),** c.I, Ankara, 1983, ss .67-244; Karacan, **op.cit.**

hangi bir sonuç alınamadığından konunun çözümü Lozan sonrasına bırakılmıştır. Hatay (İskenderun Sancağı) ise Ankara Antlaşması bağlamında değerlendirilirken, Lozan sonrası takip edilen siyaset çerçevesinde 1939 yılında Türkiye'nin lehine çözümlenmiştir. Yine Fransa ile Osmanlı borçları konusunda da bir sonuca varılamamış ve bu mesele de iki ülke arasında çözümlenmek üzere sonraki bir tarihe bırakılmıştır. Bu şekilde Lozan'da Boğazlar, Musul, Hatay ve Borçlar Meselesi gibi tam çözüme ulaştırılamayan bir başka mesele daha bulunmaktadır. Konumuzu oluşturan Türk Ortodoksları ve Patrikhanesini de yakından ilgilendiren bu mesele Yunanistan ile Türkiye arasında gerçekleştirilmesine karar verilen Türk-Yunan Ahali Mübadelesi meselesi'dir.

Türk-Yunan Ahali Mübadelesi meselesi yukarıda değinildiği gibi, Lozan Barış Konferansı sırasında İngiltere ve Fransa ile yaşanan anlaşmazlıklar dışında Türkiye sınırları dahilinde bulunan Ortodoks nüfus ile Yunanistan'da yaşamakta bulunan Müslüman nüfusun karşılıklı değişimini ifade etmektedir. Konunun Lozan'da tartışılması ve ilgili iki ülke arasında bu tür bir nüfus değişiminin yapılması kararının alınıp uygulamaya konmasına geçmeden önce bu konunun konferans öncesi boyutu hakkında, başka bir ifadeyle neden ve nasıl gündeme geldiği konusunda bazı noktalara temas etmek yerinde olacaktır.

Tarihsel süreçte, Balkanlar'daki milletleşme çabaları sonucunda birçok milli devletin kurulduğu bilinen bir gerçektir.[115] Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak bağımsız birer devlet haline gelen bu ülkelerde yaşayan Müslüman nüfus üzerinde zamanla bir baskı oluşmaya başlamış ve bu da kitlesel göç hareketlerinde itici bir güç teşkil etmiştir. Balkanlar'da oluşan ve

---

115 Barbara Jelavich, **Balkan Tarihi, 18. ve 19. Yüzyıllar**, 2.c., İstanbul, 2006; Sacit Kutlu, **Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti**, İstanbul, 2007.

etnik ve din kimliğine dayalı milliyetçilik kavramı zaman içerisinde farklı etnik ve dini gruplara hoşgörüyle yaklaşma siyasetine meydan vermemiştir. Gelişimleri egemen Türk-Müslüman nüfusa karşı düşmanlık üzerine kurulu olan bu milli devletler Türklerin bölgedeki gücünü yok etmek amacıyla bölge Müslümanlarını göçe zorlamışlardır. Başka bir ifadeyle, ulusal egemenliklerini sağlam bir temele oturtmak için nüfusun homojen bir yapıya kavuşmasını prensip olarak benimsemişlerdir. Bu durum da, eski Osmanlı topraklarında bir Türk-Müslüman göçünü gündeme getirmiştir.[116] İşte Balkanlar'da yaşanan bu sürece benzer bir süreç Türkiye ile Yunanistan arasındaki savaşın bitiminde de meydana çıkmıştır. Ancak, her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki, bu tür bir nüfus göçü ya da nüfus değişiminin geçmişi 1913-1914 yıllarına kadar uzanmaktadır. Yine Balkanlar'da meydana gelen Balkan Savaşları sırasında Osmanlı İmparatorluğu-Bulgaristan (1913) ve Osmanlı İmparatorluğu-Yunanistan (1914) arasında gündeme gelen isteğe bağlı ve belirli bölgelerdeki belirli sayıda insanı kapsayacak olan bu nüfus değişimi projeleri - Bulgaristan ile yapılan antlaşma esas alındığında; savaş dönemi boyunca Bulgar ve Müslüman nüfusun zaten çoğunluğunun yer değiştirmiş olması dışında, yine hem Bulgaristan hem de Yunanistan ile yapılan antlaşmalar açısından- Türkiye'nin önce Balkan Savaşı'na daha sonra ise Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle yürürlüğe konmamıştır.[117] Osmanlı İmparatorluğu ile bu iki ülke arasında uygulamaya konulamayan nüfus değişimleri dışında

[116] Kemal Arı, **Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç, (1923-1925)**, İstanbul, 1995, ss.15-6; Balkanlardan Osmanlı Devleti'ne yapılan göçlerle ilgili olarak bkz. H. Yıldırım Ağanoğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Tarihi: Göç**, İstanbul, 2001.

[117] 1913-1914 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan ve Bulgaristan arasında gerçekleştirilmesi planlanan nüfus mübadeleleri hakkında bkz.; Dimitri Pentzopoulos, **Balkan Exchange of Minorities and Impact upon Grecee**, Paris, 1962, ss. 54-55.

yine Bulgaristan ve Yunanistan devletleri arasında da bu tür bir değişiminin yapılması için 1919 yılı Kasım ayında bir antlaşma imzalanmış ve Osmanlı ile imzalanan antlaşmalardan farklı olarak uygulamaya konmuş olan bu antlaşma gereği 30.000 Yunanlının Bulgaristan'ı terk etmesi karşısında 53.000 Bulgar da Yunanistan topraklarını terk etmiştir.[118] Daha Balkan Savaşları zamanında homojen bir nüfus yapısı sağlayabilmek amacıyla yapılması planlanan bu nüfus değişimlerinin ardından 1923 yılında Lozan'da Türk-Yunan nüfus mübadelesi gündeme gelecek ve bu mübadele ilk zorunlu göç olması özelliğiyle dünya siyasi tarihinde ayrı bir yere sahip olacaktır.

Bu tür bir nüfus değişiminin Lozan'da görüşülmeye başlanmasından çok önce 3-4 Şubat 1919'da Venizelos Batı Anadolu'yu da Yunanistan'a katan bir harita çizerek, bu bölgedeki Türk nüfusu Anadolu'daki Rumlarla değiştirme görüşünü savunmaktaydı. Venizelos'un bu fikri haricinde yine savaş döneminde Liman von Sanders'in isteğiyle Trakya ve Anadolu'dan toplanıp iç kesimlere gönderilen Rumları İstanbul'a müttefik askerlerinin çıkmasıyla tekrar yerlerine yerleştirmek için Yunan hükümeti mali kaynak sağlayıp komisyon kurma girişiminde bulunmuştur. Ayrıca, Venizelos'un fikirlerinin Wilson prensiplerine aykırı olmadığını ispat için bölgenin Rum çoğunluğundan oluştuğunu göstermek maksadıyla bir Amerikan heyeti dahi oluşturulmuştur. Heyet bölgedeki Rum nüfusunu %32 olarak belirlediyse de, Ege'de İtalyanları görmek istemeyen İngiltere, Fransa ve Amerika'yı da yanına çekmeyi başarmış ve bunu Yunanlıların İzmir'e çıkması takip etmiştir.[119] Ancak, yukarıda da değinildiği gibi Yunanlıların Anadolu'daki ilerleyişleri büyük bir başarısızlıkla sonuçlanmış ve Türk ordusunun ileri harekâ-

---

118 **Ibid.,** s. 60.

119 Seçil Akgün, *"Birkaç Amerikan Kaynağından Türk- Yunan Mübadelesi Sorunu"*, **III. Askeri Tarih Semineri,** 1986, Ankara, ss. 244.

tıyla geri çekilmek zorunda kalmışlardır. İşte bu çekiliş esnasında özellikle de Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında Yunanlılardan geri alınan yerlerde yaşayan Rumlar da Anadolu topraklarını terk etmeye başlamıştır. Anadolu'da Yunan ilerleyişini destekleyen Rumların bu kaçışından yabancı basın organları *"yöre Müslümanlarının ve Türk ordularının zulmünden kaçış"* olarak bahsederken, Pontus Rumları olarak anılan Karadeniz Bölgesi'ndeki Rumlar dahil yaklaşık 35.000 kişinin Yunan ordusuna katılıp Türkleri içten vurmaya yönelik faaliyetlerine hiçbir şekilde değinilmemekteydi.[120]

Bu arada 1922 yılı Şubat ayında Avrupa'daki diplomatik gelişmeleri takip edebilmek amacıyla Ankara hükümetinin Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, Avrupa'ya gitmiştir. Seyahat dönüşünde de İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon ile yaptığı görüşme hakkında TBMM'nde milletvekillerine açıklamada bulunan Yusuf Kemal Bey, Avrupa'nın Türkiye aleyhine kullanabileceği en büyük silahın azınlıklar olduğunu belirttikten sonra Lord Curzon'a, Rum azınlıklar için mübadele esasını teklif ettiğini, geçmişte Yunanlılarla Bulgarların benzer bir anlaşma yaptığını, yine Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında da bir anlaşmanın yapıldığını hatırlattığını belirtmiştir. Lord Curzon'un kendisine verdiği cevapta böyle bir uygulamanın zor olacağını belirtmesi karşısında Yusuf Kemal Bey: *"Fakat evvelemirde İzmir civarında bulunan Rumlarla yapalım diğer aksamı memalikte kalacak Hıristiyanlar ise, biz açık söylüyorum, İtilaf devletlerinin yekdiğeriyle veyahut muhasımlarıyla kabul edilmiş olan esasları (azınlıkların korunması) biz de kabul ederiz."*[121] demiştir. Türk Hariciye Vekili'nin

---

[120] **Ibid.**, ss. 245.

[121] Ayhan Aktar, *"Türk Yunan Nüfus Mübadelesinin İlk Yılı Eylül 1922-Eylül 1923"*, **Yeniden Kurulan Yaşamlar, 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, der. Müfide Pekin, İstanbul, 2005, ss.42-43; **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları**, c.III, (6 Mart 1922-27 Mart 1923), ss.175-178.

Lord Curzon ile yaptığı görüşmede geçmişe atıf yaparak o gün içinde mübadele olabileceğinin belirtilmesinin dışında yine Ankara hükümeti Dahiliye Vekili Fethi Bey'in temaslarda bulunmak üzere gittiği Londra'dan 6 Eylül 1922'de gönderdiği telgrafta İngiliz Hariciyesi'nin ateşkes istediğini belirtirken, Trakya'nın alınması, azınlıkların değiştirilmesi, savaş tazminatı ve tamirat bedeli istenmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.[122] Fethi Bey, General Pellé ile yaptığı görüşmede de aynı noktaya dikkat çekerek Batı Anadolu'da yaşanan Rum mezalimi sonrası azınlıklarla bir arada yaşamanın mümkün olmadığını da belirtmiştir.

Ankara hükümetinin Hariciye ve Dahiliye vekillerinin bu beyanları dışında yine Ankara hükümetinin İstanbul'da bulunan temsilcisi Hamid Bey ile görüşen Amiral Bristol'e göre de Türk tarafı Anadolu'daki Rum ve Ermenilerin çıkarılmasından yanadır. Tüm bu bilgiler bir tarafa bırakılarak Lozan'a gidecek Türk heyetine TBMM tarafından verilen 14 maddelik talimatın 9. maddesine göre de azınlıklar için "esas mübadeledir".[123]

Bu şekilde, Balkan Savaşı sonrası Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında İzmir bölgesi Rumları ile Makedonya bölgesi Müslümanlarının değişimi üzerinde anlaşmaya varılması ancak Birinci Dünya Savaşı nedeniyle uygulamaya konulamaması gerçeği kadar, Venizelos'un gerek aynı dönem için gerekse daha sonra 1919 yılında Batı Anadolu'yu Yunanistan'a katan bir haritaya dayanarak burada yaşayan Türklerle Anadolu'da yaşayan Rumları değiştirme görüşünü savunması,[124] buna paralel olarak

---

122 **Fethi Okyar'ın Anıları, Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye**, yay.haz. Osman Okyar, Mehmet Seyidanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1997, s.28; Aktar, **op.cit.**, s.46.

123 Aktar, **op.cit.**, s.46-48; Bilal Şimşir, **Lozan Telgrafları (1922-1923)**, c.I, TTK, Ankara, 1990, s.XVI.

124 Birinci Dünya Savaşı öncesi yapılması planlanan Osmanlı-Yunanistan arasındaki bu mübadeleyi öneren kişinin Venizelos olduğuna dair bkz. Richard Clogg, **Modern Yunanistan Tarihi**, İstanbul, 1997, s.126.

Ankara hükümetinin de mübadele fikrine dayalı bir anlaşma planı olması zaten fiili anlamda varolan göç hareketine hukukî anlamda bir çözümün adımları olmuştur denilebilir.

Diğer taraftan, yukarıda belirtildiği gibi 1922 sonbaharında Yunanistan siyasi alanda ciddi sorunlarla mücadele ederken,[125] fiili olarak devam eden göç ile ülkede biriken Rum göçmenler de ayrı bir problem yaratmaya başlamıştır. 1922 Ekim'inde Mudanya Ateşkes Antlaşması'yla Doğu Trakya ve İstanbul'dan çok sayıda Rum, Yunanistan'a göç etmişlerdir.[126] Türklerin İstanbul'u işgalden kurtarmalarından önceki günlerde de 50.000 Rum şehri terk etmiştir. Buna karşılık 100.000 Rum şehirde kalmıştır. 9 Eylül'ü izleyen günlerde İngiliz ve Amerikan bayrakları çekilmiş Yunan gemileri ile 8 Ekim'e kadar 300.000, Edirne'den de 60.000 Rum ayrılmak durumunda kalmıştır. Türkiye'den gelen göçmenlerin ülke içinde yarattığı sıkıntıya bir de Bulgaristan ve ihtilal sonrası Rusya'dan gelen yaklaşık 1.200.000 Rum göçmen de eklenince bu göç dalgasının Yunanistan için yarattığı sorun daha da artmış ve hükümet bu sorunun altından tek başına kalkamayacağını düşünerek Milletler Cemiyeti'ne müracaat etmiştir. Bu arada Birinci Dünya Savaşı sonrası öncelikle yakın doğuda yaşadıkları toprakları terk eden göçmenlere yardım maksadıyla Milletler Cemiyeti tarafından oluşturulan komisyonun başkanlığını yürütmekte bulunan Norveçli araştırmacı ve devlet adamı Dr. Fridtjof Nansen'in yardımcısı ve İstanbul sorumlusu Albay Procter 16 Eylül 1922 tarihinde Cemiyet'e İzmir'in, Türkler tarafından tekrar ele geçirilmesini takiben Anadolu topraklarında yaşanan göç olayında Rum göçmenlere yardım etmek için izin istemiş ve bu konuda gereken izin ve talimat iki gün içerisinde temin edilmiştir. Yine bu izin ve talimat çerçevesinde,

125 1922 yılında Yunanistan'da yaşanan gelişmeler için bkz: Murat Hatipoğlu, **Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954, Ankara, 1997,** ss. 32-39.

126 Akgün, **op.cit.,** s. 246.

komisyon başkanı Dr. Fridtjof Nansen konu ile ilgili olarak ilgili iki ülke arasında arabuluculuk yapmakla görevlendirilmiştir.[127]

Bu görevlendirme üzerine Dr. Nansen, Anadolu'dan Makedonya'ya göç etmiş olan Rumların, Türklerin baskı yaptığını ileri sürdükleri bir sırada, 27 Eylül'de Mustafa Kemal ile yazıştıktan sonra, 12 Ekim'de İstanbul'da Ankara temsilcisi Hamid Bey ve daha sonra Yunanistan Başbakanı Venizelos ile görüşmüştür. 13 Ekim tarihinde Nansen ile bağlantı kuran Venizelos, Ankara hükümetinin Türk topraklarında Rum nüfusun kalmasına razı olmayacağını ve buna bağlı olarak da zorunlu mübadele yapılabileceğini bildirmiştir. 15 Ekim 1922 tarihinde ise İstanbul'da bulunan Fransa, İngiltere, İtalya ve Japonya Yüksek Komiserleri Dr. Nansen'i nüfus mübadelesi için bir antlaşmaya varılabilmesi için gerekenlerin yapılması amacıyla İstanbul'a davet etmişlerdir. Gerçekleştirilen bu görüşmeler sonrasında ise Nansen, üç öneri ileri sürmüştür: 1-Her iki ülkede yaşamakta olan Türk ve Rum nüfusun mübadelesi, 2- Gerçekleştirilecek bu mübadelede İstanbul Rumlarının değişim dışı tutulması, 3- Değişimin isteğe bağlı ve barış koşullarının belirlenmesini beklemeden hemen yapılması. Bu teklif karşısında Türk tarafı her ne kadar mübadeleye olumlu bakmışsa da, Mustafa Kemal Paşa Dr. Nansen'e prensipte bu tür bir değişimin kabul edilebileceğini, ancak bu konunun Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nde tartışılması gerektiğini ileri sürmüştür. Sonuçta, Hükümet İstanbul Rumlarının mübadeleye tabi tutulması ve Batı Trakya Türklerinin azınlık olmadıkları için mübadele dışı bırakılmaları gerektiği fikrini ileri sürmüştür.[128] Yukarıda da belirtildiği gibi, 1913 yılından itibaren iki ülke arasında yapılması gündeme gelen mübadele 1922 yılında ciddi bir şekilde tartışılmaya başlanmış

---

127 **Ibid.**, s. 247; Pentzopoulos, **op.cit.**, s. 62.

128 Akgün, **op.cit.**, s. 248-9; Pentzopoulos,**op.cit.**, s. 63.

ve her iki taraf da, detaylarda farklı düşüncelere sahip olsalar da, şu ya da bu şekilde bu tür bir değişime hazır bulunmuşlardır. Her iki ülkenin Lozan öncesi sahip olduğu fikirler genel bir çerçevede burada belirtilecek olursa; Yunan askerlerinin Anadolu'dan ve Trakya'dan çekilmesi sırasında yaklaşık olarak 1.000 000'a yakın Rum Yunanistan'a göç etmiş ise de, müttefik güçlerin denetimindeki İstanbul'da önemli miktarda bir Rum nüfus bulunmaktaydı. Dolayısıyla, geçmişten bu yana sürekli bir problem olarak gündeme gelen dış müdahaleleri önlemek ve homojen bir nüfus yapısı elde edebilmek amacıyla Türk heyeti mübadelenin sınırlarını mümkün olduğunca geniş tutmaya çalışmaktayken, yukarıda belirtildiği gibi büyük bir nüfus göçüyle karşı karşıya kalan Yunanistan ağır ekonomik ve toplumsal sorunlarla karşı karşıya kalmıştı. Bunun yanında, İstanbul Yunanistan için vazgeçilmez bir değere sahip olduğundan şehri tamamen terk etmemek gerekmekteydi.[129] İşte, Lozan Barış Konferansında her iki ülkenin temsil ettiği görüşler genel hatlarıyla bu çerçevede olacaktır.

20 Kasım 1922 tarihinde başlayan Barış Konferansının 1 Aralık 1922 tarihli oturumunda savaş esirlerinin mübadelesi üzerinde tartışılırken Lord Curzon'un, Milletler Cemiyeti'nin Yakın Doğu göçmen sorunu ile ilgili kişisi olan Dr. Nansen'i mübadele hakkındaki görüşlerini açıklamak üzere davet etmesi ile konu gündeme gelmiştir.

Dr. Nansen, göçmenlerin içinde bulundukları zor duruma atıfta bulunarak yakın doğunun ekonomik durumunun çok kötü olduğuna ve o güne kadar zaten bir milyona yakın insanın sahip olduğu işleri bırakarak göç etmiş olduğuna, bunun da gerek Türkiye, gerekse Yunanistan ekonomileri için büyük so-

---

[129] **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Kadar Olgular, Belgeler, Yorumlar,** ed. Baskın Oran, c.I, İstanbul, 2001, s.329-330.

runlar yaratabileceğine dikkat çekmiştir. Her iki ülkenin tarıma dayalı ekonomilerini göz önünde tutarak en azından bir yıl sonra ekime geçilebilmesi amacıyla bir an önce bir anlaşmaya varılması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca gerçekleşen temaslar sonucunda her iki ülkenin de bir mübadele antlaşmasını kabul etmekte olduklarını da beyan eden Dr. Nansen'in ardından Türkiye'nin konu ile ilgili düşüncelerini dile getiren İsmet İnönü, Dr. Nansen aracılığıyla konunun müttefik devletler tarafından tartışmaya açılmasını şaşkınlıkla karşılamakla birlikte, bu tür bir değişimde İzmir ve İstanbul'u da içine almak üzere, Türkiye'nin bütün Rum nüfusunu kapsaması gerektiğinin altını çizmiştir. Yunanistan temsilcisi Venizelos ise, sorunun çözümü için bir alt komisyon kurulmasını teklif ile İstanbullu Rumların şehirden ayrılmasının eşi görülmemiş siyasal, ekonomik ve sosyal bir yıkım anlamına geleceğini,[130] bunun dışında özellikle gönüllü bir mübadele için hazır olunduğunu vurgulamıştır. Aslında Yunanistan'ın mübadele konusunda İstanbul Rumlarının muaf tutulması ve gönüllü bir uygulamadan yana tavır sergilemesindeki en önemli etkenler arasında yukarıda da değinildiği gibi, yeni bir göç dalgasının ülke içinde yaratacağı ekonomik ve sosyal sorunlar yanında yıllardan beri Megali İdea fikri ile beslenmiş bulunan Yunan kamuoyunda İstanbul Rumlarının da mübadeleye tabi tutulmasının artık bu hayalin kesin sonu olarak algılanacağı düşüncesi vardı. Bundan daha da önemlisi İstanbul'daki Rum nüfusun şehirden tamamen ayrılması sonucu cemaatsiz kalacak olan Patrikhanenin de taşınmak durumunda kalacağı ve bunun da Yunan Milli Kilisesi ile yeni sorunların yaşanması anlamına geleceği gerçekleri yer almaktaydı. Bu şekilde gerçekleştirilmesi düşünülen mübadele üzerinde ilk resmi

---

130 Meray, **op.cit.**, c.I, takımI, kitap I, ss.115-123; Dr. Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, c. 3, İstanbul, 1968, s. 1040-4.

görüşmeler yapılırken bu mübadeleye tabi olacak kişi sayısı hakkında Türk yetkilileri ellerinde yeterli bir veri bulunmadığını belirtince, Lord Curzon isteğe bağlı değişimin sorunu uzun bir sürece yayabileceği endişesini taşımakla birlikte, Venizelos'la aynı görüş doğrultusunda İstanbul ekonomisi için büyük önem taşıyan Rumların yerlerinde kalmasının Türkiye açısında da son derece önemli olduğunu belirterek elinde bulunan Amerikan kaynaklarına dayanarak mübadeleye tabi olacak kişi sayısı konusunda şöyle bir istatistiki bilgi sunmuştur: 1914 yılında 1.600.000 Osmanlı uyruğu Rum bulunmaktaydı. 1914-18 savaş dönemi boyunca 300.000-400 000 arasında Rum ölmüş veya göç etmişti. 1919-22 arası ise 200.000 ölüm veya göç olmuş, bunu 1922 Eylül-Ekim aylarındaki 500.000 Rum'un İzmir vilayetinden ayrılması takip etmiştir. Sonuçta ise mübadeleye tabi olması gereken Rum sayısı sadece 500.000-600.000 civarındaydı.[131] İstanbul'da yaşayan Rumların sayısı konusunda da bir istatistik sunan Curzon, 1914 yılında şehirde 300.000 kadar Rum'un yaşadığını Mudanya mütarekesini takiben sadece Ekim ayı içinde yaklaşık 15.000 kişinin şehirden ayrıldığını belirtirken, bunun dışında bir ay öncesine kadar Doğu Trakya'da Türk yetkililerin belirttiği gibi, 320.000 Rum'un bulunduğuna ve kıyılardan Anadolu'nun iç kesimlerine sürülen Rum sayısının ise 120.000 olduğuna dikkat çekmiştir.

Anadolu'daki Rum nüfus ile ilgili veriler yanında Yunanistan topraklarında yaşamakta olan Müslümanların sayısı hakkında da bilgi veren Curzon, Batı Trakya Türk nüfusunun 124.000, eski Yunanistan'da 4.000, yeni Yunanistan'da Girit'i ve adaları içine almak, fakat doğu ve batı Trakya'yı dışarıda bırakmak şartıyla 360.000 Müslüman olmak üzere toplam 450.000-480.000 kadar Müslüman'ın bulunduğunu belirtmiştir. Ameri-

[131] Meray, **op.cit.**, s.123; Akgün, **op.cit.** , s. 252.

kan belgelerine dayanarak Mübadeleye tabi tutulacak kişi sayısı hakkında Curzon bilgi verdikten sonra komisyon: *"Şavaş tutsakları ile rehinelerin geri verilmesini içine almak üzere Yunanistan ile Türkiye arasında nüfus mübadelesi sorununun, Konferansa çağrılan üç büyük devletle Türkiye ve Yunanistan devletlerinin birer temsilcilerinden kurulu ve bir İtalyan temsilcinin başkanlığını yapacağı bir alt komisyonun incelemesine havale edilmesine ve alt komisyonun bu soruna ilişkin olarak Dr. Nansen'i dinlemesine ve yararlı göreceği tanıklıkları toplamasına karar"* vermiştir.[132] Bu karar doğrultusunda 2 Aralık 1922 tarihinde İtalyan temsilci Montagna başkanlığında alt komisyon toplanmıştır.

Düzenlenen alt komisyon toplantısında uzun süren tartışmaları takiben *sivil tutukluların geri verilmesi ve savaş tutsaklarının mübadelesine ilişkin Türk-Yunan antlaşması* imzalanmış, bunu takiben nüfus mübadelesi konusunda oldukça çetin tartışmalar yaşanmıştır. Üzerinde anlaşılamayan üç temel sorun bulunmaktaydı. Bunlardan ilki mübadelenin zorunlu mu yoksa gönüllü mü olacağı, ikincisi kimleri kapsayıp kimleri kapsamayacağı ve üçüncüsü de İstanbul şehrinin sınırlarının tespit edilerek şehirde yaşan Rumların durumunun ne olacağı konusu idi. İsmet Paşa belirlenen esas prensiplerden hareketle, Batı Trakya'nın dahil edilmeden İstanbul Rumlarını ve bunun yanında Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'ni de kapsayan bir değişimin yapılması gerektiği fikrini ileri sürmüştür. Yunanistan ise bunu kabul etmemekte ve müttefiklerin de desteğiyle, İstanbul Rumlarının mübadele dışı tutulmasında ısrar etmekteydi. Uzun süren tartışmalardan sonra ise Türk heyeti aşağıda belirtilen şartlar karşılığında İstanbul Rumlarının mübadele dışı tutulmasını kabul ettiğini belirtmiştir.

---

132 Meray ,**op.cit.**, s. 126; Arı, **op.cit.**, s.17.

1- Türk uyruğu olmayan bütün Rumlar ile İstanbul doğumlu olmayan Türk uyruğu Rumların İstanbul'dan çıkarılması, 2- Son üç yıl içinde Türkiye'ye karşı düşmanca davranışlar içinde bulunan Rum derneklerinin ve birliklerinin İstanbul'dan çıkarılması, 3- İstanbul Rumlarına tanınan ayrıcalıktan yalnızca Beyoğlu, İstanbul ve Üsküdar Rumlarının yararlanması, 4- Evrensel Patrikliğin bütün kurulları ve organlarıyla İstanbul'dan uzaklaştırılması.

Türkiye'nin ileri sürmüş olduğu bu koşullardan ikincisini Yunanistan kabul ederken, Türkiye patrikhane ile ilgili madde dışındakilerden vazgeçmiştir. Patrikhane konusunda anlaşmaya varılamamışken, İstanbul'un il sınırları konusunda yaşanan tartışmada Türkiye bu sınırı mümkün olduğunca dar tutarak Erenköy'le sınırlandırmaya çalışmaktaydı. Yunanistan ise bunun tam tersine il sınırını mümkün olduğunca geniş tutarak İzmit'e kadar genişletmekteydi. Sonuçta, 1912 Belediye kanunu ile çizilen sınırın esas alınmasına karar verilmiştir. Alınan bu kararlardan sonra sorunun aciliyeti göz önüne alınarak barış antlaşmasının imzalanması beklenmeden 30 Ocak 1923 tarihinde 19 maddelik *Türk ve Yunan Ahali Mübadelesine ilişkin Sözleşme ve Protokol* imzalanmış ve yasal olarak yürürlüğe girmiştir.[133] Türkiye topraklarında yaşayan *Rum Ortodoks dininden olan Türk uyruklar* ile *Yunanistan topraklarında yaşayan Müslüman dininden Yunan uyruklularım* karşılıklı olarak mübadeleye tabi tutulması konusunda her iki ülke arasında varılan bu sözleşmenin maddelerine geçmeden önce alt komisyonda üzerinde çok tartışılmış olan patrikhane konusunun nasıl gündeme geldiğine de değinmek gerekmektedir.

---

[133] Oran, **op.cit.**, s. 332; Meray, **op.cit.**, s. 331; Arı, **op.cit.**, s.17; Rıza Nur, **op.cit.**, s. 1077.

Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi Meselesi

Lozan sonrası iki ülke ilişkilerini etkileyen sorunlardan birisini oluşturan Patrikhanenin yüzyıllar boyunca Osmanlı idaresinden gördüğü hoşgörü ve sahip olduğu haklar sayesinde varlığını koruyabildiği ancak, 19.yy. sonrasında Osmanlı idaresine karşı düşmanca tavırlar sergilemeye başlayarak siyasi faaliyetlerde bulunduğu ve bunu takiben Milli Mücadele döneminde de takındığı bu tavır ve siyasi faaliyetlerine devam ederek Yunanistan ile işbirliği içinde yerli Rumların örgütlenmesinde merkezi bir konuma sahip olduğu bilinen gerçeklerdir. İşte bu gerçekler karşısında yıllardır birçok entrikanın merkezi olmuş olan Patrikhanenin Türkiye sınırları dışına çıkarılması gerektiği fikri Türk delegesi Rıza Nur'un yapmış olduğu yazılı bir bildirimde dile getirilmiştir. Dr. Rıza Nur bu bildirimde; Osmanlı devleti zamanında azınlıklara tanınan ayrıcalıkların artık geçerliliğini kaybetmiş olduğuna dikkat çekerek, artık azınlıkların hayır, eğitim ve yardım kurumlarıyla devlet arasındaki ilişkilerin doğrudan yürütüleceğini, dini kurumların başında bulunan kişilerin sadece dini işlerle uğraşmalarının gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca, her zaman siyasi bir organ olmuş olan Patrikliğin her türlü siyasal ayrıcalığının ve kendine bağlı kurumların ortadan kalkmasıyla varlık nedenini yitirdiğine dikkat çekmiştir.[134]

Türkiye'nin Patrikhaneye karşı almış olduğu bu karar ile ilgili olarak Dimitri Pentzopoulos, gerçekte Türkiye'nin ne patrikhaneyi ne de İstanbul'daki Rum azınlığın daha fazla sınırları içerisinde kalmasını istemediğini, bu fikrinde de Bizans'ın imparatorluk başkentliğini yapmış olan İstanbul üzerindeki Yunan arzularının ve Megali İdea fikrinin tamamen ortadan kaldırıl-

134 Şahin, **op.cit.**, s. 202; Meray, **op.cit.**, ss. 327-28; Oran, **op.cit.**, s. 334; Rıza Nur, **op.cit.**, ss.1077-76, 1106-9; Alexis Alexandris, **The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974**, Athens, 1983, s. 88.

ması düşüncesinin etken olduğunu vurgulamaktadır.[135] Sonuçta, Türkiye kendisine karşı aleyhtar faaliyetler yürüten bir kurumu topraklarından çıkarmaya çalışırken onun bu düşünce ve teklifi müttefik devletlerin tepkisini çekmiş ve hepsi de buna itiraz etmiştir.

Diğer taraftan, Lozan'da süren bu tartışmalara paralel olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de her oturumda hararetli tartışmalar olmaktaydı. 3 Kanunuevvel 1339(3 Ocak 1923) Çarşamba günü Konya Mebusu Musa Kazım Efendi başkanlığında toplanan Meclis'te konu Patrikhaneye geldiğinde üzerinde durulan nokta Patrikhanenin kayıtsız şartsız ülke sınırları dışına çıkarılmasıydı. Lozan görüşmelerinin ilk safhalarında patrikhanenin İstanbul'dan çıkarılacağından kimsenin şüphesi yoktu. Ancak, o günlerde yabancı ajansların Patrikhanenin İstanbul'da kalması gerektiği ve bunun Fatih Sultan Mehmed'in verdiği bir hak ve imtiyaz olarak düşünülmesi gerektiğini belirtmesi karşısında Patrikhanenin daha kısa bir süre önce nasıl bir ihanet içerisinde olduğunu hatırlatan İstanbul basını fesat yuvası haline gelen Patrikhanenin sınır dışı edilmesi gerektiğinin altını çizmekteydi.[136] Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşmeler bu şekilde devam ederken, Lozan'da Venizelos'un, Patrikhanenin İstanbul'da kalması durumunda kendilerinin o dönemde Patrikhanenin başında bulunan ve Türk hükümeti ile hiç de dostane ilişkiler kurma taraftarı olmayan Patrik IV. Meletios'un görevden uzaklaştırılabileceğine dair bir görüş ileri sürmesi Türk delegasyonu tarafından olumlu karşılanmış ve sonuçta Patrikhanenin tüm siyasi hak ve yetkilerinden arındırılarak sadece dini bir kurum olarak İstanbul'da varlığını devam ettirebilece-

135 Penzopoulos, **op.cit.**, s.89.

136 Patrikhane ile ilgili Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde gerçekleşen tartışmalar için bkz: Sofuoğlu, **op.cit.**, ss.128-132.

ğine karar verilmiştir.[137] Patrikhane meselesi bu şekilde halledilmiş ise de, ileride görüleceği gibi bu konu établi meselesi ile Türkiye için yeniden bir sorun olarak gündeme gelecektir.

Patrikhane konusuna bu şekilde değindikten sonra tekrar 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan 19 maddelik *Türk-Yunan Ahalisinin Mübadelesine ilişkin Sözleşme ve Protokol*'de yer alan maddelere geri dönülecek olursa, Protokolün 1. maddesinde: "*Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk tabiyetindeki kişilerle, Yunan topraklarında sakin bulunmuş Müslüman dininden Yunan tabiyetindeki kişilerin 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren zorunlu mübadelesine girişilecektir. Bu kimselerden hiç biri Türk hükümetinin izni olmadıkça Türkiye'ye, Yunan hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan'a yeniden dönerek orada yerleşemeyecektir*" denilirken, 2. maddede, 1. maddede öngörülen mübadelenin: "*İstanbul'un Rum ahalisi ile Batı Trakya'da oturan Müslümanları kapsamayacaktır. 1912 kanunuyla sınırlandırıldığı biçimiyle İstanbul şehremaneti daireleri içinde 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş (établi) bulunan bütün Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar sayılacaktır. 1913 Bükreş Antlaşmasının koymuş olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş (établi) bulunan Müslümanlar, batı Trakya'da oturan Müslümanlar sayılacaklardır*".[138] Belirlenen bu kurallarla her iki ülkenin mübadele dışı bırakılan nüfusu belirlenmiş olmakla, sözleşmede yer alan diğer hükümlerle mübadillerin mülkiyet hakları koruma altına alınmış, taşınabilir tür mallarını götürme hakkı temin edilirken, götürülemeyen malların tutarlarının belirlenerek kişilerin gittikleri ülkelerde bıraktıkları mallara eş değer mal almasının temini için gereken işlemleri yürütmek üzere bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir (madde 9-

---

137 Penzopoulos, **op.cit.**, s. 90; Şahin, **op.cit.**, s. 203-205; Hatipoğlu, **op.cit.**, s.61; Rıza Nur, **op.cit.** , s.1110-1113; Cemil Bilsel, **Lozan,** c.2, İstanbul, 1933, s.295-97.

138 Meray, **op.cit.**, takım I, c.I, kitap 2, s.17; Bilsel, **op.cit.**, ss.666-672.

14).[139] Kurulmasına karar verilen komisyon Birinci Dünya Savaşı'na katılmamış devletlerin uyrukları arasından Milletler Cemiyetinin seçeceği üç üye ile ilgili devletlerden her birini temsilen dört üyeden oluşacakken, komisyonun başkanlığını tarafsız üç üye sıra ile yürüteceklerdi. Türkiye ya da Yunanistan'da toplanacak olan bu komisyon gerekli gördüğü yerlerde bir Türk ve bir Yunan üye ile komisyona atayacağı tarafsız üyeden oluşacak alt komisyon kurma hakkına sahipti. Tasfiye edilecek mallara, haklara ve çıkarlara ilişkin tüm itirazlar karma komisyonca kesin hükümle karara bağlanacaktı. Komisyon ilgili mal sahiplerine elinden alınan ve bulunduğu ülkenin hükümeti emrinde kalacak olan malları için bir açıklama belgesi verecekti. Göçmenin göç ettiği ülkede kendisine borçlu bulunan miktar karşılığı bıraktığı mallara eş değerde mal alması gerekmekteydi. Bu işlemler tamamlandığında hükümetlerden birisi diğerine borçlu çıkarsa bu borç peşin olarak ödenecekti. Her iki ülke de mübadeleye tabi tutulan kişilere gidişleri için belirlenen tarihte önce ülkeyi terk etmeleri ya da mallarını elden çıkarmaları için hiçbir baskı uygulamayacaklardı. Yine hiçbir vergi ya da olağanüstü resme tabi tutmayacaklardı. Karma Komisyonun ve bağlı kurulların tüm çalışmalarına ait giderler komisyonlarca saptanacak oranlara göre ilgili hükümetler tarafından karşılanacaktı.[140] Bu şartlara uygun olarak oluşturulan *Muhtelit Mübadele Komisyonu* çalışmalarına Ekim 1923 tarihinden başlayarak 1925 Nisanına kadar geçen süre zarfında gerekli işlemleri tamamlamıştır.[141]

[139] Meray, **op.cit.**,; **Bilsel**, **op.cit.**, ss.666-672; Oran, **op.cit.**, ss. 332-3; Akgün, **op.cit.**, s. 252.

[140] Arı, **op.cit.**, ss. 19-21; bk: Soysal, **op.cit.**, ss.177-8.

[141] Ramazan Tosun, **Türk-Rum Nüfus Mübadelesi ve Kayseri'deki Rumlar**, Niğde, 1998, s.76; Mübadillerin taşıma işleminin sona ermesinin ardından yaşanan sorunların 1930'da halledilmesi ile mübadele komisyonu 1934 tarihinde ilga edilmiştir. Bkz. Tosun, **op.cit.**, s.84.

Ancak, mübadeleye tabi tutulacak insanların işlemlerinin tamamlanmış olması aşağıda değinileceği gibi konu ile ilgili sorunların ortadan kalktığı anlamına da gelmemiştir. Şimdi bu sorunların neler olduğuna geçmeden önce yukarıda yer verilen antlaşmanın maddeleri arasında yer almayan ancak konumuzu oluşturan Türk Ortodoksların Lozan'da nasıl gündeme geldiklerine değinmek yerinde olacaktır.

Lozan Barış Konferansı'nda Karamanlı Ortodoks Türkler

Genel olarak tüm görüşmelerde Türk Ortodokslar ayrı bir konu olarak gündeme getirilmemiş, yapılan görüşmelerde ve beyanlarda Anadolu ve İstanbul Ortodoks nüfusu için Rum tabiri kullanılmıştır. 12 Aralık 1922 tarihinde azınlıkların korunması ile ilgili düzenlenen oturumda müttefik devletler adına konuşan Lord Curzon, Anadolu Rumlarının mübadeleye tabi tutulması ile Anadolu'daki Rum nüfusunun hemen hemen tamamen ortadan kalkacağına dikkat çekerken, sayıları 50.000'i bulan *Osmanlı Rumlarının* Anadolu'da kalacağını belirtmiştir.[142] Curzon'un burada Osmanlı Rum'u olarak bahsettiği kişiler Türk Ortodoks'larıdır ve yapılan açıklamadan anlaşıldığı kadarıyla o an için Türk Ortodoks nüfusun mübadeleye tabi tutulması söz konusu olmamıştır. Curzon'un bu açıklamasına karşılık olarak 31 Aralık 1922 tarihinde İsmet İnönü şu cevabı vermiştir:

> *"Türk Ortodokslarına gelince, bunlar her hangi bir konuda Müslüman yurttaşlarının yararlandığı işlemden başka türlü bir işlem görmeyi hiçbir vakit istememişlerdir; böyle bir istek ileri sürmeleri de asla beklenmeyecek bir şeydir".*[143]

---

[142] Meray, **op.cit.**, kitap I, c. I s.182; Jaschke, **op.cit.**,114-5; Psomiades, **op.cit.**, s.92.

[143] Meray, **op.cit.**, s.211; Psomiades, **op.cit.**,s.92; Jaschke, **op.cit.**, s.115.

İsmet İnönü'nün bu sözlerle Türk Ortodoksların hiçbir zaman Müslümanlardan ayrı bir uygulama istemedikleri ve bundan sonra da istemelerinin beklenmeyecek bir şey olduğuna dikkat çekmesi karşısında ise Venizelos, Yunan Temsilci heyetinin zorunlu nüfus mübadelesinden bazı şartlar yerine getirildiği takdirde vazgeçmeye hazır olduklarını belirtirken bu şartlar arasında Yunanistan'a sığınan Anadolu Rumlarının geri dönmesine izin verilmesini ve Yunan temsilci heyetine göre 300.000 kişi olup Türk temsilcilerince 250.000 kişi olarak belirlenen Anadolu Rumlarının hiçbir şekilde ülkeyi bırakıp gitmeye zorlanmamalarını istemekte ve iki ülke arasında sayıları 300.000 ile 250.000 olarak söylenen Anadolu Rumlarından 50.000'inin Türkçe konuşan Ortodokslar olduğunu belirtmekteydi.[144]

Bu arada Lozan'da taraflar arasında diyaloglar bu şekilde gerçekleşirken, Türk başdelegesi İsmet İnönü ile Türk hükümeti arasında da konu ile ilgili bilgi akışı devam etmekteydi. 24 Aralık 1922 tarihinde İsmet İnönü, Türk hükümetine Kayseri'de bir Sinod Meclisi'nin kurulup kurulmadığını, yerli din adamlarından ve diyakos ve episkoposun takdis olup olmadığını ve kilisenin tanınmak için hükümete başvurup vurmadığını sorması üzerine 30 Aralık 1922 tarihinde Ankara, Kayseri'de Türk Ortodoks Kilisesi'nin kuruluşu için bir Sinod Meclisi'nin oluşturulduğu haberini vermiştir. Daha sonra ise 17 Ocak 1923'de Ankara'dan İsmet İnönü'ye gönderilen telgraf ile Türk Ortodoks Kilisesi'nin kurulduğu bildirilmiştir.[145]

Bu şekilde, Lozan'da gündeme gelen Türk Ortodoksların yukarıda da belirtildiği gibi, gerek müttefik devlet temsilcileri ve Yunanistan, gerekse Türkiye tarafından mübadeleye tabi tutulmaları yönünde her hangi bir açıklamada bulunmadıkları

---

144 Meray, **op.cit.,** s. 226; Psomiades, **op.cit.,** s. 92; Jaschke, **op.cit.,** s. 115.

145 Şimşir, **op.cit.,** s.277; Macar, **op.cit.,** s.113-115.

bunun tam aksine mübadeleye dahil edilmeyerek Anadolu'da kalabilecekleri yönünde fikirler ileri sürdükleri görülmektedir.

Diğer taraftan Lozan'da İsmet İnönü azınlıklar konusunda Türkiye'nin izleyeceği siyaseti izah ederken, daha önce de birçok kez değinildiği gibi, Anadolu'da Kayseri'de faaliyetlerini sürdüren Türk Ortodoks Kilisesi Kongresi üyelerinin gerek şahsi gerekse kongre adına yayınladıkları beyanlarda kendilerinin Müslüman kardeşlerinden ayrıldıkları tek noktanın dinleri olup Anadolu'da azınlık olarak kimsenin bulunmadığına dikkat çekmiş olduğu da bilinmektedir.

Bu şekilde Lozan Barış görüşmelerinde azınlıkların hakları konusunda gerçekleşen tartışmalarda bir şekilde gündeme gelen Türk Ortodoksların durumu ile ilgili bundan sonra ne gibi gelişmelerin yaşanacağına geçmeden önce Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan mübadele sözleşmesi sonrasında çözüme kavuşturulamayan bir soruna değinmek gerekmektedir. Bu bağlamda, adı geçen antlaşmanın ikinci maddesinde yer alan *établi* kelimesinin taraf ülke temsilcileri tarafından farklı algılanmasının yeni bir sorunu gündeme getirdiği söylenebilir.

Établi Meselesi

Établi, yani *sakin bulunmuş* tabiri üzerinde yaşanan tartışma, konunun Milletler Cemiyeti kararı ile Milletlerarası Daimi Adalet Divanına intikal etmesine dahi sebep olmuştur. 16-25 Şubat 1923 tarihleri arasında yapılan görüşmeler sonucunda Adalet Divanı *établi* meselesi ile ilgili şöyle bir karara varmıştır: "*1-Sakin bulunmuş (établi) deyimi daimilik vasfını taşımakta ve bir oturma ile beliren fiili bir durum ifade etmektedir. 2- "İstanbul'un Rum ahalisi deyimiyle kastedilen şahısların antlaşma gereğince "sakin bulunmuş" sayılmaları ve mübadeleden istisna edilmeleri için İstanbul şehrinin 1912 kanunu ile tespit edilen belediye sınırları dahilinde bulunmaları,*

ayrıca oraya ne şekilde olursa olsun 40 Teşrinievvel 1918 tarihinden önce gelmeleri ve orada daimi olarak oturmak niyetinde bulunmaları gerekmektedir".[146] Ancak meselenin Daimi Adalet Divanının istişari mütalaa niteliğinde de olsa belirttiği çözüm önerisi dahi meselenin çözüme kavuşturulmasını sağlayamamıştır.

Aslında meselenin çözüme kavuşamamasında Yunanistan'ın, İstanbul'da mümkün olduğunca fazla sayıda Rumun kalmasını sağlamak isteği etkili olmuştur. Bu durum da iki ülke ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Meselenin çözümünde Adalet Divanı da etkisiz kalınca bundan sonra ilişkilerde yaşanacak gergin ortam içerisinde Yunanistan, Batı Trakya Türk nüfusuna ait mal varlıklarına el koyarak bu malları Anadolu'dan gelen mübadilleri yerleştirmeye başlamıştır. Yunanistan'ın bu tavrı karşısında Türkiye'de benzer bir taktikle İstanbul Rumlarının mallarına el koyduğunu açıklamıştır. Karşılıklı olarak gerçekleştirilen bu tavır sonucunda muhtelit Mübadele Komisyonunun Türk ve Yunan temsilcileri Hamid Bey ve Yorgo Eksinderis, 21 Haziran 1925 tarihinde tarafların mal varlıkları hakkında menkul ve gayrimenkullerin tazmin ve iadesi ile ilgili *Ankara Antlaşmasını* imzalamışlardır. Ancak,1925 yılında imzalanan bu antlaşma da meselenin tam olarak çözülmesini, yine Yunanistan kaynaklı bir sorun ile bağlantılı olarak, Cuntacı general Pangalos'un katı ve uzlaşmaz tutumu nedeniyle temin edememiştir. Bundan sonra konuyla ilgili olarak yeni bir adımın 1926'da Atina'da atıldığı görülmektedir. Yunanistan'ın başkenti Atina'da imzalanan bir antlaşma ile établi meselesi bir çözüme bağlanmıştır denilebilir. Fakat, yine de ikili ilişkilerdeki gergin ortam henüz sona ermemiştir.

---

[146] Nihat Erim, *"Milletlerarası Adalet Divanı ve Türkiye"*, **A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, c.2, sa.1, s.72; Bilsel, **op.cit.**, s.436; Hatipoğlu, **op.cit.**, s.50; Gönlübol, **op.cit.**, s. 57.

Ankara Antlaşması sonrasında Atina antlaşması ile mübadillerin mal varlıklarıyla ilgili olarak belirlenen hükümlerin uygulamasında yaşanan zorluklar iki ülkeyi neredeyse yeni bir çatışma ortamına sürüklemiştir denilebilir. Lozan'dan itibaren Yunanistan ve Türkiye arasında çözüme kavuşturulamayan bu mesele ancak 1930 yılında Atina'da yönetime Eleftherios Venizelos'un gelmesiyle kesin bir çözüme bağlanmıştır.[147] 1930 yılında ancak çözümlenen mübadele meselesiyle ilgili varılan antlaşmada yer alan birkaç önemli maddeye burada değinmek yerinde olacaktır. Her şeyden önce établi ve mübadillerin mal varlıkları konusunda önemli bir açıklık getiren antlaşmaya göre; geldikleri yer ve doğdukları tarih ne olursa olsun mübadeleden istisna edilen Rumlarla, Batı Trakya'daki Türkler établi olarak kabul göreceklerdir. Mübadillerin ayrıldıkları ülkelerde bıraktıkları mallarıyla ilgili mülkiyet hakları malların bırakıldığı ülkeye ait olacaktır.[148] Bu şekilde Lozan'dan itibaren bir türlü sonuçlandırılamayan mübadele meselesi barış antlaşmasının ardından geçen yedi yıl boyunca iki ülke ilişkilerinin en önemli meselesini teşkil etmiş ve sonuçta 10 Haziran 1930 tarihinde imzalanan Türk- Yunan Ahali Mübadelesi Antlaşması ile çözüme kavuşturulmuştur.

Buraya kadar siyasi alanda Türkiye ve müttefik devletler arasında gerçekleştirilen Lozan Barış görüşmeleri sırasında Türkiye ile Yunanistan arasında tam anlamıyla çözüme kavuşturulamayan mübadele meselesinin hangi aşamalardan geçtiği ve ilgili antlaşmanın 1930 yılında imzalanmasıyla meselenin nasıl kesin olarak bir çözüme ulaştığı üzerinde durulmuştur. Şimdi

---

147 Hatipoğlu, **op.cit.**, s.116.

148 Antlaşmanın metni için bkz: **Düstur**, III tertip,c.11, 1939-1966; ayrıca iki ülke arasında varılan antlaşma ile ilgili olarak Amerikan Arşivinde yer alan rapor ve antlaşmanın İngilizce, Fransızca ve Yunanca metinleri için ayrıca bkz: **American National Archieves**, June 22,1930, MT 1245, roll:I.

ise, olayın uluslararası yönü bir yana bırakılarak konumuzu oluşturan Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin mübadele sürecinde nasıl bir süreçten geçtiğine, alınan resmi bir kararla Türkiye'de kalmayı başaran Papa Eftim ve yakın çevresinin neler yaşadığına ve Rum Ortodoks nüfusa dahil edilerek Türkiye'den Yunanistan'a mübadil olarak gönderilen Türk Ortodoksların nasıl ve hangi şartlar altında gönderildiklerine değinilerek, Yunanistan'a gittikten sonra *yeni ülkelerine* ve *dindaşlarına* uyum süreçleri elde edilen kaynaklardaki bilgiler doğrultusunda incelenmeye çalışılacaktır.

Karamanlı Ortodoks Türklerin Mübadeleye Tabi Tutulmaları ve Mübadele Süreci

9 Eylül'de Türk askerinin İzmir'e girmesini takiben Ankara hükümetiyle ateşkes yapmanın yolarını aramaya başlayan müttefik devletlerin 23 Eylül 1922 tarihinde Türk yetkililerine ateşkesin yapılacağı yer konusunda teklifte bulunmalarından bir gün önce 22 Eylül 1922 tarihinde, Temmuz ayı ortalarından itibaren yoğun bir çalışma temposu içinde olan Kayseri'deki Türk Ortodoks Kilise Kongresinin görevi son bulmuş, Papa Eftim Türk Ortodoksların umumi murahhası seçilmiş ve Türk Ortodoks Patrikhanesi kurulmuştu. Patrikhanenin kurulmasını yukarıda değinildiği gibi, Mudanya Ateşkes antlaşması, adı geçen ateşkes antlaşmasını da 20 Kasım 1922 tarihinde toplanan Lozan Barış konferansı takip etmiştir. Lozan barış konferansı esnasında gündeme gelen Türk-Yunan nüfus mübadelesi meselesi ile ilgili iki ülke arasında 30 Ocak 1923 tarihinde sözleşme ve protokolün imzalandığı günlerde daha dört ay önce kurulmuş olan Türk Ortodoks Patrikhanesi ve tüm Türk Ortodoksların umumi murahhası Papa Eftim'in faaliyetleri de devam etmekteydi.

Mübadele sözleşmesinin imzalanmasından önce 7 Kanunusani 1923 tarihli Anadolu'da Ortodoksluk Sadası gazetesinde *"Anadolu Türk'tür"* başlıklı bir yazıda iri ve koyu puntolarla:

"İşte ırken, lisanen, adeten Türk, diyaneten Ortodoks olan biz Türk ortodoksların Türklüğünden hiçbir kimse iştibalı edemeyeceğinden, gerek ekalliyet, gerek mübadele hususatının bizlere şümulü olamayacağı emri tabii bulunduğunu Avrupa bilmelidir"[149] denilirken, İsmet Paşa'nın Konferansta beyan ettiği Türk Ortodoksların kendilerini Müslümanlardan ayrı görmeyip farklı bir uygulama istemedikleri ve hatta kendilerini azınlık dahi kabul etmedikleri gerçeğini bir kez daha vurgulamakta ve imzalanacak olan mübadele antlaşmasının kendilerini kapsamayacağını dile getirmekteydiler. Yine 28 Kanunusani 1923 tarihli gazete nüshasında ise Bodrumî İstimat Zihni *"Anadolu'da mecburi mübadelenin Türk Ortodokslara şümullü var mıdır?"* başlıklı bir yazı kaleme alarak gazetelerde mübadelenin mecburi olarak uygulanacağı haberi yayınlandığından beri herkesin bu konu üzerinde tartıştığını ve kesinleşmeyen bu konunun Türk Ortodoks âleminde endişe yarattığına dikkat çekmekte ve şöyle demekteydi:

> *"... bu mübadelenin Anadolu'nun dahilinde bulunan Türk Ortodokslara şümulu olamayacağı husule gelir. Zira bir kere biz Türk Ortodokslar henüz Lozan konferansı(ndan)... evvel Yunanlılar arazimizi işgal ettikleri zamanlardan Fenerin mekruh ve menfur siyasetine isyan-u feryat ederek fiilen kat-ı alaka ve münhasıran umur-u diniye ve mezhebiye ile meşgul müstakil kilisemizi teşkil ettik. Biz Türk Ortodoksların ırken Türk olduğumuz tarihen sabittir. Lisan ve adat ve adab ve muaşeratımız yine Türk'tür. Şu itibarla ırkiyetleri Türk olmayan yalnız Türk ahiyetindebulunan diğer Rumlara Kabil-i kıyas değiliz. Bizim*

---

[149] *"Anadolu Türk'tür"*, **Anadolu'da Ortodoksluk Sadası**, 7 Kanunusani 1923, s.1.

ekalliyetlerle hiç bir münasebetimiz yoktur. Doğrudan doğruya Türk İslamların ekseriyeti dahilinde aynı ırka mensub ve yalnız din noktasından Ortodoksluk mezhebine salikiz....Türk İslam kardeşleri-mizle birlikte Türk vatanının selamet ve saadeti gaye-i ulviyesinde aynı fikir ve hiss-i mütefekkir ile mütehassıs yekvücud olarak yaşamaya karar verdik. Doğup büyüdüğümüz ana topraklarımızdan başka, bize külliyen yabancı ve ahlak ve adatımıza lisanımıza gayri muvafık muhitlerde topraklarda yaşayamayız ve yaşamanın da kabiliyet ve imkânı yoktur...
Türk Ortodoksluk alemi ise bidayetten berü Türkiye'de bu prensiblerle yaşamaya azim ve iman ettiklerinden Türk İslam kardeşlerinin takip ettikleri milli, vatanî gaye ve emellerinden fikren, kalben (ayrılmadıklarından) bu Türk ırkının da bu şerait dahilinde anavatanımız Türkiye'de yaşamaya, kalmağa layık ve müstahak olur... Hakiki Türklüğe merbut ve sadık Ortodokslar kalır ümidindeyiz".[150]

Yukarıda İstimat Zihni'nin kaleme aldığı yazıdan da anlaşılacağı üzere Türk Ortodokslar, mübadele sözleşmesinin imzalanacağı günlerde mübadelenin kendilerini de kapsayıp kapsayacağı endişesi yanında Türk hükümetinin de böyle bir uygulama yolunu seçmeyeceğine dair şüphe olmadığını da dile getirmekteydiler. Ancak, onların bu ümitleri ne yazık ki boşa çıkacaktır. Çünkü, her ne kadar Lozan'da Türkçe konuşan veya Türk Ortodoks olarak adlandırılan bu insanların Anadolu'da kalabileceği ihtimali üzerinde durulmuşsa da, uygulamada bu gerçekleşmemiş ve milliyetten ziyade dinin esas alındığı bir antlaşma gereği, kendilerinin ırken Türk olduklarını her fırsatta dile getiren ve Milli Mücadele boyunca Ankara hükümetine destek vererek Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi başta olmak üzere Ana-

---

150 *"Anadolu'da Mecburi Mübadelenin Türk Ortodokslara Şümulü Var mıdır?"*, **Ibid.**, 28 Kanunisani 1923, s.1.

dolu üzerinde hak iddia eden tüm müttefik devletlere karşı mücadele etmeyi tercih eden Türk Ortodoksları da mübadeleye tabi tutularak İstimat Zihni'nin de belirttiği gibi *"...ana toprakları(ndan) başka... külliyen yabancı ve ahlak ve (adetlerine) lisan(larına) gayri muvafık muhitlerde"* yaşamak üzere Yunanistan'a gönderilmişlerdir.

İki ülke arasında imzalanan sözleşme gereği tarihte ilk ve tek olma özelliği taşıyan zorunlu mübadele uygulaması ile yüzlerce Ortodoks ve Müslüman karma komisyonun denetiminde ve her iki ülkenin onayıyla 1923-1924 arasında transfer edilmiştir. Aslında Yunanistan ile Türkiye arasında imzalanan antlaşmadan çok önce Balkan Savaşı döneminde (1912) karşılıklı olarak Anadolu'yu terk eden Ortodoks ve Yunanistan'ı terk eden Müslüman nüfus bulunmaktaydı. Alexios Alexandris'in verdiği bilgilere bakılırsa 1912 ile 1922 arasında tahmini bir değerle Türkiye'den Yunanistan'a 847.931 Ortodoks, Yunanistan'dan Türkiye'ye 115.000 Müslüman göç etmişti. 1923 yılından 1925 yılına kadar da yine Alexandris'e göre 200.000 Ortodoks'a karşı 388.000 Müslüman yer değiştirmişti. Bu konuda Alexandris'in verdiği rakamlara yakın değerlere Psomiades'in eserinde rastlamak mümkündür. Psomiades, 188.000 Ortodoks'un Yunanistan'a gittiğini belirtirken 355.000 Müslümanın da Türkiye'ye geldiğini ifade etmektedir. Genel bir ifadeyle, 1912- 1922 tarihleri arasında yaklaşık 1.200.000 Ortodoks Anadolu ve Trakya'dan Yunanistan'a göç etmiş, aynı dönemde 100.000 Ortodoks da yine Bulgaristan, Rusya, Arnavutluk, Yugoslavya ve On İki adayı terk ederek Yunanistan' a gitmiştir.[151] Ekim 1924 tarihine kadar, yani bir yıl gibi bir süre içinde, mübadillerin büyük çoğunluğunun transferi tamamlanmıştır. Bu tarihten sonra ise mübadele

[151] Pentzopoulos, **op.cit.**, ss. 68-9; Psomiades, **op.cit.**, s. 68.

komisyonunun en önemli görevi mübadillerin terk ettiği malların ödenek ve tasfiyesi olmuştur.[152]

Bilindiği gibi bu konuda yaşanan problemler de ancak, 10 Haziran 1930 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşmasıyla çözümlenmiştir. 10 Kasım 1923 tarihinden itibaren Türkiye ile Yunanistan topraklarında yaşamakta olan *Ortodoks* ve *Müslüman* halkın kendi *dindaşlarının* yaşadığı ülkeye transferi başladığı günlerde Anadolu'da ve İstanbul'da yaşayan Ortodoks nüfusun durumunun ne olduğu mübadele ile ilgili ne düşündükleri konusu oldukça önemlidir. Son dönemlerde mübadeleye yönelik ilginin arttığı ve bu bağlamda da çalışmaların yapıldığını burada belirtmek gerekir. Ancak, yine de konu ile ilgili daha fazla detaylı çalışmalara ihtiyaç olduğu da bir gerçektir.[153]

1922 yılı sonu itibariyle İstanbul'da bulunan Rum okulları ve kiliseleri Ortodoks göçmenlerle doluydu. Yanlarına aldıkları taşınabilir birkaç parça eşya ile genellikle Marmara bölgesindeki şehirlerden İstanbul'a gelen bu insanların kilise ve okullarda toplanması ile ciddi sağlık problemleriyle karşılaşılmıştır. Balıklı Rum hastanesi yığılmalar nedeniyle yeterince hizmet veremez duruma gelmiştir. İstanbul dışında da durum pek farklı değildir. Samsun'dan Trabzon'a uzanan kıyı şeridi boyunca 30.000'den fazla insan toplanmıştı ve Yunanistan'dan gelen vapurlar 2000 kişilik gruplar halinde Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon iskelelerinden mübadil Ortodoksları taşımaktaydılar. Bu bölgede de önemli sağlık sorunları ile karşılaşılmış, ancak bu

---

152 Psomiades, **op.cit.**, s. 68.

153 1930'lu yıllarda Yunanistan'da kurulan Küçük Asya Araştırmaları Merkezi tarafından sözel tarih arşivine dayalı Rumların Anadolu'dan ayrılışını anlatan **Göç** adlı çalışmanın 1. ve 2. ciltlerinden yapılan seçmeler, **Göç: Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)** başlığı altında Türkçeye çevrilmiştir. Çev.: Damla Demirözü, Derleyen: Herkül Milas, İletişim, İstanbul 2002.

sorunlar karşısında Amerikan yardım örgütleri devreye girerek Ortodoks mübadillere yardım etmişlerdir. Diğer taraftan, Doğu Trakya'da da tren istasyonlarında büyük gruplar oluşturan insanlar Tekirdağ-Selanik hattında mübadil taşıyan tren ve vapurlarla, hatta çoğu kez birçok bölgeye göre daha kolay bir yöntemle, karayoluyla kağnı ve yaylı at arabaları ile Yunanistan'a gitmekteydiler.[154] Türkiye'den, Yunanistan'a gönderilen Ortodoks nüfusu taşıyan Yunan vapurları haricinde İtalyan ve Türk vapurlarının da taşımacılık yaptıkları bilinmektedir. Yunanistan'dan Türkiye'ye getirilen Müslüman nüfus iskele ve limanlara indirildikten sonra tekrar Yunanistan'dan mübadil getirmek için hareket edecek olan Türk gemileri Anadolu'daki Ortodoks nüfusu da alarak Yunanistan'a ulaşmalarını sağlamışlardır. Bu bağlamda, Samsun'a gönderilen mübadele heyetinın aldığı bir kararla Midilli'den Ayvalık'a göçmen getirecek vapurların Samsun'daki Ortodoksları da götürmesi planlanmıştır. Bu heyet daha sonra Trabzon'a geçerek oradaki mübadeleye tabi Ortodoksların iki vapurla Yunanistan'a taşınmalarını sağlamışlardır. Çok az sayıdaki bazı Ortodoks da kendi istekleriyle bu gruplara dahil olmayarak bir süre daha Türkiye'de kalmışlardır.[155] Diğer taraftan İstanbul'da établi sorununa dahil olmayarak gidişleri kesinleşen Rumlar da gruplar halinde Türkiye'yi terk etmeye başlamışlardır. Bunun dışında, mübadele kapsamı dışında oldukları halde Türkiye'yi kendi istekleriyle terk edenler de olurken, bunun tam aksine, mübadeleye tabi oldukları halde Yunanistan hükümetinin tutumu doğrultusunda İstanbul'u terk etmek istemeyenler de bulunmaktaydı. Türk hükümeti bu tür ailelere Türkiye'yi terk etmek üzere hazırlık yapmaları uyarısında bulununca Yunanistan da mübadele kapsamındaki Batı

154 Arı, op.cit., s. 87

155 Ibid., s. 87.

Trakya Türklerine baskı yapmış mallarının haksız ve yasal olmayan müsadereleri hızlandırılmıştır. Bu arada hükümet yetkilileri, mübadeleye tabi tutulan bu İstanbullu Rumları da polis nezaretinde Balıklı Rum Hastanesinde toplamış, pasaportlarını teslim ederek beş gün içinde Türkiye'yi terk etmeleri gerektiğini kendilerine bildirmiştir.[156] Bu şekilde mübadele döneminde Türkiye'nin faklı bölgelerindeki durumu kısaca ortaya koyduktan sonra asıl konumuzu oluşturan Türk Ortodoksların Türkiye'yi nasıl terk ettikleri ele alınarak incelenmeye başlanabilir.

Anadolu'nun orta bölgesinde yüzyıllardır Müslüman Türklerden sadece dini açıdan farklılık sergileyen ve aslen kendilerinin Türk olduklarını beyan ile bunu gerek adet, gelenek ve görenekleri ve gerekse tarihi veriler ışığında ortaya koyarak Anadolu'da yaşamakta olan Rum Ortodoks nüfustan farklı olduklarını ve onlarla bir tutulamayacaklarını vurgulamaya çalışsalar da, sonuçta Ortodoks Türkler de bu zorunlu nüfus mübadelesine tabi tutulmaktan kurtulamamışlardır.

Karamanlıların çoğu için mübadele Ağustos 1924'te başlamıştır. Ankara, Niğde, Kayseri, Nevşehir gibi İç Anadolu bölgesindeki şehirlerde yaşayanlar gruplar halinde demiryolu aracılığıyla İstanbul, İzmir ve Mersin gibi liman şehirlerine taşınmışlardır. Ankara'da bulunanlar özellikle İstanbul ve İzmir'den Yunanistan'a gönderilirken,[157] Niğde, Nevşehir ve Kayseri bölgesinde yaşayanlar Mersin limanında bekleyen vapurlarla taşınmışlardır. Nevşehirli, Kayserili, Niğdeliler kendilerini Mersin'e ulaştıracak olan trene binmek için ya yaya olarak, ya da kağnılar ile Ulukışla'ya gitmişler, oradan bindikleri tren aracılığıyla Mersin'e ulaşmışlardır. Türkiye'den ayrılışları konusunda kendileriyle görüşülen birçok Karamanlı Ortodoks, köylerinden

---

156 **Ibid.**, s. 87.

157 **Ibid.**, s. 88.

ayrılırken yaşananlar hakkında kendilerinin memleket olarak nitelendirdikleri yaşadıkları toprakları bırakıp gitmenin zorluğu yanında, özellikle ayrılış esnasında Müslüman Türklerin de gitmelerini istemediklerine dikkat çekmişlerdir. Bu konuda mübadelede Nevşehir merkezden Yunanistan'ın Larissa şehrine gitmiş olan Despina ve Anastasia Merküroğlu kardeşler şöyle demekteydiler: *"....daima ağlıyorlardı Bu kadar mülkleri, evleri nereye koyup gideceğiz, nereye gideceğiz. Kağnılara geldiler Türklerimiz kucaklayıp öpüyorlardı "ah yavrularım nereye gideceksiniz..." bunları belleyin. Ne muhabbetleri vardı. Ah nerelere gidiyorsunuz deyip gönderdiler."* Yine Kayseri Rum Kavak'tan Farsala Zoodohos Pigi köyüne giden Kosmas Pavlidis de: *"Dostumuz çoğu... hep ağladılar, Hıristiyanlar burdan gidiyor... Bizim ora en temiz yer idi. Şöyle gıl gadar dokanmadılar bize. Onlarlan girer çıhardık, oyle koylerine giderdik, onlar gelirdi..."* [158] demekteydi. Benzer sözleri birçok Karamanlı'dan duymak mümkündür.[159] Zaten, daha önceki bölümde de belirtildiği gibi karışık veya ayrı köylerde yaşayan Müslüman ve Ortodokslar arasındaki ilişkiler istisnasız *"çok iyiydik, çok muhabbetliydik, bir ev gibiydik"* gibi ifadelerle nitelendirilmiştir. Bu şekilde ayrılış anında kendilerinin gidişleri ve yaşadıkları toprakları terk etmelerinin verdiği hüzün kadar yüzyıllardır farklı inançlarına rağmen aynı kültürün birer parçası olan Müslüman Türk ile Anadolu'nun ortasında yaşayan Ortodoks Türkün birbirlerinden ayrılması da zihinlerde yer eden bir olay olarak bugün dahi canlılığını korumaktadır denilebilir.

Yukarıda belirtildiği gibi iç bölgelerden Mersin'e gelen mübadiller burada kendilerini Yunanistan'a götürecek olan vapurları on beş gün veya daha az bir süre beklemek zorunda kalmış-

---

158 Anastasia-Despina Merküroğlu ile 1.10.2000 tarihinde Larissa şehrinde yapılan mülakat; Kosmas Pavlidis ile 1.10.2000 tarihinde Farsala-Zoodohos Pigi köyünde yapılan mülakat.

159 Özdemir, **op.cit.**, s.80.

lar, bu süre zarfında da bölgedeki ambar veya kilise gibi mekânlarda barınmak durumunda kalmışlardır. Köylerinden çıkışı ve ondan sonraki aşamaları Kayseri Gelveri kökenli ve bugün dahi bozulmamış olan yöresel ifadeleriyle Pandeleimon Akakiyakis şu şekilde ifadelendirmektedir: *"1924 Ağustosunun 15'inde yola çıktık. Arabalarnan kağnılarnan. Aksaray'a endik. Gece kaldık zannedersem orda. Öbürsü gün yine arabalarnan Ereğli'ye geldim. orada hatirimde yok, bir iki gün kaldık galiba. Tren geldi. Trene bindik ordan. Tarsus tren yoluyla Mersina'ya geldik. Mersina'da on, on beş gün oturduk. Galdık orda ambarlarda. Yük ambarıydı. Vapur geldikten sonra aldılar bizi gayıklan. O zaman liman yoğudu geri durdu gemi. Gayıklarınan götürdüler. Ordan vapura bindik..."*[160] Benzer şekilde bir tren yolculuğu tarifi yapan Kayseri Rum Kavaklı Yohannis Pavlidis de Mersin'de on beş gün süreyle bir Ermeni kilisesinde kaldıklarını belirtmektedir.[161] İç Anadolu'nun birçok yerinden gelerek Mersin'de toplanan insanlar o dönemde liman olmadığından dolayı kayıklarla vapurlara taşınmışlardır. Niğdeli, Nevşehirli, Kayserili, Konyalı birçok insanının bir arada ve yoğun kalabalıklar halinde bindikleri vapurların, çoğunun tarifine bakılırsa yolcu vapurundan ziyade yük taşımak içi kullanılan vapurlar oldukları anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, kendi masraflarını karşılamak şartıyla, yani paralı vapurlarla yolculuk edenlerin ise diğer insanlara nazaran daha iyi şartlar altında Yunanistan'a ulaştıkları anlaşılmaktadır. Anastasia Merküroğlu vapura

---

160 Pandeleimon Akakiyakis ile 9.10.2000 tarihinde Kavala-Neo Kalvari'de yapılan mülakat; Yunanistan'dan Türkiye'ye gelen mübadillerin benzer anlatımları için bkz. İskender Özsoy, **İki Vatan Yorgunları, Mübadele Acısını Yaşayanlar Anlatıyor,** İstanbul, 2003; Mehmet Ali Gökaçtı, **Nüfus Mübadelesi, Kayıp Bir Kuşağın Hikâyesi,** İstanbul, 2003; Emin Akdağ, **Şahitlerin Dilinden Unutulan Büyük Göç, 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi,** İstanbul, 2005.

161 Yohannis Pavlidis ile 6.10.2000 tarihinde Farsala-Zoodohos Pigi köyünde yapılan mülakat.

binen insanları ve vapurun durumunu tarif ederken: *"Bir biri üstüne bir biri üstüne... kimi yoharlarda kimi ambarlarda... pislikler mundarlık.. öyle kac gün gittik"*[162] derken, Konya Sille kökenli Anastasia Hacıteodorudou da: *"Papurlar dolup dolup gidiyor. İnsanlar ağlaya ağlaya geri.baka baka gittiler. Papur Rus papuruydu. Herkes evinde hazırlık etti, sucuklar ettik, pastırmalar ettik, keteler ettik, ekmekler ettik.... soğuk vardı, mangal yaktık. Ağlıyorlardı. Hastalandılar... Tifo hastalığı..."*[163]

Savaş şartları altında yaşanan tüm bu olayların bugün hâlâ o günleri yaşayanların hafızalarında canlılığını koruduğunu ve insanların o günleri anlatırken yeniden yaşadıklarını, duygulandıkları ve ağladıklarını da burada vurgulamak gerekmektedir. Anastasia Hacıteodoridou'nun üzerinde durduğu ve vapurda birçok insanının hastalandığı gerçeği diğer mübadil Karamanlılar tarafından da vurgulanmıştır. Hatta vapurlarda ölen insanların denize atıldığı birçok mübadil tarafından da dile getirilmektedir. Örneğin, Niğde Sulucaovalı Melpomeni Haciliadou böyle bir olayı anlatırken: *"Günde bi dene adam öldü. Mercan... Mercanıdı ad ı... öldü. Demiri bağladılar denizin içine attılar"* demekteydi.[164] Vapurlarda yaşanan bu ve benzeri olay örnekleri bir tarafa bırakılacak olursa, zor bir deniz yolculuğunun ardından Yunanistan topraklarına ayak basan ve Türk Ortodoksların da dahil olduğu tüm mübadilleri yeni, ancak zorlu bir gelecek beklemekteydi. Daha açık bir ifadeyle, Türkiye'de bıraktıkları mallarına denk bir varlığa kavuşabilecekler miydi ve yıllardır yaşadıkları köyleri ve Müslüman komşuları gibi şimdi aralarında bulundukları dindaşları Yunanlılarla *muhabbetli* ve *bir ev gibi* bir

---

162 Merküroğlu ile mülakat.

163 Anastasia Hacıteodoridou ile 27.10. 2000 tarihinde Selanik şehrinde yapılan mülakat.

164 Melpomeni Haciliadou ile 7.10.2000 tarihinde Karditsa Vunena köyünde yapılan mülakat.

arada yaşayabilecekler ve sahip oldukları kültürlerini yeni topraklarında devam ettirebilecekler miydi? İşte bu soruların cevaplarını, birinci el kaynak olarak nitelendirilebilecek ve bizzat olayların içinde yaşamış mübadillerin kendi ifadelerinde bulmak mümkündür.

Anastasia Hacıteodoridou

Buraya kadar Ortodoks Türklerin mübadeleye tabi tutulmaları ve mübadele süreci hakkında bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Mübadele süreci sonrasında Ortodoks Türklerin Yunanistan'daki durumları ele alınıp incelenmeden önce mübadeleyi takiben Türk Ortodoks Patrikhanesi ile ilgili yaşanan gelişmelere değinmek gerekmektedir.

Papa Eftim ve Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin İstanbul'a Nakli

Fener Rum Patrikhanesi ile ilgili Lozan'da varılan anlaşmaya göre sadece dinî bir kurum olarak İstanbul'da varlığını devam ettirmesi ve o dönemde patriklik görevini yürütmekte olan IV. Meletios'un görevden uzaklaştırılacağı sözü çerçevesinde, IV. Meletios 10 Temmuz 1923 tarihinde istemeyerek de olsa İstanbul'dan ayrılmıştır.[165]

Ancak her ne kadar patrik İstanbul'dan ayrılsa da, istifa etmemek konusunda direnmesi patrikhane bağlamında yeni bir gerginlik yaşanmasına sebep olmuştur. Böyle bir ortamda Fener Patrikhanesi'yle temasa geçen Papaz Eftim, Meletios'un görevi bırakması, kanunlara uygun bir biçimde yeni patriğin seçilmesi gerektiğini belirtmiştir.[166]

Ancak, bu beyanın dikkate alınmadığını gören Papa Eftim, 2 Ekim 1923 tarihinde Fener Patrikhanesi'ne giderek Sen Sinod Meclisi'ni feshettiğini ilan etmiş daha önce Meletios tarafından görevinden uzaklaştırılan Metropolitlerin de dahil olduğu yeni bir Sinod Meclisi oluşturmuştur. Yeni oluşturulan bu meclis de patrik IV. Meletios'u azletmeleri ile ilgili kararı onaylamıştır. Ayrıca, Papa Eftim Patrikhane temsilciliğine tayin edilirken,

---

165 Hatipoğlu, Yakın Tarihte, s.64; Bülent Atalay, Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923), İstanbul, 2001, s.229.

166 Atalay, op.cit., s.234.

patrikvekilliğine Erdek Metropolidi Kallinikos, yardımcılığına da Maçka Metropolidi Kirillos getirilmiştir.[167] Ancak, Papa Eftim'in bu girişiminden kısa bir süre sonra patrikhanenin tekrar eski kimliğine döndüğü de bilinmektedir. Nitekim, Yunan hükümetinin mübadele sürecinde Batı Trakya Türklerine baskı uyguladığı bir dönemde Türkiye'de de buna karşılık olarak İstanbul Rumlarına misilleme yapılması konusunda kamuoyunda yaşanan gerginlik ortamında Patrikhanenin Yunanistan'ın Batı Trakya'daki bu uygulamasını kınaması için Papa Eftim çok uğraştıysa da, bundan bir sonuç alamamıştır.[168] Bu arada Lozan'da Venizelos'un Türk delegasyonuna Meletios'un görevden çekilmesinin sağlanacağı sözünü vermesi ile paralel olarak 10 Kasım 1923 tarihinde IV. Melitos patriklikten istifa etmiştir. Bu istifayı takiben, 13 Aralık 1923 tarihinde yeni patrik seçimi gerçekleşmiş ve mütareke döneminde patrikhanede görev almayan, Fener'in itilaf devletleri ile işbirliği yapmasına karşı çıkmış olan Patrik V. Germanos'un sağ kolu olan Kadıköy Metropolidi Grigorios, yeni Fener Rum Ortodoks Patriği olarak göreve başlamıştır. Yeni patriğin bu şekilde seçilmesi sonrasında Papa Eftim açık bir mektupla Patrik Grigorios'u da geri çekilmeye çağırmıştır. Ancak, Papa Eftim'in bu davranışı Türk hükümetince olumlu karşılanmamış ve Adliye Vekili Seyfi Bey, TBMM'de Türk hükümetinin Patrik VII. Gregorios'a destek verdiğini açıklama gereğini duymuştur.[169] Hükümetin bu tutumu karşısında yeni patrik de verdiği demeçlerde Türkiye Cumhuriyeti'ne olan bağlılığını dile getirmekte, buna cevap olarak

---

167 **Ibid.**, s. 63; Ercan,**op.cit.**, s, 423; Alexandris, **op.cit.**, s.153; Atalay, **op.cit.**, s.235.

168 Ergene, **op.cit.**, s.87.

169 Sofuoğlu, **op.cit.**, s.153; Hatipoğlu, **op.cit.**, s.71; Elçin Macar, **Ibid.**, s.124; Kadıköy Metropolidi Grigorios ile ilgili dönemin basınında yer alan bilgilere dayalı farklı bir açıklama için bkz. Atalay, **op.cit.**, s.245.

da Mustafa Kemal Paşa 25 Aralık 1923 tarihinde gönderdiği bir telgrafla Patrik VII. Gregorios'a teşekkürlerini bildirmekteydi.[170]

Bu durum karşısında Papa Eftim, Fener Patrikhanesi'nde yapılabilecek fazla bir şey kalmadığını fark ederek mücadeleye yine Fener Patrikhanesi dışında devam etmeye karar vermiştir. Onun bu kararı aldığı günlerde İstanbul'da Galata Ortodoks Cemaati arasında bir ihtilaf ortaya çıkmıştır. İhtilafın nedeni Galata Merkez Heyeti ile özel heyetleri arasındaki anlaşmazlık yanında yine Merkez Heyeti Başkanı olan Damyanos Damyanidis'in Patrikhane'ye başkaldırmasıdır. Damyanidis'in başkaldırısının temeli ise Patrik Meletios'un usulsüz seçilmiş olmasıdır.[171] Damyanidis, Sen Sinod tarafından aforoz edilmişse de, Papa Eftim'in girişimiyle bu aforoz kaldırılmıştır. Bu olayın ardından yaşanan yeni bir gerginlik ile cemaat Papa Eftim'e müracaatla meselenin hallini rica etmiş ve sonuçta olay Damyanidis'in istifa etmesiyle çözümlenmiştir. Bunun ardından ise Papa Eftim Galata'da bulunan Panaiya Kilisesi'ne başrahip olmuştur. Ancak, bu gelişme karşısında Fener Patrikhanesi de boş durmamış ve Papa Eftim'i 19 Şubat tarihinde ihraç etmiştir.[172] Daha sonra ise, 6 Haziran 1924 tarihinde Panaiya Kilisesi'nde bir kongre toplanmış ve bu kongreye İstanbul'un farklı semtlerinde oturan İstanbul Ortodoks Cemaat Heyetleri ve aslen Anadolulu olup İstanbul'a yerleşen Türk Ortodoksların temsilcileri katılmışlardır. Düzenlenen bu kongrede şu kararlar alınmıştır:

1. Fener Patrikhanesi ile kesin olarak dini ve dünyevi bütün ilişkilerin kesilmesi, 2. Önceleri Kayseri'de kurulmuş olan Türk

---

[170] Psomiades, **op.cit.**, s.96; Hatipoğlu, **op.cit.**, s.72; Alexandris, **op.cit.**, s.156; Sofuoğlu, **op.cit.**, s.153

[171] Şahin, **a.g.e.**, s.254; Mustafa Baş, **Türk Ortodoks Patrikhanesi**, Ankara, 2005, s.75.

[172] Hatipoğlu, **op.cit.**, dn.166; Sofuoğlu, **op.cit.**, s.153.

Ortodoks Merkez Kilisesinin İstanbul'a nakledilmesi ve kilisenin başına Papa Eftim'in getirilmesi, 3.Ortodoks kilisesinin bağımsız olması ve bu bağımsızlığın hükümet tarafından tasdikine ait gerekli işlemlere hemen başlanması, 4.Panaiya Kilisesi'nin Türk Ortodoksluğunun merkezi olarak tanınması.[173]

Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi

Alınan bu kararlardan da anlaşılacağı üzere tıpkı Kayseri'de belirlenen hedefler doğrultusunda, Fener Patrikhanesi'nden ayrılma fikri birinci hedef olarak ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda, Haziran başlarında alınan kongre kararlarını takiben Fener Patrikhanesi'yle olan resmi bağların tam olarak koparıldığı tarih 7 Temmuz 1924 tarihidir.[174] Bu tarihi karardan iki gün sonra ise Papa Eftim, başpapazlık görevini kabul etmiştir. Bu gelişmeden sonra ilerleyen günlerde de bölgedeki diğer kili-

173 Şahin, **op.cit.**, s.195; Ergene, **op.cit.**, s. 186.

174 Hatipoğlu,**op.cit.**, s.72, dn.166; Sofuoğlu, **op.cit.**, s.154.

selerin, Hıristos, Aya Nikola ve Aya Yani, başpapazlığını da üzerine almıştır. Bundan sonra ise 14 Temmuz'da yapılan ikinci bir kongre ile kilise idaresinden sorumlu bir heyetin teşkili ve Patrikhane ile ilgili bir nizamname düzenlenmesi gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu son toplantıda alınan kararlar, aşağıda yer verilen 5. madde hariç, 6 Haziran kararlarının hemen hemen aynısıdır denilebilir.

14 Temmuz 1924 tarihinde Galata Panaiya kilisesinde alınan bu kararlardan 5. maddede şöyle denilmektedir:

> *"Bir kilise nizamnamesinin kaleme alınarak kongrede kabul edilen nizamnamenin hükümetimizce kabul ve tasdikine kadar yine ruhani reis Eftim efendinin reisliği altında olmak üzere Avukat İstimat Zihni, Damyanos Damyanidis, Kaço Papadopoulous, Zamba Zambaoğlu, Dimosteni Papadopoulo, Yani Bilbiloğlu efendilerden mürekkep daimi bir cismani heyet teşkilini, Sokrat Karahisarlıoğlu, Kiryako Gölcoğlu, Anastas Manoloğlu, Nikola Vasilyadis, Kiryako Pamukoğlu Efendilerin de bu heyetin ihtiyat azaları olmak üzere intihabını ve bu heyetin reis-i ruhani Eftim Efendinin riyaseti altındaki daimi ruhani heyet ile birleşmek suretiyle teşekkül edecek olan ruhani ve cismani muhtelit meclis tarafından kiliseye ait bütün umur ve hususun idare edilmesini kabul ve olvecihle karar verdiğimize dair iş bu mazbatamızı iki nüsha olarak tanzim ve imza ile reisi ruhanimiz Eftim efendiye i'ta ettik"*[175]

Patrikhanenin idari işlerinden sorumlu olacak heyetlerin teşkili sonrasında Türk Ortodoks kilise ve cemaatlerinin idare şekilleri ile ilgili bir nizamname hazırlanmıştır. Bu nizamname eki ile toplam 19 maddeden oluşmaktadır. Konu bütünlüğü

---

[175] **Ergene, op.cit.,** s.189.

açısından bu yirmi maddelik nizamnameyi de burada aynen belirtmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz:

> *"1. Müstakil Türk Ortodoks Kilisesi başpapazlığına merbut Türk Ortodoks kiliselerinin hüküm ve kumandası müstakil kiliseye mensup cemaatlerin kilise daimi reisi başpapazın tahtı riyasetinde içtima edecek umumi heyetine aittir. 2. Heyeti Umumi reis-i umumiden başka on iki azadan eksik teşekkül ve ictima edemez. 3. Heyeti Umumiyenin muayyen ictimaları: Her sene birinci kanunun (Aralık ayının) ilk günüdür. Fevkalade olarak ictimaa lüzum ve ihtiyaç olduğunda tarafı riyasetten muktezi müsaadeyi resmiyenin istihsali ile kilise ilanı usulü ile, heyeti umumiye ictimaa davet edilir. İcabında müstakil kiliseye mensup oniki zatın tahriren talebi üzerine reisi umumi heyeti umumiyeyi ictimaa davete mecburdur. 4. Müstakil Türk Ortodoks cemaatleri tabi bulundukları Türkiye Cumhuriyeti devletinin içinde ekalliyet hukuku namı altında kendilerinde Türk Müslüman vatandaşlarından ayrı bir hak tanımadıklarından sırf dini müesseseden ibaret olan kiliseleri için ayrı bir cemaat teşkilatı mevcudiyetine lüzum kalmadığı ve esasen bir mezkur nizamname ile her nevi maddi ticaretten salim ve sırf bir ibadethane olan kiliselere, mütevelliler heyeti namında ücretsiz ve gayri mesul bir heyetin intihabından sarfı nazar edilecektir.5. Kiliseler müstakilen reisi umumi başpapaz tarafından cemaat namına nezaret ve nizamname ahkamı üzere kumanda edileceğinden yegane mümesail ve tek mütevelli Türk Ortodokslar namına başpapazlardır. 6. Başpapaz kaydı hayat şartıyla ruhani ve cismani kilise anayasasına göre umum Ortodoks cemaati tarafından intihap ve tayin keyfiyetinin barayı malumat hükümete bildirilmesi ve hükümet tarafından intihabın tasvibi, dini ve vatani menfaat icabı bulunduğundan zaruridir. 7. Papazlar, diyakoslar, başpapazın göstereceği lüzum üzerine Türk Orto-*

doks Hıristiyanlarının heyeti umumiyesinin ictimalarında kaydı hayat şartıyla seçilirler ve başpapaz tarafından da kilisede takdis ve tayin edilirler. 8. Başpapaz, Papaz ve Diyagoslar kaydı hayat şartıyla intihap ve sıfatı ruhaniyi iktisap eylediklerinden sıfatı memuriyetlerinden tecrit ve azilleri yalnız tabi bulundukları Türkiye Cumhuriyeti hükümeti mahkemelerinden aleyhlerine verilecek ve katiyet kesbedecek karara bağlıdır. 9. Papazlar, Diyakoslar bir hata ve mesuliyetlerinden dolayı muayyen bir zaman için (bu da nihayet üç ay geçemek üzere) Başpapaz tarafından vazife-i ruhaniyesinden el çektirilirler. Fakat, vazifeden el çektirildikleri zaman zarfında mesuliyetlerinden dolayı mahkemeye verilmişler ise neticei muhakemelerinde intizaren ruhani vazifelerinden mahrum kalırlar. 10. Ruhani memurların elbise-i ruhaniye ile sokaklarda, çarşı ve pazarlarda dükkân ve kahvehane gibi umumi yerlerde dolaşmaları ve oturmaları katiyen memnudur. 11. Ruhani memurlar kiliseden dışarı medeni kıyafetle ve mevkii ictimaiyeleriyle mütenasip olan her yerde gezip oturmakta ve meşru ticaretlerle meşgul olmakta serbesttirler. Saç ve sakal taşımak mecburiyeti yoktur. 12. Papazların her ay başında mukaddes su ile eski ve köhne adete göre hane ve dükkân, sokak ve çarşılarda dolaşmaları katiyen yasaktır. Ancak Türk Ortodoks Hıristiyanlarından her arzu eden, papazı evine davet eder ve evinde mukaddes su dinî ayinini yaptırabilir. 13. Kiliselerin mukaddes eşyalarına sivil şahısların el ile dokunmaları dinen caiz olmayan ve onların çok temiz muhafaza edilmeleri papaz ve diyakosların dini vazife ve borçları iktizasından olan eşyayı mukaddese dini tayinlerinde diyakoslara teslim edilir ve ziyanlarından olayı da kendileri mesul tutulurlar. Sivillerin ellemelerinde dinen mahzur olmayan diğer eşyalar kandilcilere teslim olunur ve ziyanlarında kandilciler mesul tutulur. 14. Başpapaz her ay başında kiliselerin bilcümle eşyasını teftiş ve kontrol ederek neticeden kilisede cemaati haberdar eder. 15.

Umuma ait ibarethanelerin muhafazasına devlet kanunları tekeffül eylediğinden bu hususda cemaate bir tedbir ittihazına lüzum yoktur. 16. Kiliselerin öteden beri maddi idarelerini temin eden tabak (disko) usulü ile cemaatten para toplamak gayri meşru ve kanuna aykırı olduğundan yasaktır. 17. Kilisede papazlar, diyakoslar, müezzinler ve kandilciler maaşsız çalışırlar. Düğün, vaftiz, nikâh, cenaze, Liduragya, Evheleoon, Ayazmos, Baraklisis vesaire gibi yapılan din imerasim ve ayinlerde herkesin şahsına ait cemaat tarafından ihtiyari olarak yapılan bahşişler ile idarelerini temin ederler. 18. Kiliselerin zeytinyağı, mum, elektrik ve günlük vesaire gibi ufak tefek masrafları için her kilisede birer kutu bulundurulacak ve mezkur kutulara cemaat tarafından ihtiyari olarak atılacak teberruattan bu masraflar temin olunacaktır. Bu kutular her ay başında baş papaz tarafından umum müstahdemler huzurunda açılır ve hasılattan kilisenin masrafları tefriik edildikten sonra artan miktarı müstahdemin arasında müsavatan taksim edilir. 19. Başpapaz haneye ayrıca bir tahsisat verilmediği ve başpapazın muayyen ve mukarrer maaşı lağvedildiği cihetle kiliselere ait akaratın icar bedelleri bu hususa tahsis edilir. Mezkur akaretleri mülken satmak şartı ile başpapaz namına icar ve isticar ederek hasılatından baş papazhaneye ve istihdamlarına lüzum gördüğü ruhani ve cismani memur, katip vesair hademe ücretlerini ve fevkalade masraflarını ve kendi şahsi idaresinin yeterine göre temin eder. Zeyl: Birinci maddede heyeti umumiyeyi teşkil edecek cemaat kelimesi, müstakil kiliseye mensup yirmi yaşından yukarı erkek ve kadın Türk Hıristiyan Ortodoksları diye tefsir edilir".[176]

Bu şekilde 1922 yılı Eylül sonunda Kayseri'de kurulan Türk Ortodoks Patrikhanesi, 1923 yılı sonlarından başlayarak 1924 yılı boyunca sahip olduğu Kayseri, Niğde, Nevşehir gibi birçok

[176] **Ibid.**, ss.188-193.

Orta Anadolu Türk Ortodoks cemaatini mübadeleye kurban vermesine rağmen, geride kalan ve İstanbul'da yaşamakta olan Anadolu kökenli Türk Ortodoksların desteğiyle ve Papa Eftim'in gayretleri sonucu tam anlamıyla bağımsız bir patrikhane olarak İstanbul'da Fener Patrikhanesi'nin karşısında varlığını ortaya koymuştur.

Bu arada sahip olduğu cemaati mübadeleyle kaybeden Papa Eftim nasıl Türkiye'de kalabilmiştir. Bu konuda Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan bir belge Papa Eftim'in ve ailesinin Heyet-i Vekile kararıyla mübadeleden muaf tutulduğunu ortaya koymaktadır. Hükümetin 3 Ağustos 1924 tarihinde aldığı ve başta Türkiye Reisi Cumhuru Gazi Mustafa Kemal ve Başvekil-Hariciye Vekili İsmet, Müdafaa-i Milli Vekili Kazım, Adliye Vekili M. Necati, Dahiliye Vekâleti Vekili: Dr. Refik,Maliye Vekili: Mustafa Abdulhalik, Maarif Vekili: Vasıf, Nafiia Vekili: Süleyman Sırrı, Ziraat Vekili: Zekai, Ticaret Vekili Hasan Hüsnü, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekili Dr. Refik, , Mübadele İmar ve İskân Vekili Rafet Beyler olmak üzere Heyeti Vekilenin imzalarının bulunduğu bu kararda şöyle denilmekteydi:

> *"Papa Eftim Efendi'nin Harekât-ı Milliye'nin ibtidasından beri Türkiye davasıyla alakadar görünmesi ve patrikhaneyle arasındaki vaziyet nazar-ı itibare alındığı takdirde efrad-ı ailesinin mübadeleye tabi olması düçar-ı felaket olacağı muhakkak bulunduğundan bir karar ittihazı talebini havi Dahiliye Vekâleti celilesinin 2.8.340 tarih ve Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 3798 no'lu tezkeresi üzerine mumaileyh Papa Eftim Efendi ve ailesinin İstanbul'da yerleşmesini müsaade itası İcra Vekilleri Heyetinin 3.8.340 tarihli ictimaında karargir olmuştur. 3.8.340".*[177]

177: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Başvekâlet Kalem-i Mahsus Müdiriyeti 030 18 01 106 75 07, EK: III

Papa Eftim ve yaklaşık olarak 50-60 kişiden oluşan ailesi[178] dışında mübadeleden muaf tutulan, Papa Eftim'in yakın çevresinden olan Avukat İstimat Zihni adına da bir hükümet kararı düzenlenmiştir.[179] İstimat Zihni dışında, yine Papa Eftim'in sayesinde mübadeleden muaf tutulan Katsos Papadopulos, *Metarithmisis* adında Fener karşısında Papa Eftim'i destekleyen bir gazete çıkarmıştır. 1932 yılında yayına ara verilse de, gazete daha sonra yayınına devam etmiştir.[180] Bunun dışında, mübadeleye tabi olup mübadele antlaşmasından önce mübadeleye tabi olmayan bir Ortodoks erkek ile evlenen Ortodoks kadınların veya Milli Mücadele döneminde Yunan harekâtına iştirak etmeyerek Müslüman nüfusa yardımları dokunan kişilerin mübadeleden muaf tutulacağına dair arşivde belgeler bulunmaktadır.[181] Yine insani bir uygulama olarak sağlıkları göç etmeye müsait olmayan kişilerle ilgili olarak her iki ülke, bu kişilerin mübadeleden tecillerine karar vermişlerdir.[182]

Bu şekilde mübadeleden muaf tutulan ve Kayseri Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin İstanbul'a naklini sağlayan Papa Eftim'e karşı Fener Patrikhanesi de bazı faaliyetlere girişmiştir. Patrikhane, bir yandan Papa Eftim'in başpapazlığını üstlendiği kiliseler için bu kiliseleri fuzuli yere işgal ettiği gerekçesiyle hakkında dava açarken Ankara'ya müracaatla kendilerinden bir heyetin Türk Ortodoks Patrikhanesi'ne giderek ayin yönetmek istedikle-

---

178 Erdal Çetintaş, **Anadolu Türk Ortodoks Patrikhanesi**, A.Ü. İnkılap Tarihi Enstitüsü yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996; Selçuk Erenerol ile yapılan mülakata dayalı olarak Elçin Macar, bu kararnamenin 64 kişiyi kapsadığını belirtmektedir. Bkz. Macar, **op.cit.**, s.160.

179 Cumhuriyet Arşivi, Başvekâlet Kalem-i Mahsus Müdiriyeti 030 18 01 106 75 07.

180 Macar, **op.cit.**, s.162.

181 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Başvekâlet Kalem-i Mahsus Müdiriyeti 030 18 01 106 75 07

182 Tosun, **op.cit.**, s.91; Erdal, **op.cit.**, s.73-75.

rini bildirmiş, diğer taraftan da uzun zamandan beri kamuoyunda Papa Eftim aleyhine yürüttüğü propagandalarına daha da hız vererek devam etmiştir. Takip ettiği bu propagandalarda Fener Patrikhanesi'nin üzerinde durduğu en önemli konu, Bulgar, Arnavut, Arap gibi farklı milliyetlerden Ortodoksların var olduğu gerçeğini açıkça göz ardı ederek her Ortodoks'un Rum olduğu ve Papa Eftim'in de Rumları Türkleştirmeye çalıştığıydı.[183] Papa Eftim karşıtı propagandalarına devam ederken, Ankara'ya yapmış oldukları müracaatlarına olumsuz bir cevap almışlardır. Papa Eftim de Fener Patrikhanesi'ne karşı bir dava açarak tazminat kazanmış ve bu tazminatın patrikhaneden icra yoluyla alınışı esnasında patrikhanenin bazı mallarına el konulması Türk ve Rum Ortodoks Patrikhaneleri arasındaki gerginliği önemli ölçüde tırmandırmıştır. Bu arada 3 Mart 1924 tarihinde Halifeliğin ilgası meselesi de patrikhanede ciddi bir tedirginlik yaratmıştır denilebilir. Patrik VII. Gregorios Haziran ayında Yunanistan dışişleri bakanı Russos'a müracaat ile 1918 sonrasında İstanbul'a yerleşen başpiskopos ve diğer ruhanilerin établi statülerinden endişe duyduklarını dile getirse de, bu dönemde patrikhane ile ilgili her hangi resmi bir sorun yaşanmamıştır. Bunda elbette ki, patrikhanenin kurum olarak ülke dışına çıkarılması meselesinin resmi makamlar tarafından dile getirilmemesi ve bu konuda Türk yetkililerinin iyi niyet ve tercihlerinin etkisi büyüktür.[184] Halifeliğin ilgası sonrasında bu tür bir tedirginlik yaşayan patrik VII. Gregorios'un aynı yılın Kasım ayında ölmesi aşağıda görüleceği üzere, patrikhane bünyesinde siyasi bir gerilime yol açacaktır.

Patrik Gregorios'un ölümünden sonra yerine seçilecek patrik konusunda Sen Sinod üyeleri arasında Yunanistan'daki siya-

---

183 Ergene, **op.cit.**, s.194.

184 Hatipoğlu, **op.cit.**, s. 74; Alexandris, **op.cit.**, s.160.

si bölünmeye paralel olarak Kralcı ve Venizelist olmak üzere bir mücadele başlamıştır. Bu mücadele sonucu 17 Aralık 1924'de kral taraftarı Konstantinos Arapoğlu patrik seçilmiştir. Bu durum Yunanistan'daki Venizelist ve Kralcılar arasında olduğu kadar Türkiye ve Yunanistan arasında da yeni bir gerilime yol açmıştır. Türk yetkilileri patrik seçiminden önce seçilecek patriğin Türk Yunan Ahali Mübadele Antlaşmasına uygun bir kişi olması gerektiğini patrikhaneye hatırlatmış olsa da, bu uyarı dikkate alınmamış ve İstanbul doğumlu olmayan Konstantin Arapoğlu patrik seçilmiştir. Bu seçimde, Hatipoğlu'nun belirttiğine göre, patrikhanenin büyük bir ihtimalle Türkiye'deki konumunu denemek istemesi ile kralcı kimliğine sahip bir patriğe Atina'nın da sahip çıkmayacağı düşüncesi etken olmuştur. Patrikhanenin yaratmış olduğu bu yeni gerilim ancak, yeni seçilen patriğin mübadeleye tabi tutulması ve 30 Ocak 1925 tarihinde sınır dışı edilmesiyle son bulmuşsa da, bu durumun yarattığı gerginlik 21 Haziran 1925 tarihinde Ankara Antlaşması imzalanıncaya kadar devam etmiştir denilebilir.[185] Fener Patrikhanesi, kendi bünyesinde yaşanan bu olumsuzluklara rağmen, Papa Eftim'e karşı yürütülen mücadeleden de vazgeçmemiştir. Bu bağlamda, Papa Eftim'e karşı Fener patrikhanesi tarafından uydurma suçlarla davalar açıldıysa da bir başarı elde edilememiştir. Buna karşı Papa Eftim de yayınladığı beyannameler ile Fener karşısında boş durmamış ve yıllardır Fener Patrikhanesi'nin yapmış olduğu ihanetleri ve bu kurumun iç yüzünü kamuoyuna göstermeye devam etmiştir.[186] Bu arada eski Kayseri Metropolidi Amarsiyos, Erdek Metropolidi Kirillos ve Adalar Metropolidi Agatengelos'un yaptığı bir ayinle Papa Eftim'e Fener Patrikhanesi tarafından verilmiş olan aforoz cezası kaldı-

---

185 Hatipoğlu, **op.cit.**, s.75; Macar, **op.cit.**, s.127-138.

186 Şahin, **op.cit.**, s.199.

rılmış ve Papa Eftim Piskoposluğa yükseltilmiştir (18 Mart 1926).[187] İşte bu tarihten sonra Papa Eftim sahip olduğu Başpiskopos rütbesiyle tahmini olarak 2000 kişilik cemaatiyle[188] bağımsız bir Patrikhane konumundaki Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin Başpiskoposu olarak görevine devam etmiştir.

Bu görevler çerçevesinde Papa Eftim, Türk Ortodoks Patrikhanesi'nde yeni bazı reformlara girişmiş ve dua ve ilahileri de Türkçeye çevirerek ibadet dilini tam anlamıyla Türkçeleştirmeye başlamıştır. Aslında Papa Eftim bu tür bir uygulamanın temellerini Kayseri'de atmıştır denilebilir. Kilise Kongresinin çalışmaları süresince alınan kararlar arasında ibadetin tamamen Türkçeleştirilmesi fikri de bulunmaktaydı. Nitekim, bu fikir doğrultusunda kongre süresince yayınlanan *Anadolu'da Ortodoksluk Sadası* gazetesinin nüshaları incelendiği takdirde birçok duanın Türkçesinin yayınlanarak halkın dikkatine sunulduğu görülür.[189]

Diğer taraftan şunu da belirtmek gerekmektedir ki, ibadet dili konusunda Papa Eftim'in gerçekleştirmiş olduğu bu reformun geçmişi Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar dayanmaktadır. Bulgar kilisesinin Fener Patrikliğinden ayrıldığı dönemde İstanbul'daki Karamanlıların da kendi kiliselerinde Türkçe ibadet etmek isteğinde oldukları da bilinmektedir.[190] Bu gerçekler karşısında ise Fener Patrikhanesi ibadetin Rumca'dan başka bir dille yapılamayacağını, bunun dinin gereklerine ters düştüğünü ve bu uygulamanın cemaati kiliseden uzaklaştıracağını iddia ederek karşı çıksa da, gerçekte durum hiç de Fener Patrikhanesi'nin iddia ettiği gibi olmamıştır. Ergene'nin eserin-

---

187 Ercan, **op.cit.**, s.427; Cihangir, **op.cit.**, s.263-264; Süreyya Şahin, **Türkiye'deki Patrikhaneler**, İstanbul, 2003, s.198.

188 Macar, **op.cit.**, s.162.

189 Bkz: **Anadolu'da Ortodoksluk Sadası** muhtelif sayılar.

190 Bu konuda bkz.; s. 174.

de de belirtildiğine göre ibadetin tamamen Türkçe olarak yapılması, tıpkı geçmişte olduğu gibi, halk tarafından oldukça olumlu karşılanmıştır.[191] İbadetlerin tamamen Türkçe olarak yapılması yönünde atılan bu adımları yine Papa Eftim'in halkı bilgilendirmeye yönelik düzenlediği toplantılar izlemiştir. Panaiya kilisesinde Papa Eftim'in *Ocak* adını verdiği Başpapazlık dairesinde düzenlenen bu toplantılarda Papa Eftim özellikle dil ve duygu birliğinden, milli birliğin sarsılmaz bir güç olduğundan, Cumhuriyet idaresinde azınlık ve azınlık haklarının gereksizliğinden ve bu tür şeylerin ülkeye ve bu haklara güvenen azınlıklara verebileceği zarardan bahsetmekte ve Türk Ortodoksluğuna karşı girişilen faaliyetlere değinerek insanları bu konularda bilgilendirmekteydi.[192] Papa Eftim'in kilise içerisindeki bu faaliyetleri dışında, kilisenin geleceğini yakından ilgilendiren ve onun uygulamış olduğu bir karardan daha bahsetmek gerekmektedir. Papa Eftim, Fener Patrikhanesi karşısında kendisinden sonra Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin geleceğini teminat altına almak amacıyla bazı tedbirler almıştır. Tüm Türk Ortodoks cemaatini toplayarak Fener kilisesinin aralarına soktuğu bozguncu ve casusların hareketlerine meydan vermemek için kendi kiliselerine sadık papazların tayin edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Cemaatin söz birliği ile kabul ettiği bu görüş çerçevesinde Papa Eftim o günlerde güvenilir papazların bulunmasının imkânsızlığına dayanarak ahlak ve seciyelerine, dini bilgi ve inançlarına güvendiği akrabaları arasından papazlar yetiştirmek niyetinde olduğunu vurgulamıştır. Bu görevler için amcasının oğlu Sokrat, yeğeni Nikola ve büyük oğlu Yorgi'yi aday göstermiştir. Herkesin onayını aldıktan sonra amcasının oğlu Sokrat'a *Ermiş*, yeğeni Nikola'ya *Doran* ve oğlu Yorgi'ye de

---

191 Ergene, **op.cit.**, s.207-8.

192 **Ibid.**, s.213.

Turgut adını vermiş ve üç papaz adayını takdis ederek göreve atamıştır.[193] Bu şekilde Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin geleceğinin güvence altına alınmasının önemli olması kadar 1935 yılında her ne kadar başarıya ulaştığı söylenemese de, hem Patrikhane'nin cemaat sayısının hem de Anadolu'nun nüfusunun artırılmasına yönelik aşağıda yer verilen bir girişim de önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

Türk Ocakları'nın kapanmasından sonra 1931 yılında Bükreş Elçiliği'ne atanan Hamdullah Suphi Tanrıöver göreve başladığı andan itibaren Müslüman Türkler kadar Dobruca ve Besarabya'da yaşamakta olan Gagauz Türkleri ile de yakından ilgilenmiş, yaşadıkları yerlerde Türkçe eğitim yapabilmeleri için başarılı girişimlerde bulunmuştur. Bunun dışında 1935 yılında 21 Gagauz gencini Türkiye'ye göndermeyi başaran Hamdullah Suphi'nin asıl gerçekleştirmek istediği, Gagauzlara Anadolu'nun kapısının açılmasıdır. Elçiliği dönemi boyunca Gagauz Türkleri ile ilgili hazırladığı raporları Türk Dışişleri'ne ileten Hamdullah Suphi 1934 yılında hazırladığı raporunda şöyle demekteydi: *"(Dörtyüz bin kişilik bu Türk kitlesinin) Hıristiyan kısmı ıssız Anadolumuzun koskoca bir parçasına neşe, hayat, refah ve ümran getirecek bir kıymet ve ehemmiyettedir."*

Gagauzların Anadolu'nun mübadele ile boşalan yerlerine yerleştirilebileceği fikrini ileri süren Hamdullah Suphi açısından Karamanlı Ortodoks Türklerin mübadeleye tabi tutulması da bir hata idi. Bu konuda, Hamdullah Suphi'nin hatıralarını kaleme alan Mustafa Baydar, Celal Bayar'ın Hamdullah Suphi'ye, Atatürk'ün de ölümüne yakın bir zamanda Karamanlı Ortodoks Türklerin mübadeleye tabi tutulmasının hata olduğunu belirttiğine yine mübadele döneminde Hamdullah Suphi'nin, Atatürk'e Karamanlı Ortodoksların Türk olduklarını söylemesine

---

193 **Ibid.**, s. 233; Şahin, **op.cit.**, s. 200.

rağmen, mübadele meselesinin kapanmasını isteyen Atatürk'ün onu dinlemediğine dikkat çekmektedir.[194]

Her ne kadar Hamdullah Suphi'nin bu isteği gerçekleşemese de, Türkiye'ye gönderdiği Gagauz gençleri Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin gözetimi altında eğitimlerini tamamlamışlardır. Ancak birer Hıristiyan olarak geldikleri Türkiye'de meslek sahibi olurken, bazıları Müslüman olup evlenip Türkiye'de kalmış bazıları da İkinci Dünya Savaşı'nın tüm zorluklarına rağmen geri dönmeyi tercih etmişlerdir.[195] Bu konuda, Elçin Macar Türkiye'de eğitim gören Gagauz gençlerinin Türkiye'de dinlerinden dolayı evlenme ve işe girme durumlarında zorlandıklarına ve buna bağlı olarak da Müslüman olduklarına dikkat çekmektedir. Yine bu konuda Papa Eftim'in yıllar sonra rastladığı Hamdullah Suphi Tanrıöver'e: *"Hani ya benim 70 kişilik cemaatim? Müslümanlığın defterinde 70 kişi mi eksikti?"* dediğini vurgulamaktadır.[196]

Ancak, 1943 yılına gelindiğinde Romanya'dan gelip Türk vatandaşlığına geçenlerin nüfus cüzdanlarındaki mezhep hanesine çok az sayıda kalmış olsalar bile Türk-Ortodoks kaydının konulması kabul edilmiştir.[197]

Fener Rum Patrikhanesi'ne karşı varolma mücadelesi veren Türk Ortodoks Patrikhanesi, 1968 yılında 14 Mart'ta Papa

---

194 Yonca Anzerlioğlu, *"Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Suphi ve Gagauz Türkleri"*, **Bilig**, Güz 2006, Sa.39, s.31-51; Mustafa Baydar, **Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları**, İstanbul, 1968, s.160-161.

195 Anzerlioğlu, **a.g.m.**, s.46

196 Macar, **op.cit.**, s.163; Elçin Macar, Türkiye'ye gönderilen Gagauz gençlerinin, 24 Mart 2002 tarihli *Eleftherotipia* gazetesine dayanarak, 70 kişi olduğunu belirtmektedir. Bkz. Macar, **a.g.e.**, s.163, dipnot: 141; Hamdullah Suphi Tanrıöver'in kaleme aldığı 1934 yılına ait raporda ise 21 gencin gönderildiği belirtilirken bu sayının ilerleyen yıllarda artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Bkz. Anzerlioğlu, **op.cit.**, s.43

197 Macar, **op.cit.**, s.163

Eftim'in hayatını kaybetmesinden sonra da çeşitli zorluklarla mücadele etmeye devam etmiştir. Bu bağlamda Papa Eftim'in ölümünden sonra, yukarıda bahsedilen önlemler doğrultusunda aile bireylerinden oğlu Turgut Erenerol babasının yerine Türk Ortodoks Patrikhanesi Patriği olarak göreve başlamıştır.

Papa Eftim'in yukarıda değinildiği gibi yakın çevresinden de olmak üzere zamanla cemaatten koparak Fener Patrikhanesi safına geçenler olmuştur. Bu durum da ister istemez cemaat sayısında bir azalmayı gündeme getirmiştir. Cemaat sayısının azalması benzer şekilde II. Patrik Turgut Erenerol döneminde de devam etmiştir. II. Patrik Turgut Erenerol'un 8 Mayıs 1991'de vefat etmesi sonrası yine aile bireylerinden Papa Eftim'in ikinci oğlu Selçuk Erenerol III. Türk Ortodoks Patriği olarak Patrikhanenin başına geçmiştir.[198]

III. Patrik Selçuk Erenerol dönemindeki cemaat sayısı aile bireyleri ile sınırlı kalacak derecede azalmıştır. Bugün Merkez Panaiya Kilisesi dışında aynı bölgede bulunan Aya Nikola, ve Aya Yani kiliseleri cemaat olmadığından dolayı kapalı bulunmaktadır. Patrik Selçuk Erenerol kendisinden sonra patrik olabilecek kişi için oğlundan ziyade yeğeni Ümit Bey'in adını vermekteydi. III. Patrik Selçuk Erenerol ile 2 Aralık 2000 tarihinde yapılan görüşme ve gözlemlerimize bakılırsa, Atatürk sonrası dönemde Türk Ortodoks Kilisesine hükümetin ilgisinin son derece azalmış olduğu görülür. Daha açık bir ifadeyle, Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin her ne kadar cemaatsiz olarak bugün Fener Patrikhanesi karşısında varlığını korumaya çalışsa da, bugüne kadar hükümetlerden gerekli desteği alamadığı anlaşılmaktadır.

198 III. Türk Ortodoks Patriği Selçuk Erenerol ile mülakat.

31 Mart 1922 Tarihinde TBMM Önünde Halka Hitap Eden Papa Eftim
Erol Cihangir. **Papa Eftim'in Muhtıraları ve Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi,** İstanbul 1996.

Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi III. Patriği Selçuk Erenerol

Papa Eftim'den sonra Turgut Erenerol'u takiben III. Eftim sıfatıyla patrik olan Selçuk Erenerol 19 Aralık 2002 tarihinde hayatını kaybetmiştir. Patriğin ani ölümü başta ailesi olmak üzere, Türk Ortodoks Patrikhanesi yetkilileri ve patrikhanenin yanında yer alarak bu kuruluşun hayatta kalması için destek olmaya çalışan bütün Türkleri oldukça üzmüştür. III. Patrik Selçuk Erenerol'un ölümünden iki yıl önce gerçekleştirilen mülakat esnasında kendisinden sonra bu görevi kimin yürüteceği sorusuna cevap olarak yeğeninin patrik olabileceği üzerinde durması bu yönde bir beklentiye yol açmışsa da, sonuçta oğlu Paşa Erenerol IV. Eftim sıfatıyla bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi Patriği seçilmiştir.

III. Patrik Selçuk Erenerol'un Cenaze Töreni 19 Aralık 2002

Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi IV. Patriği Paşa Erenerol

Karamanlı Ortodoks Türklerin Yunan Toplumu İçerisindeki Yeri

Yunanistan ile Türkiye arasında gerçekleşen nüfus mübadelesine dahil edilerek Yunanistan'a gönderilen Ortodoks Türklerin adı geçen ülkeye ayak bastıktan sonra hangi şartlarla karşılaştıklarından ve Yunan toplumu içerisinde sahip oldukları konumdan bahsetmeden önce mübadele süreci ve hatta öncesinde Anadolu ve Trakya'dan Yunanistan'a yaşanan göçler sırasında Yunanistan'ın içinde bulunduğu durumdan biraz söz etmek konu bütünlüğü açısından önem arz etmektedir.

Anadolu'da Türk ordusu karşısında ağır bir yenilgiye uğramasının ardından Yunanistan siyasi anlamda ciddi problemlerle yüz yüze kalmıştır. Birbiri ardına kurulan hükümetler son-

rasında 1922 yılı Eylül ayı ortalarında Albay Nikolaos Plastiras ve Albay Stylianos Gonatas'ın darbe girişimleriyle Meclis dağıtılmış hükümet istifa etmiş ve Kral Konstantin de yerine oğlu II. Yorgo'ya bırakarak ülkeyi terk etmiştir. İhtilalci komite 1919 ile 1920 yılları arasında Büyük Yunanistan hayaleriyle sadece dış politikaya yönelen ve bunun sonucunda da 1920 seçimlerini kaybeden Venizelos'la temasa geçerek Müttefik devletler nezdinde Yunanistan'ı temsil etmesini talep etmiştir. Diğer taraftan, Anadolu'da yaşanan ağır yenilgiden sorumlu tutulan başta Küçük Asya Orduları komutanı olmak üzere bazı asker ve siyasiler kurşuna dizilmiştir.[199] Bu dönemde nüfusu yaklaşık olarak beş milyon olan Yunanistan, yaşanılan ağır askeri yenilgi ve ülke içindeki siyasi dalgalanmaların ötesinde bir de Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren yüz yüze kaldığı göç problemiyle uğraşmaktaydı. Ülkeye gelmekte olan insanların yeme, içme, barınma ve sağlık problemleri gibi acil ihtiyaçlarının son derece kısıtlı imkânlarla karşılanmasına çalışılmaktaydı. Trahoma, Sıtma, Tüberküloz gibi hastalıklar ile mücadele ile uğraşılırken ülke içindeki Muhacir Yardım Fonu gibi organisyonların çalışmalarını ülke dışından gelen yabancı yardım kuruluşları desteklemekte ve takviye etmekteydi.[200] Ancak, sürekli artan göçmen sayısı karşısında mevcut durum ile tek başına mücadele edemeyeceği fikrinden hareketle Venizelos, 1922 Kasım ayında basın aracılığıyla tüm ülkelerden yardım istemiştir. O dönem içinde savaştan yeni çıkmış olan Avrupa'nın kendisine ciddi boyutta yardım yapamayacağının da bilincinde olan Venizelos, bu durum karşısında özellikle Amerika'dan yardım talebinde bulunmaktaydı. Sonuçta, Venizelos'un beklediği yardım cevabı *Amerikan Kızıl Haç*'ından ve *Near East Relief Organization*'dan gelmiştir. Yuna-

---

199 Hatipoğlu, **op.cit.**, s. 35; **Refugee Grecee**, ed. by Georgios A. Yiannakopoulos, Atina, 1992, s. 32.

200 Refugee, **op.cit.**, s. 33.

nistan'a temsilcilerini gönderen Amerikan Kızılhaç'ı ülkede hemen bir yardım komisyonu kurmuştur. Sekiz ay boyunca mübadillerin yiyecek içecek ve sağlık durumlarıyla yakından ilgilenen Amerikan Kızılhaç'ının yardımları sayesinde 1923 Martına kadar 533.240 mübadil hayatlarını devam ettirebilmişlerdir. Amerikan Kızılhaç'ının Yunanistan'dan ayrıldığı tarih olan 30 Temmuz 1923 tarihine kadar adı geçen ülkeye yapılan yardımlar toplam 2.605.696.09.$ tutmuştur.[201] Bundan sonraki süreçte ise devreye Mülteciler Cemiyeti girmiştir. Cemiyet Konseyi'nin Yunan temsilcileri konseyden manevi ve teknik destek bağlamında kredi talebinde bulunmuşlardır. Mali Komite'ye devr edilen konu ile ilgili olarak Atina'ya, Yunanistan'ın kredi karşılığında gösterebileceği maddi teminatın tespiti ve iskân için koşulların araştırılması için iki temsilci gönderilmiştir. Sonuçta, 29 Eylül 1923 tarihinde Yunan hükümeti ile Milletler Cemiyeti konseyi arasında iskân tasarısı ile ilgili bir anlaşma imzalanmıştır. Resmi olarak Kasım 1923'te kurulan Muhacir İskân Komisyonu iskân programını tasarlama ve denetlemede tam yetki sahibi bir kurum olmuştur. Komisyon ile Yunan hükümeti arasındaki ilişkide ise dikkat çekici bir nokta vardır. Milletler Cemiyeti Konseyi, Muhacir İskân Komisyonu'nun kurulması ile ilgili anlaşma taslağı hazırlığında, komisyona çalışmalarında tam serbestlik hakkı tanınırken Yunan hükümetinin denetleme veya müdahale etme hakkına sahip olmayacağı şartı getirilmiştir. Onur Yıldırım'a göre bu kararda özellikle Milletler Cemiyeti'nin, Yunan hükümeti bağlamında kuşkulara sahip olması etkili olmuştur. Yunanistan'ın ekonomik olarak iflasın eşiğinde olması, bunun yanında hükümetin sağlanan bu kaynakları, askeri amaçla kullanabileceği tedirginliğinin böyle bir karar alınmasına sebep olduğu söylenebilir. Yine bu tedirginliklere bağlı

---

201 Petzopoulos, **op.cit.**, ss. 76-7.

olarak komisyonun başkanlığına Yunan olmayan birisi getirilirken, Yunan hükümetinin atayacağı birkaç Yunan üye ile Milletler Cemiyeti çalışanlarından birisi ikinci başkan olmuştur.[202]

Komisyona başkanlık etmekte olan Henry Morgenthau, finansman açısından birçok Avrupa hükümetleri ve bankaları ile temasa geçmiş, başta pek başarı elde edememişse de, Ağustos 1923 ile Mayıs 1924 tarihlerinde İngiltere'den birer milyon sterlinlik kredi temin etmeyi başarmıştır. Bu kredi desteğini Eylül 1924'te Milletler Cemiyeti Konseyi'nden sağlanan on milyon sterlinlik bir kredi güvencesi takip etmiştir. Ayrıca, yine Londra ve New York'taki bazı mali kuruluşlarla yapılan anlaşmalar çerçevesinde on milyon sterlinlik bir kredi daha temin edilebilmiştir. Yunanistan Muhacir İskân Komisyonu'nun başkanı Morgenthau'nun girişimleri ile elde edilen bu kredilerde Paris'te bulunan Venizelos'un da önemli bir katkısı bulunduğunu ayrıca belirtmek gerekmektedir.[203]

Kasım 1923'te kurulan ve Aralık 1930'a kadar görev yapacak olan komisyonun faaliyetleri üç ana gruba ayrılmıştır: Finansal, şehir iskânı ve kırsal veya tarıma dayalı iskân. Tarıma dayalı ekonomiye sahip bir ülke olarak Yunanistan için en önemli olan faaliyet kırsal veya tarıma dayalı iskân olmuştur ve bu kategorideki iskân için Müslümanların ve Slavların geride bıraktıkları ve ülkenin en verimli arazilerinin bulunduğu kuzey bölgesine öncelik tanınmıştır. Bu bağlamda, ülkenin kuzeyinde Makedonya ve Batı Trakya'da oluşturulan alt birimlerle daha önce belli bir düzen içinde yürütülemeyen tarıma dayalı nüfusun iskânı için çalışmalara başlanmıştır.[204] İskân için Yunan hü-

202 Onur Yıldırım, **Diplomasi ve Göç, Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü,** İstanbul, 2006, s.273-278; Yunanistan'ın göçmen yerleşimi için yaptığı masraflar ve kaynak olarak dış borç alınması uzun vadede Yunanistan'ın ekonomik iflasını gündeme getirmiştir. Bkz. İbrahim Erdal, **Mübadele Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925**, İstanbul, 2006, s.201

203 Yıldırım, **op.cit.**, s.279.

204 **Ibid.**, s. 90.

kümeti, 500.000 hektarlık ekilebilir ve ekilemez alanı Muhacir İskân Komisyonu'na vermiştir.[205]

Ülkenin genel olarak nasıl bir görünüme sahip olduğu konusunda Atina'da bulunan Küçük Asya Araştırmaları Merkezi arşivindeki fotoğrafların yayınlandığı *Refugee Greece* adlı eserdeki fotoğraf ve bilgilere göz atmak yeterli olacaktır.[206] Komisyon başkanı Morgentau'nun Atina'ya yönelik gözlemlerinin yer aldığı eserde şehrin Anayasa Meydanı ve eski Saray olarak adlandırılan yerlerinin mübadillere yemek dağıtılmak ve birbirinden ayrılmış aileleri birleştirmek üzere asılan isim listelerinin bulunduğu merkezler konumuna dönüştüğü anlaşılmaktadır.[207] Komisyonun çalışmaları boyunca düzenlenen raporlarda her ne kadar ülke ekonomisi ağırlıklı olarak tarıma dayalı olsa da, iskâna tabi tutulan nüfus yapısı itibariyle şehirli nüfusun kırsal alana iskân edilen nüfustan daha fazla olduğu belirtilmekteydi. Çiftçiler daha çok Trakya ve Bulgaristan'dan göç etmişti. Diğer taraftan Anadolu'dan gelen nüfus içerisinde doktor, avukat, tüccar, zanaatkâr ve işçi sınıfı ağır basmaktaydı.

Yunanistan'da mübadillerin iskânı ile ilgili dikkat çeken bir diğer özellik de kırsal ve şehir nüfusunu oluşturan insanların bu vasıflarına göre tam olarak iskâna tabi tutulamayışlarıdır. Başka bir ifadeyle, bazı şehirli nüfus toprak verilerek kırsal alana iskân edilirken tarıma dayalı nüfustan da şehir merkezlerine iskân edilenler olmuştur. Dolayısıyla bu tür bir uygulama sonucunda da eğitimli ve meslek sahibi insan potansiyelinden tam anlamıyla yararlanılamamıştır denilebilir. Şehirli nüfus ile ilgili olarak birkaç noktaya daha değindikten sonra mübadillerin, özellikle konumuzu oluşturan Ortodoks Türklerin veya başka bir ifadeyle Karamanlıların sosyal yaşantıya nasıl adapte oldukları konusunu ele alıp inceleyebiliriz.

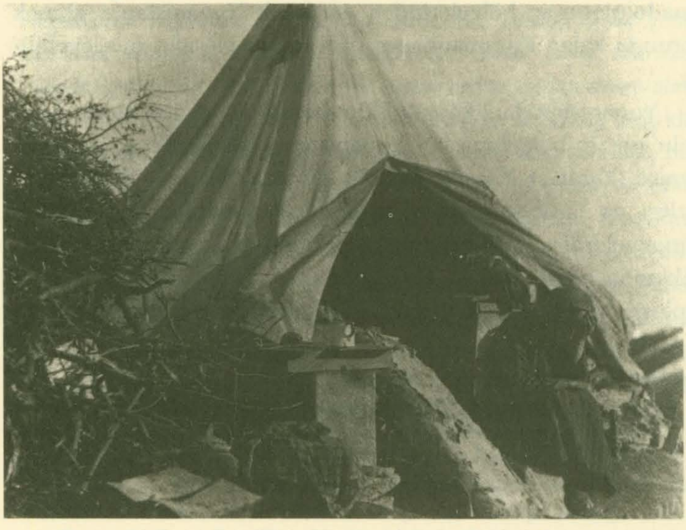
205 Yıldırım, **op.cit.**, s.27.

206 Refugee, **op.cit.**,

207 **Ibid.**, s. 33.

Refugee Greece, ed. By Georgios A. Yiannakopoulos, Atina, 1992

Refugee Greece, ed. By Georgios A. Yiannakopoulos, Atina, 1992

Her şeyden önce şunu belirtmek gerektir ki, genel olarak şehirli nüfusun %60'ı Atina, Selanik ve Pire'de, üç büyük şehirde, yaşamaya başlamıştır. İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerden belirli bir sermaye ve uluslar arası deneyimle gelen mübadiller Yunanistan ekonomisinin yeniden düzenlenmesinde ve hatta ayağa kalkmasında önemli birer etken olmuşlardır.[208] Genel bir ifadeyle, Yunanistan'da görüşme imkânı bulunan Karamanlı mübadillerin de gerek ticari gerekse tarımsal alanda Yunanistan'ın kalkınmasında kendilerinin itici güç olduklarını beyan ettikleri tespit edilmiştir. Mübadillerin kendilerini bu şekilde ifadelendirilmeleri dışında konuyla ilgili incelenen birçok eserde de bu durumu doğrular nitelikte bilgiler bulunmaktadır.[209]

Yunanistan'ın mübadele döneminde içinde bulunduğu durumu bu şekilde özetledikten sonra tekrar geriye dönerek, bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin temellerinin atıldığı Anadolu'nun iç bölgelerinden ayrılarak Yunanistan'a gitmek zorunda kalan Karamanlıların durumunu ele alıp inceleyebiliriz.

Yunanistan'da 2000 yılı Ekim-Kasım ayları içerisinde Anadolu'nun iç bölgelerinden Yunanistan'a gönderilerek zamanla Yenice (Yanitsa), Kavala, Selanik, Farsala, Karditsa, Larissa şehirleri ve Eğriboz adasına yerleşen Karamanlılar ile yapılan görüşmelerden Yunanistan'a ayak bastıktan sonra yaşananlar hakkında çeşitli bilgiler elde edilmiştir. Karamanlıların Yunan toplumundaki yerinin tespiti için öncelikle bu konuda, yani

---

[208] George Mavrogordatos, **Stillborn Republic, Social Coalisions and Party Strategies in Greece, 1922-1936,** Los Angeles, t.y., s.187; Clogg, **op.cit.**, s.129; Şehir yerleşimi ile ilgili bir saha çalışması için bkz: Rene Hirschon, **Mübadele Çocukları,** çev. Serpil Çağlayan, İstanbul, 2000.

[209] Pentzopoulos, **op.cit.**, s.115; Ayrıca muhacirlerin Yunanistan ekonomisi ve tarımına yapmış olduğu katkılar için bkz.: Eliot Grinnell Mears, **Greece Today, The Aftermath of the Refugee Impact,** California,1929, ss. 54-106.

mübadele günlerinden itibaren bu insanların nasıl bir süreçten geçtiği üzerinde durulması gerekmektedir.

Bu konuda yapılan mülakatlardan Yunanistan'a ayak basmalarını takiben karşılaştıkları ilk uygulamanın sağlık koşulları gereği tüm mübadillerin karantinaya tabi tutulduğu anlaşılmaktadır. Mülakat yapma imkânı bulunan ilk kuşak ve ikinci kuşak altmış mübadilin verdiği bilgilere göre Mersin'den ayrılanların çoğu Pire limanına çıkarılmışlardır. Ancak, Pire limanına varılmadan önce Pire yakınlarındaki Agios Georgios adasında yaklaşık on beş gün süreyle karantinada kalmışlardır. Burada gemiden indikten hemen sonra neler olduğu konusunda Kayseri'nin Çukur köyünden Sultan Aslanoğlu'nun söyledikleri zannederiz gerekli açıklığı sağlayacaktır. Aslanoğlu gemiden indikten sonra karantinada olanları şu şekilde anlatmaktadır: *"Agios Georgios adasına gelincik cılbattılar, hepimizin saçını kestiler... Karantina mı neyse orda koydular. Bir kamara vardı, tuz varıdı, tuzda çimdik, cıscılbak ,alayımız cılbağıdık, urbalarımızı verdik cılbak oturuyok... (adada) çok insan öldü. Büyük bir mezar eştiler ondan sonra alayını oraya patır patır döktüler..."*.[210] Aslanoğlu'nun anlatmış olduklarını istisnasız tüm konuşulan insanlar da teyit eder nitelikte bilgiler vermişlerdir. Savaştan ağır bir yenilgi ile çıkan ve ülkede sürekli artan sayıda mübadilin tüm ihtiyaçlarını karşılamak konusunda yetersiz kalan Yunanistan için Milletler Cemiyetinin oluşturduğu komisyon ile Amerikan Kızılhaç'ı gibi yabancı yardım kuruluşlarının destek verdiğinden daha önce bahsedilmiştir. Yunanistan ancak bu yardımlar sayesinde mübadillerin temel sağlık ve gıda ihtiyaçlarını karşılayabilmiştir. Bu bağlamda karantinada alınan önlemlere rağmen salgın hastalıklar sonucu birçok insan hayatını kaybetmiştir. Kendilerinin bu tür bir uygulamaya tabi tutulmalarını farklı bir şekilde, bir muhacir

---

[210] Aslanoğlu ile mülakat.

gözüyle değerlendiren Anastasia Merküroğlu'na göre böyle bir uygulamaya tabi tutulmalarının tek nedeni Anadolu'dan gelmeleri ve kendi deyimiyle *Anadolulu Urumların mundar* olarak kabul edilmeleriydi.[211]

Pire yakınlarındaki adada karantinaya tabi tutulmalarının ardından tekrar gemilerle Pire'ye gönderilen Karamanlılar burada altı ay kadar duruma göre iki üç ailenin aynı çadırlarda kaldıklarını beyan etmişlerdir. Bu süre sonrasında ise önce Volos'a oradan da yük trenleriyle Larissa veya Karditsa gibi orta Yunanistan şehirlerine gönderilmişlerdir. Larissa şehrine gönderilenler arasında yer alan Nevşehirli Merküroğlu kardeşlerin anlattıklarına bakılırsa Larissa'da bir Amerikalının yaptırdığı tahtadan evlerde kalmışlardır. Diğer yerlerde ise genelde ya Müslümanlardan kalan evlerde ve çiftliklerde ya da yine çadır veya kendilerinin yaptıkları barakalarda kaldıkları anlaşılmaktadır.[212] Bulabildikleri bu yerlerde örneğin boş bir çiftlikte gerektiğinde bir köyün yarıya yakını gibi kalabalık bir grup insan aylarca bir arada yaşamışlardır. Kayseri Çukur köyünden Pire'ye, oradan Karditsa'ya uzanan yolculuk sonunda bugünkü köylerinin bulunduğu mevkiiyi (Kapadokiko) anlatan Maria Sütoğlu'nun anlattıklarından adı geçen yerlerin bataklık olup kurutulmaya çalışılarak iskâna açıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim, ülkenin birçok yerinde bulunan bakımsız ve bataklık durumundaki yerlerin hükümet tarafından ıslah edilerek iskâna açıldığı konusunda Mears'ın *Greece Today* adlı eserinde detaylı bilgiler bulunmaktadır.[213]

Ülkenin kuzey bölgelerinin tarıma elverişli olduğundan ve iskân için öncelikli bir yer olarak belirlendiğinden daha önce bahsedilmişti. Bu doğrultuda, Adana'dan Selanik'e gelen İlias

---

211 Merküroğlu ile mülakat.

212 Merküroğlu ile mülakat; Köroğlanoğlu ile mülakat.

213 Sütoğlu ile mülakat; konula ilgili olarak bkz: Mears, **op.cit.**, s. 56.

Refugee Greece, ed. By Georgios A. Yiannakopoulos, Atina, 1992.

Meletiadis buradan Yenice (Yanitsa) yakınlarındaki eski Miletopos köyüne gönderildiklerini burada dört beş yıl kaldıktan sonra köyün üst tarafında hükümet tarafından yaptırılan küçük evlere yerleştirildiklerini beyan ederken, eşi Anastasia hükümetin bölgedeki bataklıkları da kurutarak yerleşime açtığına dikkat çekmekteydi.[214] Yine Anastasia Meletiyadou'nun belirttiğine göre Selanik çevresinde Harmanköy olarak adlandırılan yere gönderilenler Anadolu'da Toroslardaki köylerine benzemeyen bu yeri beğenmemişler ve başka yerlere gitmişlerdir. Bu konuda, yani iskân konusunda hükümetin her hangi bir zorlayıcı uygulamadan ziyade mübadillere yerleşecekleri yerler konusunda belirli bir serbestlik sağladığı da anlaşılmaktadır.

---

[214] Anastasia ve İlias Meletiyadis ile 28.9.2000 tarihinde Yenice (Yanitsa)-Neo Miletopos köyünde yapılan mülakat.

Nitekim, Harman köye giden ancak bölgeyi beğenmeyen gruplardan kendi aralarında çevreyi incelemek üzere örneğin bir köyün muhtarı ve diğer ileri gelen büyüklerinden heyetler oluşturarak Yunanistan'da farklı yerleri gezip kendilerine uygun yerleri bulmaya çalışanlar da olmuştur.[215]

İskân sürecinde Müslümanlar ve Bulgarlardan kalan köylere veya kurutulan bataklıklar veya diğer alanlar üzerinde oluşturulan geçici barakalarda[216] veya çadırlarda yaşamaya başlayan Anadolu kökenli Rum ve Karamanlılara hükümet bir süre sonra toprak dağıtmıştır. Küçük toprak sahipliği ile tarımın canlandırılmaya çalışılması aslında 1911 yılına kadar uzanmaktaydı. Bu yöntem mübadillerin gelmesiyle iskân sürecinde insanlara toprak temininde büyük kolaylık sağlamıştır. Ancak burada belirtilmesi gereken nokta bu tür arazilerin dağıtımında yerli nüfusa öncelik tanınması olmuştur. Ne kadar toprak dağıtıldığı konusunda kesin bir istatistiki bilgi olmadığını belirten Mears, bu yöntem sayesinde oldukça geniş ekilebilir alanın iskân sonrası dağıtıldığını vurgulamaktadır.[217] Uygulamaya konulan bu yöntem sayesinde ağırlıklı hem yerli nüfus hem de mübadiller işlenebilir araziler elde ederken, bunun yanında hayvancılığın geliştirilmesi amacıyla her ailenin toprak dışında hayvan sahibi olmasına da çalışılmıştır. Hatta bu amaçla iskân işlerini yürütmekle sorumlu komisyon ülke dışından hayvan ithal edilmesini sağlamıştır.[218] Yunanistan'ın tarım ve ekonomisinin mübadele süreci ve sonrasındaki durumu hakkında Mears, mübadillerin gelmesiyle birlikte özellikle tarım başta olmak üzere tekstil gibi

---

215 Aslanoğlu ile mülakat; Yohannis Kulaksızoğlu ile 6.10.2000 tarihinde Farsala-Agios Konstantinos köyünde yapılan mülakat.

216 Refugee, **op.cit.**

217 Mears, **op.cit.**, s. 56.

218 **Ibid.**, s. 63; Maria Kehağioğlu ile 28.10.2000 tarihinde Yenice (Yanitsa)-Neo Miletopos köyünde yapılan mülakat.

ülke ekonomisinde gözle görülür önemli bir iyileşmenin ve gelişmenin olduğuna dikkat çekmektedir.[219] Mears'ın belirttiği bu durum birçok mübadil tarafından da üzerinde özenle durularak vurgulanmıştır. Bu konuda Selanik'te yaşamakta olan ve Türk Ortodoks Patrikhanesi kurucusu Papa Eftim ile de akrabalığı bulunan Konya Silleli Anastasia Hacıteodoridou'nun sözleri oldukça dikkat çekicidir. Hacıteodoridou Yunanistan'a geldiklerinde kendilerine hor gözle bakıldığını vurgularken *"Yonanistan'ı biz yükselttik. Ustalık mı dersin... zanaatçılar .... Bir yandan kiskândılardı. Korktular. Aman bunlar ekmeğimizi elimizden alacaklar. Zenginlik getirmedik ama zanaat zenginliği getirdik. Benim babam mülklerinizi satın çocuklarınızı okutun, derdi. Ne yapacaksanız yapın çocuklarınızı okutun. Yalnız okumaylan Yonanistan'ı elimize alacağız"*[220] demekteydi.

Mübadillerin başlangıçta geçici olarak barınabilecekleri çadır veya barakalar ile geçimlerini sağlayabilmeleri ve tarımı canlandırmaları amacıyla toprak dağıtımı sürerken diğer taraftan kurulmuş olan iskân komisyonu ve hükümet tarafından mübadillerin sürekli iskân edilebilecekleri evler yapılmaya başlanmıştır.[221] Ancak bu tüm mübadillerin kısa sürede tam manasıyla birer ev sahibi oldukları anlamına da gelmemektedir. Çünkü gerçekleştirilen mülakatlardan elde edilen sonuçlara göre birçoğunun bir barakaya bile sahip olmadığı ve barınma amacıyla kendilerinin barakalar veya küçük evler yaptıkları anlaşılmaktadır.[222]

---

219 Mears, **op.cit.**, 72-79.

220 Hacıteodoridou ile mülakat.

221 Mavrogordatos, **op.cit.**, s. 187.

222 Eleni Haciliadou ile 7.10.2000 tarihinde Larissa-Vunena köyünde yapılan mülakat; Urania Mercanidou ile 7.10.2000 tarihinde Larissa-Vunena köyünde yapılan mülakat; Stavros Mihailidis ile 28.9.2000 tarihinde Yenice (Yanitsa) şehrinde yapılan mülakat.

İskân konusunda yıllar itibariyle bazı veriler sunan Mavrogordatos 1926 yılına kadar toplam 550.635 kırsal kökenli nüfusun iskân edilebildiğini beyan ederken, bu sayının 1930'da 578.844 kişiye (145.758 aile), 1938'de ise 668.316 kişiye (167.079 aile) ulaştığını vurgulamakta ve bu şekilde 1930yılı içinde muhacirlerin neredeyse %90'a yakın bir oranla ağırlıklı olarak Makedonya ve batı Trakya'ya yerleştirildiğini de belirtmektedir.[223] Bu verilerden de anlaşılacağı üzere Türkiye'den Yunanistan'a giden tüm kırsal kökenli mübadillerin genel olarak iskân süreçleri 1938'lere kadar sürmüştür. Diğer taraftan, yine Mavrogordatos'un verdiği rakamlar doğrultusunda şehirli nüfusun iskânının 1950'li yıllara kadar devam etmiş olduğu da anlaşılmaktadır.[224]

İskân sürecinin, ya da mübadillerin ülkeye yerleşmelerinin 1950'li yıllara kadar sürmesi gerçeği karşısında Yunan toplumunda dikkate değer bir tepki oluşmuştur. Aslında toplumdaki bu tepki savaş yılları boyunca süren ve hatta göç dalgasının başladığı ilk anlardan itibaren ortaya çıkmış bir olgudur. Dolayısıyla, denilebilir ki Yunan toplumu yaşadıkları yerleri terk ederek Yunanistan'a gelen tüm göçmenleri ve bu arada mübadilleri kabullenme konusunda büyük bir sorun yaşamıştır. Daha açık bir ifadeyle, bu insanlar Yunan toplumu için her zaman yabancı bir topluluk olarak kalmış ve mübadillerin Yunanlılığı sorgulanır bir şey olmuştur. Kendisini saf Yunan olarak adlandıran yerli halk karşısında mübadil nüfusta ise, korku ve nefret duyguları uyanmış[225] ve bu durum adı geçen insanların Yunan toplumundaki asimilasyonlarının bugün dahi tam olarak sağlanamamasını gündeme getirmiştir.

[223] Mavrogordatos, **op.cit.**, s. 187.
[224] **Ibid.**, s.188.
[225] **Ibid.**, s. 194.

Göçmenlerin ülkeye gelmeye başladıkları ilk günlerden itibaren Meclis'e *"bırakın yerlerinde kalsınlar"* şeklinde taleplerde dahi bulunulmuştur. Hatta, toplumun, özellikle Venizelist karşıtlarının, bu temenni ve dileklerini 1920'li yıllarda yaşanan açık çatışmalar takip etmiştir. Yunanistan'da mübadillere karşı takınılan bu tutumlara son olarak verilecek şu örnek durumun ne derece ciddi bir boyutta olduğunu daha açık bir şekilde ortaya koyacaktır. 1933 yılına gelindiğinde aradan geçen zamana rağmen mübadiller hâlâ yabancı gözüyle görülmekte ve Venizelist karşıtı basında mübadillerin toplumdan ayrı tutulmaları gerektiği savunulurken hatta kollarına sarı renkte bant takarak dolaşmaları dahi istenmekteydi.[226] Bu derece olumsuz bir tutum içinde mübadillerin istenmediği bir ortamda Anadolu'nun iç kesimlerinde Türkçeden başka bir dil bilmeyen, dini inançları dışında Müslüman bir Türk'ten ayırt edilmesi oldukça zor olan Karamanlılar da önemli ölçüde etkilenmişlerdir.

Her şeyden önce Anadolu kökenli bütün mübadillerin Yunanlılığının sorgulanmaya çalışıldığı bir ortamda tek kelime Rumca bilmeden yaşamaya çalışmanın yaratacağı zorluk oldukça açıktır. Dolayısıyla, Anadolu'nun Niğde, Nevşehir, Kayseri, Konya gibi şehirlerine bağlı olup, gerek karışık gerekse sadece Ortodoks nüfustan oluşan köylerinde yüzyıllar boyunca kuşaktan kuşağa Türkçe konuşan, adet gelenek ve görenekleri açısından Müslüman Türklerle aynı özellikleri taşıyan Karamanlılarla yapılan mülakatlardan bu insanların mübadeleyi yaşayan birinci kuşak ve onların çocuklarının Yunanistan'a gittikten sonra Rumca öğrenme konusunda oldukça sıkıntı çektikleri anlaşılmaktadır. Kayserili Maria Sütoğlu Yunanistan'a geldiklerinde de hep Türkçe konuştuklarını belirtirken şöyle demekteydi: *"Urumca bilen yok idi. Onun için Türkçe. Çocuklarımız bilmiyordu*

---

226 **Ibid.**, s.194.

Urumca. Mektebe gidiyorlardı. Sonra daskaloslar (öğretmenler) öfkeleniyorlardı, dövüyorlardı. Söyletmiyorlardı Türkçeyi. Yasak ettiler bizim dilimizi mektepte. Çocuklar başladı Urumca söylemeye. Sonra gelin aldılar dışarıdan. Yabancı gelinler... eyle eyle dilimiz tebdil oldu. Benim beş çocuğum vardı. Üçü eyice Türkçe biliyordu, (ikisi) anlıyordu diyemiyordu. Başladılar Urumcaya dönderdiler dili...".[227] Yine benzer şekilde okulda Türkçe konuşmalarının yasak olduğunu vurgulayan Veniamin Gervanidis de zamanla öğretmenlerden korkan çocukların Türkçeyi bırakarak Rumca öğrenmeye başladıklarını belirtmektedir.[228] Dil yönünden yaşanan zorluklar konusunda örnekleri artırmak mümkündür. Örneğin çarpıcı bir örnek olması bakımından Kayseri Çukur kökenli Omiros Köroğlanoğlu'nun bugün dahi Rumcayı tam olarak anlamadığını ifade etmesi ve *"ben bunların dilinden çokça bilmem, çoğunu anlamam"*[229] demesi kanımızca dil probleminin durumunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Dil konusunda yaşanan sıkıntının haricinde belki de en ciddi problem bu insanların *Türkosporoi*, yani *Türk tohumu* olarak adlandırılmalarıdır. Mavrogordatos, genel olarak Anadolu kökenli mübadillerin Yunanlılıklarının sorgulanmasına bağlı olarak Türk kimliğinin yakıştırıldığına dikkat çekse de,[230] bunun bütün Anadolulu mübadiller için ne dereceye kadar geçerli olduğu konusunda elde kesin bir bilgi mevcut değildir. Ancak kesin olan şudur ki, bugün Yunanistan'da yaşamakta olan ve hâlâ Türkçeyi akıcı bir şekilde konuşmayı başaran ve kendilerine Karamanlı denildiğinin farkında olup bunun sebebini genelde coğrafi isimlendirmeye bağlayan bu insanlar kendilerine

---

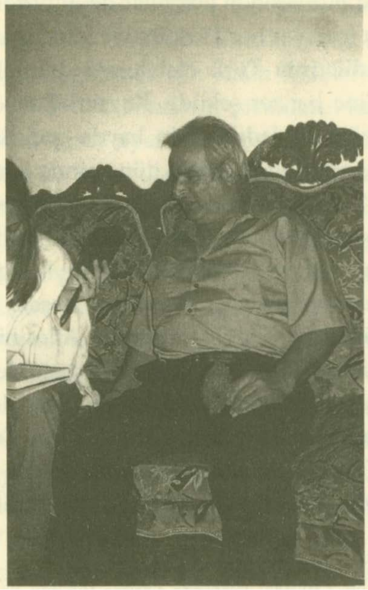
227 Sütoğlu ile mülakat.

228 Veniamin Gervanidis ile 2.10.2000 tarihinde Karditsa-Kapadokiko köyünde yapılan mülakat.

229 Köroğlanoğlu ile mülakat.

230 Mavrogordatos, op.cit., s.199.

Türk tohumu, Türksünüz dendiğine dikkat çekmişlerdir. İlgili insanların konuyla ilgili oldukça düşündürücü açıklamalarına burada doğrudan yer vermenin yerinde olacağı kanaatindeyiz. Kayseri- Çukur kökenli bir ailenin çocuğu olan Andreas Sarımihailidis kendilerine Türk dendiğini belirtirken ilginç bir şekilde şunları dile getirmiştir: *"İsmim Andreas, babam Vasilios, öbürkünün adı Sokrates... olur mu ... Sokrates Türk olur mu Ahmet olsaydı Türk olacağıdı. Amma Sokrates olur mu Türk, olmaz".*[231] Sarımihailidis'in açıklamasından bir Türk'ün Hıristiyan olamayacağı anlaşılmaktadır. Burada bu düşüncenin sadece Sarımihailidis'e ait olmadığını da belirtmek gerekmektedir.

Andreas Sarımihailidis

[231] Andreas Sarımihailidis ile 3.10.2000 tarihinde Karditsa-Kapadokiko köyünde yapılan mülakat.

Bugün Yunanistan'da yaşamakta olan Karamanlılar bir Türk'ün Hıristiyan olabileceği ihtimalini düşünmemekte ve her Müslüman'a Türk derken, mübadele öncesinde Müslümanlığı seçen Ortodoks Karamanlılar için de Türk oldu tabirini kullanmaktadırlar. Örneğin, Eleni Haciliadou köylerinden bir kadının Müslüman olduğunu ifade etmek için Türk oldu demekteydi; Kapadokikolu Anika Sarımihailidou'nun da kendilerini *"Türksünüz"* diye kızdıran çocuklara: *"Biz Türk değiliz Hıristiyanız"* şeklinde cevap verdiklerini ifade etmesi zannederiz ilgi çekicidir.[232] Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi Osmanlı idaresi altındaki millet sistemi bünyesinde yüzyıllar boyu Ortodoks milletine dahil edilen bu insanlar her Türk'ün bir Müslüman olduğunu düşünürken, kendilerinin Türk olabileceği ihtimalini düşünememektedirler. Yine benzer şekilde, Kayseri Zincidere kökenli Suzanna Çakpinoğlu söylediklerinin kayda geçirilmemesi şartıyla rahatsız bir ifadeyle mübadele döneminde bazı Ortodoksların *"biz Türküz"* dediklerine ve hatta bazılarının Türkiye'de kalabildiğine dikkat çekerek bu insanların kendilerini Türk zannettiklerini vurgulamaktaydı.[233]Yine bu konuyla ilgili ilginç bir açıklamayı Kapadokiko'da yaşayan ikinci kuşak bir mübadil olan, 59 yaşındaki Sultan Çitoğlu yapmıştır. Ailesinin ilk geldiği günlerde yerli halkın *"Türksünüz"* diye hitap ettiklerini belirtirken kendisinin çocukken okulda verilen bilgilere dayanarak şu yorumu yaptığını belirtmektedir: *"Ben sanıyom Türkler esmer. Esmer değiller mi Türkler? Biz de onların suratını aldık. Türk suratı... Konuşmamız da öyle..."*[234] Burada Çitoğlu'nun kendi fiziki görü-

---

[232] Eleni Haciliadou ile 7.10.2000 tarihinde Larissa-Vunena köyünde yapılan mülakat.; Anika Sarımihailidou ile 3.10.200 tarihinde Karditsa-Kapadokiko köyünde yapılan mülakat.

[233] Suzana Çakpinoğlu ile 5.10.2000 tarihinde Larissa şehrinde yapılan mülakat.

[234] Sultan Çitoğlu ile 2.10.2000 tarihinde Karditsa-Kapadokiko köyünde yapılan mülakat.

nüşlerinin Türklere benzemesini düşünmesi yanında, hafızasına yer eden ve okullarda çizilen Türk imajını biraz daha detaylandırarak vermek zannederiz konun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Okulda verilen eğitimde Türkler için çizilen portre oldukça ilginçtir; her şeyden önce Türk esmer tenli, kara bıyıklı ve elinde hep kılıcı olup Hıristiyanları kesen birisidir.[235] Okullarda çizilen bu Türk imajı bir tarafa, 25 Mart'ta Yunanistan'ın bağımsızlığını kazandığı günün anısına yapılan kutlamalarda da Türklerin Yunanistan'dan atıldıklarını sergileyen skeçler oynanırken, Türk rolündeki insanların giyeceklerinin kendilerinden temin edildiğini belirten Nevşehir Başköy kökenli bir mübadil torunu olan Dimitrios Katsikas, biz Türk değiliz ama neden Türkleri simgelemek için bizim dedelerimizin kıyafetlerini giyiyorlar şeklindeki soruların çocukların hafızalarında uzun müddet bir soru işareti uyandırdığına dikkat çekmiştir.[236]

Yunanistan'da bulunulan süre boyunca yapılan gözlemlerden elde edilen bilgilere dayanarak evlerinde hâlâ Türkçe Türkü dinleyip özel televizyon düzenekleriyle Türk televizyon kanallarını takip eden bu insanların her ne kadar Türk olabilecekleri ihtimalini düşünemeseler de, Yunanistan'a ve Yunan toplumuna da tam anlamıyla adapte olduklarını söylemek oldukça güçtür. Nitekim, kendi aralarında oluşturdukları derneklerin çatısı altında birinci ikinci ve hatta üçüncü ve dördüncü kuşak Karamanlıların bir araya gelerek Anadolu'ya ait Türküler, şarkılar söyleyerek oyunlar oynamaları bu insanların asimilasyonlarının tam olarak başarılamadığının bir göstergesidir denilebilir. Bu bağlamda, Yunan toplumu için: *"Bıktık artık sizden 75 senedir bıktık artık sizden, yeter artık, biz orada doğduk, orada büyüdük, bir*

---

235 Papadopoulos ile mülakat; Dimitrios Katsikas ile 4.10.2000 tarihinde Larissa-Omorfohori köyünde yapılan mülakat.

236 Katsikas ile mülakat.

kardeş gibi büyüdük"[237] diyen Anastasia Hacıteodoriou, Selanik'te kurmuş olduğu dernek çerçevesinde genç mübadil torunlarına gelenek, görenek ve adetlerini öğretirken benzer bir uygulama Larissa'da Dimitrios Katsikas tarafından yürütülmektedir. Larissa'lı Karamanlılar belirli günlerde bir araya gelerek eski gelenek ve görenekleri yaşatmaya çalışmaktadırlar. Yine Karditsa'da Kapadokiko köyünde yaşamakta olan Kayseri Çukur ve Rum Kavaklı Karamanlılar da benzer faaliyetler yürüterek sahip oldukları kendi kültürlerini yaşatmaya çalışmaktadırlar.

[237] Hacıteodoridou ile mülakat.

Sonuç

Tarih boyunca varolmuş Türk toplulukları arasında İslamiyet haricinde Budizm, Maniheizm, Musevilik ve Hıristiyanlık gibi farklı inançları benimseyenler olmuştur. Genel olarak, bütün Türk topluluklarında dini hoşgörü vazgeçilmez bir politika olarak korunmuşken bu hoşgörü ortamında Hıristiyan, Müslüman, Yahudi, Budist veya Gök Tengri inancına mensup insanlar bir arada yaşayabilmişlerdir. Benzer şekilde bugün dahi temelde, Şamanist gelenekleri devam ettirmekle birlikte Gagauz, Çuvaş, Kreşen Tatar, Hakas, Saha, gibi Türk toplulukları Rus misyonerlerinin etkisiyle Hıristiyanlık dinini benimsemişken, Karaylar, Kırımçaklar Museviliği, Tuvalar ve Sarı Uygurlar da Budistliği benimsemiş durumdadırlar.

İç Asya'dan başlamak üzere Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda ve Balkanlar'da yüzyıllarca hâkimiyet kurmuş olan birçok Türk topluluğu Hıristiyan misyonerlerin etki sahasına dahil olmuşlardır. Bu bağlamda, İç Asya'da doğu Hıristiyanlığı-

nın önemli bir kolu olan Nasturî inancı çeşitli Türk ve Moğol toplulukları arasında taraftar bulmuşken, batıda yani Karadeniz'in kuzeyine ve Balkanlar'a göç eden Hun, Bulgar, Hazar, Peçenek, Uz ve Kumanlar arasında Bizans kilisesinin misyon faaliyetleri sonucunda Hıristiyanlık inancı yayılmaya başlamıştır. Hıristiyanlığı kabulün ötesinde, zamanla Bizans ile komşu olan bu Türk boyları Bizans askeri sisteminde görev almaya ve İmparatorluk topraklarında önce Farslara ve Araplara karşı daha sonra ise Selçuklu Türklerine karşı Bizans sınırlarını korumak üzere Anadolu'nun çeşitli bölgelerine iskân edilmeye başlamışlardır. Bu iskân işleminde bilinen en çarpıcı örnekleri Bizans idari isimlendirmesiyle Armenie ve Lazique olarak adlandırılan ve bugün Trabzon'dan Sinop'a oradan da güneye Tuz Gölü'nün doğusundan geçerek Kayseri'yi içine alan bölgede iskâna tabi tutulan Bulgar Türkleri oluşturmaktadır denilebilir. Bizans İmparatorluğu sonrasında Osmanlı idaresi altında da Trabzon yakınlarında ve güneyde Torosların bir parçasını oluşturan Bulgar (Bolkar) Dağı'nın ve Bulgar adını taşıyan birçok cemaatin varlığı da bu iskânın izlerini taşımaktadır denilebilir. Bulgarlar haricinde iskânları hakkında bilgi sahibi olunan diğer Hıristiyan Türk toplulukları da Peçenekler ve Kumanlardır. Özellikle 12. ve 13.yy.'larda Menderes vadisi ve İç Batı Anadolu bölgelerine iskân edilen Kumanların ve Peçeneklerin izlerine de Osmanlı ve sonrasında Anadolu'nun özellikle iç bölgelerinde ve hatta Suriye topraklarında varlığını devam ettirmiş yer isimlerinde rastlamak mümkündür.

Balkanlar'daki Türk boyları bu şekilde Hıristiyanlaştırılarak Bizans'ın düşmanlarına karşı sınır bölgelerinde iskâna tabi tutulurken, 11.yy.'da Anadolu'ya doğudan girerek zamanla Bizans imparatorluğu aleyhine olacak şekilde batıya doğru genişleyen Selçuklu Sultanlığı bünyesinde yaşanan siyasi çatışmalar sonucu birçok Selçuklu Türkü de saf değiştirerek öncelikle Hıristiyanlığı

kabul ile Bizans hizmetinde görev yapmaya ve *Türkopoller* olarak tanınmaya başlamışlardır. Yine bu bağlamda ele alınarak değerlendirilebilecek olan Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykavus ile kardeşi IV. Kılıç Arslan arasındaki taht mücadelesinde İzzeddin Keykavus'un maiyetindeki askerleriyle birlikte Bizans topraklarına sığındığı ve zaman içerisinde Konstantin Melik, Lizikos, Sultan Dimitrios gibi aile mensupları ve Tatikios, Aksukhos, Sergios Türkopoulos, Maniakes, Kutlumuş gibi isimler taşıyan birçok Selçuklu ve Türkmen'in Hıristiyanlığı kabul ile Bizans topraklarına yerleştikleri ve hatta önemli askeri ve idari görevlerde bulundukları da bilinmektedir.

Bu çerçevede, Bizans İmparatorluğu tarihi ile ilgili birçok kronikte sözü geçen ve Balkanlar dışında Anadolu'da Fars ve Araplardan sonra Selçuklulara karşı Bizans sınırlarını savunmak amacıyla aileleriyle birlikte iskân edilmiş Hıristiyan Türk askerlerinin Bizans İmparatorluğu ve Selçuklu Sultanlığı döneminden sonra Osmanlı imparatorluğu döneminde yok olduklarını söylemek ne derece doğrudur. Bugün Balkanlarda yaşamakta olan ve köken olarak yukarıda sözü geçen Hristiyan Türk topluluklarına dayanan, sadece dini inanç yönünden Anadolu Türklüğü'nden farklı bir yapı sergileyen Gagauzlar varlıklarını koruyabildiklerine göre benzer bir durumun Anadolu için de söz konusu olabileceği göz ardı edilmemesi gereken bir durumdur.

Dolayısıyla, Ortodoksluk mezhebini benimseyerek yüzyıllarca Osmanlı İmparatorluğu idaresi altında Fener Rum Ortodoks Patrikhanesine bağlı kalmalarına rağmen, *Rum* olarak değil de *Karamanlı* olarak adlandırılmış ve ibadet dili olarak Türkçeyi kullanabilecek kadar Rum diline uzak olan ve Türkçe isimler taşıyan, sahip oldukları düğün, folklorik kıyafetler, oyunlar, türküler, manilerle gelenek görenekleri açısından da Müslüman Türk toplumundan bir farkı olmayan Karamanlılar ile Anado-

lu'ya iskân edilen bu Hıristiyan Türk boyları arasında da tarihi ve sosyolojik bağlar bulunmaktadır.

Diğer taraftan, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden itibaren Osmanlı azınlıkları arasında milliyetçilik fikirlerinin Rum toplumu üzerindeki etkisi ve yabancı müdahaleler sonucunda bağımsız bir Yunanistan devleti'nin kurulması ve sonrasında yaşanan gelişmeler Anadolu'nun orta yerinde dışa kapalı birçok Ortodoks Karamanlı köyünde her hangi bir etki yaratmamıştır. Bunun tam aksine, ilerleyen zaman içerisinde gerçekleşecek olan Milli Mücadele dönemi boyunca kendisi de bir Karamanlı Ortodoks Türk olan Papa Eftim'in liderliğinde Anadolu'nun orta yerinde kurmuş oldukları Türk Ortodoks Patrikhanesi çatısı altında Milli Mücadele safında yer almışlardır.

Ancak, her ne kadar kendilerinin Türk olduklarını dile getirip bunu sahip oldukları kültürel varlıkları ve tarihi verilerle ortaya koymaya çalışmışlarsa da, 1923 yılında gerçekleşen Türk-Yunan nüfus mübadelesine dahil olmaktan kurtulamamışlardır. Kendilerine yabancı topraklarda ve yabancı bir topluluk içinde yaşamaya mecbur kalan Karamanlılar, Yunan toplum yaşantısını bugün dahi tam anlamıyla benimseyememişlerdir. Zaten, Yunan toplumunun da genel bir ifadeyle Anadolulu mübadilleri benimsememesi gerçeği dahilinde her zaman *Türk tohumu (Türkosporoi)* nitelemesiyle toplum dışına itilen ve geçmişte Türk olduklarını açıkça telaffuz edebilen bu insanların çocukları ve torunları bugün Türkiye'de, yalnızca aile üyeleriyle sınırlı olsa da, bağımsız bir Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin varlığından ve bir Türk'ün Müslümanlık dışında da bir inanca sahip olabileceği gerçeğinden habersiz ve kendilerinin Türk olabilecekleri düşüncesinden uzaktırlar.

Kaynakça

1.Arşiv Belgeleri

A.Başbakanlık Osmanlı Arşivi

a.Bab-ı Ali Evrak Odası Sadaret Evrakı Divan-ı Hümayun Kalemi (A.D.V.N.), dosya: 2, sıra: 1,1259.1.9.

b. Bab-ı Ali Evrak Odası Sadaret Evrakı Mektub-i Kalemi (AMKTDV.), dosya: 137, sıra: 40, 1273 R. 29.

c.Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.M.T.V.), dos: 187, sıra: 22, 1316.L.12.

d.Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.M.T.V.), dosya: 41, sıra: 43, tarih: 3.4.1307.

e. Yıldız Esas Evrakı Sadrazam M. Kamil Paşa evrakına Ek II, dosya 86/1, sıra: 19, 1.8.1292.

f.Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (D.H.M.U.İ.) 38-1,67.1327 Za.26.

g.Dahiliye Nezaret-i İdare (D.H.İ.D.), 30,1-2-1328N.20.

h.Mühimme Defteri, c. 45, s. 229, hüküm: 2702.

I.Mühimme Defteri,c. 31, s. 95, hüküm:234.

B.Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

a. Başbakanlık Bakanlar Kurulu Kararları Fonu

Bakanlar Kurulu Kararları Fonu: 030-18-01-03-18-14.
Bakanlar Kurulu Kararları Fonu:030-18-01-02-26-20.
Bakanlar Kurulu Kararları Fonu: 18 94 6 1921.
Bakanlar Kurulu Kararları Fonu: 18-94-6-121.
Bakanlar Kurulu Kararları Fonu:18 94 6 1921.

b. Başvekâlet Kalem-i Mahsus Müdiriyeti

Başvekâlet Kalem-i Mahsus Müdiriyeti 030 18 01 106 75 07.
Başvckâlet Kalem-i Mahsus Müdiriyeti 030 18 01 106 75 07.
Başvekâlet Kalem-i Mahsus Müdiriyeti 030 18 01 106 75 07.

C. Amerikan Milli Arşivi (American National Archieves)

American National Archieves, June 22,1930, MT 1245, roll:I.

2.Yayınlanmış Belgeler

Düstur III tertip, T.C. Başvekalet Neşriyat ve Müdevvenat Umum Müdürlüğü.

Lozan Konferansı, Tutanaklar, Belgeler, çev. Seha Meray, Ankara, 1969-1973.

Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları(1920-1945), c.I, haz. İsmail Soysal, T.T.K. Ankara, 1983.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, devre 1, c. 24, TBMM Matbaası, Ankara, 1960.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, c.3 (6 Mart 1922-27 Şubat 1923), Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1985.

3.Mülakatlar

Aleksander Garkavets ile 13.05.2002 tarihinde Akmescit'tc yapılan mülakat.

Anika Sarımihailidou ile 3.10.2000 tarihinde Karditsa- Kapadokiko'da yapılan mülakat.

Anastasia Hacıteodoridou ile 27.10. 2000 tarihinde Selanik'de yapılan mülakat.
Anastasia ve İlias Meletiyadis ile 28.9.2000 tarihinde Yenice (Yanitsa)- Neo Miletopos'da yapılan mülakat.
Anastasios Andriadis ile 28.09.2000 tarihinde Yenice (Yanitsa)- Neo Miletopos'da yapılan mülakat.
Anastasios Apostolidis ile 2.10.2000 tarihinde Karditsa-Kapadokiko'da yapılan mülakat.
Anastasia ve Despina Merküroğlu ile 1.10.2000 tarihinde Larissa'da yapılan mülakat.
Anastasia Zülfikadirou ile 2.10.2000 tarihinde Karditsa-Kapadokiko'da yapılan mülakat.
Anestis Pashalidis ile 3.10.2000 tarihinde Karditsa-Kapadokiko'da yapılan mülakat.
Andreas Sarımihailidis ile 3.10.2000 tarihinde Karditsa-Kapadokiko'da yapılan mülakat.
Anika Sarımihailidou ile 3.10.200 tarihinde Karditsa-Kapadokiko'da yapılan mülakat.
Anita Alivanoğlu ile 3.10.2000 tarihinde Karditsa-Kapadokiko'da yapılan mülakat.
Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi Basın ve Halka İlişkiler Sorumlusu Sevgi Erenerol ile 29 Ekim 2001 tarihinde yapılan mülakat.
Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi III. Patriği Selçuk Erenerol ile 2 Aralık 2000 tarihinde İstanbul'da yapılan mülakat.
Chrisula Oikonomidou ile 29.09.2000 tarihinde Selanik'de yapılan mülakat.
Despina Simionidou ile 4.10.2000 tarihinde Larissa-Omorfohori'de yapılan mülakat.
Dimitrios Katsikas ile 4.10.2000 tarihinde Larissa-Omorfohori'de yapılan mülakat.
Dimitrios Katsikas ile 9.10. 2000 tarihinde Larissa'da yapılan mülakat.
Dora Famiçova ile 09.05.2002 tarihinde Donetsk-Karan'da yapılan mülakat.
İrini Gölciklidou ile 5.10.2000 tarihinde Larissa'da yapılan mülakat.
Efstratia Katsika ile 4.10.2000 tarihinde Larissa-Omorfohori'de yapılan mülakat.

Ekaterini Evyenidou ile 4.10.2000 tarihinde Larissa şehrinde yapılan mülakat.

Eleni Enotiodou ile 30.09.200 tarihinde Evia-Eğriboz Adasında yapılan mülakat.

Eleni Haciliadou ile 7. 10.2000 tarihinde Larissa-Vunena'da yapılan mülakat.

Eleni Sütoğlu ile 3.10.2000 tarihinde Karditsa-Kapadokiko'da yapılan mülakat.

Elizabeth Kutluoğlu ile 3.10.2000 tarihinde Karditsa-Kapadokiko'da yapılan mülakat.

Elizabeth Andriadou ile 9.10.2000 tarihinde Nea Kalvari-Kavala'da yapılan mülakat.

Evangelia Anastasiadou ile 5.10.2000 tarihinde Larissa'da yapılan mülakat.

Evangelia Petrosoğlu ile 5.10.2000 Larissa'da yapılan mülakat.

Evdokia Tırnaksız ile 09.05.2002 tarihinde Donetsk-Staroignatovka'da yapılan mülakat.

Feodor İstanbulci ile 08.05.2002 tarihinde Donetsk'de yapılan mülakat

Feodora Mihaeliç ile 10.05.2002 tarihinde Donetsk-StaroKırım'da yapılan mülakat.

Getsimani Misailidou ile 2.10.2000 tarihinde Karditsa-Kapadokiko'da yapılan mülakat.

Kaliopi Alivanoğlu ile 2.10.2000 tarihinde Karditsa-Kapadokiko'da yapılan mülakat.

Katina Simionidou ile 3.10.2000 tarihinde Karditsa-Kapadokiko'da yapılan mülakat.

Kiriakos Çitoğlu ile 3.10.2000 tarihinde Karditsa-Kapadokiko'da yapılan mülakat.

Konstantinos Mercanidis ile 7.10 2000 tarihinde Larissa-Vunena'da yapılan mülakat.

Kosmas Pavlidis ile 6.10.2000 tarihinde Farsala-Zoodohos Pigi'de yapılan mülakat.

Maria Apostolidou ile 6.10.2000 tarihinde Farsala-Zoodohos Pigi'de ayapılan mülakat.

Maria Kehayaoğlu ile 28. 9.2000 tarihinde Yenice(Yanitsa)-Neo Miletopos'da yapılan mülakat.

Maria Sarımihailidou ile 2.10.2000 tarihinde Kapadokiko Karditsa'da yapılan mülakat.

Maria Sevastaki ile 28.9.2000 tarihinde Yenice (Yanitsa)-Neo Miletopos'da yapılan mülakat.

Maria Sütoğlu ile 2.10.2000 tarihinde Karditsa-Kapadokiko'da yapılan mülakat.

Maria Sağırova ile 09.05.2002 tarihinde Donetsk Staroignatovka'de yapılan mülakat.

Melpomeni Haciliadou ile 7.10.2000 tarihinde Larissa-Vunena'da yapılan mülakat.

Mihail Papadopoulos ile 5.10.2000 tarihinde Farsala-Agios Konstantinos'da yapılan mülakat.

Omiros Köroğlanoğlu ile 2.10.2000 tarihinde Karditsa-Kapadokiko'da yapılan mülakat.

Pandeleimon Akakiyakis ile 9.10.2000 tarihinde Kavala-Neo Kalvari'de yapılan mülakat.

Pedro Anastasiadis ile 5.10.2000 tarihinde Larissa'da yapılan mülakat.

Serafim Papadopoulos ile 5.10.2000 tarihinde Larissa'da yapılan mülakat.

Stavros Mihailidis ile 28.9.2000 tarihinde Yenice (Yanitsa)'de yapılan mülakat.

Stephan Kalayerov ile 08.05.2002 tarihinde Donetsk'de yapılan mülakat.

Sultan Çiçekoğlu ile 6.10.2000 tarihinde Farsala-Zoodohos Pigi'de yapılan mülakat.

Sultan Çitoğlu ile 2.10.2000 tarihinde Karditsa-Kapadokiko'da yapılan mülakat.

Sultan Aslanoğlu ile 2.10.2000 tarihinde Karditsa-Kapadokiko'da yapılan mülakat.

Suzana Çakpinoğlu ile 5.10.2000 tarihinde Larissa'da yapılan mülakat.

Suzana Evyenidou ile 5.10.2000 tarihinde Larissa'da yapılan mülakat .

Syvetlana Konstantinova ile 09.05.2002 tarihinde Donetsk-Staroigneteva'da yapılan mülakat.

Urania Mercanidou ile 7.10.2000 tarihinde Larissa-Vunena'da yapılan mülakat.

Valeri Kior ile 10.05.2002 tarihinde Eski Kırım (Staro Kırım)'da yapılan mülakat.

Veniamin Gervanidis ile 2.10.2000 tarihinde Karditsa-Kapadokiko'da yapılan mülakat.
Yohannis Pavlidis ile 6.10.2000 tarihinde Farsala-Zoodohos Pigi'de yapılan mülakat.
Yohannis Kulaksızoğlu ile 6.10.2000 tarihinde Farsala-Agios Konstantinos'da yapılan mülakat.
Visarion Çitoğlu ile 3.10.2000 tarihinde Karditsa-Kapadokiko'da yapılan mülakat.
Zoi Lokma ile 5.10.2000 tarihinde Larissa'da yapılan mülakat.

4.Kitaplar

Abu'l Farac, Gregory (Bar Hebraus), **Abu'l Farac Tarihi,** Çev. Ömer R. Doğrul, T.T.K., Ankara, 1987.
Agustinos, Gerasimos, **Küçük Asya Rumları,** Ankara,1997.
Ağanoğlu, Yıldırım, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Tarihi: Göç,** İstanbul, 2001.
Akdağ, Emin, **Şahitlerin Dilinden Unutulan Büyük Göç, 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi,** İstanbul, 2005.
Akkaya, Nevin, **Gelenek İnanç ve Toplum, Balıkesir,** 1995.
Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,** c.I, 1918-1919, Ankara, 1918.
Alexandris, Alexis, **The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974,** Athens, 1983.
Alivanoğlu Papangelu, **Apo to Çukur Kappadokia isto Kapadokiko Karditsa,** 2000.
Altınkaynak, Erdoğan, **Ortodoks Türkler Urumlar,** Ankara, 2005.
Apak, Rahmi, **İstiklal Savaşı'nda Batı Cephesi Nasıl Kuruldu?,** İstanbul, 1942.
Arı, Kemal, **Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç, (1923-1925),**İstanbul, 1995.
Armaoğlu, Fahir, **Siyasi Tarih,** Ankara, ty.
Atalay, Bülent, **Fener-Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923),** İstanbul, 2001.
Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk,** Ankara, 2006.

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, ed. Temuçin F. Ertan, Ankara, 2001.

Babinger, F. ve F. Köprülü, **Anadolu'da İslamiyet,** İstanbul, 2000.

Balta, Evangelia, **Karamanlidika: Additions (1584-199), Bibliographie Analytique,** Athen, 1987.

Barthold, V.V., **İslam Medeniyeti Tarihi,** Çev, Fuat Köprülü, II. basım, T.T.K., Ankara, 1973.

Basilacae, Nicephori, **Oraıones et Epistolae,** ed. By Antonius Garzya, Leipzig, 1984.

Baş, Mustafa, **Türk Ortodoks Patrikhanesi,** Ankara, 2005.

Baydar, Mustafa, **Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları,** İstanbul, 1968.

Baykurt, Cami, **Osmanlı Ülkesinde Hıristiyan Türkler,** İstanbul, 1932.

Belen, Fahri, **Askeri, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı,** Ankara, 1973.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Atatürk Anadolu'da 1919-1921,** Ankara, 1981.

Bilgin, Mehmet ve Ömer Yıldırım, **Sürmene,** Sürmene, 1990.

Bilsel, Cemil, **Lozan,** c. 2, İstanbul, 1933.

Boratav, Pertev Naili, **Türk Folklorü,** İstanbul, 1984.

Boyle, John Andrew, **Rashid al- din, The Successors of Genghis Han,** Colombia, 1971.

Bozkurt, Gülnihal, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayri Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu,** 1839-1914, Ankara, 1989.

Cahen,Claude, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler,** İstanbul, 1985.

Celil, Abdulreşit, **Sarı Uygurların Sosyo-Kültürel Yapısı,** H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2002.

Christophilopolou, Aikatarina, **Byzantine History, II, 610-867,** trans. by Timothy Cullen, Amsterdam, 1993.

Chwolson, D, **Syrisch-Nestorianische Grabenschriften aus Semirjetsche,** St. Petersburg,1897.

Cihangir, Erol, **Papa Eftim'in Muhtıraları ve Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi,** İstanbul, 1996.

Clogg, Richard, **Modern Yunanistan Tarihi,** İstanbul, 1997.

Çapa, Mesut, **Pontus Meselesi**, Trabzon, 2001.

Çetintaş, Erdal, **Anadolu Türk Ortodoks Patrikhanesi,** A.Ü. İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Çördük, Selahattin, **20 nolu Kayseri Şer'iye Sicili, h. 1027/m.1617,** Erciyes Ünv. Tarih Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1995.

Dawkins, R.M., **Modern Greek in Asia Minor,** Cambridge, 1916.

Dernschwam, H., **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü,** Çev. Prof. Dr. Yaşar Ören, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1992.

Die Alt Osmanische Kronik des Asıkpaşazade, Friedrich Giese, Leipzig, 1929.

Diehl, Charles, **Byzantium, Greatness and Decline,** New Jersey, 1957.

Drüll, Von Dagmar, **Der Codex Cumanicus, entstehung und bedeutung,** Studgart,1980.

Dumont Paul, **Mustafa Kemal,** çev. Zeki Çelikkol, Ankara, 1994.

Duru, Ahmet Talat, **Karaman'ın Yakın Tarihteki Kültürü ve Gelenekleri,** Karaman, 1999.

Ekincikli, Mustafa, **Türk Ortodoksları,** Ankara, 1998.

England, John, **The Hidden History of Christianity in Asia,** 1998.

Erdal, İbrahim, **Mübadele Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925,** İstanbul, 2006.

Ergene, Teoman, **İstiklal Harbinde Türk Ortodoksları,** İstanbul, 1951.

Eröz,Mehmet, **Hıristiyanlaşan Türkler,** Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1983.

Ertürk, Mustafa, **Kayseri'nin 13 nolu Şer'iye Sicili,** Erciyes Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1994.

Fethi Okyar'ın Anıları, Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye, yay. haz. Osman Okyar, Mehmet Seyidanlıoğlu, c.1, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1997.

Gabain, Anne Marie von, **Einführung in Die Zentralasienkunde,** Darmstadt, 1979.

Gagoğuzya Kültür Daire Başkanlığı, 16 Ekim 2001, TİKA, Kişinev.

Gillman, Ian and Joachim Klimkeit, **Christians in Asia before 1500,** Curzon, 1999.

Goloğlu, Mahmut, **Erzurum Kongresi,** Ankara, 1968.

-------------, **Sivas Kongresi,** Ankara, 1969.

Göç, Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923), çev.: Damla Demirözü, der. Herkül Milas, İstanbul, 2002.
Gökaçtı, Mehmet Ali, **Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikâyesi,** İstanbul, 2003.
Gökbilgin, Tayyip, **Milli Mücadele Başlarken,** c.I-II, Ankara, 1965.
Gökgöz, S. Saime, **İdil-Ural'da İslam Karşıtı Misyon Hareketi: Yevfimi Aleksandroviç Malov (1842-1910),** H. Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003.
Gönlübol, Mehmet ve Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Ankara, 1990.
Grousset, Rene, **The Empire of Steppes**, New Jersey, 1970.
Gumilov, L.N., **Eski Türkler**, İstanbul, 1999.
Güler, Ali, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Azınlıklar**, Ankara, 2000.
Gündüz, Ahmet, **27/1 nolu Kayseri Şer'iye Sicili, h. 1035-1036/ m. 1625-1626,** Erciyes Ünv. Tarih Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1984.
Güngör, Harun, **Türk Bodun Bilimi Araştırmaları**, Kayseri, 1998.
-------------, **Türk Din Tarihi Araştırmaları**, Kayseri,1999.
Güvenç, Bozkurt, **İnsan ve Kültür**, İstanbul,1991.
Hatipoğlu, Murat, **Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı,(1821-1922)**, Ankara, 1988.
-------------, **Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan, 1923-1954,** Ankara, 1997.
-------------,(yayın tanıtımı) **Etnizitaet, Wissenschaft und Minderheiten,** yay.haz. E.J. Dittrich/F.Olaf Radtke, Opladen,1990 **Prof.Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan** içerisinde, H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1995.
Haussig,Hans Wilhelm, **İpek yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi,** çev. Müjdat Kayayerli, Kayseri, 1997.
Hertzberg, G.F., **Geschichte der Byzantiner und des Osmanischen Reiches, bis gegen ende des 16th Jahrhunderts**, 1883.
Hionidi, Georgiu, **Istoria this Verias**, c.II, Selanik, 1970.
Hirschon, Rene, **Mübadele Çocukları**, çev. Serpil Çağlayan, İstanbul, 2000.
İnan, Abdulkadir, **Makaleler ve İncelemeler**, c.I, Ankara, 1968.

İsmail Habib Sevük'ün Açıksöz'deki Yazıları 1921-1922, Makaleler – Fıkralar, haz. Mustafa Eski, Atatürk Araşırma Merkezi, Ankara, 1998.

Jelavich, Barbara, **Balkan Tarihi, 18. ve 19. Yüzyıllar,** 2.c., İstanbul, 2006.

Jorga, **Geschichte des Osmanıschen Resches, nach der quellen dargestellt,** Friedrich Andreas Perthes, Gotha, 1908.

Kalafat, Yaşar, **Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları,** ASAM, Ankara, 2000.

Karacan, Ali Naci, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa,** İstanbul, 1943.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi,** c.IV, Ankara1988.

Kaya, İsmail, **15/2 nolu Kayseri Şer'iye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, h.1019/m. 1611-1612,** Erciyes Ünv. Tarih Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1995.

Khoniates, Niketas, **Historia,** Çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 1995.

Kırpık, Güray, **Kayseri, Niğde ve Aksaray Livalarında Hıristiyan Türkler,** Gazi Ünv. Eğitim Fak. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara,1997.

Kırzıoğlu, Fahrettin, **Yukarı Kür ve Aşağı Çoruk Boylarında Kıpçaklar, İlk Kıpçaklar (M.Ö. VIII-M.S. VI yy.) ve Son Kıpçaklar (1118-1195) ile Ortodoks Kıpçak Atabekler Hükümeti,** T.T.K., Ankara, 1992.

Kitsikis, Dimitri, **Türk-Yunan İmparatorluğu,** İstanbul, 1996.

Koşay, Hamit Zübeyr, **Türkiye Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme,** Ankara, 1944.

Köylerimizin Adları, İstanbul, 1929.

Kurat , Akdes Nimet, **Peçenek Tarihi,** İstanbul,1937.

-------------, **IV-XVIII Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Ankara, 1972.

Kutlu, Sacit, **Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti**, İstanbul, 2007.

Kutschera, Hugo Freiherrn von, **Die Chasaren,** Wien, 1910.

Kuzgun, Şaban, **Hazar ve Karay Türkleri, Türklerde Yahudilik ve Doğu Avrupa Yahudiliği Meselesi**, Ankara, 1993.

Les Lettres du Patriarche Nestorien Timothee I, etude critique par Raphael Bidavid citta del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, 1956.

Lewis, Bernard, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye,** İstanbul, 1982.

Leylak, Mehmet Halil, **Orta Asya ve Kafkaslarda Türklerin Demografik Yapısı (XX.yüzyıl),** Ankara, 2000.

Ligeti, L., **Bilinmeyen İç Asya,** Ankara, 1986.

Lozan Telgrafları: Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı (Kasım 1922-Şubat 1923), c.I, yay. haz. Bilal Şimşir, TTK, Ankara, 1990.

Macar, Elçin, **Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi,** İstanbul, 2003

Mansel, A. Müfit, **Ege ve Yunan Tarihi,** Ankara,T.T.K.,1988.

Manof, Atanas I., **Gagauzlar, (Romanya ve Bulgaristan'da Oturan Türkler Hakkında Tarihi ve Etnolojik Bir Etüd),** Çev. Türker Acaroğlu, Varlık Neşriyatı, Ankara, 1940.

Marriott, J.A.R., **The Eastern Question, an Historical Study in European Diplomacy,** 4th editon, Oxford, t.y.

Mavrogordatos, George, **Stillborn Republic, Social Coalisions and Party Strategies in Greece, 1922-1936,** Los Angeles, t.y.

Mears, Eliot Grinnell, **Greece Today, The Aftermath of the Refugee Impact,** California,1929.

Menges, Karl, **The Turkic Language and Peoples, An Introduction to the Turkic Studies,** Wiesaden, 1968.

Michail Psellos'un Khronographia'sı, çev. Işın Demirkent, TTK, Ankara, 1992.

Moldova Ülke Raporu, TİKA, Ankara, 1999,

Moravcsik, Gyula, **Byzantino Turcica, II, Sprachste der Türkvölker in den Byzantine Quellen,** Leiden, 1958.

Muralt, Edouard de, **Essai de Chronographie Byzantine pour Servir a'l Examen des Annales du Byzantine Empire et particulierment Des Chronographes Slavons de 395 a 1057,** St. Petersburg. c. 1, 2.

Nackaras, Georgios, **Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni, 1922, Emperyalist Yunan Politikası ve Anadolu Felaketi,** çev. İbrahim Onsunoğlu, İstanbul, 2003.

Nirun, Nihat, **Sistematik Sosyoloji Yönünden Sosyal Dinamik Bünye Analizi,** Ankara, 1991.

Ocak, Ahmet Yaşar, **Babailer İsyanı, Aleviliğin Tarihsel Altyapısı, Yahut Anadolu'da İslam- Türk Heterodoksisinin Teşekkülü,** Üçüncü baskı, İstanbul, 2000.

Of Religion and Empire, Missions, Conversion and Tolerance in Tsarist Russia, ed. by Robert P. Garci and Michael Khodarkovsky, New York, 2001.

Ongan, Halil, **Ankara'nın I Numaralı Şer'iye Sicili,** T.T.K., Ankara, 1958.

Ostrogorsky, George, **History of The Byzantine State,** İngilizce'ye Çev. John Hussey, Oxford, 1968.

Ögel, Bahaeddin, **İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi,** Ankara,1962.

-------------, **Türk Kültür Tarihine Giriş,** c.VI, Ankara, 1991.

Özkan, Şahin, **Kayseri'de Türk Ortodoks Kilise Kongresi'nin Toplanması ve Anadolu'da Ortodoksluk Sadası Gazetesi,** Kayseri, 2003.

Özsoy, İskender, **İki Vatan Yorgunları, Mübadele Acısını Yaşayanlar Anlatıyor,** İstanbul, 2003.

Paparrigopoulou, K., **İstoria Tou Ellinikou Ethnos,** 1953.

Pentzopoulos, Dimitri, **Balkan Exchange of Minorities and Impact upon Grecee,** Paris, 1962.

Podolsky, Baruch, **A Greek Tatar-English Glossary,** Ottoharrassowitz, Wiesbaden, 1985.

Polo, Marco, **The Travels,** Çev. Ronald Latham, New York, 1958.

Pontus Meselesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından belgelere dayanarak hazırlanmıştır, Ankara, 1992.

Porphyrogenitus, Constantine, **De Administrando Imperio,** ed. by Gyula Moravcsik, trans.from Greek by R.J. Jenkins, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, Washington, 1967.

Prokopios, **Bizans'ın Gizli Tarihi,** Ada Yay. İstanbul, 1990.

Rasonyi, Lazlo, **Tarihte Türklük,** Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları, Ankara, 1982.

Refugee Grecee, ed. by Georgios A. Yiannakopoulos, Atina, 1992.

Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım,** İstanbul, 1968.

Runciman, Stevan, **The Emperor Romanus Lecapenus and His Reign,** Cambridge, 1963.

Salavielle, S. and E. Dallegio, **Karamanlidika, Bibliographie Analytique D'ourrages en Langue Torque Imprimes en Caracteres Grecs (1584-1900),** C. I., 1958.

Sofuoğlu, Adnan, **Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi faaliyetleri,** İstanbul, 1996.

Sonyel, Salahi, **Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire,** TTK, Ankara, 1993.

Spuler, Bertold, **İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür, İlhanlılar Devri 1220-1359),** Çev. Cemal Köprülü, T.T.K., Ankara, 1987.

Sotiriyu, Dido, **Benden Selam Söyle Anadolu'ya,** çev. Atilla Tokatlı, İstanbul, 1970.

Şahin, Süreyya, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye,** İstanbul,1980.

Şahin, Süreyya, **Türkiye'deki Patrikhaneler,** İstanbul, 2003.

Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar** c.,I., İstanbul, 1991.

The Chronicle of Muntaner, trans. from Catalan by Lady Goodenough, vol. II, London. 1921.

The Monks of Kubilai Han Emperor of China (The History of Life and Travels of Rabban Sawma, envoy and plenipotentiary of the Mongol Khans to the Kings of Europe and Marcos Who as Mar Yahballaha III became patriarch of the Nestorian Church in Asia), Çev. Sir A. Wallis Budge, London, 1928.

Togan, A.Z.Velidi, **Oğuz Destanı, Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili,** İstanbul,1982.

-------------, **Umumi Türk Tarihine Giriş,** İstanbul 1981.

Tosun, Ramazan, **Türk-Rum Nüfus Mübadelesi ve Kayseri'deki Rumlar,** Niğde, 1998.

Turhan, Mümtaz, **Kültür Değişmeleri, Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik,** İstanbul, 1997.

Turan, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti,** Ankara, 1965.

Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Kadar Olgular, Belgeler, Yorumlar, ed. Baskın Oran, c.I, İstanbul, 2001.

Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz, c.II, Ankara, 1968.

Türk İstiklal Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Genel Kurmay ATASE yay., Ankara, 1962.

Türkgeldi, Ali, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi,** Ankara, 1948.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi I,** Ankara,1982.

-------------, **Anadolu Beylikleri ve Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletleri,** Ankara, T.T.K., 1988.

Vasiliev, A.A., **History of the Byzantine Empire,** 324-1453, vo.I, The Un. Wisconsin Press, Madison,1952.

Vryonis, Speros, **The Decline of Medivial Hellenism in Asia Minor and The Process of Islamization from the 11th through the 15th century,** Los Angeles,1971.

Wittek, Paul, **The Rise of The Ottoman Empire,** London, 1965.

Whittow, Mark, **The Making of Orthodox Byzantium,** 600-1025, London, 1996.

Yalazan, (Em. Kurm. Albay) Talat, **Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soy Kırımı Girişimi,**II cilt, Genel Kurmay Başkanlığı yay., Ankara, 1994.

Yıldırım Onur, **Diplomasi ve Göç, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin Öteki Yüzü,** İstanbul, 2006.

Yurtlak, Rıdvan, **66/1 nolu Kayseri Şer'iye Sicili, h.1067/m.1657,** Erciyes Ünv. Tarih Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1998.

5.Süreli Yayınlar

a.Makaleler

Adilhan, Appa, *"Nartların Demircisi Debet"*, **Birleşik Kafkasya Dergisi,** sa. 16, Eskişehir, 1998.

Akgün, Seçil, *"Birkaç Amerikan Kaynağından Türk- Yunan Mübadelesi Sorunu"*, **III. Askeri Tarih Semineri**, 1986, Ankara.

Aktar, Ayhan, *"Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin İlk Yılı Eylül 1922-Eylül 1923"* **Yeniden Kurulan Yaşamlar, 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, der. Müfide Pekin, İstanbul, 2005.

Akurgal, Ekrem, *"Eski Anadolu'da Yunanlılar"*, **Türk-Yunan İlişkileri**, Ankara,1986.

Alexandris, Alexis, *"Constantinopolitan Greek Factor during the Greco-Turkish Confrontation of 1919-1922"*, **Byzantine and Modern Greek Studies** vol.8,1982-1983.

Amantos, K., *"Tourcopoloi"* **Ellinika**, v. 40, 1933.

Anhegger, Robert, *"Nachtraege zu Hurufumuz Yunanca"*, **Anatolica**, sa. X, Leiden, 1983.

-------------, *"Evangelinos Misailidis ve Türkçe Konuşan Dindaşları"*, **Tarih ve Toplum**, 50, Şubat 1988.

-------------, *"Hurufumuz Yunanca"*. Ein Beitrag zur Kenntniss der Karamanish-Türkischen Literatür, **Anatolica**, no.VII, 1979-1980.

Anzerlioğlu, Yonca, *"Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Suphi ve Gagauz Türkleri"*, **Bilig**, Güz 2006, sa. 39.

Arız, Erkin, *"Sarı Uygur Araştırmalarının Toplu Bir Kaynakçası"*, **Kök Araştırmalar**, c. IV, sa.1, Bahar 2002.

Arslan, Esat, *"Kurtuluş Savaşında Yunan-Fener Patrikhanesi Birlikteliğine Karşı Örgütlü Bir Yaklaşım: Türk Ortodoks Kilisesi"*, **A.Ü.Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi**, Mayıs 1995 Yıl: 8, Sayı: 15'den Ayrı Basım.

Aydın, Mehmet, *"Konya Şer'iye Sicillerine göre XIII yy.'da Konya'da Gayri Müslimlerin Oturdukları Mahalleler, Nüfus Durumları ve Sosyal-Kültürel Çerçeve"*, **XIII. T.T.K. Kongresi Bildirisi**, 4-8 Ekim1999, Ankara,1999.

Aytepe, Oğuz, *"Milli Mücadele; Hazırlık Dönemi"*, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, ed. T. Faik Ertan, Ankara, 2001.

Balta, Evangelia, *"Anadolulu Türkofon Hıristiyan Ortodoksların "Ulusal Bilinç"lerini Araştırmaya Yarayan Kaynak Olarak Karamanlıca Kitapların Önsözleri"*, **Tarih ve Toplum**,13/74 Şubat 1990.

-------------, *"Karamanlıca Kitapların Önsözleri"*, **Tarih ve Toplum**,13/74, Şubat 1990.

Barkan, Ömer Lütfi, *"Türk Yapı ve Yapı Malzemesi İçin Kaynaklar"*, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, c.17, no.1-4, Ekim 1955-Temmuz 1956.

Beldecianou, İréne, *"Bitinya'da Gayri Müslim Nüfus (14.yy.'ın ikinci yarısı- 15.yy.'ın ilk yarısı)"*, **Osmanlı Beyliği 1300-1389**, ed.by E. Zachariadou, İstanbul, 1997.

Benlisoy, Foti ve Stefo, *"Nevşehir Mektepleri"*,**Tarih ve Toplum**, Şubat 2000.

Bingöl, Halil, *"İpek Böcekçiliğine Dair Üç Farklğı Alfabeyle Türkçe Basılan Nadir Bir Nizamname"*, **Simurg**, sa.1, Ekim 1999.

Brand, Charles M., *"The Turkish Element in Byzantium, Eleventh- Twelfth Centuries"*, **Dumbarton Oaks Papers**, vol.43,1989.

Charanis, Peter, *"The Demography of Byzantine Empire,"* **Proceedings of 13th International Congress of Byzantine Studies**, ed.by. J.M. Hussey, D. Obelensky and S. Runciman, Sofia, 1935.

Ciachir, Mihail, *"Basarabyalı Gagauzların Tarihi"*, haz. Harun Güngör, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Ekim 1982.

Clogg, Richard, *"A Karamandlika Inscription from Mount Athos (1818)"*, **Byzantine and Modern Greek Studies**, v.1, 1975.

-------------, "The Greek *Millet* in the Ottoman Empire", **Christians and Jews in the Ottoman Empire**, ed. By Benjamin Braude and Bernard Lewis, v.I, New York, t.y.

Cumagulov, Ç., *"Nestorianskie Pamyatniki Kirgizii XII-XIV"*, **Epigrafika Kirgizii**, Frunze, 1987.

Demirkent, Işın, *"Komnenos Hanedanının Büyük Başkumandanı Türk Asıllı Ionnes Aksukhos"*, **Belleten**, c.LX, Nisan 1996.

Dönmez Yusuf, *"Yakutistan"*, **Türk Kültürü**, s.21, yıl:II, s.102-107; y.I.

Duman, Mustafa, *"Karamanlıca, Yunanca, Ermeni Harfli Türkçe ve Ermenice Nasreddin Hoca Kitapları"*, **Tarih ve Toplum**,cc.XVI,1991.

Eckmann, J., *"Anadolu Karamanlı Ağızlarına Ait Araştırmalar,I. Phonetika"*, **A.Ü. D.T.C.F. Dergisi**,c.VIII, sa.1, Mart 1950.

Ercan, Yavuz, *"Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi,* **A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. V, sa. 8-9, Ankara, 1967.

Erim, Nihat, *"Milletlerarası Adalet Divanı ve Türkiye"*, **A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, c.2., sa.1, Ankara,1944.

Eyice, Semavi, "*Salaville Severien ve Dalleggio, Eugine, Karamanlidika, Bibliographie Analytique d'ouvrages en Langue Turque Imprimes en Caracteres Grecs I, 1584-1850*", **Belleten**, c.XXVI, Nisan 1962, sa.102.

-------------, "*Anadolu'da Karamanlıca Kitabeler*", **Belleten,** c.XXXIX,sa.153-156.

Gautier, Paul, "*Le Synode des Blacharnes Etude Prosopographique*", **Revue des Etudes Byzantines**, vol. 29.

Golden, Peter, "*Religion Among The Qıpcaqs of Medivial Eurasia*", **Central Asiatic Journal**, no..42, 1998.

Göyünç, Nejat, "*16. yüzyılda Ankara*", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,** 1, 1967.

Güner, Kamil, "*Urumlar Acaba Unutulmuş bir Kabilemiz mi?*", **Yesevi,** Yıl: 2, sa.16, Nisan 1995.

Güngör, Harun, "*Karamanlıca Üç Kitabe*", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,** İstanbul, 1989.

-------------, *Gagauzların Hıristiyanlığı Kabulü ve İnanışlarındaki İslami Unsurlar Meselesi*", **Faruk Timurtaş'a Armağan,** Aralık 1983.

Hudaverdioğlu-Theodotos. S.A., "*La Litterature Turcophone*", **Acte du III. Congres International des Etudes Byzantines,** Athen, 1932.

İnalcık, Halil, "*Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu*", **Belleten,** c.XXVIII, sa.112, Ekim 1964.

-------------, "*Tanzimat'ın Uygulaması ve Sosyal Tepkiler*", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, c.4, İstanbul, 1985.

İordanoglou, Anastasios, "*A Karamanlidic Funerary Inscription (1814) in Nicea (İznik) Museum*", **Balkan Studies,** v.19, Thessaloniki,1978.

Jaschke, Von Gotthard, "*Die Türkisch-Orthodoxe Kirche*", **der Islam**, 1964.

Jennings, Ronald C., "*Urban Population in Anatolia in the 16th century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum*", **International Journal of Middle East Studies**, 7 (1976).

Karpat, Kemal, "*Millets and Nationality: The Roots of the Incogruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era*", **Christians and Jews in the Ottoman Empire**, ed. By Benjamin Braude and Bernard Lewis, v.I, New York, t.y.

Kitromilides, Paschalidis M. ve Alexis Alexandris, *"Ethnic Survival, Nationalism and Forced Migration, The Historical Demography of the Greek Community of Asia Minor at the close of the Ottoman Era"*, **DELTIO**, c.4.

Koman, Mesud, *"Anadolu Hıristiyanlarında İslam ve Türk Adları"*, **Konya**, Konya Halk Evi, no.3, İkinci Teşrin 1936.

Krumbacher Karl, *"Michail İtalikos"*, **Byzantinische Zeitschrift**, vo. 4 1895.

Kurt,Yılmaz , *"Sivas Sancağı Kişi Adları"*, **OTAM**, c.4.

Kut, Turgut, *"Evangelinos Misailidis Efendi"*, **Tarih ve Toplum**, 48 Aralık 1987.

Küçük, Cevdet, *"Osmanlı Millet Sistemi ve Tanzimat"*, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, c.4, İstanbul, 1985.

Mackridge, Peter, *"A Turco-Greek Inscription at Ürgüp in Cappadocia"*, **Byzantine and Modern Greek Studies**, v.13,1989.

Metin, Celal, *"Osmanlı Millet Sistemi"*, **Tarih Çevresi**, s.10, Mayıs-Haziran 1994.

Mingana, Alphons, *"The Early Spread of Christianity in Central Asia and The Far East. A New Document,"*, reprinted with additions from **The Bulletin of John Rylands Library**,vol. 9, no.2, July 1925.

Moravcsik, Gyula, *"Byzantinische Mission im Kreise der Türkvölker an der Nordküste des Schwarzen Meeres"*, **Proceedings of the 13th International Congress of Byzantine Studies**, Oxford, 5-10 September 1966, ed. J.M. Hussey, D. Obelensky and S. Runciman, Oxford Un. Press, London, 1977.

Moule, A.C. and Lionel Giles., *"Christians at Chen-chiang Fu"*, **T'oung Pao**, vol. XVI, 1915, ss. 627-686;

A.C.Moule, *"The Use of Cross Among the Nestorians in China"*, **T'oung Pao**, vol.XXVIII 1934,

Müller, Ludolf, *"Byzantinische Mission Nördlich des Schwarzen Meeres vor dem elften Jahrhundert"*, **Proceedings of the 13th International Congress of Byzantine Sudies**, Oxford 5-10 September 1966, ed. J.M. Hussey, D. Obelensky and S. Runciman, Oxford Un. Press, 1977.

Nastase, D., *"Les Debuts De la Communaute Ecumenique Du Mont Athos"*, **Simmetika**, tom.ektos,1985.

Nihal, A.N., *"Anadolu'da Türklere Ait Yer İsimleri"*,**Türkiyat Mecmuası,** C.II.

Nirun, Nihat ve M. Cihat Özönder, *"Milli Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler"*, **Türk Sosyo Kültürel Yapısı İçerisinde Adetler, Örfler, Görenekler ve Gelenekler,** Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yay., Ankara, 1990.

Oikonomidis, Nikola, *"Avrupa'da Türkler Küçük Asya'da Sırplar(1313)"*, **Osmanlı Beyliği (1300-1389),** ed. E. A. Zachariadou, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.

Ortaylı, İlber, *"Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet"*, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** c.4, İstanbul 1985.

Önen, Ragıp, *"Bor Halil Nuri Bey Kütüphanesindeki Mahkeme-i Şer'iye Sicilleri ve Bunlarda Görülen Türkçe Kişi ve Köy isimleri"*, **Türk Etnoğrafya Dergisi,** Ankara, 1959, 1958-61.

Özdemir, Renk, *"Borders of Belonging in the 'exchanged' Generations of Karamanlis"* in **Land of Diverse Migrations, Challenges of Emigration and Immigration in Turkey,** ed. by Ahmet İçduygu, Kemal Kirişçi, İstanbul, 2009.

Özergin, M. Kemal, *"Kimekler ve Kimek Devleti"*, **Atsız Armağanı,** İstanbul,1976.

Panayotopoulos, A. J., *"On The Economic Activies of The Anatolian Greeks, "* **DELTIO,** c.4, Atina, 1983.

Peker, Nureddin, *"Türk Dostu Değil Türk Oğlu Türk Eftim'in Arkasından"*, **Tarih Konuşuyor,** c.8,s.52, Mayıs 1968.

Psalthy,Fr, *"Türkeli'de Hıristiyanlık"*, **II. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri, 20-25 Eylül 1937,** İstanbul, 1937.

Rasonyi, Lazlo, "Tuna Havzasında Kumanlar", **Belleten,** c.3.

Savvides, Alexis, *"Late Byzantine and Western Historiographers on Turkish Mercenaries in Greek and Latin Armies: Turcoples /Tourkopouloi"* in **Making of Byzantine History,** Studies dedicated to Donald M. Nicol,ed. By Roderick Beaton and Charlotte Rouche, Variorum, 1993.

Stamova, Maria, *"Gagauz Türklerinin 19-20. Yüzyıl Tarihine Dair Malzemeler"*, **Kök Araştırmalar,** c.I, s.I, (Bahar 1999).

Şakiroğlu, Mahmut, *"S. Salavielle ve E. Dalleggio, Bibligoraphie Analytique D'ourages en Langue Turque Imperemes en Caracteres Grecs, III, 1866-1900"*, **Belleten,** c.XXXVIII, sa. 149-152.

Tekin, Talat, *"Grek Alfabesiyle Türkçe"*, **Tarih ve Toplum,** Mart 1984.

Tökin, İsmet Hüsrev, *"Grek Alfabesiyle Türkçe"*, **Tarih ve Toplum,** Haziran 1984.

Turan, Osman, *"Selçuk Devri Vakfiyeleri III, Celalaeddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri"*, **Belleten,** c.XII, sa.45,1948.

Turgal, Hasan Fehmi, *"Anadolu'da Gregoryen ve Ortodoks Türkler"* **Ülkü,** c.4,sa.2.

-------------, *"Mülga Şer'iye Mahkemeleri Sicilleri üzerinde İncelemeler"*, **II. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri,** 20-25 Eylül 1937.

Türkmen, Zekeriya, *"İstiklal Harbi Yıllarında Türk Ortodoksların Fener Rum Patrikhanesine Karşı Yürüttükleri Propaganda Faaliyetleri"*, **Askeri Tarih Bülteni,** yıl: 24, Şubat 1999. sa.48.

Vasary, Istvan, *"Orhodox Christian Qumans and Tatars of Crimea in the 13th –14th centuries"* **Central Asiatic Journal,** v.32, no. 3-4,1988.

Vasiliyev, V., *"Dolgan ve Tofa Türkleri"*, **Türk Kültürü,** s. 371, yıl: XXXII, s. 51.

Wittek, Paul, *"Yazıcıoghlu Ali on the Christian Turks of Dobruja"*, **B.S.O.A.S.,** Un. Of London, v.14, part:3.

Yavuz, Ercan, *"Sürgündeki Ortodoks Türkler"*, **Aksiyon,**17/23 Ocak 1998.

Zakhariadou, E. A., *"Oi Christianoi Apogonoi tou İzzeddin Kaikaous B' Sti Beroia"*, **Makedonika,** tom. Ektos, 1964-65.

Zieme, Von Peter, *"Ein Hochzesegen Uigurischer Christen"*, **Scholia,** Beitrage zur Turkologie und Zentralasienkunde, 1918, Wiesbaden.

b. Gazeteler

Anadolu'da Ortodoksluk Sadası, 13 Ağustos 1922, s.1.

Anadolu'da Ortodoksluk Sadası, 19 Ağustos 1922, s.1.

Anadolu'da Ortodoksluk Sadası, 22 Temmuz 1922s.1.

Anadolu'da Ortodoksluk Sadası, 24 Eylül 1922, s.2.

Anadolu'da Ortodoksluk Sadası, 26 Ağustos ve 2Eylül 1922, s.2.

Anadolu'da Ortodoksluk Sadası, 29 Temmuz 1922, s.1.

"Anadolu Türk'tür", **Anadolu'da Ortodoksluk Sadası**, 7 Kanunusani 1923, s.1.
"Ariza-i Telgrafiye", **Anadolu'da Ortodoksluk Sadası**, 9 Eylül -28 ağustos 1922, s.1.
"Anadolu'da Mecbur Mübadelenin Türk Ortodokslara Şümulü Var mıdır?", **Anadolu'da Ortodoksluk Sadası**, 28 Kanunisani 1923, s.1.
"Anadolu Rumları ve İstanbul Patrikliği", **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Mayıs 1921.
"Anadolu Rumları Ayrı Patrik İstiyorlar", **İkdam**, 3 Mayıs 1921,s.1.
"Anadolu Ortodokslarının Milli Kilise Davası", **İkdam**, 7 Mayıs 1921, s. 1.
"Anadolu Hıristiyanlarının Tekzipleri ve Müracaatları", **İkdam**, 4 Haziran 1922, s.3.
"Anadolu Patrikhanesi ve Adliye Vekaleti", **Hâkimiyet-i Milliye**, 28 Kanunuevvel 1921, s.1
"Anadolu'da Bir Patriklik Tesisi Hakkında Adliye Vekili Refik Şevket Bey'in Beyanatı", **İkdam**, 7 Kanunusani 1922, s.2.
"Anadolu'da Türk Ortodoks Patriği İntihabı", **İkdam**, 10 Kanunusani 1922, s.1.
"Anadolu'da Hristiyan Türkler", **Hâkimiyet-i Milliye**, 18 Kasım 1921.
"Sekizinci İctima-i Umumi", **Anadolu'da Ortodoksluk Sadası**, 23 Eylül - 10 Eylül 1922, s.2.
"Dokuzuncu İctima-i Umumi", **Anadolu'da Ortodoksluk Sadası**, 24 Eylül 1922 ss,1-2.
"Kayseri Metropolidi Meletyos Efendi Hazretlerinin Beyannamesi", **Anadolu'da Ortodoksluk Sadası**, 16 Temmuz 1922,s.1.
"Onuncu İctima-i Umumi", **Anadolu'da Ortodoksluk Sadası**, 21 teşrinievvel -8 Teşrinievvel 1922, s.2.
"Ortodoks Kiliselerine Bir Tamim", **Hâkimiyet-i Milliye**, 28 Kanunu evvel 1921, s.1.
"Papa Eftim Efendi Ne Diyor?" **Hâkimiyet-i Milliye**, 28 Kanunu evvel 1921, s.1.
"Türk Ortodoksların Müstakil Kilisesi", **Anadolu'da Ortodoksluk Sadası**, 30 Kanunuevvel -17 Kanunuevvel 1922, s.1.
Hâkimiyet-i Milliye, 22 Kanuni Evvel 1921,s.2.
İkdam, 7 Mayıs 1921, s.1

6.Ansiklopediler

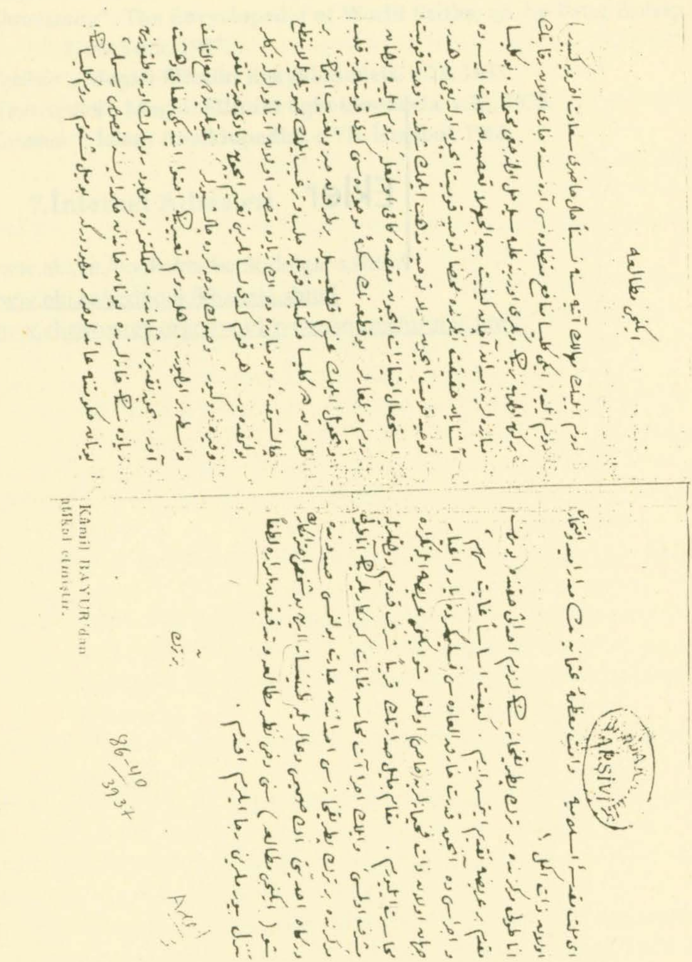
"Belgrod-Dnestrovski" **Ana Britannica Ansiklopedisi**, c.3, İstanbul, 1986.
"Christianity", **The Encyclopedia of World Faiths**, ed. by Peter Bishop, New York, 1987.
"Tatikios", **Megali Elliniki Egkyklopadeia**, v.22, 1933.
"Tourcopoloi", **Megali Elliniki Egkyklopadeia**, v.23, 1933.
"Karaman", **İslam Ansiklopedisi**, c.VII, İstanbul, 1985.

7.İnternet Adresleri

www.eki.ee./books/redbook/dolgans.shtml
www.eki.ee/redbook/khakass.shtml
www.christusrex.org/www1/pater/source/urums.html

Ekler

EK 1

O.A. Yıldız Esas Evrakı Sadrazam Kamil Paşa Evrakına Ek: II, dosya: 86/1, sıra:

٢

مظهرهایسی اولان روم جمعیات ادبیه سی جمله آثار موفقیت
بخشاسندندر. اونلر هپ بو جمعیتلرک محصول تربیه سیدر. یونانیلرک
ایکی مرکز حکومت، وایکی حکمدارلری واردر که بری آتنه ده، دیگری در
سعادتده حکمفرمادر. قرال ایله پطریک یکدیگرینک جانشینی، وکیل مطلقیدر.
بو ایکی حکمدار آره سنده جسمانی وروحانی مجلسلرک مذاکرات متحده
دائره سی تماماً حیات ملیتمز علیهنده در. بو غفلتمز روم استیلا آتشنه
بحیچ خوف الخطر ایجاب ایدر. آرناود خرستیانلریله مصر، قدس،
سوریه وحلبده بولنان عرب، وآناطولیه‌کی ترک خرستیانلرینک قسم
اعظمی روم کلیسالرینه منسوب اولدقلرندن تدریجاً قومیتلرینی اونوته‌رق
عموماً روملاشمقده بولندقلری نظر دقت وتأسفله گوریله جک
مؤلمدر. بو یغمای قومیتده واضع الید یالکز روملر اولمیوب
بر طرفده ده ارمنیلر، بلغارلر، صربلر، اولاخلر، فرانسزلر، ایتالیانلر
وسائره هپ بو یولده مستفید اولمقده، وجملسی ده حیات ملیتمز
علیهنده محارب ومبارز بولنمقده در. بناءً علیه بونلرک جمله سنه
میدان ویره رک مملکتمزده آرناود، عرب وعلی الخصوص ترک
خرستیانلری موجود اولدیغنی بالفعل انکار ایتمک! حالبوکه مرمره
وبحر سفید ساحلنده‌کی بعض تجارتگاه قصبه واسکله‌لردن ماعدا
بتون آناطولی قطعه سی سراپا ترکلرله مسکون اولوب، عموماً لسان
ترکی ایله متکلمدرلر. بو قطعه ده نادراً رومجه ویا ارمنیجه قونوشانلر

٣

وارسه ده، اساساً روم ویا ارمنی اولمیوب، کلیسا ومکتب قوتیله تبدیل
قومیت ایتمش ترک خرستیانلریدر که مکملاً ترکیه یه ده آشنادرلر.
آناطولی قطعه سنه ترکلرک اسکانی یکی برشی اولمیوب، اوچ بیک
سنه مقدم بیله بو قطعه ده ترک عنصرینه تصادف ایدلدیکی محققدر.
مدیه ویا توران حکومت متمدنه سنک ترکلردن عبارت اولدیغی،
وبجه زمانلر ایران، وکوچوک آسیانک شرق طرفلرینه حکم
ایتدکلری، وبالآخره ایرانیلرک زیر اداره سنده بتون آناطولی یه
مستولی اولدقلری معلومدر. بونلردن ماعدا شمالدن کلن اسکیت
نامنده‌کی دیگر ترکلرک آناطولینک هر طرفنه یایلدقلری، وحرب
وعاده‌کی مهارت دلیرانه‌لرینه مبنی لیدیا ومدیه حکومتلرنده عسکری
نعلین صنفیله استخدام اولندقلری وسائره جمله‌نک معلومی اولان
حقایق تاریخیه دن اولمغله آناطولینک تا او وقتدنبری ترکلرله
اسکان اولندیغی، وبلا شبهه منسوب اولان اهالی قدیمه
واصلیه ایله اختلاط وامتزاج ایتملریله جمله‌سنک ترکلشدکلری،
ظهور اسلامدن صکره ده آناطولی‌یه خیلی ترکلر هجرت ایلدکلری،
وکرک سلجوقیلر وکرک عثمانلیلرک فتوحاتی متعاقب آناطولیه ده
ترکدن غیری قوم قالمدیغی مثبت ومحقق اولدیغندن، بو قطعه ده
روم ویا ارمنی عنصرینک وجودینی فرض وتخیل ایتمک واهیدر.
علی الخصوص اهالی قدیمه اصلیه بلا شبهه یعنی آرناود جنسنه منسوب

ت

اولمه‌ز. بونلرده اوچ بیك سنه‌دن زیاده بر مدتدنبری تركلرك متغلبانه
و مظفرانه وقوعبولان مهاجرتلرینه متعاقب اقلیتده قالارق محو و نابود
اولدیلر. روملر بروجه معروض یالكز ساحل غربیده و بعض آز مقدارده
ارمنیلرده ارمنستان جهتلرنده بولنمشلردر. بوانكیجه‌لر مدی و اسكیتیا
حكومتلری آره‌سنده قالارق و هر ایكیسنك ده طریقیله مهاجرتلری اوزرنده
بولنارق اختلاط و مصاهرت ایتمشلر. ومرور زمان ایله تركلشمش اولدقلرینه
بالنفس ارمنستانده دخی خالص ارمنی بولنمق متعسر وبلكه محال ایكن. وقتیله
بر ترك كلیساسی احداث اولنماسی یوقدر. كلیسا و مكتب قونیله نیجه روم
و ارمنیلر تحدث ایتمشدركه ترك اوغلی ترك اولدقلری حالده تركلری
بكلمه‌ك ایچون مخاصمه ایدرلر. آناطولیده فرستیانلرك جمعیتلی [illegible]
وشمدی یكرمی بش بیكدن زیاده نفوس فرستیانیلی محتوی بولنان قیصری قصبه‌سی
كبی بلده‌لرده اولسون فرستیانلرك لسان ملیلرین محافظه ایتمامری امور طبیعیه‌دن
اولمه‌ز. بونكبی جمعیتلی محللرده بیله تركجه‌دن باشقه لسان استعمال ایدلمه‌مسی
آناطولیده تركلردن غیری قوم اولمدیغی حقنده‌كی مدعامزه دلیل جلیدر.
نه حاجت آناطولی فرستیانلرینك ترك اولوب روملاشمش برلو وارمنیلشمش بولنمه
اولدقلرینه دها واضح سند مقامنده تركی العباره و رومی الحروف آناطولی
غزته‌سیله كذا تركی العباره و ارمنی الحروف جریدهٔ شرقیه، منظومهٔ افكار،
مجموعهٔ اخبار، و آوه دابر نام غزته‌لری ارائه ایلرز. بونلرك مارالعرضه
ایكی كلیسایه منسوب ترك فرستیانلری ایچون احداث قلنمش اولدقلرنده

ث

شبهه یوقدر. بولونه ارمنستانده، كردستانده و عراق عربده دها زیاده
لسان تركی متداول اولدیغنده تا تركستان چینیه‌یه چیقانه‌دك بر سیاحت
آذربایجانه، آناطولی و روم ایلی طریقیله بلغارستانه، رومانیایه و بوسنه‌یه
قدر الك زیاده ترك عنصرینه مصادف اولاجغی بدیهیدر. روملرله ارمنیلرك
محافظهٔ لسان خصوصنده معلوم اولان میل مفرطلرینه رغماً علی الخصوص آناطولیده
هیچ بر محلده رومجه ویا ارمنیجه تصادف اولنماسی جالب نظر دقتدر.
استانبول فرستیانلری دخی همان عموماً لسان تركی ایله متكلم ایكن شو صوك
سنه‌لرده تركجه بیلمیانلرك تكثر ایتمكده اولمسی استجلاب انظار ایتمكه شایاندر.
استانبولده چوق فرستیان اولدیغندن بونلرك بر آن اول تركلشدیرلملری
لازم اولمه‌ز. حال حاضرك دوامی بادی خطردر. علی الخصوص استانبول
نفوسنك سنه‌دن سنه‌یه تزاید ایتمكده و بو تزایدك همان فرستیانلره منحصر
بولنمقده اولدیغی مهمه میجه مواد دن دكلدر.
خریطهٔ عالمه دقت نظر اولنجه، و خطوط حدیدینك اقطار جهانه تمدید ایلمسی
اولدیغی فرصه ایله [illegible] اقصای شرقیه ایله اقصای غرب بیننده‌كی،
كذا آوروپانك منتهای شمالندن آسیا و آفریقانك منتهای جنوبیه‌دك
تحمیل ایدیله‌بیلن الك كسه و الك فائده‌لی طریق تجارت و مواصله‌نك
استانبول شهری مر و مركزی حكمنده قالدیغنده، مركز جهان اولمه استعدادینی
ارائه ایلدیكی تظاهر ایلر. بو سبیله استانبول شهرینك دائما بیوییه‌جكی
و خطوط حدیدیهٔ منصوره‌نك اكمال انشاآتنده صكره كثرت نفوسیه،

لوندره شهرینی دخی کریده برافه جغی محتمل اولمغله بو وجهله تکثرایدن نفوسك
خرستیانلره منحصر قالمسنده کی خطر و شئامت کندیلکلرنده اظهار هویت ایلمز.
بونکا بر چارهٔ عاجل اولمق اوزره بعضی تدبیره توسل اولنمق، و نفوس موجودهٔ
خرستیانیه یی ترکلشدرمکله برابر هیچ اولمازسه روسیه دن ورود ایدن
مهاجرینی استانبولك اطرافنه یرلشدرمك صورتیله اولسون مقابله ایلمك
لازمدر. استانبولده کی نفوس اسلامیه نك مقداری هیچ بر وقتده
نفوس موجوده نك ثلثانی مقدارینه دوغری اولمامیدر.

روم ایلی قطعه سی دخی آناطولی کبی بدایتاً آرناودلر و ترك و تاتارلرله
مسکون ایکن اعصار اخیره ده اکثریسی تبدیل قومیت ایلمشلردر. روم ایلی
ایله بلغارستانك واوزینه جیوله دها مقدم دوبریجه ایله طونه ساحلنده
تاتارلرله مسکون بولندقلری، و بو موقعده بولنان بلغارلرله رومانلرك
روسلر کبی تبدیل قومیت ایتمهسی تاتاردن باشقه برشی اولمدقلری دلائل
تاریخیه ایله مثبتدر. بناءعلیه کرك او زمانلرده فالرده تبدیل قومیت
ایتمهسی، و کرك فتوحات عثمانیه زماننده آناطولیدن کچمه برخیلی ترك
خرستیانی بولندیغی حالده بونلرده بوکونه قدر منسوب بولندقلری روم و بلغار
کلیسالرینه نظراً تبدیل قومیت ایتمکده درلر. بوکون حالا روم ایلیده ترك
خرستیانلری موجود قریب الی زیاده معلقره وکشانه قضالری داخلنده
بیوك بیوك قریهلر تشکیل ایدییورلر. بلغار کلیساسنه منسوب اولان
بو خرستیانلر کندیلرینه بلغار نامی ویرمکده ایسهلرده حقیقتده بلغارجه دن

برکلمه بیله بیلمزلر. لسان مادرزادلری لسان مادرزادمزله مشترك اولان بو
خرستیانلرك انصاف ایدهلمده ترك اولدقلرینی تصدیق ایدهلم. روم
ارمنی و بلغار کلیسالرینك حیات ملیمز علیهنده کی تجاوزات غیر محقهلرینی تحدید
ایلیورك بو وطنده قوم حاکم بز اولدیغمزی اثبات ایلیهلم. ممالك عثمانیهده
کثرت نفوس اعتباریله عربلر برنجیلکی احراز ایتدکلری حالده عجبا بونلر میاننده
هیچ بر خرستیانه یوقمی که شمدیه قدر بر عرب کلیسا و پطریقخانهسی
احداث اولنمامش. سوریه، قدس و مصر ممالکی صرف عربلرله مسکون
اولدیغی حالده اورالرده کی روم پطریقخانهلرینك ایشی نه؟... ذات حضرت
مسیحك وطنداشلری اولان بو خرستیانلر نه دن بر روملك ریاست
روحانیهسی آلتنده بولنسونلر. نه دن بو کلیسالره عرب کلیساسی نامیله
استقلال تام ویرلیوبده روملرك تجاوزاتی قصر و تحدید ایدلمیور.
نه دن آرناودلره نامنه بر پطریقخانه احداث اولنوبده روم و اسلاو
استیلاآت مدهشهسنه او خطه قورتارلمیور. نه دن یوزبیکلرجه
ترك خرستیانی موجود ایکن بر ترك پطریقخانهسی احداث اولنمیورده
قوم حاکم افرادینك [illegible] حالده ملل محکومه کلیسالرینه سرفرو ایتمکه مجبور
براقیلیور. هر قوم همجنسنك احیاسنه صوك درجهلرده غیرت ایدرکن
بز نه دن بویله احیاسنه چالشمیورز؟..

عموم آناطولی قطعهسی تا آذربایجان و نفس ایران حدودینه قدر ترکلرله مسکون
اولدیغندن مسارعةً بر ترك پطریقخانهسی تأسیسیله بو قطعهده لسان

86-11 39 ½
[illegible]

عثمانیتك تعمیمی ، و روم وارمنی نام عارضیله ایکی یه منقسم اولان
ترك خرستیانلرینك ده حکومتك معاونت مادیه سی وترك کلیساسنك همت
معنویه سی سایه سنده توحیدی مقتضیدر . روم ایلیده کی روم ایلی تعبیرینك
ادرنه ایله سلانیك ولایتلرینه تخصیصی ، دیگر درت ولایتك ده آرناوودلق ایله
تفریقی لابد اولوب ، آرناوودلقده آرناوودجه نك تدریسنه (اولنمه) مساعده اولنملی
و روم ایلیده کی ترك خرستیانلرك بقای قومیتلرینه ، و بوماقلرك ده
ترکلشدیرلمسنه صرف غیرت ایدلملیدر . ممالك عثمانیه حدودینك
حدود طبیعی تشکیل ایدر طونه نهرنده مستقر قالمسی ایچون روم ایلی
شرقی ایله بلغارستانده کی ترك عنصرینك آزالمامسی ایجاب ایتدیکندن
اوراده کی ترکلرك اسباب مهاجرتلرینك رفعیله ، او حوالیده چیقوب
گلوب چیقلرك بعدما ممالك عثمانیه یه قبول ایدلمیه جکلرینك اعلان ایدلمسی
ایجاب ایدر . اجنبی مکتبلرینك بعدما اولمیه رق کشادینه مساعده اولنمیوب
طرف معارفدن یکی جوده مکاتب ابتدائیه مختلطه کشادیله ترکجه نك بین النصارا
تعمیمی ، و موجود اجنبی مکتبلرنده لسان عثمانی تحصیلنك مجبوری طوتلمه
و بو مجبوریتك شطحی اولمیوب جدی اولمسنه بذل مقدرت ایدلمك الزمدر .

ومه ١٥ النوفجه . ٧ تشرین ثانی [illegible]

86.41
3937

EK 2

Kayıt No. 825 EK:3 504

Mükerrer

Türk - Ortodoks Kilisesi teşkili Hey'eti Vekilece kabûl idilmişdir.

1 Mayıs 1337

İcra Vekilleri Hey'eti Reisi
Müdâfa'a-i Milliye Vekili
Fevzi

Şer'iye Vekili
Fehmi

Adliye Vekâleti Vekili
Mehmet

Dahiliye Vekili
Mehmet Ata

Hariciye Vekili
Bekir Sami

Maliye Vekili
( )

Maarif Vekili
Hamdullah Subhi

Nafia Vekili
Ömer Lütfi

İktisad Vekili
Mahmud Celâl

Sıhhiye Ve İctimaî Muâvenet Vekili
Dr.Refik

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti Vekili
Fevzi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
M.Kemâl

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Bakanlar Kurulu Kararları Fonu: 18 94 6 1921

Kararname

Karar No.	494		
Eski Dosya		C. No.	2
		S. No.	174

Mu'âmelesi ikmâl edilmişdi

Anadolu hıristiyanlarının büyük bir kısmı itibâriyle neslen Türk olmaları nazar-ı dikkate alınarak, bunların bir Anadolu Patrikliği yapılma suretiyle İstanbul Patrikliğinden ve bunun tesirlerinden kurtarılması mümkün olub olmadığının Adliye Vekili Celâleddin Ârif Bey tarafından tedkiki Hey'eti Vekîlenin 5.1.337 târihindeki içtimâında karargîr olmuşdur. 5.1.1337

İcra Vekilleri Heyeti Reisi
Fevzi

Şer'iye Vekili
(Bu teşebbüsün mucib-i istifade olamıyacağı kanâatindeyim)
Fehmi

Müdafaai Milliye Vekili
Fevzi

Adliye Vekili Namına
Ahmet Muhtar

Dahiliye Vekili Namına
Dr. Adnan

Hariciye Vekâleti Vekili
Ahmet Muhtar

Maliye Vekili
Ferit

Maarif Vekili
Hamdullah Suphi

Nafia Vekili
Ömer Lütfi

İktisat Vekâleti Vekili
Mahmut Celâl

Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi Vekili
Fevzi

T.B. Millet Meclisi Reisi
M. Kemâl

تورکیا بویوك ملت مجلسی

اجرا وکیللری هیئتی ریاستی

قلم مخصوص مدیریتی

عدد

۹۴/۶

آنقره ۲۷/۱۰/۳۳۷

عدلیه وکالتنه

۱۲۵/۶/۲۲۲

اجرا وکیللری هیئتنك ۲۷/۱۰/۳۷ تاریخلی

تورك اورمان قوروقی حقیقاسی تشکیلی حقنده اجرا وکیللری تصویبنه اقتران ایدن

احتیاط قیود ایجابی ویریلمك بویوك ملت مجلسی ریاستجلیله‌سنه

ذاتی صورتی ملفوفاً ارسال قیلنمشدر افندم

رئیس

جوابا یازیله جق اوراقده جواب اولدیغی محرراتك تاریخ و نومروسنك درجی رجا اولنور .

مکرر ۱۲۵

توركيا بيوك ملت مجلسى
اجرا وكيللرى هيئتى رياستى
قلم مخصوص مديريتى
عدد ۸۲۵

۸ / مايس / ۳۷

جواباً يازيله جق اوراقده جواب اولدیغى محرراتك تاريخ و نومروسنك درجى رجا اولنور .

94

توركيا بويوك ملت مجلسی
اجرا وكيللری هيئتی رياستی
قلم مخصوص مديريتی

آنقره
۲۷ / ۷ / ۳۳۸

[illegible]

جواباً يازيله‌جق اوراقده جواب اولديغی تحريراتك تاريخ و نومروسنك درجی رجا اولنور .

عدلیه وزارتی

مذاهب مدیریتی

١٧٧

اجرا وکیللری هیئتی ریاست جلیله‌سنه

٢٧-٧-٢٨ تاریخ و ٦/١٠٩٢ نومرولو تذکرهٔ جلیله‌لری جوابیدر.

تورک اورتودوقس بطریقخانه‌سی تشکیلی حقنده جریان ایدن معامله و تولونان شکلی شفاهاً لطف جلیله‌لرینه عرض ایدیله‌جکی معروضدر افندم.

٢١ اغستوس ٩٢٨

عدلیه وکیلی

اجرا وکیللری هیئتنه ٢٨١٨١

وکیل ریاستی

٤/٢٠٢٢

(١)

٢٨/١١/٣٢

ح . ۱۱

عدد
۱۲۶
۶۰۱۲۷

هیئت وکیله ریاست جلیله سنه

[illegible] تشکیلی حقنده تعلیم قانونی
آناطولیده تورک اورتودوکس [illegible]
[illegible] تقدیم قلنمشدر افندم
حالکن ایله اسباب موجبه لایحه‌لری

عدلیه وکیلی
۲۷ حزیران

[illegible]

وکیللر هیئتی
۹
۲۲۲۲

اجرا وکیللری هیئتنه

۲۷ / ٦ / ٤

۹ [illegible]

(۲)

~~[illegible]~~

[illegible] نظر [illegible] حقنده [illegible]

[illegible] عدلیه [illegible] اعاده [illegible]

[illegible]

6

18 . 94 . 6 . 1921

اجرا وكيللرى هيئت جليله‌سنه

توركيا بويوك ملت مجلسى حكومتنك مشغول اولديغى مسائل مهمهٔ داخليه‌دن بريسى ده - فنار پطريقخانه‌سنه مربوط اورتودوقسلرك بو مركز روحانيه علاقه‌لرينى قطع ايله يكى بر «تورك اورتودوقس پطريقخانه‌سى» آناطوليده مقيم تشكيل بولنه‌جق مسئله اولديغنه شبهه‌مز قالمغى.

بويوك مفكوره‌نك شرقده اساسى انتشارگاهلرنده اولان فنار پطريقخانه‌سى - حائز اولديغى ديكر نفوذ حيثيلرى - مالك اولدقجه و داخلجه بر طاقم آناطولى اورتودوقسلرى اوزرنده ده اول نافذ بولنه‌جق هرحالده ترده مسائل داخليه كسب اولنمايه‌جق و خارجى تأثيرله برابر «اقليتلر» مسئله‌سى دائما باشه چيقه‌جقدر. توركياده اقليتلر دعوه‌سنك موجود اولماديغى و اولمايه‌جغى اوزرنده هر حمايه ادعالرينه ترده جنسيت اصولنه اهانت ايلمك حياتى داخليه‌مزك اساسى عمده‌لرندن برى بولنه‌جغى وهاننده‌در.

آناطوليده بر تورك اورتودوقس پطريقخانه‌سنك تشكلى، فنار پطريقخانه‌سنك تنقيص قوت و نفوذى، توركجه اوعا ايدرك ... ملته تابعدر و آناطوليده كافه مدنى ايچون عثمانلى. ... عصر اجتماعيت بولنديغى حقيقتك اثباتى ... اجرا وكيللرى هيئتى ذاتا تعقيب و بو خصوصده هيئت شايانى تقريبا بر ايكى سنه‌دنبرى اشتغال ايده‌كلديكى مسائل مهمهٔ سياسيه و داخليه‌دن اولمق عشره.

بر كره تصحيح
هيئت موقتيه بو دوره ايده‌بيله‌جك تدقيق و تقدير ايله‌مك ... ؛ فنار پطريقخانه‌سنك تنازعه هيچ بر قوتى و دولتى اولايه‌مه‌يوب. آنطاكيه كليساسنك بو يكى موسسه‌يه ... آلمسى قابل اولاجغى ... فنار پطريقخانه‌سى عليهنه اولمق حسبيله عرفجه ايلمك قابل دكلدر.

اجرا وكيللرى هيئتى، تقريبا آلتى يدى آى اول اتخاذ ايتديكى قرارنده - موضوعك امور دينيه‌يه عائد اولماسى حسبيله حل و انتاجى ايچون تحقيقات جلب و اجتماعى تعقيب گورمه و استانبول ... مذاهب صورى بر ايكى جلب و دعوت ايدرك مومى اليهك بو خصوصده‌كى مطالعاتنده هيئت حالنده و تقديم ايدلمك قرارنك اصابتنى تأييد ايدمشدى. بر ايكى عرفجه احضار ايدلمسى قانونه صورتى ايله تقاضا اليوم عدليه وكالتنده‌در.

بر ايكى آنانه معلومات اوزرنه اصول مذهبيه‌يه توفيقا تعقيب ايدلمك خطه حركته، وكالته عاجزانه زمانه امتثالا عرفجه حالى قالمامه و استحصالى ايچون بر يابانجى قبولاتمه ايجه استعفاسى ... و قوعبولمه‌يدى؛ حالا بو پطريقخانه تشكيلى تعقيب ايدلمك لازم كلديكى و بوك هرحاله بر صلح قوتلرانه مباشرت ...

امروالتجا حالنه کتیرلمسنه حادثه خفیره دولت بوادیلی ذهابنده‌یم . کیفیتک بو دفعه ده . ایشو مذاکراته
اشتراک ایتمز بر ویکیل وکلای کرام حضورنده مذاکره‌یه و ضعیف ایجابات [illegible] جدید آفاقی توسعه‌له
ابد بر منه اشتغال ایتمه سابقه بولنمامشکز صفتیله چاغیره . و بو وسیله ایده‌رک ذات پادشاهیه
تکرر بقای آرا تقدیم اجتماعه ایدیم افندم .

صاروخان مبعوثی

٢٦ / تموز / ٢٨

[illegible]

وکیل باشی [illegible] ٢٨ / ٧ /

٥ / ٨١٢

(١٠٦)

بو بابده [illegible] تدقیقه اشعار
[illegible] ٢٧ / ٧ / ٢٨

[illegible]

٦ / ١٠٨٢

امراض حالیه کسب شدت ایتدیکندن عائدهٔ خطیرهٔ دولت بولونمقلغه ذهاب ایدیورم . کیفیتی بروفسوره . ایشبو راپوره
استناداً ایتدیکم به وکیل وکلای کرام حضراتیله مذاکره و جمعیت ایجابنه قرین [illegible]
ایله یرینه اشتغال ایتدیکم سابقه [illegible] حقنده [illegible] ایدیورم . بو وسیله ایله [illegible] ذات [illegible]
[illegible] رفقای کرامه تقدیم احترامات ایلرم افندم .

صاروخان مبعوثی

[illegible]

٢٦ / [illegible] / ٢٨

٢٨ / ٧ / [illegible]

وکلا [illegible]
٥
٨١٢

١٠٧

[illegible]

٢٨ / ٧ / ٢٧ [illegible]

[illegible]

٢
١٠٨٢

٥٠

تورك اورتودوقس كليساسی تأسيسنه متعلق لايحه قانونيه

مسوده

ماده – ١ – تورك اورتودوقس جماعتلرينك اوروپا روم پاطرقلغندن ايريلوب مللی كليسالرده مستقل اولمق اوزره
بر تورك اورتودوقس كليساسی تأسيس اولنمشدر. اشبو كليسانك باش مركزی در.
مقامی (   ) قيصری شهريدر.

ماده – ٢ – توركيا داخلنده اشبو كليسايه تابع پسقوپوسلقلر بروجه آتيدر.
استانبول، ادرنه، ازمير، آيدين، انقره، آماسيه، انطاكيه، اسكندريه، اينه
انطاليه، اسكيشهر، ازميت، اضنه، قره‌حصار، ارضروم، بروسه، تيره،
چشمه، حاجلر، دياربكر، سلفكه، قسطه‌مونی، قارص، قره‌كليسا، قونيه،
طربزون، قوشاده، ماردين، كيلوان، مرسين، نيكساره.

ماده – ٣ – باش پسقوپوس روحانی مجلسينك لزوم اوزرينه وحكومتك تنسيبيله ايجابايده محللرده مأمور
روحانی تعيين اولنور.

ماده – ٤ – باش پسقوپوس روحانی ايكنجی ماده‌ده تعداد اولنان پسقوپوسلقلرده لايق بر ذات ابقا ايدرك بر
وبا هيچ بر نائب دولتده بولنمامق وقرق ياشنی اكمال ايده‌جك پسقوپوس ماده‌سنده اولمق اوزره قطعا
اهالی ايچنده اولان بر تورك تبعه‌سی ميانندن انتخاب اولنور.

ماده – ٥ – پسقوپوسلقلرده وقوعبولاجق محللره تعيين ايديلجك لايق كسانك توركياده ابقا ايدر
ايدنلر وبا هيچ بر تبعيت دولتده اولمامق تورك اولوب اولمديغی روحانی مجلسی روحانی
انتخابه لياقتلی اولمق شرطيله باش پسقوپوس روحانی طرفندن ايشبو اوزرينه قرار وتعيين اولنور.

ماده – ٦ – كرك باش پسقوپوس روحانی، كرك پسقوپوس وكرك ديگر مأمورين روحانيه وتعيين ايده‌جكلری
اهانت وخيانتده، احكام جزائيه وبعضاً سياست اشتغالاتی، قوانين وتقاليد
دولته مغاير سوء حال وحركتلری ثبوت ايتديكجه عزل اولنمه‌لری جائزدر.

ماده – ٧ – قوانين وتعليمات دولته مغاير حركتده بولنه‌جق وحرمت مقامنی تحقير ايده‌جك قبح اجرا ايدنلر بر
روحانی حادثه‌سی واقع اولدقده ادعا اولنان فعل حكومتجه تحقق ايتدكده اثبات
واشتغال وظيفه‌لرندن ابعاد ايده‌جكلر.

ماده – ٨ – كرك مسيحيه بولنسون، كرك بولنماسون باش پسقوپوس روحانی، پسقوپوس وديگر مأمورين روحانيه
بر وقتده انتخاب ايتدكلری مبلغ ومعاشات ذاتيه اسلاميه وامداد مالی حكومتجه ويرلمه‌سی به دا
تمامًا جائزدر. انجق تورك اورتودوقس جماعت كليسالرينه عائد بر مقدار ويرگی
تعلق وجب ودرقه ماده ده كيفيت در.

ماده – ٩ – مقدمه باش پسقوپوس روحانی بر سنه مدت اوزرنده اولمق اوزره بر ذات روحانی مجلس روحانی ذاتی
اولنمشدر. ايكنجی ماده‌ده تعداد اولنان محللر پسقوپوسلری اك قدمی وكسی اولوبده
باشلانغجده اولمق اوزره آكثريتله مذكور مجلس روحانی افعالی وظيفه‌نی ايفا ايدرلر. مجلس روحانی نك
بر سنه‌لك مدتی باش پسقوپوس روحانينك حضورنده وقائعه تقديم اولنور.

EK 3

EK:4

Türkiye Cumhûriyyeti
Başvekâlet
Kalem-i Mahsûs Müdîriyyeti
Adet
744

Kararnâme

Pape Eftim Efendinin Harekât-ı Milliyyenin iptidasından beri Türkiye dâvâsiyle alâkadar görünmesi ve Patrikhâne ile arasındaki vaziyet nazari itibare alındığı takdirde efrâd-ı ailesinin mübâdeleye tabi olması dûcâr-ı felâket olacağı muhakkak bulunduğundan bu hususta bir karar ittihazı talebini havi Dahiliyye Vekâlet-i Celîlesinin 20.8.340 tarih ve Emniyyet-i Umumiyye Müdîriyyeti 3798 numaralı tezkiresi üzerine mumâ-ileyh papa Eftim Efendi ve ailesinin İstanbul'da yerleşmesine müsaade itâsı İcra Vekilleri Hey'etinin 3.8.340 tarihli içtimaînda karargir olmuştur. 3.8.340

Türkiye Reîs-icumhûru
Gazi M. Kemâl

Başvekîl ve Hâriciyye Vekîli İsmet	Müdâfaa-i Milliyye Vekîli Kâsım	Adliyye Vekîli Mustafa Necati
Dâhiliyye Vekâleti Vekîli Dr. Refik	Mâliyye Vekîli Mustafa Abdülhalik	Maarif Vekîli Vasıf
Nâfia Vekîli Süleyman Sırrı	Ziraat Vekîli Zekâi	Ticâret Vekîli Hasan Hüsnü

Sıhhiyye ve Muâvenet-i İçtimâiyye Vekîli
Dr. Refik

Mübâdele, İmâr ve İskân Vekîli
Rafet

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Başvekalet Kalem-i Mahsus Müdüriyeti: 0 30 18 01 1067507

Dizin

Abaka Han, 36, 37
Abdisho, 24
Ak-Beşim, 28
Alamed, 29
Alaşehir (Philedelphia), 146
Aleksander Garkavets, 227, 228, 229, 388
Aleksios Aksukhos, 8, 114, 115, 121
Aleksios Komnenos, 107, 109, 110, 114
Alexis Savvides, 104, 105
Altınordu, 122
Amantos, 90, 106, 401
Amoy, 32
Anadolu, 11, 18, 21, 39, 40, 41, 54, 60, 84, 88, 90, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 106, 107, 112, 116, 122, 123, 126, 127, 130, 134, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 148, 149, 151, 154, 155, 157, 158, 159, 167, 169, 170, 175, 180, 181, 185, 194, 202, 205, 207, 209, 210, 217, 219, 224, 243, 246, 247, 250, 252, 254, 256, 257, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 282, 283, 284, 285, 287, 288, 290, 291, 292, 293, 295, 296, 298, 299, 300, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 315, 317, 318, 319, 322, 329, 330, 331, 332, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 342, 353, 354, 357, 359, 364, 368, 370, 372, 373, 374, 377, 378, 381, 384, 385, 386, 393, 394, 395, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407
Ankara, 2, 4, 13, 15, 18, 19, 20, 26, 32, 35, 37, 39, 44, 47, 55, 64, 74, 78, 89, 92, 93, 102, 133, 135, 137, 140, 141, 144, 147, 152, 155, 156, 157, 166, 167, 168, 169, 184, 187, 188, 195, 201, 202, 216, 218, 224, 227, 250, 251, 255, 257, 260, 261, 262, 268, 272, 274, 277, 278, 279, 282, 284, 285, 287, 290, 292, 293, 294, 296, 306, 307, 309, 310, 311, 312, 313, 315, 316, 317, 318, 319, 330, 332, 333, 334, 336, 338, 340, 347, 354, 356, 388, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 405
Antakya, 22, 23, 61, 65, 101, 107, 110, 112, 118
Apros Savaşı, 129
Arap, 23, 74, 77, 78, 82, 90, 95, 212, 217, 221, 223, 248, 355
Armenie, 88, 384

Artıkabad, 155
Astrapiris Melikis, 124
Avarlar, 7, 45, 46, 47, 71
Bağdat, 24, 25, 35, 90, 96, 305
Batu Han, 57, 79
Baybars, 142
Belh, 23
Bişkek, 28
Bitinya, 97, 152, 154, 155, 169, 402
Bizans, 7, 8, 18, 22, 23, 34, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 134, 135, 136, 140, 142, 145, 146, 147, 152, 154, 168, 170, 181, 205, 213, 225, 230, 243, 248, 255, 259, 304, 325, 384, 385, 398
Bizces, 235
Bosporos, 66, 67, 68, 73, 76
Budizm, 17, 26, 383
Buhara, 25
Bulayık, 27
Bulgar Dağı, 88
Bulgarlar, 7, 8, 44, 47, 48, 50, 51, 70, 72, 86, 87, 88, 260, 300, 384
Celaleddin Karatay, 89, 149, 151
Celayır, 29
Cherson, 67, 73, 76
Chingintala, 32
Cimri, 142
Codex Cumanicus, 79, 394
Çaka Bey, 54, 91
Çepni, 154
Çin, 21, 22, 23, 26, 28, 29, 30, 33, 36
Çoruh, 87
Çu, 28
Deşt-i Kıpçak, 57, 76, 78, 228, 230, 242, 243
Dobruca, 122, 123, 126, 127, 129, 131, 155, 169, 195, 359
Dokuz Hatun, 35, 39
Donetsk, 11, 148, 225, 226, 227, 228, 232, 234, 236, 237, 239, 389, 390, 391
Dr. Fridtjof Nansen, 318
Edouard de Muralt, 47, 146
Erbil, 36, 38
Eski Kırım (Staro Kırım), 227, 391
Établi, 9, 331
Euthymios, 78
Evangelinos Misaelidis, 137, 139, 214
Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi, 8, 9, 40, 135, 219, 263, 323, 325, 336, 345, 385
Fırat, 84, 87, 116, 138
Gagauz, 18, 126, 132, 134, 148, 194, 195, 359, 360, 383, 401, 405
Gazan Han, 38
George Maniakes, 8, 116
Grek Federasyonu, 237
Gürümce, 173, 193, 198
Haçlı Seferleri, 8, 100
Hakimiyet-i Milliye, 407
Halil Ece, 126
Hanbalık, 33, 36
Hans Dernschwam, 137
Hazarlar, 7, 8, 49, 50, 51, 73, 74, 86, 87, 90
Helen, 204, 208, 235, 239, 242, 256
Helen Yardım Komitesi, 256
Helenleştirme, 208, 266
Herat, 23
Hotan, 27
Hunlar, 7, 43, 44, 67, 68, 69, 71, 87
Hülagü Han, 34, 35, 305
I. Beyazıt, 124
I. Timothee, 27
II. Katerina, 11, 227

Ionnes Aksukhos, 8, 108, 111, 114, 115, 402
Issık Göl, 30
İç Asya, 22, 26, 30, 31, 71, 80, 141, 151, 383, 397
İkdam, 273, 275, 278, 282, 284, 407
İlhanlı, 34, 35, 38, 122, 143, 144, 151
İmparator Manuel, 99, 113, 117, 120
İran, 22, 27, 29, 31, 32, 35, 39, 44, 69, 147, 399
İskit, 97
İsmet İnönü, 321, 329, 330, 331
İstanbul, 2, 8, 9, 21, 24, 38, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 56, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 71, 72, 74, 76, 81, 84, 86, 90, 91, 93, 97, 100, 101, 103, 110, 113, 117, 128, 129, 133, 134, 135, 136, 137, 139, 140, 141, 142, 143, 146, 148, 154, 167, 168, 188, 200, 202, 203, 204, 210, 211, 212, 214, 215, 216, 217, 218, 224, 251, 252, 253, 255, 256, 260, 261, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 272, 273, 274, 276, 279, 283, 284, 287, 291, 297, 304, 307, 310, 311, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 323, 324, 325, 326, 327, 329, 331, 332, 338, 340, 342, 345, 346, 347, 348, 353, 354, 356, 357, 360, 362, 367, 370, 389, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 407, 408
Joseph Tarkhaniote, 97
Kalaçan, 32
Kapadokiko, 173, 177, 178, 185, 187, 188, 193, 194, 196, 372, 378, 379, 380, 382, 388, 389, 390, 391, 392
Kapadokya, 88, 97, 116
Kara Hota, 27
Karaferya, 123, 126
Karaman, 53, 89, 137, 138, 139, 140, 142, 143, 144, 146, 149, 153, 157, 158, 159, 160, 162, 164, 167, 168, 191, 206, 218, 221, 222, 303, 394, 403, 408
Karamanie, 146, 147
Karamanlıca, 8, 149, 170, 210, 212, 214, 217, 218, 220, 221, 222, 224, 226, 245, 246, 401, 402, 403
Karamanoğlu Mehmed Bey, 143
Karamanoğulları, 138, 140, 142, 144, 145
Karan, 236, 389
Karditsa, 173, 177, 178, 187, 188, 193, 343, 370, 372, 378, 379, 380, 382, 388, 389, 390, 391, 392
Karluk, 27
Kastoria, 124
Kaşgar, 25
Katalan, 8, 127, 128, 129, 154
Katolik, 31, 33, 76, 78, 79, 136, 219, 230, 246, 300, 309
Kayseri, 13, 18, 23, 88, 96, 97, 102, 138, 142, 143, 150, 151, 155, 157, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 171, 172, 175, 177, 185, 188, 193, 204, 206, 207, 211, 215, 218, 224, 263, 276, 277, 280, 281, 285, 286, 287, 288, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 303, 307, 308, 309, 328, 330, 331, 334, 340, 342, 347, 348, 352, 354, 356, 357, 371, 372, 377, 379, 380, 382, 384, 394, 395, 396, 398, 399, 400, 403, 407
Kayumert, 123
Kegen, 75, 76
Keldani, 26, 261
Kerayitler, 26
Keyhatu, 37
Khoniates, 92, 100, 108, 110, 111, 115, 118, 396
Kırım, 8, 11, 46, 49, 51, 52, 57, 66, 68, 73, 76, 79, 122, 123, 127, 138, 143, 145, 224, 227, 229, 232, 235, 236, 243

Koman, 102, 103, 124, 159, 404
Komana, 152
Konstantin Melik, 124, 385
Kordos Cemiyeti, 257
Koutloumousios, 119
Kral Gordas, 69, 70
Kuça, 26
Kumaniçi, 124
Kutlumuş Manastırı, 119
Kutrigur, 45, 47, 71, 87
Kutuy Hatun, 38
Kuvrat, 71
Larissa, 171, 172, 175, 180, 187, 191, 193, 198, 341, 370, 372, 375, 380, 381, 382, 389, 390, 391, 392
Lazique, 87, 384
Lord Curzon, 316, 320, 322, 329
Lozan Barış Konferansı, 9, 312, 313, 320, 329, 397
Macaristan, 46, 47, 57, 75, 79, 101, 115, 144, 305
Malazgirt Savaşı, 96, 97, 98, 99
Maniheizm, 17, 26, 383
Mar Makkika, 35
Mar Yahballaha, 36, 37, 38, 399
Marco Polo, 32, 33
Marcus, 36, 79
Mariopol, 139, 225, 226
Mavri Mira Cemiyeti, 255
Melikis, 129, 130
Merage, 35, 38
Merv, 23, 24
Merzifon Amerikan Koleji, 257
Mesut, 123, 277, 394
Mezopotamya, 22, 84, 85, 108
Mihail Paleolog, 122
Millet Sistemi, 134, 404
Milletler Cemiyeti, 318, 320, 328, 331, 366, 367, 371
Misis, 92
Misyon, 7, 8, 19, 66, 82, 395
Misyoner, 221, 295
Moğol, 22, 25, 26, 28, 30, 31, 34, 35, 38, 39, 76, 142, 384
Moravcsik, 52, 53, 66, 67, 68, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 81, 87, 141, 213, 231, 397, 398, 404
Muhtelit Mübadele Komisyonu, 328
Mukaddes Anadolu Rum Cemiyeti, 257
Mustafa Kemal Paşa, 260, 267, 268, 275, 290, 293, 319, 347
Mübadele, 9, 314, 332, 334, 335, 342, 345, 353, 356, 367, 370, 392, 394, 395, 398
Müslüman, 17, 32, 37, 40, 89, 93, 105, 107, 121, 123, 126, 129, 151, 152, 154, 156, 162, 166, 169, 171, 173, 176, 177, 179, 181, 183, 184, 194, 197, 198, 199, 208, 245, 247, 248, 256, 261, 262, 263, 266, 267, 270, 271, 273, 282, 284, 292, 295, 303, 306, 313, 322, 324, 327, 329, 331, 337, 338, 339, 340, 341, 343, 350, 354, 359, 360, 377, 380, 383, 385
N.N. Pantusov, 29
Nasturî, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 35, 37, 39, 69, 261, 384
Naymanlar, 26
Nestorious, 21, 22
Nevşehir, 138, 155, 168, 171, 202, 204, 205, 208, 210, 224, 244, 270, 289, 292, 295, 340, 352, 377, 381, 402
Niğde, 138, 145, 155, 157, 166, 171, 176, 177, 181, 182, 193, 198, 205, 224, 289, 301, 303, 328, 340, 343, 352, 377, 396, 399
Nure Sufi, 140, 141
Ocak-Ocaklı, 191
Olcaytu, 39
Onogur, 44, 45, 47, 73
Opsikion, 84, 85
Orangul Sultan, 26
Ordos, 28

Ortodoks, 2, 4, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 18, 22, 35, 36, 41, 43, 60, 65, 66, 73, 75, 77, 78, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 146, 149, 152, 154, 158, 166, 171, 172, 175, 176, 179, 181, 183, 184, 186, 193, 198, 200, 202, 203, 208, 216, 218, 219, 227, 230, 244, 245, 247, 248, 249, 262, 263, 264, 266, 269, 271, 272, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 281, 282, 283, 284, 285, 287, 288, 292, 293, 295, 296, 300, 303, 307, 308, 309, 313, 324, 327, 329, 330, 334, 335, 336, 337, 338, 340, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 353, 354, 358, 359, 360, 361, 363, 364, 368, 377, 380, 386, 392, 396, 398, 406, 407
Osmanlı, 8, 15, 35, 40, 49, 89, 125, 129, 131, 133, 134, 135, 141, 144, 145, 148, 149, 151, 154, 166, 168, 170, 184, 199, 200, 201, 206, 207, 211, 219, 245, 246, 247, 248, 249, 251, 252, 254, 255, 257, 258, 259, 260, 261, 263, 266, 268, 271, 273, 274, 305, 311, 312, 313, 314, 316, 317, 322, 325, 329, 357, 380, 384, 385, 386, 387, 392, 393, 395, 396, 397, 400, 402, 404, 405
Otrar, 27
Pairames, 118
Papa Eftim, 9, 218, 262, 263, 264, 266, 267, 268, 269, 271, 272, 277, 278, 282, 284, 291, 295, 296, 299, 302, 303, 309, 334, 345, 347, 348, 353, 354, 356, 357, 360, 361, 362, 363, 375, 386, 393, 407
Paşa Erenerol, 363, 364
Patrik Mamelis, 254
Paul Wittek, 126, 155, 169
Peçenek Bayramı, 92
Peçenekler, 7, 8, 50, 51, 52, 53, 54, 74, 75, 87, 91, 92, 93, 96, 141, 384
Peter Golden, 67, 230
Pontus Cemiyeti, 256
Prokopios, 67, 86, 398
Prosouch, 118
Rabban Sauma, 36, 38
Rene Grousset, 24, 25
Roger de Flor, 128
Rubrucklu Fransisken William, 27, 33
Rukneddin Kılıçarslan, 122
Sasani, 22, 23, 29, 46
Selanik, 60, 88, 120, 124, 181, 250, 339, 343, 370, 372, 373, 375, 382, 389, 395
Selçuk Erenerol, 13, 267, 269, 354, 361, 362, 363, 389
Selçuklu, 18, 34, 40, 42, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 106, 107, 109, 110, 113, 117, 118, 119, 120, 122, 125, 126, 129, 132, 140, 142, 143, 144, 145, 148, 150, 151, 168, 304, 384, 385
Selefkiye, 22
Semerkant, 25, 26
Semireçye, 28, 29, 39
Sevgi Erenerol, 13, 268, 269, 389
Sivas, 152, 155, 156, 157, 167, 171, 172, 260, 267, 269, 301, 394, 404
Stephan Kalayerov, 228, 391
Strategos, 107
Sultan Dimitrios, 124, 385
Sultan Paleologi, 122
Suriye, 22, 58, 62, 84, 93, 108, 138, 251, 384
Süryani, 22, 27, 28, 31
Synaxarion of Sudaq, 76
Şamanist, 17, 28, 383
Şişman, 8, 115, 116
Tangut, 25, 27, 32, 37
Tapu Tahrir Defteri, 165, 177
Taraz, 27
Tarsus, 89, 90, 342
Taşkent, 27
Tatar, 11, 154, 157, 160, 163, 164, 235, 242, 383, 398

Tatikios, 8, 107, 109, 111, 119, 385, 408
Teküder Ahmet, 38
Thema Sistemi, 8, 82, 85
Timur, 29, 150, 158, 159, 160, 162
Tirak, 75, 76
Tokat, 152, 155, 168
Tokmak, 28
Torki, 55
Trabzon, 88, 116, 138, 167, 256, 258, 277, 279, 289, 291, 301, 338, 384, 394, 403
Trakya Komitesi, 256
Turfan, 23, 26, 27
Turgut Erenerol, 361, 363
Türk Ortodoks Kilisesi, 9, 267, 279, 281, 282, 284, 286, 293, 295, 296, 303, 308, 309, 330, 331, 350, 361, 401
Türk Ortodoks Patrikhanesi, 9, 13, 266, 267, 268, 269, 271, 272, 273, 274, 275, 277, 278, 283, 284, 291, 294, 296, 300, 309, 334, 345, 347, 348, 352, 354, 357, 358, 360, 361, 362, 363, 364, 370, 375, 386, 389, 393, 394, 402
Türkofon, 149, 245, 401
Türkopol, 104, 106, 107, 120, 127, 128, 131
Ukrayna, 11, 13, 18, 80, 148, 149, 225, 226, 227, 236, 237, 242
Uruk Hatun, 39
Urumlar, 8, 11, 149, 226, 227, 229, 230, 235, 237, 239, 240, 241, 242, 243, 392, 403
Uygurlar, 17, 20, 26, 383
Uzlar, 7, 50, 51, 55, 56, 94, 96, 97, 98
Ürgüp, 179, 224, 270, 289, 292, 295, 404
Valeri Kior, 13, 227, 230, 231, 236, 242, 391
Venizelos, 250, 251, 252, 259, 315, 317, 319, 321, 326, 330, 333, 346, 365, 367
Veria, 102, 122, 124, 212
VIII. Michael, 36
Vunena, 177, 193, 196, 198, 343, 375, 380, 390, 391
Yahudi, 22, 32, 40, 134, 383
Yazdbozer, 26
Yazıcıoğlu Ali, 126
Yedi-Su, 28, 39
Yenice (Yanitsa), 173, 193, 198, 370, 373, 374, 375, 389, 391
Zeki Velidi Togan, 34, 36, 56, 139
Zikhna, 125, 126
Zile, 152, 155
Zincidere, 158, 163, 165, 175, 176, 205, 215, 218, 285, 286, 287, 288, 292, 296, 298, 299, 301, 307, 380